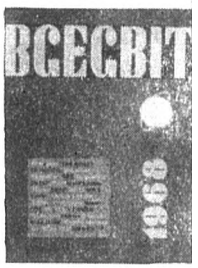
ВСЕСВІТ

12 1970

№ 12 1970

(150) ГРУДЕНЬ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

Виходить з 1958 року

ВИДАВНИЦТВО «РАДЯНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК» КИЇВ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

ПОЕЗІЯ, ПРОЗА

МОНГОЛЬСЬКА ПОЕЗІЯ.

Д. НАЦАГДОРЖ. **Моя Батьківщина; Марс.** Б. РІНЧЕН. **Дівич-квіт.** С. ЕРДЕНЕ. **Крок до сонця.** Л. ТУДЕВ. **Радянському народові.** Д. СЕНГЕ. **Розповідь старого партизана.** Б. ЯВУХУЛАН. **Саксаул; Світло й тепло; У чистому небі зірки...** 10

(Статтю про монгольську поезію читайте на стор. 8.)

ФРАНСІСКО ХОСЕ СІОНІЛ. **Облудники.** Роман. Закінчення. 26

УЛЬРІХ БЕХЕР. **Йозуа був не войовник.** Оповідання. 100

Ульріх Бехер (нар. 1910 р.) — німецький письменник (живе в Швейцарії).
Автор новел «Чоловіки помиляються» (1932), «Завойовники» (1936), «Жінка і смерть» (1949); драми-містерії «Ніхто» (1936); збірки поезій «Мандрівка в блакитний день» (1946), п'єс «Самба» (1951), «Вогненна вода» (1951), роману «Невдовзі після четвертої» (1957) та ін.

ЕМІЛІО ПРАДОС. **Живуть у Радянському Союзі.** Вірш. 123

РАФАЕЛЬ АЛЬБЕРТІ. **Тут і там.** Вірш. 124

СТАТТІ, НАРИСИ

М. ОЗЕРОВ. **Представник Верховної Колегії.** 6

І. ДЯЧЕНКО. **Голоси поетичної Монголії.** 8

В. ПАЩЕНКО. **Живемо його думками.** 17

С. ЯКОВЛЄВ. **Операція «Великий обман».** 22

Н. ХАЛЕМСЬКИЙ. **Пам'ять поколінь.** 77

МАР'ЯНА ПРИГАРА. **Золотий ренет.** 118

АЛЬБЕРТ ОПУЛЬСЬКИЙ. **Поезія болгарського Опору.** 125

ЗОЯ ШУРАНОВА. **Радість пізнання.** 130

О. БОРКІН, В. ГЕВОРГЯН. **«Американська чума».** 137

УКРАЇНА І СВІТ

ВІКТОР ЧУДОВСЬКИЙ. **Любов до землі батьків.** 88

Подяка з Філіппін. 92

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ. **Поляки про Леніна. Спогади;** ЕМІЛЬ ХАБІБІ. **Шість оповідей шести днів та інші оповідання;** ДЖОН ЧІВЕР. **Буллет-парк.** 145

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЇ, РІЗНЕ

СТАНІСЛАВ ЮНГ. **Втрете в Креміковцях.** 3

В. МИХАЙЛЕНКО. **Баварський варіант.** 93

Є. ОЛЕКСАНДРОВ. **«Тато Док».** 96

Н. ІВАХНЕНКО. **Седзі й бетон.** 114

Л. КОСЕНКО. **Розбій в ефірі.** 151

ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ 132

ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ 144

ВЕСЕЛІ СТОРІНКИ 154

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ 122, 129

Зміст журналу «Всесвіт» за 1970 рік 157

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР **О. І. Полторацький**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. О. Білецький, В. М. Дмитрук, П. А. Загребельний, Д. В. Затонський, О. Є. Корнійчук, М. О. Лукаш, Л. С. Первомайський, Ю. К. Смолич, М. О. Упеник, Н. А. Халемський (відповідальний секретар), **Т. К. Якимович.**

Художній редактор М. Я. Коваленко.

«Весь мир»
ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЕЖЕМЕСЯЧНИК
(на украинском языке)

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: секретаріат 93-44-85, відділи: 93-20-82.

Рукописи обсягом до друкованого аркуша не повертаються.

БФ 05734. Здано до набору 12/IX 1970 р. Підписано до друку 19/XI 1970 р. Формат паперу 60×90 1/8. Умовних друк. арк. 20. Обл. вид. арк. 20,3. Тираж 50 050. Ціна 60 коп. Зам. 05759.

Комбінат друку видавництва «Радянська Україна», Київ, Брест-Литовський проспект, 94.

ВТРЕТЄ В КРЕМІКОВЦЯХ

СТАНІСЛАВ ЮНГ

Це було сім років тому. Машина важко повзла по грязюці, змішаній із мокрим снігом

Усе навкруги було рудим. Земля, по якій ми їхали, кювети на узбіччях, пил, що вкрив товстим шаром машину і навіть проникав усередину.

Це була моя перша зустріч із залізорудним басейном поблизу Софії в Кремиковцях. Руда залягає тут дуже близько від поверхні землі, а де-не-де виходить навіть на поверхню.

Ось що тоді можна було прочитати на сторінках «Пшиязні» (польський журнал, орган Товариства польсько-радянської дружби):

«...за вікном відкривалася панорама будівництва, риштування цехів, печей, струнке силуети труб.

З цього видимого хаосу, плутанини з риштувань і труб уже за кілька місяців вийдуть перші сталеві листи, золотим струменем потече чавун, червоним вужем поповзуть довгі труби, величезними пластинами падатимуть бляшані листи».

Так писав я в «Пшиязні» сім років тому про Кремиковці.

Я пам'ятаю також людей того часу. Супроводжував мене молодий інженер Петко Ганев. Він добре розмовляє польською мовою: закінчив Краківську гірничо-металургійну академію. Сповнений ентузіазму, він говорив про плани на майбутнє. Тут всі тоді більше жили днем завтрашнім, аніж сьогоднішнім.

Через два роки Кремиковці відвідав мій колега журналіст Анджей Дзіковський.

Їдучи до селища, він взяв з собою старий номер «Пшиязні» і спробував порівняти те, що я колись писав, з тим, що він зараз бачив.

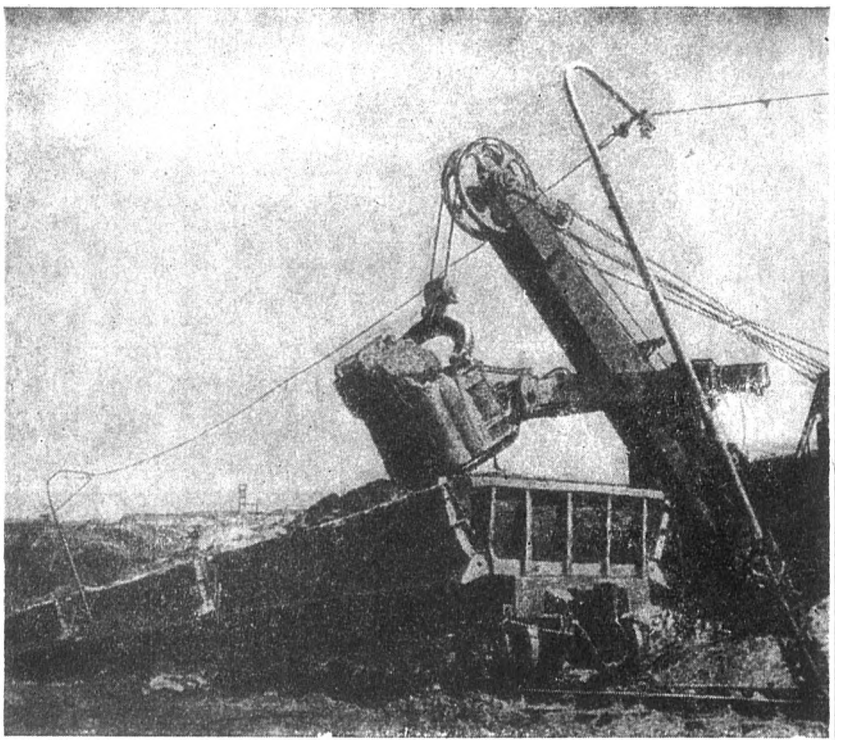
Знову звертаюсь до старих номерів журналу. Цього разу кінця 1965 року.

«...відтоді в Кремиковцях багато що змінилося. Наприкінці 1962 року було завершене будівництво комбінату. Експлуатація готових об'єктів розпочалася навесні 1963 року. Першою стала до ладу електростанція, потім коксувальні батареї, а восени було введено в дію першу піч. Офіційна дата пуску комбінату — 5 листопада 1963 року», — писав Анджей Дзіковський.

Я знайшов того самого болгарського інженера, що здобув освіту в Польщі. Тепер Петко Ганев у своїй розмові часто плутав час теперішній з часом минулим. Все порівнював, пригадував.

І знову я в Болгарії!

Коли мої гостинні господарі, колеги з Товариства болгаро-радянської дружби запитали мене,

Сім років тому розпочалося будівництво металургійного комбінату в Кременковцях.

Ось вони, молоді будівники нової Болгарії.

що я хотів би подивитися в їхній країні після такої довгої відсутності: нові місця відпочинку в Ропотано, чи туристські комплекси на Сонячному березі, чи, може, безцінні історичні пам'ятники древньої болгарської столиці Тирново, — я відповів без вагання: хочу знову побачити Кременковці...

Сталеве серце Болгарії б'ється сьогодні впевнено і чітко. Я не пізнав цих місць. Моїм очам відкрилася панорама промислового гіганта, який з цілковитим правом можна порівняти з Новою Гутою біля Кракова. У Кременковцях працює сьогодні 18 тисяч чоловік, а заключаючи зайнятих на будівництві, — їх буде 28 тисяч. Комбінат виробляє сьогодні півтора мільйона тонн сталі й мільйон тонн чавуну на рік.

Я зустрів тут моїх давніх знайомих. Парторг Іван Тодоров і тепер працює на комбінаті, йому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Мене як кореспондента «Пшиязні» особливо зацікавив той факт, що Тодоров є також керівником районного комітету Товариства болгаро-радянської дружби. Наш старий знайомий Петко Ганев тепер працює заступником начальника одного з найбільших цехів комбінату. Він задоволено розповідав мені про своїх колег по навчанню в Польщі інженерів Пелева, Кутупова та інших, які обіймають тепер відповідальні посади.

Люди росли разом з комбінатом. Люди і їхні справи стали символом взаємодопомоги, співробітництва соціалістичних країн. Адже саме тут, у Кременковцях, це виявилося з особливою силою. На будівництві комбінату було застосовано досвід радянських, польських, чехословацьких та угорських фахівців. Тепер сюди надходить вугілля з Донбасу, крім своєї власної, ще руда з Кривого Рогу.

Розмовляючи з інженерами й техніками комбінату, я часто чув: «коли я був у Польщі», «коли навчався в Радянському Союзі», «коли переймав досвід праці в Чехословаччині», «коли вивчав досвід колег у НДР».

Виросло підприємство, виросли люди, виросла сталева міць Болгарії. Перед війною тут виробляли ледь 400 тонн сталі на рік, що в переліку на душу населення становило по півкілограма. Сьогодні — завдяки металургійним комбінатам імені Леніна в Перніку і Кременковцях — виробництво сталі в Болгарії перевершило 200 кілограмів на душу населення.

У 1976 році, коли закінчиться другий етап будівництва комбінату, коли тут випускатиметься близько 3,6 мільйона тонн сталі щороку, а вся металургійна промисловість Болгарії даватиме 4,5 мільйона тонн чавуну, 5 мільйонів тонн сталі, 4 мільйони тонн вальцювальних виробів, 150 тисяч тонн олова, 85 тисяч тонн цинку, 70

тисяч тонн міді, Болгарія щороку вироблятиме 500 кілограмів сталі на душу населення.

Як і скрізь у нас, болгари тепер багато дискутують на економічні теми. Вони підраховують, калькулюють, обчислюють з олівцем у руках. У Кремиковцях не припиняється гаряча баталія з питань технічного прогресу, заощадження коштів, збільшення капіталовкладень.

На будівництво комбінату вже витрачено близько одного мільярда левів, і буде витрачено ще стільки. Але підприємство вже зараз приносить значні прибутки, а економісти підрахували, що кремиковський комбінат окупиться протягом 12 років.

— У майбутньому, — інформує мене заступник директора комбінату Васил Малетовський, — економічне і технічне співробітництво з братніми соціалістичними країнами стане ще міцнішим. Планується широке застосування газу як паливного матеріалу, а цей газ болгари отримуватимуть з Радянського Союзу. Використання газу дозволить очистити повітря над Софією, збільшить продуктивність підприємства. Болгарія постачатиме Радянському Союзу труби для транспортування цього палива.

Ми довго ходили по підприємству, вслухаючись в його правильний рівномірний ритм. І мені важко відтворити в пам'яті те, що я бачив тут сім років тому, а мої колеги — п'ять років тому...

З польської преси

Тепер тут виросли сучасні гігантські цехи.

СТОРІНКИ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ СОЛІДАРНОСТІ

ПРЕДСТАВНИК ВЕРХОВНОЇ КОЛЕГІЇ

Переді мною дві фотографії, прислані румунськими товаришами. На них зображений один і той самий чоловік. Відкрите розумне обличчя, високе чоло, великі карі очі. Це Міхай Бужор, ветеран румунського революційного руху, легендарний герой громадянської війни в Радянській Росії. На одній фотографії в нього пишні вуса й борода. Таким запам'ятали його в нашій країні.

Ім'я Міхая Бужора зустрічається в наших архівних документах, у брошурах. Але всі відомості про нього обмежуються кількома рядками: брав участь в одеському підпіллі, зустрічався з В. І. Леніним, виконував його завдання. Однак, як він потрапив до Росії, що робив в Одесі й Криму? Яка його дальша доля?

Років десять тому відпочивав у Криму журналіст з Бухареста. Ми спитали його про Бужора. Гість жваво відповів:

— У Румунії немає такої людини, яка б не знала Бужора. Адже це жива історія нашого робітничого й революційного руху. Міхай Бужор зустрічався з Леніним, потім багато років провів в одиночній камері найстрашнішої румунської в'язниці Дофтани.

— Чи знаєте ви, що Бужор був і тут, в Криму? — спитали ми.

— Ні. А втім, у спогадах Бужора дещо, здається, написано і про Крим. Точно не скажу. Але тільки-но приїду додому, надішлю вам його спогади.

Незабаром прийшов лист з Румунії. Потім ще кілька листів, в тому числі й з Інституту історії партії при ЦК Румунської комуністичної партії, й дві фотографії. Шкода тільки, що сам Бужор не зміг написати,— він був уже тоді дуже хворий. Свої спогади революціонер виклав усно журналістові, і той записав їх для нас.

В червні 1964 року 83-річний Міхай Бужор помер.

●

...Звістка про перемогу Великого Жовтня у Петрограді й Москві сколихнула одеський пролетаріат, численних військовополонених та іноземних робітників, що перебували на той час в Одесі. Більшовики, окрилені цією звісткою, розгорнули енергійну підготовку до збройного повстання, створювали загони Червоної Гвардії, навчали робітників володіти зброєю. Революційний ентузіазм робітників передавався й іноземцям. Різні вітри занесли їх до Одеси. Одні (переважно румуни) прибули сюди разом з підприємствами й установами, евакуйованими до Одеси у зв'язку з наступом німецьких військ (адже Румунія була союзницею царської Росії у першій світовій війні). Інші потрапили в полон. Серед румунів було багато революційно настроєних робітників, учасників революційного руху, лівих соціалістів. Найвизначнішими політичними діячами румунської колонії в Одесі були Міхай Бужор, Георге Строїч, Василе Попович, Іван Дік-Діческу та інші. Вони працювали в тісному контакті з місцевими більшовиками, вели широку агітаційну роботу серед румунів, видавали газету «Лупта» («Боротьба»). А коли більшовики приступили до формування загонів Червоної Гвардії, румунські революціонери створили два батальйони — піхотний та морський, утворили ревком, який керував цими батальйонами. Їх командирами стали Василе Попович і Георге Строїч.

Румунські інтернаціоналісти взяли активну участь у боротьбі за Радянську владу в Одесі, билися проти сил контрреволюції.

Наприкінці грудня 1917 року румунський революційний центр в Одесі вирішив послати свого представника для встановлення зв'язку з Радою Народних Комісарів і особисто з Леніним. Вибір впав на Міхая Бужора. То була важка і небезпечна подорож. Поїзд ішов дуже повільно, дошкуляли холод і голод. Аж ось нарешті й революційний Петроград. Тут Бужор зітхнув на повні груди. Адже десь поруч, у Смольному— Ленін. Ілліч уже знав про приїзд румунського революціонера.

Міхай Бужор назавжди запам'ятав ту зустріч. Володимир Ілліч цікавився настроями румунських робітників і військовополонених, розпитував, чи мають вони зв'язок з батьківщиною, яка там обстановка. Розмова з Леніним справила на Бужора величезне враження.

За кілька днів Бужора знову запросили до Смольного. Відбувалося засідання Раднаркому, і Ленін зміг зустрітися з Бужором тільки вночі. Він повідомив, що створено Верховну колегію з ро-

сійсько-румунських та бессарабських питань, якій надано надзвичайних воєнних і дипломатичних повноважень для керівництва боротьбою проти інтервентів і внутрішньої контрреволюції на півдні. Міхай Бужор призначений членом цієї колегії і має виїхати на місце. Йому вручили мандат, підписаний В. І. Леніним і скріплений печаткою Ради Народних Комісарів.

Колегія провела значну роботу в Петрограді, а потім розділилася на дві групи: одна виїхала до Одеси, друга — до Севастополя і Феодосії, поїхав туди і Бужор.

То був кінець зими 1918 року. Їхати доводилося в теплушках, на дахах вагонів, на чому трапиться. Тільки в березні Бужор дістався до Феодосії. Місто вирувало: у зв'язку з наступом німецьких військ на Україні й наближенням їх до Криму сюди прибували з Одеси червоногвардійські загони, біженці, представники різних установ та організацій. Феодосія прибрала бойового вигляду, на вулицях патрулювали збройні робітники й інтернаціоналісти.

Приїзд енергійного, бойового комуніста Міхая Бужора з мандатом Леніна був дуже вчасний. Румунські батальйони, які до евакуації в Крим брали участь в боях проти ворогів Радянської влади під Бендерами та Одесою і зазнали великих втрат, потребували відпочинку, переформування, поповнення і зброї. Дисципліна була погана: далася взнаки агітація евакуйованих у Феодосію румунських монархічних елементів, які підбивали інтернаціоналістів, особливо із складу морського батальйону, на повстання проти ревкому і радянських органів. Міхай Бужор швидко відновив порядок, дав рішучу відсіч контрреволюціонерам, найзапекліших ворогів ізолював. Батальйони були поповнені, зміцнені командирами, забезпечені зброєю. Найбільш підготовлені роти пішли разом з феодосійськими червоногвардійцями проти наступаючих кайзерівських військ, частина румунських інтернаціоналістів влилась у революційні загони під командуванням Федька і Мокроусова.

Велику роботу провів представник Верховної колегії Міхай Бужор і в Севастополі. Екіпажі більшості румунських кораблів, що стояли в чорноморських портах, були на боці революції. В самому лише Севастополі налічувалося близько 900 румунських моряків. Чимало з них палко вітали посланця Леніна — Міхая Бужора та його товаришів. Над усіма румунськими суднами, що стояли в Севастополі, замайоріли червоні прапори.

Румунські інтернаціоналісти лишалися в Криму до кінця квітня. А коли сюди вторглися німецькі окупанти, частина румунів з боями відступила в порти, звідти евакуювалася до Радянської Росії, де продовжувала боротися на різних фронтах громадянської війни.

Міхай Бужор з групою інтернаціоналістів залишився в Криму, пішов з ними у підпілля. 25 квітня 1918 року він послав у центр листа французькою мовою:

«Частина нашої революційної фаланги їде зараз, за дуже важких і небезпечних обставин, у Новоросійськ, а потім у Москву. Вона продовжить там нашу діяльність. Друга частина, до якої належу я, лишається на Україні з тією самою метою. Та делегація, яка їде зараз і за якою вирушить друга, повідомить про нашу діяльність, особливо про ту, що її ми розгорнули після від'їзду з Одеси. Я дозволю собі рекомендувати вашій увазі цю делегацію і певен, що вона знайде у вас братній прийом, доброзичливість і ту революційну допомогу, яку ви подавали досі румунському соціалістичному рухові... Я лишаюся на території, окупованій німцями, з наміром перегрупувати наші розпорошені сили й відновити прямий зв'язок з товаришами в Румунії; все це ми робимо задля спільної мети й спільної боротьби. Мої погляди і мої надії завжди звернені до Петрограда і Москви. Я робитиму все можливе, аби встановити зв'язок з революційною Росією».

Якийсь час Бужор нелегально працював у Севастополі, жив у Балаклаві, готувався переїхати в Одесу. Незабаром ворожій контррозвідці вдалося напасти на слід румунських революціонерів, і на Бужора почали полювати. «Коли я переховувався від білогвардійської контррозвідки в курортному містечку Балаклаві, на березі Чорного моря, недалеко від Севастополя,— згадував потім Міхай Бужор,— мені довелося сховати ленінський документ, щоб він не потрапив до рук ворогів. Потім мене заарештували, і я не зміг забрати його із схованки. Якщо в Балаклаві ще зберігся будинок, який належав тоді якомусь залізничнику, а в цьому будинку — дзеркало, то за ним і досі, можливо, лежить нікому не відомий, пожовклий від часу папірець, підписаний найвеличнішою людиною нашого часу».

●

Як склалася дальша доля Бужора? Незабаром йому пощастило прорватися в Одесу, де він зустрівся із своїми побратимами й вів далі революційну роботу. Проте невдовзі його знов заарештовують. Всі спроби підпільників визволити товариша з тюрми виявилися марними. У своєму донесенні в ЦК КП(б)У секретар Одеського підпільного обкому партії І. В. Смирнов-Ласточкін повідомляв, що Бужор все ще у в'язниці, і товариші намагаються звільнити його. Але сталося це тільки у квітні 1919 року, коли частини Червоної Армії вступили в місто.

Міхай Бужор знову розгорнув бурхливу революційну діяльність. Він нелегально пробрався в Румунію, привіз туди революційну літературу і повернувся назад. А в серпні 1919 року, коли частини Червоної Армії під натиском денікінців мусили залишити Одесу, румунські інтернаціоналісти, і серед них Бужор, відійшли разом з Південною групою військ, а потім дісталися до Москви.

В Румунію Міхай Бужор повернувся лише після закінчення громадянської війни. Повернувся, озброєний ідеями Леніна, багатим практичним революційним досвідом, і активно взявся до політичної роботи серед трудящих мас.

Румунські власті запровадили тоді в країні запеклий терор, придушували революційний рух, ухвалювали сотні смертних вироків. Серед засуджених було чимало інтернаціоналістів, тих, хто пройшов бойову і політичну школу в лавах Червоної Армії в Росії. В 1921 році Бужора було схоплено і засуджено до смертної кари.

Під тиском широкого народного руху за звільнення політичних в'язнів румунські власті мусили пом'якшити багато вироків. Для Бужора смертну кару замінили каторгою. Але трудящі, які добре знали і любили відважного революціонера, що виконував завдання Леніна, рішуче вимагали його звільнення. Трудовий Галац обирає Бужора депутатом парламенту, і власті змушені були звільнити його з в'язниці.

Та через кілька років Міхая Бужора знову заарештовують і на довгі роки кидають в одиночну камеру до горезвісної Дофтани. Звільнила його звідти Радянська Армія в 1944 році.

Ще через кілька років Бужор відвідав Радянський Союз, побував у Москві й Києві, довго стояв у Смольному, в кабінеті, де 1917 року зустрівся з В. І. Леніним.

Вірний ленінець, він був у перших лавах будівників нового, соціалістичного життя у себе на батьківщині. Навіть тяжкохворий, він не переставав нести в маси ленінські ідеї, ідеї дружби з великим радянським народом. У розмові з кореспондентом газети «Известия» напередодні 46 роковин Великого Жовтня Бужор сказав:

«Ми щасливі, що нам довелося бути солдатами Жовтня, почати боротьбу за те, щоб ідеї російської революції, ідеї великого Леніна перемогли і у нас, в Румунії».

М. ОЗЕРОВ

ГОЛОСИ

ПОЕТИЧНОЇ МОНГОЛІЇ

Незабаром народ братньої Монголії відзначатиме славний ювілей перемоги аратської революції 1921 року. Час народження нової монгольської літератури та мистецтва збігається з початком революційного оновлення країни.

Спираючись на широку і безкорисливу допомогу Радянського Союзу, монгольський народ за п'ять десятиліть вивів свою батьківщину в шерегу передових країн азіатського континенту. Грандіозні перетворення сталися на древній землі халхів. Не заграви міжусобних війн, а електричне сяйво палає нині над мирним краєм.

До революції в країні не було жодної світської школи і важко було знайти письменну людину. Тепер в МНР немає неписьменних. Кожний третій монгол вчиться в школі, технікумі чи у вузі. Арати рідною мовою читають твори Маркса, Енгельса, Леніна, книжки Пушкіна і Чернишевського, Шекспіра і Толстого, Гюго і Мопассана, Шевченка і Франка, Горького і Шолохова.

Основоположником нової монгольської літератури був Дашдоржийн Нацагдорж. Працюючи у Реввійськраді, він постійно перебував у вирі революційних подій, брав безпосередню участь у всіх перетвореннях, що їх здійснювали аратські маси на заклик партії Сухе-Батора. У двадцяті роки Д. Нацагдорж очолив молодіжний рух у Монголії, редагував газету «Ардин церег» («Народний воїн»), створив перший у країні літературний гурток. Прожив він усього 31 рік, але залишив своїм нащадкам чудову художньо-літературну спадщину.

Його творчість пройнята щирою любов'ю до батьківщини, до свого народу, співчуттям до гнобленої бідноти і гнівом до ненажерливих нойонів. Він перший у монгольській літературі оспівує історичний подвиг безстрашного батора Сухе і його відважних соратників, що, йдучи по шляху, вказаному Ілічем, визволили країну від деспотичної влади феодалів, лам та імперіалістичного засилля. Найкращий з його творів — поезія «Моя батьківщина». Це натхненний гімн вітчизні. Як відзначає письменник Ч. Чимід, «цей твір у нас винятково популярний, його знає кожний школяр, кожний громадянин; повторюючи рядки з цього вірша, йшли у бій наші воїни. Він і зараз кличе наш народ на подвиги, на труд в ім'я соціалізму».

Полум'яний борець за соціалістичну перебудову своєї країни, Д. Нацагдорж відгукувався поетичним словом на всі події, які мали громадську чи державну вагу. Поезія, проза, драматургія письменника — це бойова ідейна зброя, що й зараз допомагає зміцнювати і захищати величні здобутки нового, революційного ладу.

Видатним представником старшого покоління монгольських літераторів є академік Бямбин Рінчен. Мені довелося не раз зустрічатися в Улан-Баторі з цією мудрою людиною — поетом, прозаїком, перекладачем, першим доктором філологічних наук Монгольської Народної Республіки. Його цікаві, захоплюючі розповіді про історію, культуру, мистецтво і літературу древньої і сьогоденної Монголії можна слухати без кінця. Він розробив основи граматичної будови монгольської мови, видав багато праць з мон-

гольської філології, історії літератури та культури. Його перу належить трилогія «Світанок у степу» та численні поезії — яскраві, вдумливі, глибокі змістом і своєрідні художньою формою.

Б. Рінчен досконало володіє російською, а також вільно читає китайською, французькою, німецькою, угорською, чеською, польською мовами. Зараз працює над перекладом епопеї А. Міцкевича «Пан Тадеуш».

Одним із визначних письменників, що стояв біля колиски сучасної монгольської літератури, є Цендійн Дамдінсурен. Він автор тексту Державного гімну МНР, лауреат Державних премій Монголії, дійсний член Академії наук МНР, відомий громадський діяч. Його літературна і громадська діяльність спрямована на усталення в житті всього прогресивного, людяного, радісного.

У поезіях і прозаїчних творах Ц. Дамдінсурена йдеться про долю жінок, звільнених революцією від приниження й зневаги та покликаних до оволодіння знаннями, до суспільно корисної діяльності, про трудові будні скотарів, сповнених свідомості того, що кожна проста людина — господар життя і коваль прийдешнього щастя. Поет таврує пасивність, байдужість, обмеженість, що активно пропагувалися ламаїстською церквою. Усі засоби художньої виразності і композиційні елементи багатьох його поезій мобілізовані на те, щоб посилити ліризм, піднести їх оптимістичне звучання.

Велику популярність у Монголії здобули поема Ц. Дамдінсурена «Моя сива ненька», вірші «Музей Леніна», «Вірний керманич» та інші. Поет здійснив переклад на сучасну монгольську мову видатної пам'ятки стародавньої монгольської літератури «Потаємне сказання», разом із А. Лувсандендевом уклав двотомний «Російсько-монгольський словник» (1967—1970).

Талант іншого великого поета нової Монголії — Дашдзевегійна Сенге досяг свого розквіту в 50-і роки. Його поезія глибоко громадянська, тісно пов'язана з трудовими звитягами й величними звершеннями рідного народу. Монгольським читачам добре відомі його твори, присвячені незалежній соціалістичній республіці в центрі Азії («Нове»), безсмертним героям, що поклали свої голови за її свободу («Аюш»), загартованій у боях вічній і незламній дружбі радянського та монгольського народів («Розповідь старого партизана»), боротьбі за мир у всьому світі («Голуб»).

Лірика Д. Сенге пройнята душевним теплом і щирістю, пристрасною схвильованістю і глибоким оптимізмом, несхитною вірою в торжество справедливості. У віршах митця дістала яскраве відображення сучасна Монголія з її баштовими кранами, буровими вишками, риштованням новобудов.

Тривалий час Д. Сенге очолював Спілку монгольських письменників. У 1955 році він розпочав роботу над романом «Земляк», але передчасна смерть обірвала його бурхливу творчу діяльність.

Патріотична та інтернаціональна теми посідають провідне місце в літературному доробку поетів середньої генерації: Далантайна Тарви, Чойжилина Чиміда, Цевегмідійна Гайтава, Дамдінцогійна Содномдоржа. Їх поетичний голос лунає гучно, публіцистично, іноді навіть дещо риторично. Ці досить різні за манерою письма таланти об'єднує велика громадянська напруга поезії, щире захоплення грандіозними досягненнями аратства.

Джерело наснаги художників слова — небачений досі трудовий подвиг народу, який перетворив відсталу Монголію в країну буйних зелених полонин, розлогих ланів і промислових міст. І тому свій поетичний хист вони віддали сьогоденній Монголії, де в широких степах виросли заводи, світлі клуби і школи, пролягли життєдайні канали (С. Дашдендев «Добре», «Світло»), де в пустелях гуркотять сталеві коні і колони могутніх автомашин (Ч. Чимід «Трактор»), де на зміну віджилим, диким звичаям прийшла радість соціалістичного оновлення (Д. Тарва «Родина шофера», Д. Содномдорж «Дружба» та ін.).

Ніжна любов до відродженого краю притаманна також поетичній молоді Монголії. Взагалі важко знайти митця, який не присвятив би теплих задушевних рядків рідній землі — близькій і незабутній, як батьківська юрта, що надійно захищає від крижаного вітру і від палючої спеки. На її безкрайніх просторах навіть просте каміння серцю дороге (С. Доржпалам «Просте каміння», С. Дашдоров «Нотатки про рідний край», «Степ і я» та ін.).

Своє місце в літературі, індивідуальну тематику, власні засоби художньої виразності знайшли талановиті поети Бегзійн Явухулан, Мішигійн Цедендорж, Дендевійн Пуревдорж. Вони не сприйняли трафаретів одичної лірики, відкинули зовнішню парадність, яка позбавляла слово ідейно естетичного впливу на читача. Ці художники сприймають навколишню реальність в усій її складності, з усіма суперечностями. В їхній творчості також чути дихання рідної природи, але для

її опису вони використовують свіжі барви, нові цікаві деталі.

У кращих поезіях сучасних авторів розкривається ідейна переконаність, душевне благородство, емоційне багатство будівничих соціалістичної Монголії, які твердою ходою йдуть назустріч майбутньому.

Талант Б. Явухулана і Д. Пуревдоржа сильний насамперед своєю ліричною стороною. Поети запрошують читача подивитись на світ через призму емоцій, переживань, зосереджених роздумів. В окремих віршованих творах вони підносяться до широких узагальнень, сягають вершин художньо-поетичної виразності.

Сучасне монгольське красне письменство невпинно розвивається, набирає живодайних сил. Його творять літератори, що їх імена ще не так давно з'явилися на обкладинках збірок та окремих видань. Рік у рік мужніють голоси поетичної Монголії. Майстри вірша своєю творчістю сприяють утвердженню монгольської літератури на позиціях соціалістичного мистецтва.

Іван ДЯЧЕНКО

ДАШДОРЖИЙН НАЦАГДОРЖ

МОЯ БАТЬКІВЩИНА

Саяни, Хантей, Хангай — дрімучі ліси та гори,
Намисто підхмарних верхів сліпуче та неозоре;
Монон, і Шарга, і Номин — незвідані Гобі простори,
Похилого півдня чоло — пісків та барханів море, —
Це батьківщина моя,
Чудова Монголія.

Онон, Керулен і Тола — прозорі, як сльози, ріки,
Що людям здоров'я дають, неначе цілющі ліки.
Хубсугул, Убсу-Нур і Буїр — озера, в яких навіки
Відбилась небесна блакить і жовтих шуварів піки, —
Це батьківщина моя,
Чудова Монголія.

Орхон, Селенга і Хухі — бурхливі, чарівні води,
І пагорби, повні руд, і скелі суворої вроди,
І камені давніх міст, і старовинні клейноди,
І курні дороги-шляхи, якими ходили народи,—
Це батьківщина моя,
Чудова Монголія.

На обрії воїв шапки — шпилясті гірські вершини,
На горах льодовики, що сяють, немов перлини,
Широкі, як світ, степи, де пісня пастуша лине,
Де гарно так на душі від шелестіння стеблини, —
Це батьківщина моя,
Чудова Монголія.

Несходжена халхів[1] земля, що вперта в Хангаю скали,
Де змалку, неначе вітри, ми верхи на конях шугали.
Яри та чагарники, де звірі, як ті ушкали,
Долини й гаї — темники, де ми в полюваннях блукали, —
Це батьківщина моя,
Чудова Монголія.

[1] Халхи — історична назва народності, яка становить основну частину населення Монголії.

Тут соковита трава, і пасовища безкраї,
І марево, що степи дивами своїми вкрашає,
І строми похмурих скель, де мужній народ проживає,
І древні обони [1], що їх залишили предків звичаї, —
Це батьківщина моя,
Чудова Монголія.

Тут зѐмлі, яким нема ні виміру, ні границі,
Шовкові пастівники, і кряжі, немов із криці,
Кочовища на весь рік, де дзвонять студені криниці,
Широкополі грунти для будь-якої пашниці, —
Це батьківщина моя,
Чудова Монголія.

Узгір'я, що надовкруг підносять зелені рамена,
Де предків ховали своїх монголів давні племена,
Земля, де пасеться завжди худоба п'ятинайменна [2],
Де для монгольських душ принада росте натхненна, —
Це батьківщина моя,
Чудова Монголія.

Земля, що її восени нещадно місять копита,
Земля, що в зимові дні снігами й кригою вкрита,
Земля, що весною встає, в листя й квіти сповита,
Земля, що влітку дзвенить, співами птаства налита, —
Це батьківщина моя,
Чудова Монголія.

Незаймана цілина, що знімає віків закови,
Що під золотом сонця навік ствердила свої основи,
А під місяця серебром випромінює світло казкове,
Навіки кохана земля, де наші жили батькове,—
Це батьківщина моя,
Чудова Монголія.

Прапрадідів наших земля, де гуннів і тунів околи,
Де владно стояли колись неподолані монголи,
Де нині червоний стяг обновляє видноколи,
Де нас не звитяжив ніхто і не звитяжить ніколи, —
Це батьківщина моя,
Чудова Монголія.

Земля, за яку ми підем на битву трудну й криваву,
Як ворог насуне — його відкинем, як гадь шаршаву,
Земля, де ми возвеличим революційну державу,
Де подвиги здійснимо майбутньому світу на славу, —
Це батьківщина моя,
Чудова Монголія.

---

[1] Обони — пірамідки каміння. За старим звичаєм, кожний, хто проїздив біля гори, кидав каміння на обон — знак поклоніння духам гір.

[2] Худоба п'ятинайменна — вівці, кози, коні, верблюди, велика рогата худоба.

М А Р С

Дивлюсь на зірку чудову,
Що сяє в глибинах ночі,
Дивлюсь на червону іскру,
Що в небі ряхтить знадливо...
Дивлюся, а Марс із безодні
На сонячний світ погляда.

Давно я жадаю, плането,
В твою заглибитися тайну —
Дізнатись, чи маєш дерева
На золотавій поверхні,
Дізнатись, які багатства
Заховані в надрах твоїх.

Чи люди живуть на Марсі,
Чи до нас вони трохи подібні,
Чи палко вони кохають,
Чи будуть листи нам писать?

Чи бачать вони здалека,
Як наші знамена грають,
Чи наші пісні вони чують,
Вільні, гучні, молоді?

Давайте спорудимо, друзі,
Таке величезне щастя,
Щоб воно освітило всесвіт
На десять тисячоліть.

Переклав Дмитро ПАВЛИЧКО

БЯМБИН РІНЧЕН

ДІВИЧ-КВІТ

Густі Фучіковій

Там, де гори та степи
Розляглись на гони гін,
Квітів очі мовчазні
Задивились в небеса.
Там росте, мов пісні слід,
Бері-цецег — дівич-квіт...

Рід Урлюта сотні літ
Береже, мов талісман,
Давній спогад про страшні
Чінгісханові часи.
Був тоді Сартула рід.
Рід Урлюта на війну
Проти цього роду встав.
Барабани загули.
Хмара йшла з північних гір —
Розв'язати кров'ю спір.

Гей, на бій! Усі на бій!—
Кличуть сурми бойові.
Вже наметів — цілий степ,
А за обрій — вояків!
Встали стяги бойові!
(Лиш дівчатам — сльози з віч!)
Джалаїри йшли в похід,
Наймани й хорчини теж,
І керантів дужа рать —
Хану славу здобувать.

Встали гори і степи
Під знамено бойове...
Двоє в ніч прощались тут,
В вірності заприсяглись.
Та присяга мала їх
Берегти од зла та лих...

Дні ішли, літа гули —
Ждали матері синів,
Сестри ніжнії — братів,
Жони вірнії — мужів,
Наречені — із війни
Ждали суджених своїх.
Ждали всі. І от — летить
Перемоги добра вість:
Рід Сартула ницьма ліг,
Рід Урлюта переміг.

Войовник Джалал-ед-Дін
Втратив свій султанський трон.
Вже забрав Урлюта рід
Всі пасовиська собі.
Люд багацько лих зазнав,
А тепер же — всюди мир...
Мчать нойони[1]. Коні їх
Повернули в рідний край.
Мов крізь Гобі мчать піски —
Мчать додому вояки.

Вийшла дівчина на шлях —
Нареченого стрічать.
Круторого місяць плив
Над могилою в степу.
Вояки із битви йшли —
І дивилася вона:

[1] Нойон — князь, богатир.

Де ж отой, кого вона
Присягалася чекать?
Тане ніч, зника пітьма...
Любий де?.. Нема... нема...

На могилі у степу
Вірна дівчина стоїть...
Лава йде... І друга йде...
Сота й тисячна уже...
Дужі всі, веселі всі —
Здобич є і слава є.
Бранці в куряві бредуть —
Лиш кайданний чути дзвін...
О дівча! Сто літ тобі
Ждати милого в журбі...

Йдуть бухарці-бранці... Пил
Їхні голови покрив.
Ой дівча! І з-поміж них
Твого милого нема.
Мов потоки з дальніх гір —
Люди йдуть... І ніч, і день
Люди йдуть... І лиш один
В полі чистому лежить...
Ой дівча! Ридай в журбі —
Горе суджено тобі.

Руки к сонцю простягла,
Заридала на весь степ:
«Чом ти милого мого
Не догледіло, скажи?
Хочу ластівкою я
Полетіти в ті краї,
Де коханий, любий мій,
В сні смертельному заснув.
Розбуджу його од сну,
Смерть одвію навісну».

Руки к вітру простягла,
Заридала на весь степ:
«Чом не стежив ти, скажи,
Та й за милим, за моїм?
Дай же крилонька мені,
Щоб, як горличка, увись
Полетіла я — й між гір
Свого любого знайшла.
Впала б стогоном з небес —
Він прокинувся б, воскрес...»

Руки к небу простягла,
Заридала: «Батьку наш —
Небозводе угорі!
Мамо — земле дорога!
Хай не буде в світі війн.
Хай рідняться люди всі —
Щоб ні горя, ані зрад
В цілім світі не було!
Щоб земля не знала мук,
А закохані — розлук!»

Лебеділа у сльозах
Аж до півночі вона...
На могили ліг туман,
Стало тихо на шляху,
Барабана станув гук...
Перла сліз із щік блідих
На камінні проросли,
Стали квітами вони...
Знає кожен з юних літ
Бері-цецег — дівич-квіт.

І відтоді звичай є:
Як ідеш у дальній край —
Бері-цецег — дівич-квіт
Другу вірному даруй.
А закохані, коли
Розлучаються — її
Гріють ніжно між долонь —
Щоб жила довік любов,
Щоб серця не знали мук,
А закохані — розлук.

Переклав Станіслав ТЕЛЬНЮК

СЕНГІЙН ЕРДЕНЕ

КРОК ДО СОНЦЯ

Я народився біля гір Алтаю,
Де рвуться бурі вдалину,
Там скромна юрта огортає
Моє минуле в повсть міцну.

В далекий край вела стежина,
До сонця й зір мене звала.
У мрій завжди душа орлина,
Вона все горе подола.

До сонця сміливо й велично,
До щастя йду, що не згаса,
Бо вірні друзі мене кличуть
У світ, де правда і краса.

В житті не всі легкі дороги,
Та квітне дружба в нас в душі.
З своїх степів, з гірських відрогів
До вас іду, товариші.

Обійми — це любові вияв.
Я гість... Лунає дзвінко спів.
Мене обняв промінням Київ,
Я крок до сонця підступив.

В моєму серці квітнуть квіти,
В нас дружба вічна, як граніт.
Не можна друзів не любити
На все життя на весь наш світ!

Переклав Андрій МЯСТКІВСЬКИЙ

ЛОДОНГІЙН ТУДЕВ

РАДЯНСЬКОМУ НАРОДОВІ

Я готовий серце і думки віддати,
Прагнення свої за велич його справ,
За гучну ходу, за невмирущі дати
І за те, що Леніна він людству дав.
Що звільняє скрізь людину він сучасну
Від страждання, рабства, горя
й темноти,
І за те, що першим через прірву часу
У майбутнє прокладає він мости.
Кинув долю він історії на ваги —
І там світло переважило пітьму.
Ми єдині завше, всю свою наснагу
І весь пломінь серця віддаю йому.

Переклав Володимир ЗАБАШТАНСЬКИЙ

ДАШДЗЕВЕГІЙН СЕНГЕ

РОЗПОВІДЬ СТАРОГО ПАРТИЗАНА

Я зроду не їздив до інших країн.
Ось тут коло рідного дому —
Ви чуєте — Леніна!.. Леніна стрів!
Не вірите, мабуть, старому.

Тоді Чойбалсан молодим іще був
І сам Сухе-Батор крилатий.
Створили загін партизанський. Гайнув
Він вихорем в степ наш горбатий.

З тих пір проминуло немало вже літ,
А згадка — немов на долоні...
Ішли ми за Жовтня повстанцями вслід,
Ми перші — монголи червоні.

Всі темні були ми, темніші за ніч,
Це добре самі розуміли,
Проте із кривими шаблями на січ
Буремно здійматись уміли.

Монголія чула вождя свого клич
Крізь гук бойової тривоги:
«Вперед, партизани! веде нас Ілліч
По славних шляхах перемоги!»

І дружба радянських народів-братів
В боях надавала нам сили.
Ні смерть, ні тортури одвічних катів
Повстанський наш дух не зломили.

Китайських гемінів рубали, як ліс,
Під стягом червоним монголи.
Могилами слави всей степ наш поріс,
Чужинцем обкрадений, голий.

Немало пихатих поклав я на скін,
Украй натрудив собі руку,
Та раптом з засади підступний гемін
Ураз мені вибив шаблюку.

В ті роки сильнющим я був, молодим.
Вчепився у горло геміну.
Джерельний потічок зробився рудим,
Криваву розносячи піну.

Чужинець кинджалом у спину мене...
Я вирвав і — зрозмаху в груди...
Прямо у серце те лезо стальне!
Цей більше нас різать не буде.

Ось інший гемін вже до мене летить —
Посікли його наші браття.
А сонце темніє. У небі стримить,
Мов сук обгорілий з багаття.

Я довго лежав під сухим деревцем,
Як мертвий, на трухлій соломі.
Очуняв... і стрівся з радянським
бійцем.
Як сяла зоря на шоломі!

В Москву, значить, їздив Сухе
недарма.
На поміч йдуть Жовтня солдати.
І сила народна лад здирства лама
В години святої розплати.

Радянський боєць мені бинт накладав,
Підносив води прохолоду.
Та я відхилив ту баклагу й сказав:
«За дружбу не п'ють у нас воду.

Знайомлячись, також в нас воду
не п'ють».
Тоді він подав самокрутку.
«Цигарку без вогника теж не дають».
І враз відхилив її хутко.

«Злочинцеві тільки дають без вогню
Цигарку, як вияв зневаги».
А воїн не тямив, що я гомоню,
Не знав нашу мову звитяга.

Тоді я на мигах йому показав
І все стало ясно солдату.
Сірник запалив він, баклагу подав
Обшиту сукном волохатим.

Потис я, як другові, руку йому.
А він допоміг підвестися.
Я знову упав у болючу пітьму.
Кажу йому: «Йди, не барися».

Солдат не послухав, підсунув плече,
Звалив обережно на спину.
«Залиш... Я умру, бо у грудях пече».
А він — у свою медчастину.

На мигах із ним розмовляти почав,
Звав братом своїм, не чужинцем.
І пальцем великим його величав,
Себе ж я рівняв із мізинцем.

А він головою хитнув, каже: «Ні!»
Два пальці великі звів радо.
Мовляв — тільки вкупі ми сильні, міцні
У лавах народної влади.

В шпиталі він витяг з торбинки рушник,
Присів на низький табуретик,
Дістав з полотнини солдат-більшовик
В обкладці маленький портретик.

Я думав, то картка дружини, синка,
Чи, може, старенької нені,
Коли ж розгорнув і поглянув
зблизька —
То Ленін був, друзі, сам Ленін!

На тисячах тисяч стежин і доріг,
Де йдуть поїзди чи олені,
Де люд трудовий в боротьбі
переміг —
Там ленінська правда — там Ленін.

Лунало в серцях наших гасло вождя:
«Монголія й Ленін — єдині!»
Ілліч врятував мені, друзі, життя,
Народу моєму, країні.

Я ленінській справі по правді служу
В труді і у ратному герці.
Портрет Ілліча я над серцем ношу,
А образ величний — у серці.

Переклав Платон ВОРОНЬКО

БЕГЗІЙН ЯВУХУЛАН

САКСАУЛ

Саксаул заблуканий пісками
Йде чи сто, чи тисячу років,
Як верблюденя руде без мами,
Що згубилось в плетиві віків.

Місяць випливає круторогий,
Вітер віє, куряву здійма.
Ти куди, мандрівниче убогий?
Чом у тебе друзів та й нема?..

Не кричиш, немов людина, «пробі»,
Хоч давно згубив дороги гул.
Все ідеш кудись крізь серце Гобі —
Сивий, самотинний саксаул.

СВІТЛО Й ТЕПЛО

Строфа звучати вперто не хотіла —
Всю ніч не міг знайти потрібних слів...
Вже втома приліпилася до тіла,
Вже сигарет останній дух зітлів.

Я рвучко розчинив німу кватирку —
Нехай морозний струмінь в очі б'є!
І раптом бачу — на старім причілку
Тепло горобчик із кватирки п'є.

Злякався він і спурхнув з-над вікна,
І зник в холодній, крижаній пітьмі.
«Пробач, пташино!»— я сказав. Слова
Мої у ніч полинули самі.

Маля, маля... Легкі твої крилята.
Де, сірий, ти?— захвилювався я.
Світало... Гілка біло-сизувата
Пробачилась, й на ній горобеня.

І хоч в походах і на перевалах
Закам'яніла вже моя душа,
Не знав я, звідки в ній зайнявся
спалах —
Порятувать од холоду пташа.

Світити, певне, буде давня днина
Дитинства й грітиме єство моє.
Напевне, знає й степова пташина:
Тепло живе лиш там, де світло є.

Мороз, немов лисиця, повз під гілку.
Пробач, пташино! То моя вина.
Лети сюди до мене у кватирку,
Погрійся знов біля мого вікна.

У ЧИСТОМУ НЕБІ ЗІРКИ...

У чистому небі зірки мерехтять,
Сон, тиша у цілому світі.
Лиш місяць не хоче навзаплюшки
спать —
Примружує очі привітні.

Притишивсь народу бурхливий
потік,
Сни дишуть привітні, мімозні.
Лиш будять, лиш будять безсонний
наш вік
Гарячі гудки паровозні.

Та грива димовищ за тьмяний окіл
Пливе над заводами густо...
Сідаю, вростаю в робочий свій стіл,
І місяць всідається тлусто.

Ледь жевріє лампа. Мабуть, і вона
Хоч хвилю забагла поспати.
Перо лиш квапливо папір розтина,
Мов хоче думки наздогнати.

Я рию монгольської мови руду,
Шукаю у ній самоцвіти...
І людям усе, що стотрудно знайду,
Віддам, щоб могли порадіти.

Влітає в кімнату вітряний порив,
Шепочеться листя тополі,
Немов між слова, що я щойно створив,
Вставляє діези й бемолі.

Переклав Леонід ГОРЛАЧ

Живемо його думками

В. І. Ленін у прогресивній французькій публіцистиці

«Народ міста, яке проголосило Комуну, довічно шануватиме й уславлятиме того, чий могутній розум змінив шосту частину земної кулі, запалив надію в серцях знедолених і визначив новий курс історії: Леніна!» — так закінчує свою книгу про перебування Володимира Ілліча у Франції відомий французький письменник-комуніст Жан Фревіль. Його твір «Ленін у Парижі», що вийшов 1968 року, став своєрідним підсумком всього кращого, що було написано за 50 років французькими передовими письменниками і публіцистами про засновника першої в світі соціалістичної держави.

Володимир Ілліч неодноразово приїздив до Франції, а в період з 1908 до 1912 року майже безвиїзно жив там. Він любив цю країну, шанував революційне минуле французького народу і в своїх творах і практичній роботі використовував досвід французьких революцій. Не випадково роки 1789, 1793, 1848 і 1871 — ці славетні дати в історії Франції — привертали до себе його пильну увагу. Особливо уважно вивчав він історію й уроки Паризької Комуни, чудово знався на особливостях французького пролетаріату.

Після перемоги Жовтня ім'я Володимира Ілліча стає найпопулярнішим на сторінках світової і зокрема французької преси. У численних статтях, нарисах, спогадах прогресивна французька публіцистика знайомила широкі маси країни з життям і діяльністю Леніна, розповідала про нього, як про мислителя, до кінця відданого справі визволення трудящих від капіталістичного гніту.

Першою з французьких газет матеріали про Володимира Ілліча почала друкувати газета «Юманіте». (Ще 4 квітня 1907 року вона надрукувала статтю свого спеціального кореспондента в Росії Етьєна Авенара під заголовком: «Інтерв'ю з громадянином Леніним — про тактику більшовиків під час виборів у Думу».) Матеріалів цих стає особливо багато після 1920 року, коли було засновано Комуністичну партію Франції. Пізніше починають з'являтися статті про Леніна у газетах «Ві уврієр», «Клярте», у журналах «Клярте», «Ероп», «Журналь де деба політік е літтерер», у нових виданнях 30-х років — газетах «Авангард», «Монд» (видавалася А. Барбюсом), «Се суар», журналах «Коммюн», «Регар». Після закінчення війни створюються нові друковані органи, які також регулярно вміщують ленінські матеріали—«Леттр франсез», «Франс нувель», численні провінційні органи КПФ, журнали «Кайє дю коммюнісм», «Пансе», «Нувель крітік» та ін.

Серед публікованих матеріалів значне місце займали ті, що знайомили читачів з діяльністю Володимира Ілліча. У 1918 р. «Юманіте» перша друкує велику статтю «Життя Леніна» (автор невідомий), а в 1927 р. знову вміщує статтю під таким же заголовком. З-поміж інших матеріалів слід назвати нариси Б. Парена — «Життя революціонера» (1931), Ж. Бенішу — «Уривки з біографії Леніна» (1937), Б. Готьє — «Незвичайне життя Леніна» (1938) та інші. Окремим періодам його діяльності, зокрема в еміграції, присвячені роботи Б. Еда — «Перебування Леніна у Швейцарії» (1924), П. Енжа «Ленін у Празі» (1952), 9 цікавих маленьких оповідань П. Дюрана під загальною назвою «Ульянов у Парижі» (1960).

З 1920-х років у французькій пресі починають публікуватися спогади людей, які знали Леніна особисто. Авторами були здебільшого товариші Володимира Ілліча по боротьбі, російські революціонери. Одним з перших з'являється в «Юманіте» (1920) нарис М. Горького «Ленін», у наступні роки — інші його нариси: «Ленін — людина» (1925), «Ленін на трибуні» (1928). Друкуються спогади Н. Крупської, А. Луначарського, А. Єлізарової, П. Керженцева, О. Аросєва про останні дні життя Леніна, спогади про нього російських робітників і селян.

Поряд із цими важливими матеріалами друкувалися також роботи французьких авторів, у яких вони з хвилюванням ділилися незабутніми враженнями від своїх зустрічей з Леніним. Надзвичайно цікаві відомості наводить Анрі Гільбо у своїх «Спогадах про Леніна» (1924). Журналіст і політичний діяч, французький соціаліст А. Гільбо був соратником і другом Володимира Ілліча, написав про нього першу біографічну книгу, видану 1923 р. в Берліні (потім вона перевидавалася у Франції й Росії). Гільбо часто зустрічався з Леніним у Швейцарії й Парижі. У 1918 р. він приїхав до Радянського Союзу і кілька років жив у Москві.

В 1947 р. у журналі «Франція — СРСР» надруковано спогади Жака Садуля «Я знав Леніна». Колишній офіцер зв'язку французького Генерального штабу при Тимчасовому уряді, Ж. Садуль був захоплений тим, що побачив у Росії в 1917 р., і перейшов на бік революціонерів. Він почав надсилати з Петрограда у французькі соціалістичні газети кореспонденції, що правдиво висвітлювали хід подій у Росії, неодноразово бачив В. І. Леніна, чув його виступи і про все це розповідав у своєму хвилюючому нарисі.

Майже цілу полосу «Юманіте» займають спогади співробітниці Південного бюро Комінтерну Сюзанни Жіро — «Ми бачили Леніна» (1937). С. Жіро зустріла першу світову війну у Києві, а в 1919 р. виїхала до Москви. Вона бачила Володимира Ілліча на II конгресі Комінтерну. С. Жіро розповідає про Леніна-промовця, підкреслює його вміння давати глибокий і чіткий аналіз найскладніших питань.

Про маловідомий епізод з життя В. І. Леніна у Парижі повідомляє лист удови французького соціаліста Жана Нувеля, надрукований 1955 р. в газеті «Патріот» (м. Ніцца). Жан Нувель (1879—1950) — соціаліст і кореспондент газети «Юманіте» — вирішив допомогти більшовикам у їхній пропагандистській роботі в Росії. Дістави візу для «ділової поїздки», він навесні 1912 р., перед від'їздом, відвідав Леніна в Парижі, в його квартирі на вулиці Марі-Роз. Володимир Ілліч привітно зустрів його і після бесіди доручив перевезти в Росію секретний пакет, який зашили в одяг Нувеля. Французький соціаліст виконав ленінське доручення.

Особливе місце у спогадах про Леніна займають нариси одного з засновників КПФ, члена її ЦК письменника Поля Вайян-Кутюр'є. Його нарис «Ленін» (1921) був однією з перших спроб у французькій літературі відтворити портретний образ Володимира Ілліча. Письменник зустрівся з ним у Москві, на пленарному засіданні Виконкому Комінтерну.

В цьому нарисі автор малює портрет Леніна, — обличчя «людини, яка несе на своїх плечах новий світ», показує Леніна-промовця.

«Ніякої афектації...— зазначає письменник. — Ніяких риторичних закінчень. Навіщо? Адже Ленін говорить щиро про щось надзвичайно важливе, вкладаючи у слова свою залізну логіку, всю душу...»

Розповідає П. Вайян-Кутюр'є і про свою зустріч і розмову з Володимиром Іллічем. Йшлося про тактику французьких комуністів, життя селянства, а потім — про французьку революцію.

Свій нарис письменник закінчує словами: «Швидкими кроками Ленін прямує до свого робочого кабінету в другому крилі Кремля, до побитого кулями колишнього палацу Правосуддя, де на нього чекає Росія...»

Якщо весь нарис П. Вайян-Кутюр'є був присвячений зображенню Леніна-людини, бійця, мислителя, то в цьому фінальному реченні ми бачимо його як видатного державного діяча, міцно зв'язаного з життям країни, народу. Це заключне речення перекликається з метафоричною думкою, висловленою на початку — Ленін «несе на своїх плечах новий світ».

Таким чином, у нарисі французького письменника-реаліста перед нами постає непохитна людина дії, людина нової історичної епохи, коли потрібно — різка й сувора, бо цього вимагають умови класової боротьби.

Пізніше П. Вайян-Кутюр'є неодноразово повертається до образу вождя революції. Зокрема в 30-х роках пише ще один нарис «Ленін», у якому особливу увагу звертає на характер ленінського мислення. У порівнянні з першим нарисом тут образ вождя осмислений автором ще глибше, і закінчується він філософським узагальненням: «Ленін — це завершений тип нової людини; він став для нас прообразом людини майбутнього».

Цікавий образ Ілліча створила у своїй публіцистичній книзі «Час розплати настав! (Шість місяців у Радянській Росії.)» (1923) французька письменниця Магдалена Маркс, яка зустрічалася з Леніним. Вона з захопленням пише про любов радянських людей до свого вождя, присутність якого відчувається всюди — в школах і на виробництві, у звершеннях молодої держави, «...всюди — він, його образ на портретах, у розмовах, у думках і почуттях радянських людей».

Великий гуманіст Анатоль Франс, до голосу якого прислухалася вся Франція, опублікував у 1920 році свою заяву про вступ до лав КПФ, яку закінчував словами: «Я завжди любив Леніна. І тепер остаточно серцем і душею я став більшовиком». Наступного року на церемонії вручення йому Нобелівської премії А. Франс виголосив промову, в якій знову заявив: «Я дуже люблю Леніна!».

Загальновідомі й висловлювання Ромена Роллана про В. І. Леніна: «Я не знаю могутнішої індивідуальності в сучасній Європі!» — проголошує письменник.

●

Прогресивна французька преса знов і знов розповідає про Володимира Ілліча як засновника першої в світі соціалістичної держави. Ці статті й нариси пронизує одна думка: Ленін, творець Комуністичної партії і вождь пролетарської переможної революції, продовжує жити у справах радянських людей. Його ідеї втілюються в грандіозних соціалістичних перетвореннях, у зовнішній політиці Радянського Союзу. Такий зміст статей Віктора Сержа «Ленін, 1917» (1924), «Ідеї, перетворені в дію» (1925), Жака Садуля — «Жовтень, 1917: місяць, за який історія зробила велетенський крок» (1949), Домініки Дезанті — «Ленін керує нашими діями» (1954), Е. Пелюзо — «У вітчизні Леніна» (1924), А. Алеса — «Жнива розпочнуться» (1928), стаття невідомого автора «Ленін, сміливіший за фантаста Г.-Д. Уеллса» (1952) та інші.

Схвильовано і просто говорить французький селянин Констан Пассен про перебування французької делегації в СРСР (стаття «Там, де помер Ленін» — 1950). Його глибоко вражають ленінські місця і особливо — Горки Ленінські. К. Пассен згадує Червону площу, де нескінченним потоком люди повільно йдуть до Мавзолею. «У мене, як і в усіх, були сльози на очах, коли я проходив перед тим, кого називають найбільшим другом робітників і селян».

Особливий інтерес викликає стаття відомого письменника-комуніста Раймона Лефевра, надрукована наприкінці 1920 року в газеті «Клярте» під заголовком: «Я повернувся з чудової подорожі». Автор зробив тоді велику подорож по Україні, а потім зустрічався з Леніним. Письменник закликає брати приклад з радянських трударів, їхньої активності і незламності, й робить висновок: «Настав час і нам створити справжню партію дії!»

Нарис іншого французького письменника-комуніста, Жана-Рішара Блока, «Французькі роздуми про Леніна» був написаний у часи Великої Вітчизняної війни (лютий 1943 р.) у Радянському Союзі, де видатний антифашист продовжував свою боротьбу проти гітлеризму.

Говорячи про «російський феномен», який примусив замислитися всю Європу, весь світ, Ж.-Р. Блок доводить, що діяльність Володимира Ілліча зруйнувала всі старі поняття про Росію. Адже, продовжує він, Росія на початку століття цікавила Захід своєю літературою, музикою, живописом, психологічними драмами, «слов'янською душею» і знаменитим «нічево». І раптом — приголомшливий вибух! Письменник розповідає спочатку про перебування Леніна, тоді ще нікому невідомого, у західних країнах, в Парижі з 1908 до 1912 року, про його геніальну роботу «Матеріалізм і емпіріокритицизм». «Золотим ключем до майбутнього» називає Блок твори Леніна. І в 1917 році, пише він, «золотий ключ увійшов у замок, і важка бронзова брама, за якою лежав величний шлях людства, почала повертатися на своїх завісах».

Цим шляхом, веде далі письменник, пішла нова могутня Радянська держава. І саме вона, саме народ Леніна зупинив велетенську потвору, що за кілька місяців поширила свою владу «...від Північного мису до Піренеїв, від собору Паризької богоматері до Парфенона, розчавлюючи своїми підошвами континенти, перетворюючи Європу в руїни, вкриваючи її шибеницями, заливаючи кров'ю».

Ж.-Р. Блок зазначає, що й досі його найбільше вражає одне з найдивніших явищ історії: у 1908 р. ще експлуатований і темний народ вже в 1917 р. поклав початок новій державі, а в 1941 витримав найстрашніше воєнне випробування. «Таким був один з результатів справи Леніна і тих, хто її продовжує», — робить справедливий висновок Блок.

Багато французьких дослідників і письменників розробляють питання впливу ленінських ідей на науку, філософію, мистецтво й літературу, на розвиток світової історії.

Зразком марксистського підходу до ленінської теми у 20-х роках були численні статті П. Вайян-Кутюр'є. Його нарис «В Росії... через чотири роки» (1925) розповідав про ленінські ідеї відбудови радянської економіки, стаття «Ленін і війна» (1927) розкриває суть ленінського вчення про війни справедливі й несправедливі, розповідає про ставлення Леніна до проблем миру і війни.

Роботи про В. І. Леніна, опубліковані в тридцятих роках, належать таким досвідченим теоретикам марксистсько-ленінського вчення, як Моріс Торез, Марсель Кашен, Жак Дюкло, Жорж Коньйо, Бенуа Фрашон, Франсуа Бійу, Вальдек Роше, Жан Фревіль та інші. В умовах гострої політичної кризи та ідеологічної боротьби ідейна спрямованість творів на ленінську тематику набувала особливого значення. Тому їхні теоретичні статті, нариси і репортажі пройняті почуттям глибокої відповідальності, грунтуються на головних засадах марксистсько-ленінської науки.

Дружина М. Тореза, відома діячка ЦК КПФ Жаннета Вермерш, у статті «Чому ми любимо Леніна» (1947) підкреслює величезний вплив Володимира Ілліча на ідейно-політичне загартування французьких комуністів, зокрема таких видатних діячів комуністичної партії, як М. Кашен, П. Семар, Г. Пері, М. Торез і багатьох інших. Ж. Вермерш розповідає про глибокі симпатії Володимира Ілліча до Франції і французького народу, на які останній відповідає щирою любов'ю і глибокою пошаною.

Про це пише і Моріс Торез у своїй книзі «Син народу». В окремому розділі, присвяченому В. І. Леніну, він розповідає про величезний вплив ленінського вчення на нього особисто і на робітничий клас Франції. Надзвичайно цікава і книга Марселя Кашена «Спогади про Леніна», в якій видатний діяч міжнародного комуністичного руху згадує про свої зустрічі з Іллічем.

Особливе місце в розробці ленінської тематики займає вже згадуваний письменник-комуніст Жан Фревіль. Автор кількох художніх творів, багатьох історичних нарисів, літературознавчих та історичних розвідок, видатний теоретик - марксист, Ж. Фревіль невтомно досліджує величезну спадщину Леніна. У 1934 р. він видає збірку «Про літературу і мистецтво» — першу у Франції книгу, де зібрано висловлювання Маркса, Енгельса і Леніна про явища і процеси в літературі й мистецтві.

Того ж року Ж. Фревіль написав велику статтю «Ленін і культура», познайомивши читачів з роботами В. І. Леніна «Проект резолюції про пролетарську культуру», «Промова на III з'їзді комсомолу», «Партійна організація і партійна література». Ж. Фревіль пише про бурхливий розвиток культури в СРСР: «В Радянському Союзі робітники вчаться у Пушкіна, Толстого, Гоголя, Салтикова-Щедріна, у радянських письменників... Панферо-

ва, Фадєєва, Шолохова, які ставлять гострі проблеми сучасності».

Перу Ж. Фревіля належать інші роботи на цю тему. В статті «У світлі Леніна» (1957) він розповідає про значення ленінського вчення для всього людства, а стаття «Читати й перечитувати Леніна» з'являється у 1954 р., після виходу перших шести томів «Творів» В. І. Леніна французькою мовою.

«Читаючи Леніна, — пише Ж. Фревіль, — відчуваєш високу насолоду. І не лише тому, що, подібно до Атласа, він тримав на своїх плечах увесь світ. Не лише тому, що його пророцтва справдилися, і що XX вік почав жити його думками. Він вчить нас простоти, чесності, вірності принципам пролетарського інтернаціоналізму, відрази до опортунізму і до сектантства... презирству до самохвальства і самозвеличення, до блефу й лівацької фрази. Він — найвидатніший майстер-письменник, який блискуче висловлює думку».

Стаття Ж. Фревіля — «Ленінізм — наша зброя» (1953) ставить питання про роль митця в сучасному суспільстві. «У минулому, — говорить він, — письменник, зокрема реаліст, був теоретично беззбройний, нездатний знайти шлях, який поклав би край одвічній несправедливості. Його погляд на життя був обмежений. Лише сила його генія допомагала йому бачити і зображувати правду. Письменник XX ст. одержав могутню зброю — марксистсько-ленінське вчення, що допомагає йому розібратися в безлічі фактів і явищ, відібрати найголовніше, відокремити те, що розвивається, від того, що приречене на гниття і загибель».

Звертаючись до особистого досвіду, Ж. Фревіль розповідає, що його художні твори — «Кам'яний хліб», «Голодний порт», «Колабораціоністи», «Самотній» — це підсумок життєвого шляху, вони нерозривно пов'язані з боротьбою пролетаріату. «І якщо протягом двадцяти років я міг служити справі боротьби за мир і захисту демократичних свобод, справі боротьбі проти фашизму. — резюмує письменник, — то цим я зобов'язаний насамперед вченню великого Леніна...»

Ленінський внесок у літературу одним з перших оцінив Ромен Роллан. У великій, добре відомій у нас роботі «Ленін. — Мистецтво і дійсність» (1934) він повністю поділяє думку Володимира Ілліча про партійність літератури, бо, як пише цей французький гуманіст, «хоче того література чи не хоче, але вона підкорена інтересам і пристрастям суспільної боротьби, вона не вільна і не може бути вільною від впливу того чи іншого класу». І Р. Роллан робить висновок, що справжні письменники нерозривно зв'язані із своєю епохою, своїм середовищем, вони «не можуть не дихати повітрям свого часу», вони стають досить своєрідним, але точним «дзеркалом свого часу».

Про вирішальний вплив ленінських ідей на формування передового світогляду письменника пише літератор і мистецтвознавець-комуніст Леон Муссінак у роботі «Поетичні твори П. Вайян-Кутюр'є» (1938).

Цю ж думку стверджує в нарисі «Міст великої надії» (1950) добре відомий радянським читачам сучасний письменник Жан-П'єр Шаброль. Він розповідає, що вступив до лав Комуністичної партії в період Опору і тоді «ще добре й не знав, хто такий Ленін». А потім вечорами біля партизанських вогнищ шахтарі-революціонери, ветерани боїв в Іспанії, досвідчені підпільники розповідали йому про Володимира Ілліча. «Як здорово вони його знали!» — з захопленням пише автор. «В мене створилося враження, що вони знають його краще, глибше, аніж найближчого родича». Майбутнього письменника вразило, що почуття цих простих людей до Леніна було якимось особливим, «несхожим на звичайну прихильність чи захоплення». Саме тоді Ж.-П. Шаброль почав вивчати твори Леніна, і вождь революції міцно ввійшов у його життя. «Без Леніна, — пише він, — я не був би тим, ким став».

До такого ж висновку приходить інший письменник-комуніст, П'єр Декс — учасник Опору і в'язень гітлерівських концтаборів. П. Декс підкреслює, що Ленін і тепер надихає на боротьбу людей усього світу. «Присутність Леніна серед нас надзвичайно важлива, бо це присутність самої волі...»

Письменник і літературний оглядач «Юманіте» Андре Стіль, романи якого неодноразово виходили у нас українською мовою, в нарисі «Учитель» (1960) розповідає, як він уперше ще дитиною почув ім'я Леніна з уст старого шахтаря Едмона Лардо. Але по-справжньому А. Стіль захопився Леніним після того, як ознайомився з деякими його творами, і особливо, коли прочитав «Філософські зошити». Для письменника це був важливий етап ідейного розвитку: «Знайомство з цим твором Леніна, безперечно, відіграло вирішальну роль у моїй наступній літературній праці»,— пише він, додаючи, що ленінські думки, ленінська філософія примусили його «дивитися на літературну творчість не як на легку гру, а як на діяльність, сповнену відповідальності». Свій нарис А. Стіль завершує словами: «Як письменник, я всім зобов'язаний йому: завдяки йому, змальовуючи польову квітку чи робітничу демонстрацію, я завжди усвідомлюю, що своєю роботою служу Людині».

Справжньою подією в ідейно-політичному житті Компартії Франції стала поява книги Жана Фревіля «Ленін у Парижі», випущеної видавництвом «Едіськон сосіаль» наприкінці 1968 р.

У розділах «Париж, вогнище революції», «Перший приїзд Леніна у Париж», «Друга еміграція: з вулиці Бонье на вулицю Марі-Роз», «Ленін і паризька група більшовиків» автор розповідає про політичне становище у Франції й Росії наприкінці XIX й на початку XX століть, про революційні виступи пролетаріату і першу російську революцію 1905 року, про боротьбу В. І. Леніна за створення партії нового типу і його взаємини з Горьким, Луначарським, Плехановим. Особливу

увагу Ж. Фревіль приділяє невтомній боротьбі Володимира Ілліча з меншовиками й опортуністами.

Цікаво написаний розділ «Школа Лонжюмо», що доповнює наші знання про цей період діяльності Леніна. Оцінюючи значення ленінської партійної школи в Лонжюмо, письменник робить висновок, що вона «не лише дала теоретичну освіту, а й сформувала могутній загін бійців революції».

Значний інтерес являють сторінки книги, де письменник показує, наскільки Володимир Ілліч поважав культуру і літературу французького народу.

Драматичний за своїм змістом розділ «Смерть Поля і Лаури Лафарг» знайомить нас з останніми днями життя вірних послідовників і популяризаторів учення Маркса і Енгельса, засновників французької робітничої партії. Письменник розповідає про візит Ульянових до Лафаргів, про те, як глибоко засмутила їх звістка про трагічну смерть подружжя.

«Нерозривні зв'язки» — останній розділ книги — присвячений зв'язкам з Францією. Досвід, здобутий Леніним з минулого Франції, закінчує Ж. Фревіль, його прагнення «говорити французькою мовою на барикадах російських міст», «його пристрасне захоплення бійцями Комуни 1871 року зробили його дорогим для всіх борців за нове суспільство», для всіх чесних французів, які борються за світле майбутнє. Робітничий Париж «пишається тим, що дав йому притулок».

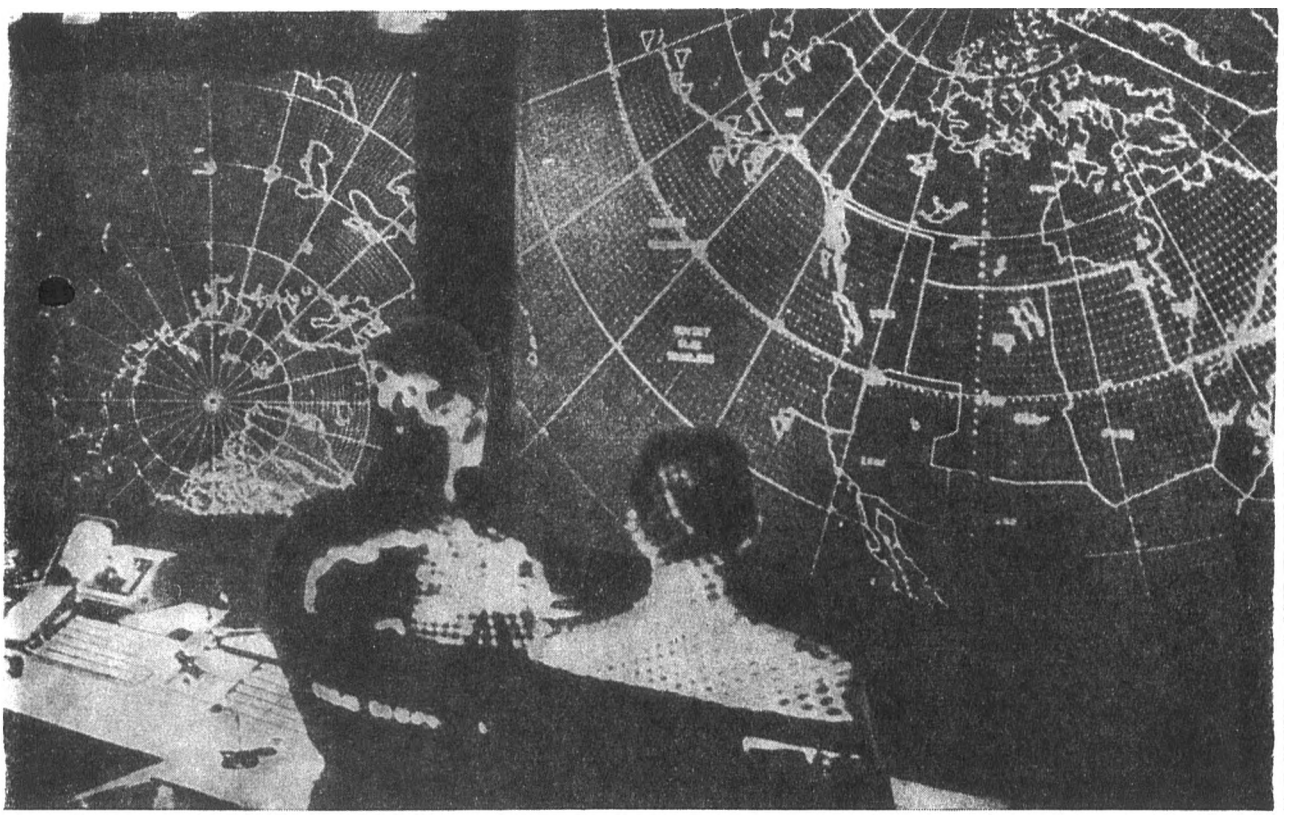
Майже водночас із книгою Ж. Фревіля вийшов альбом «Коли Ленін жив у Парижі». У написаній до нього передмові відомий діяч Компартії Франції Жорж Коньйо пише: «Які далекі від нас і цей Париж, і ця Франція початку XX століття!» І далі підкреслює необхідність зберегти для наступних поколінь бодай у фотографіях все те, що прямо чи непрямо пов'язане з перебуванням Леніна у Франції. Близько тисячі фотографій у цьому унікальному альбомі, і вони доносять до нас подих епохи, знайомлять нас з людьми, паризькими околицями, будинками — такими, якими їх бачив Володимир Ілліч. На початку 1970 року альбом «Коли Ленін був у Парижі» вийшов російською мовою.

В рік великого ювілею на сторінках друкованих органів КПФ і прогресивної французької преси регулярно з'являються ленінські матеріали. Переважна більшість статей, нарисів і досліджень має глибокий, серйозний характер, вони розглядають окремі аспекти творчості В. І. Леніна і вплив його ідей та думок на розвиток сучасних наук. Лише за останній період з'явилися такі роботи як «Ленін, ленінізм і Франція» члена Політбюро ЦК КПФ Жоржа Марше, «Ленін і ревізіонізм у філософії» — професора Жака Міло, «Присутність Леніна» — члена Політбюро ЦК КПФ Франсуа Бійу, який на XIX з'їзді КПФ (лютий 1970 р.) виголосив велику промову-звернення до трудової Франції — «До сторіччя від дня народження Леніна». Були надруковані великі статті члена ЦК КПФ Мішеля Сімона «Ленін, соціологія і політика», Жоржа Лабіка «Ленін та імперіалізм», члена ЦК КПФ Ролана Леура «Боротьба Леніна — це є наша боротьба», Жоржа Коньйо «Ленін — живий серед нас» і багато інших.

До ювілею В. І. Леніна видавництво «Едісьйон сосіаль» завершило повне видання його «Творів» у 47 томах. Вийшла друком велика збірка «Висловлювання Леніна», упорядкована публіцистом П'єром Дюраном. А на екранах французьких кінотеатрів демонструється знятий Р. Лестанком документальний фільм «Ленін».

Відзначаючи ленінський ювілей, прагнучи якомога краще донести до широких народних мас ідеї Володимира Ілліча, передові французькі вчені, письменники і публіцисти друкують нові твори, що стають свідченням вірності французьких комуністів принципам марксизму-ленінізму і пролетарського інтернаціоналізму. Водночас вони роблять гідний внесок у створювану всім прогресивним людством Ленініану.

Вадим ПАЩЕНКО

Американські стратеги «психологічної війни» поділили світ на окремі географічні райони дії своєї підступної пропаганди...

ОПЕРАЦІЯ ВЕЛИКИЙ ОБМАН

МЕТА — ПОЗБАВИТИ ЛЮДЕЙ РОЗУМУ

Жінки непритомніли, діти кричали в істериці, чоловіки, навіть не кволі, молились.

А диктор вів далі:

— Америка в небезпеці! Космічний корабель, що прибув з Марса, озброєний «променями смерті»!

Далі йшов опис марсіан:

— Я бачу одного з них. Він завбільшки з ведмедя. Тіло в нього лисніє, наче мокре. Обличчя його описати неможливо. Губів немає, з рота тече слина, чорні очі блищать, мов у змії. Рятуйте! Рятуйте! — крикнув диктор і замовк.

І хоч радіослухачів не раз попереджали, що інсценуються уривки з роману Герберта Уеллса «Війна світів», багато які американці повірили в напад на Сполучені Штати прибульців з Марса. Люди вибігали з будинків, лікарні були повні жертв нервового струсу, до поліційних дільниць не можна було додзвонитися. З'явилися навіть свідки «навали».

Все це відбувалося тридцять років тому, але в Сполучених Штатах нічого в цій галузі не змінилося. «Середній американець» такий дезінформований, такий заляканий, що й сьогодні може повірити у «навалу марсіан».

На думку відомого американського публіциста Річарда Старнеса, органи масової інформації США «перетворилися на засіб масового гіпнозу, які з однаковою заповзятливістю рекламують мило і насильство».

Правлячі кола США, прагнучи до світового панування, бажали б поширити цей пропагандистський гіпноз на всю планету, привчити мільйони людей брати на віру американські психологічні акції. Президент Трумен так у свій час охарактеризував завдання американської пропаганди: «Весь світ повинен прийняти американську систему, бо американська система втримається у США лише в тому разі, коли вона стане світовою системою».

І американські психологи та інші відповідні спеціалісти шукають

шляхів впливу на психіку народів інших країн та континентів.

У Гарвардському університеті два професори — Лірі й Апперт розробляють препарати «сайлосибін» і «ЛСД». Прийнявши їх, люди нібито починають мислити по-американськи. В Єльському університеті професор Дельгадо намагається винайти таку електронну апаратуру, яка дасть можливість керувати людською психікою.

Коротше кажучи, у Вашінгтоні не від того, щоб позбавити людей розуму.

А поки провадяться ці страхітливі експерименти, заокеанські товстосуми роблять головну ставку на психологічну війну, на ідеологічні диверсії. З цією метою в США створено державний глобальний комплекс психологічної війни під назвою Інформаційне агентство США, або скорочено — ЮСІА, від повної англійської назви «Юнайтед Стейтс Інформейшн Ейдженсі».

ГОЛОВНА КУХНЯ

Майже в самому центрі Вашінгтона, на Пенсільванія-авеню, недалеко від Білого дому стоїть похмура шестиповерхова будівля. Щоранку безшумні двері пропускають сюди понад три тисячі чоловік. Це, так би мовити, авангард майже 15-тисячного воїнства «психологічної війни», що його вигодовує ЮСІА.

Саме тут, у головному штабі державного пропагандистського апарату США стратегічні задуми «психологічної війни» дістають своє реальне втілення. Звідси виходять конкретні директиви, розсилаються порадники і посібники, тут аналізуються конфіденціальні донесення про успіхи чи провали черґових пропагандистських кампаній.

Саме тут розробляються новітні антикомуністичні доктрини і теорії Заходу, плануються широкі пропагандистські кампанії і таємні диверсії проти країн соціалізму, проти світового комуністичного руху.

Нинішня пропагандистська машина США, мов той велетенський спрут, обплела своїми щупальцями континенти і країни. Ця громіздка машина, як і вся її методологія, сформувалась і розвинулась головним чином після другої світової війни, коли на весь зріст постало питання «хто — кого»: яка з двох соціальних систем — соціалізм чи капіталізм — визначить головний напрям розвитку людства.

Верховоди США устами президента Ейзенхауера свого часу так визначили завдання ЮСІА: «...з допомогою різних технічних засобів доводити народам інших держав, що цілі й політика США цілком відповідають і сприятимуть їх законному прагненню до свободи, прогресу й миру».

В документах, що лишилися після загибелі президента Джона Кеннеді, є фраза, яку він хотів сказати в місті Далласі: «Країна не може здаватися за рубежем сильнішою, ніж вона є всередині». Вражений кулями, Кеннеді не встиг сказати ці слова. А ЮСІА хоче будь-що створити за рубежем образ Америки, відмінний від того, який він є насправді.

Але як довести, що американська політика ескалації війни, політика зухвалого втручання у справи інших держав «сприяє прагненню народів до свободи»? Як сполучити, скажімо, розбій у Південно-Східній Азії чи расовий бандитизм щодо національних меншостей США з необхідністю створити в уявленні всього світу образ сильної, динамічної Америки, яка у всіх вільних народів заслуговує на співробітництво? Для цього є два шляхи. Або Сполучені Штати докорінно змінять свою політику і доведуть свою миролюбність і демократизм, або пропагандистська машина США й далі намагатиметься перетворити порося на карася, ставити все з ніг на голову. Сполучені Штати обрали другий шлях, і ЮСІА перетворилося на синонім політичної нечистоплотності, дезінформації та різного роду пропагандистського шулерства.

Практичні завдання, що стоять перед Агентством, визначили його внутрішню структуру. Риси його запозичені у геббельсівського імперського міністерства пропаганди. ЮСІА — це величезна пропагандистська машина, фінансована з державного бюджету, причому вельми щедро: загальні щорічні витрати на потреби ЮСІА сягають приблизно чверті мільярда доларів.

«Мозковим центром» Агентства є Управління планування пропагандистської політики. Воно перекладає «доктрини» і зовнішньополітичні акти уряду США на мову пропагандистських кампаній у пресі, радіо тощо.

ЮСІА має власну розвідку, іменовану «службою дослідження й аналізу». Вона дає таємну інформацію про політичну обстановку в усіх зарубіжних країнах, про реакцію міжнародної громадськості на ті чи інші акції уряду США і т. ін. Є тут і власне управління безпеки. Воно забезпечує охорону будівель Агентства, перевіряє тих, хто стає на роботу в ЮСІА, контролює особисте життя співробітників і заводить докладне досьє на кожного з них.

Питанням добору й підготовки кадрів тут приділяють особливу увагу. Директор Агентства входить в число членів Ради національної безпеки США, тобто у найвужче коло довірених осіб, радників і членів кабінету при президенті. Співробітники ЮСІА — американці залічуються на дипломатичну службу з усіма її привілеями та пільгами. Кожен

Вони б хотіли приховати від світу що сучасні США — це країна політичного насильства.

початкуючий співробітник проходить спеціальну підготовку, знайомиться з політичною обстановкою у світі, з пропагандистськими прийомами, а головне — осягає теорію і практику антикомунізму.

Проблема грунтовної підготовки кадрів для ведення «психологічної війни» стає останнім часом першорядною для керівників США. «Нам потрібна система шкіл та університетів для підготовки кадрів у галузі холодної війни», — підкреслено в «Посібнику з антикомуністичної діяльності». Тепер уже навіть провадяться роботи по створенню академії спеціалістів холодної війни.

Говорячи про антикомуністичну спрямованість громіздкої машини ЮСІА, не можна не сказати про вельми симптоматичні переміщення, що відбуваються у керівництві Агентством. Торік черговим (сьомим за сімнадцять років) директором ЮСІА став Френк Шекспір, якого газета «Нью-Йорк таймс» називає «переконаним консерватором». Директор з таким гучним прізвищем робить тепер кроки, щоб надати діяльності Агентства нових важливих акцентів.

Збільшується об'єм радіопередач на соціалістичні країни. Переглянуто списки літератури, розповсюджуваної Агентством за рубежем, і значно збільшується кількість книжок антикомуністичного змісту. Нарешті, в самій штабквартирі ЮСІА проходять зміни в кадрах, щоб посилити консервативні елементи.

Прийшовши в ЮСІА, Шекспір незабаром довідався, що в Агентстві існує таємний список американських книжок, які суворо заборонено поширювати за кордоном. Виявляється, Інформаційне агентство США, яке запевняє зарубіжну аудиторію, ніби слово «цензура» викликає в нього благородне обурення, в стінах своєї штаб-квартири оголосило поза законом книги найпопулярніших сучасних американських письменників та публіцистів. Але новим босам Агентства цього здалося замало. Вони прийшли до висновку, що друкована продукція ЮСІА «надто перевантажена ліберальними книжками», і запропонували на експорт список книжок наймахровіших антикомуністів.

На пост керівника так званої консультативної комісії по інформації в ЮСІА призначений найближчий друг і соратник Баррі Голдуотера, редактор ультраправого журналу «Нейшнл ревю» Уїльям Баклі. На інший відповідальний пост в ЮСІА призначений запеклий ідеологічний провокатор, що закликає розправитися з «комуністичним Сходом», — Джеймс Бернхем.

БЕЗ РОЗПІЗНАВАЛЬНИХ ЗНАКІВ

Антирадянська, антисоціалістична пропаганда в США зведена в ранг державної політики. Адже все, що робиться під прапором ЮСІА, це частина зовнішньополітичних акцій офіціального Вашінгтона.

В руках ЮСІА зосереджується керування всіма каналами зовнішньої пропаганди США — радіо, телебаченням, кіно, пресою. Це своєрідний штаб ідеологічної війни, що її ведуть Сполучені Штати. Слід зазначити, що до його створення рівною мірою доклали рук і американська держава і монополістичний капітал. Тут проявляється те, про що говорилося на міжнародній Нараді комуністичних та робітничих партій у Москві: для захисту своїх позицій і боротьби проти комунізму буржуазія прагне об'єднати політичні можливості своїх держав з економічною могутністю монополій.

Вельми важливе місце в системі ЮСІА посідає служба преси та публікацій. Вона керує виданням друкованого та ілюстративного матеріалу, який надсилається посольством США й інформаційним центрам ЮСІА для поширення в місцевих виданнях або для підготовки на його основі власних періодичних видань за рубежем. Протягом року виходить до двох тисяч назв книжок загальним тиражем 15—18 мільйонів примірників. Вони розповсюджуються майже в ста країнах світу.

У Вашінгтоні готуються до друку чотири основні видання ЮСІА: журнали «Америка» російською та польською мовами, «Аль-Хайат фі Америка» — арабською і англійською мовами, «Проблеми комунізму» англійською та іспанською мовами. Ці дорогокоштуючі, яскраво оформлені пропагандистські видання друкуються багатотисячними тиражами і продаються значно нижче їхньої собівартості.

Інформаційне агентство чотири рази на рік випускає підручник англійської мови «Форум» для іноземців. Проте головна його мета — не навчання мові, а пропаганда так званого американського способу життя. Цій самій меті служать так звані курси вивчення англійської мови (безкоштовні!), створені в шістдесяти країнах. Проте замість тонкощів граматики й орфографії слухачам підносять антикомуністичну писанину.

Знаменно, що найбільш диверсійні публікації ЮСІА видає піратськи, без розпізнавальних знаків. Улюблений прийом — підкуп у різних країнах підставних авторів для книжок і статей, складених у США, субсидування місцевих реакційних видань і випуск у світ літератури з чужим ярликом. Ось, наприклад, лиш небагато хто з читачів двох таїландських ілюстрованих журналів знає, що це підкидна продукція людей з ЮСІА. Сенатор Тафт говорив: «Ми мусимо знайти серед громадян кожної держави таких людей, які згодні з нашими принципами, і фінансувати їх з метою провадження ефективної пропаганди». Журнал «Нью ріпаблік» повідомляє, що за останні десять років ЮСІА витратило на таємне фінансування видавничої діяльності понад один мільйон доларів. Таємною видавничою справою займаються досить великі фірми в США.

Цікаво, як ЮСІА веде кінопропаганду. Агентство звичайно купує фільми у приватних американських фірм, але має також власне виробництво кінофільмів. Прокат, як правило, безкоштовний.

Неабияку роль у зарубіжній пропаганді США відіграє і телебачення. Обидва ці види «зорової» пропаганди доповнюють один одного. У телевізійних програмах ЮСІА звичайно переважає так званий пізнавальний матеріал, пропагандистська спрямованість якого замаскована зовнішньою «безсторонністю» та «об'єктивним» показом «американського способу життя», американських «демократичних свобод». «Пізнавальні» сюжети і телерепортаж про останні новини мають відповідне пропагандистське навантаження залежно від чергових зовнішньополітичних настанов держдепартаменту і загальної лінії «психологічної війни».

Проте книги, кіно і телебачення, виконуючи пропагандистські завдання ЮСІА, можуть потрапити далеко не в усі країни. Насамперед для них закрито доступ у соціалістичні країни й ще ряд держав, які обрали для себе соціалістичну орієнтацію. Тому керівники ЮСІА надають такого значення радіофронтові.

ЮСІА відає пресловутою радіосистемою «Голос Америки», яка має тільки поза межами США понад шістдесят потужних радіопередавачів і провадить радіомовлення близько 120 годин на добу. Крім того, ЮСІА зв'язане з так званими приватними антикомуністичними радіостанціями за рубежем — «Вільна Європа», «Свобода», «Німецька хвиля» та ін.

Такі головні калібри американської машини психологічної війни.

ПОЯС ЮСІА

Стратеги «психологічної війни», так, ніби йдеться про територію США, поділили весь світ на географічні райони дії. У кожному з цих районів (Африка, Європа, Далекий Схід, Південно-Східна Азія, СРСР і Східна Європа) ЮСІА має або принаймні прагне мати своїх резидентів. Відділення Агентства діють у 105 країнах. Цим пропагандистським базам за рубежем Вашінгтон надає не меншого значення, ніж базам військовим. Для зарубіжних відділень звичайно наймають співробітників з місцевих громадян. Загалом їх налічується понад сім тисяч чоловік, і ЮСІА щедро оплачує їхні послуги. У деяких країнах найбільш кваліфіковані службовці місцевих державних органів мають зарплату навіть у кілька раз меншу, ніж співробітник Агентства, завербований з числа місцевих громадян. Така щедрість має забезпечити не лише ефективну роботу співробітника ЮСІА, а й створити передумови для перетворення його в агента ЦРУ. Адже чіткої грані між апаратом ЮСІА та розвідувальними органами США провести не можна.

Це, так би мовити, одне обличчя ЮСІА. Але ж є ще й друге, зв'язане з прямими агресивними функціями. Щоразу, коли американський уряд розпочинає агресію в тому чи іншому районі земної кулі, Агентство негайно активізує там свою підривну діяльність. Так було під час кубінської кризи, коли ЮСІА негайно перевело до Флоріди спеціальний передавач з міста Далласа, аби різко збільшити кількість підривних передач проти героїчного острова Свободи. Коли почалась американська агресія у В'єтнамі, Агентство встановило на території Південного В'єтнаму кілька потужних радіопередавачів. Щоб забезпечити ефект своїх передач, керівництво Агентства розповсюдило серед мешканців південно-в'єтнамських міст і сіл близько двохсот тисяч транзисторів. Вони зроблені так, що можуть приймати передачі лише на тих ділянках діапазонів, на яких працюють радіостанції «Голосу Америки». Операції ЮСІА в Індокитаї набрали суто воєнного характеру. Психологічні диверсанти, яких тут налічується понад півтисячі, виступають одвертими підручними пентагонівських агресорів, доповнюючи своїм отруйним словом арсенал інтервентів. Вони беруть навіть участь у каральних кампаніях по «втихомиренню» місцевого населення. Завдання «спеціалістів» з ЮСІА полягає в тому, щоб піддавати людей так званій психологічній обробці, тобто шляхом умовлень, залякування, шантажу й катувань придушувати в них всяку думку про опір загарбникам.

У виданому Вашінгтоном огляді операцій Агентства зазначається, що пропаганда Агентства у В'єтнамі проводиться так, аби викликати появу перебіжчиків з числа партизанів. З цією метою регіональний центр друку ЮСІА в Манілі мільйонними тиражами друкує листівки з закликами до патріотів Південного В'єтнаму скласти зброю. Працівники ЮСІА з військових літаків та вертольотів розкидають листівки над визволеними районами.

Вашінгтон щедро змащує машину «психологічної війни», щоб забезпечити її ефективність. Але розкручування пропагандистського маховика ще не свідчить про його силу. Престиж головної країни капіталізму неухильно знижується. На різних континентах люди, обурені ворожою мирові політикою Вашінгтона, закидають камінням особняки, де містяться відділення ЮСІА, контори американського «корпусу миру», посольства США.

За останні роки розгромлено не менше трьох десятків відділень та бібліотек ЮСІА майже у двох десятках країн світу. У свій час закрито було інформаційні центри ЮСІА у Франції. Розгромлено місцеве відділення «Голосу Америки» в Греції. Каїрські студенти і молодь знищили бібліотеку ЮСІА, кинули у вогонь 24 тисячі томів пропагандистського чтива, порозбивали устаткування американської друкарні. Не раз доводилося вставляти нові шибки у вікна центрів ЮСІА в Камбоджі, Пакистані, Туреччині, Судані, Індонезії, Бурунді, Болівії, на Цейлоні. Не менш як півмільйона доларів довелося витратити на відбудову зруйнованого.

Недавно ганебно закінчили своє існування п'ять відділень ЮСІА в Індії. Було доведено, що вони є опорними пунктами Центрального розвідувального управління США.

Таке відбувається нині не тільки в Індії. Раз у раз зазнає провалу зовнішня політика Сполучених Штатів, постаючи перед народами світу як політика агресії та загарбань. Зазнають провалу і пропагандисти цієї політики. Адже це саме про них кажуть, що брехня має короткі ноги.

С. ЯКОВЛЄВ

Американські пропагандисти намагаються приховати від світу, що їм доводиться кидати війська проти власного народу.

ОБЛУДНИКИ

ХОСЕ ФРАНСІСКО СІОНІЛ

Малюнки О. Петрової

РОМАН

II

У листопаді закінчили першу чергу сталеплавильного заводу й завершили будівництво нового причалу. Від нього руду й залізний брухт мали подавати просто в конвертори. Біля конверторів уже лежала гора виливанців на першу плавку.

Велика група журналістів, до якої входили Годо і Чарлі, відвідала завод. Цей візит був кульмінаційним пунктом кампанії, що її Тоні ось уже цілий місяць вів у пресі: він публікував фотознімки, цифрові дані, статті, які беззаперечно доводили, що нове підприємство дона Мануеля конче необхідне країні.

Немов провіщаючи наближення різдва, на місто подули прохолодні вітри. Тоні страшенно стомився, і дон Мануель сам запропонував йому відпочити. Нарешті випала нагода поїхати до Ілокосу, про що він давно мріяв. Кармен спочатку заперечувала — вона звикла проводити кінець тижня в Багіо або Гонконзі, і їй зовсім не хотілося марнувати вільний час у якомусь глухому містечку, але дон Мануель наполіг, і вона погодилася.

І ось одного прохолодного листопадового дня Тоні й Кармен їздили по стародавній

[1] Закінчення. Початок див. «Всесвіт» № 11.

столиці Ілокосу, оглядали старовинні кам'яні будинки Вігана [1], які добре збереглися. Тоні час від часу просив зупинитися і виходив з машини, щоб сфотографувати масивні церкви — пам'ятники філіппінського бароко. Солідні міцні будинки, добре доглянуті ферми, засмаглі жінки, фруктові дерева в усіх дворах справляли на нього велике враження. Він починав розуміти, що́ за люди були його предки, які жили тут сто років тому.

Вони виїхали з Маніли рано-вранці. Дорога вела через смарагдові рисові поля, маленькі містечка, поринулі в летаргічний сон і на вигляд зовсім безликі, схожі одне на одне в своєму убозтві. І ось зараз вони були в самісінькому серці країни, звідки пішли безстрашні піонери — засновники тих самих сонних містечок, що їх вони проїздили вдень. Усе почалося звідси — ці відважні мандрівники викопали палі своїх будинків і загнали їх у землю на нових місцях — на Середньо-Лусонській рівнині, в долині річки Кагаян і по той бік моря Мінданао.

Після Кабугао Кармен сіла за кермо — дорога значно погіршала, і вона не довіряла його вмінню водити машину. До По-Он вони приїхали надвечір. Сонце ще світило на вкриті пальмовим листям будинки, які ясною плямою вирізнялися на тлі вже потемнілих гір. Заболочена дорога, яку з великими труднощами долав «сандерберд», раптом розширилась, точніше, зовсім зникла, і вони виїхали на сільський майдан, а радше на досить непривабний пустир, де напівголі діти ганяли м'яча. На протилежному кінці майдану, біля сільської крамнички, правили теревені бідно вдягнені жінки.

Тоні глибоко вдихнув повітря, просяклого пахощами достигаючих ланів, змішаними зі смородом гною. Свіжий вітерець з моря розгойдував рипучі стовбури бамбука в гайку при в'їзді на майдан. Діти припинили галасливу гру й теж дивилися на них.

«Отже, я в По-Оні, — сказав він сам собі. — Тут жив мій дід, високовчений дон Еустахіо. Цікаво, який він був? Якщо він був ученою людиною, як казали старі, то, можливо, залишив про себе пам'ять у тутешніх місцях».

— Ти хочеш вилізти з машини? — перервала Кармен його роздуми. — Сподіваюсь, тут ти нарешті переконаєшся, що мавпа не безпосередній твій предок.

До них підійшли кілька жінок, які стояли біля крамнички, а з ними двоє чоловіків. У жінок була дуже смагла шкіра, а в чоловіків важкі, типово ілоканські підборіддя. Їхні вузькі лоби й широкі носи цілком відповідали поширеному описові антропологічного типу ілоканців.

[1] Головне місто провінції Південний Ілокос.

Тоні й Кармен вийшли з машини, і він привітався по-ілоканськи. Йому зразу ж відповіли. Кармен почувалася невпевнено в цій юрбі і про всякий випадок міцно вхопилася за руку Тоні, немов боячись, що юрба поглине її. Ще на початку подорожі вона висказала все, що думала про цю його вигадку — мовляв, це пусте марнування часу, і немає ніякого сенсу шукати сліди своїх предків, які жили два покоління тому.

— Чому ти не запитаєш їх, чи ми втрапили? — примхливо сказала Кармен.

— Це По-Он? — слухняно запитав він жінку, яка курила чорну сигару.

— Так, апо [1], — квапливо відповіла та, вийнявши сигару з рота. — Чи можемо ми чимось вам допомогти?

— Ми приїхали з Маніли, — сказав він, звертаючись до всіх. Потім повернувся до Кармен, що з ледь прихованою огидою розглядала присутніх, і вів далі: — Моя дружина і я... бачте, це, мабуть, видасться вам дивним, але я шукаю тут своїх родичів. Моя сім'я... мій дід народився тут.

Він говорив їхньою мовою і хотів знайти родичів серед них. Цього було досить, щоб початкове напруження спало — вони почали приязно всміхатися, і Тоні зрозумів, що його прийняли за свого.

— Самсон — прізвище мого діда. І моє теж.

Юрба загула, заворушилася, і жінка з чорною сигарою знову озвалася:

— Але тут немає Самсонів, апо. Мені тридцять п'ять років, і я не чула, щоб який-небудь Самсон жив тут.

— А може, — сказав він, — може, ви знаєте якого-небудь старого діда?.. Я міг би розпитати в нього.

В юрбі жваво загомоніли.

— Про що вони говорять? — штовхнула його в бік Кармен.

— Вони вирішують, хто найстаріший у селі, — відповів Тоні, уважно дослухаючись до розмови й намагаючись не пропустити жодного слова.

За кілька хвилин гомін вщух, і жінка з сигарою сказала:

— Це може бути тільки мій дід, апо. Він допоможе тобі відшукати корінь, од якого ти пішов.

З'ясувалося, що її дід жив не в селі, а на хуторі по той бік рисових полів.

— Це недалеко, апо, — запевнила його жінка. — Та й спека зараз уже трохи спала.

Тоні був радий, що Кармен взула низенькі зручні черевички замість звичних шпильок. Одного разу в Вашінгтоні, гарячого літнього дня, вони вирушили на прогулянку. Перед

[1] Пане *(ілокан.)*.

цим вони не бачилися цілий тиждень, і вона зайшла по нього до бібліотеки конгресу, де він звичайно працював. Вони вийшли з бібліотеки близько п'ятої, коли сонце вже почало хилитися до заходу й просвічувало крізь крони в'язів. На вулицях було незвично тихо — всі транспортники страйкували. Він запропонував піти пішки до її дому, і вона погодилася. Та не пройшли вони й десяти кварталів, як Кармен вирішила зайти до міського парку відпочити. Сидячи на лаві, вона дивилася, як якась літня леді годувала білок крихтами хліба. І раптом до нього дійшло, що він жорстокий тиран — на ній були черевички на високих підборах, а їм іще треба було йти досить далеко. Він намагався заощаджувати тоді, бо в пам'яті ще жив спогад про минулу зиму, коли він лишився без копійки і буквально нидів. Він так і не наважився взяти таксі — вона сама зупинила машину, і він, паленіючи від сорому, признався, що не має чим заплатити за проїзд. «Пусте, Тоні, — байдуже сказала вона й додала: — Хочеш, пообідаємо разом?» Він, звичайно, відмовився, але цей випадок міцно засів у його пам'яті, і ще дуже довго після цього в нього спалахували вуха на саму згадку про це. Навіть після одруження він ніяковів, коли згадував, як легко й спокійно Кармен сприйняла його вибачення — видно, вона так і не зрозуміла, що він тоді відчув.

Але зараз вона безстрашно крокувала поруч з ним, як і личить вірній дружині. «Цікаво, пам'ятає вона той випадок чи ні?» — подумав він і запитав:

— Пригадуєш, як ми йшли до тебе пішки там, у Вашінгтоні?

— Авжеж, — відповіла вона й додала, думаючи, видно, про щось своє: — Цікаво, чи вийде що-небудь путнє з твоєї вигадки? Я особисто в цьому сумніваюся.

Тоні не відповів, бо й сам не був певен. Він не міг точно сказати, чому покинув свій затишний кабінет, де так зручно було працювати, яка сила привела його на це вижате поле. Невже тільки бажання торкнутися далекого минулого, яке давним-давно померло?

Він сам не знав, з чого усе почалося. Може, думка відвідати ці місця виникла в нього, коли він працював над дисертацією про філіппінську революцію. А може, ще раніше, коли батько носив його на плечі и розповідав про неродючі горби та виснажену землю, про ті давні часи, коли одна людина вивела всіх Самсонів з цієї горбкуватої землі на родючу рівнину — про його діда, вченого чоловіка, який умів говорити й писати латиною не згірш від богослова, який багато знав про народження і смерть, і про смугу страждань між ними. Його звали Істак, а Еустахіо — то його християнське ім'я. «Запам'ятай це ім'я, синку, — казав йому батько, — бо всі ми пішли від нього».

— Послухай, — мовила Кармен, важко спираючись на його руку й ледве встигаючи за жінкою, яка йшла попереду, — ти певен, що в усьому цьому є бодай крихта глузду? Я дуже сумніваюся, щоб дід, до якого ми йдемо, раптом виявився справжнім літописцем.

Тоні непевно всміхнувся.

— Скептицизм і недовір'я властиві багачам, — м'яко зауважив він. — Але не нам, біднякам, яким доводилося вибирати між скупістю землі й небезпеками моря.

Широким жестом він показав на сумний краєвид, що лежав перед ними.

— Ми завжди були готові до гіршого і все-таки не втратили здатності сміятися.

— Отакої, ти знову заговорив пишномовно, — роздратовано мовила вона. — Може, годі носитися зі своїм походженням?

Стежка бігла через щойно вижате поле, де ще лежали снопи. По той бік вона щезала в купці дерев, з-за яких видніла невеличка хатина.

Дід, що його вони шукали, сидів на бамбуковій драбині перед хатою. Він, як і багато інших чоловіків-ілоканців, котрих вони бачили, тримав у руках веретено і пряв. Він був босий, його вигорілі сині штани надулися на колінах. Пальці ніг, що зроду не знали ніякого взуття, були широко розчепірені. Мабуть, йому було років за сімдесят, але коротко обстрижене сиве волосся робило його молодшим. Старий перестав прясти й уважно дивився на прибулих.

— Дідусю, це я, Сіманг, — сказала жінка, що супроводжувала їх. Вона взяла зашкарублу руку старого і піднесла до губів. — До нас приїхали з Маніли... — Вона повернулася до Тоні й Кармен: — Вони хотіли б поговорити з тобою, бо ти найстаріший у селі і знаєш так багато...

Тоні привітався із старим, намагаючись укласти в свої слова якомога більше чемності, але той усе ще насторожено дивився на них.

— Так, я знаю багато чого, — мовив він і зайшовся кашлем. — Все, що діялося в селі, збереглося отут, — старий торкнув рукою лоба і вів далі: — Я знаю все, що варто знати. — Відтак повернувся до них спиною, спритно поліз по драбині і зник у хатці.

Тоні, трохи розгублений, стояв коло драбини, чекаючи, що старий знову з'явиться, але той наче у воду впав. Кармен штовхнула його ліктем.

— Може, краще підемо звідси? — запропонувала вона.

Жінка, помітивши їхню розгубленість, щось промимрила і теж зникла в хатині. Та ось вона знову з'явилася на драбині, а за нею й старий, що невдоволено дивився на них.

— Я не хотів вам заважати, апо... — обережно почав Тоні.

— А от же ж заважаєш, — урвав його старий.

Тоні зніяковіло замовк.

— Не звертайте на нього уваги, — вибачливо прошепотіла йому жінка і голосно звернулася до діда: — Вони тутешні, дідусю, й хочуть знати, чи нема в них тут родичів.

Непривітний старий зразу полагіднішав.

— Тутешні? А як тебе звати?

У нього навіть зморшки розгладилися, і в голосі забриніло тепло — видно, він сам зацікавився.

— Мій дід покинув ці місця сто років тому, — сказав Тоні.

Старий похитав головою:

— Сто років! Де ж бо мені пам'ятати ті часи, та я чув, що багато хто йшов звідси. Ще й при мені такі були. А я лишився, ото й живу тепер самотою. Міг би і я піти, але моє місце тут.

— Він був паламарем, апо, — обережно почав Тоні, старанно добираючи слова. — Всю нашу родину називали Самсонами. Мій дід перебрався до Росалеса. Це в Пангасінані. Хотів був податися в долину річки Кагаян, та земля в Пангасінані дуже родюча... А це для нього була надто велика спокуса...

— А-а, Пангасінан, — сказав старий і притулився спиною до палі хатини. — Всі вони рвалися в Пангасінан — казали, що рис там росте вищий за людину. Але я народився тут, а людина повинна вмирати там, де вона побачила світ. Отож я й лишився. Може, я просто ослаб, приріс до цієї бідної землі, і тепер не одірвеш... Та воно, далебі, й нарікати нема на що. На все воля божа, якось же годує нас ця бідна земля...

Розмова явно збивалася на манівці, і Тоні вирішив перепинити старого.

— То їх Самсонами звали, апо. Може, ви знаєте людей, котрі носили це ім'я?

Старий подивився на нього.

— Самсони? — Він похитав головою.— На все Кабугао нема жодного Самсона. Я б знав. Ти кажеш, твій дід подався в Пангасінан, еге? Мені казали, що перші переселенці гинули сотнями. Декого вбивали ігороти, дехто топився в річках. Важко їм велося на новому місці, ой важко. І я теж міг би приєднатися до них, але не відчував у цьому потреби. Допіру тепер, коли мені вже недовго лишилося ряст топтати, я іноді жалкую...

— То ви ніколи не чули про нього, апо? — урвав його Тоні. — Він був ученою людиною — вчителем. Весь Кабугао знав його. Він був паламарем, знав латину — так мені казав мій батько.

— Атож, — зітхнув старий, — серед них були вчені люди. Та й серед тих, хто лишився — теж.

— То ви не знаєте жодного Самсона? — ще раз запитав Тоні. — Серед тих, хто поїхав, або серед тих, хто лишився?

Старий мовчки похитав головою.

— Нам слід було б зайти до церкви, ще коли ми проїжджали місто, — сердито сказала Кармен, коли вони виїхали з села.

Тоні згідливо кивнув головою і востаннє глянув на довколишні лани, на дерева з жовтими квітами й на село, яке напевно не змінилося за останні сто років і навряд чи коли й зміниться.

Сонце хилилося до обрію дуже повільно, немов дбало про те, щоб він устиг іще раз усе обдумати при світлі дня. «І все-таки я розшукаю його, — думав Тоні, — я повинен знайти його сліди, адже мусив він лишити якийсь слід на землі?» «Хто я?» — спитав він якось Кармен у хвилину, коли йому до болю хотілося зрозуміти й визначити себе, приписатися до чогось міцного. «Ти нестерпна людина, ось хто ти», — відповіла вона тоді. Вона погодилася стати його дружиною після деяких вагань і сумнівів, але завжди вірила в його здібності й одного разу сказала йому: «Коли я розповідаю друзям про свого чоловіка, то неодмінно кажу, що вийшла заміж за людину, головне багатство якої — розум, а з таким добром не збанкрутуєш». Взагалі це звучить поблажливо. Але вона твердо вірила в це — ще до їхньої зустрічі вона була певна, що знайде людину, на яку можна спертися, якій не загрожує банкрутство. Власне, для цього вона й поїхала до Америки — оздоблення інтер'єрів і соціологія були для неї другорядною справою. Якось вона щиро призналася, що головне для неї — підчепити чоловіка, бо кращі мисливські угіддя тепер — це не Маніла й не Гонконг, а Америка. «Ти подивись лишень на моїх сестер і подруг, хто їхні чоловіки? Нероби й невігласи, — не раз казала вона, — нероби й лобуряки. Вони навіть не знають слова «еклектичний», а марксисти для них — це люди, «яких треба зразу ставити до стінки».

Машина, нарешті, вибралася з путівця на бетоноване шосе, і Кармен збільшила швидкість. Швидко сутеніло, і тільки праворуч, над морем, небо ще кривавo світилося.

— Єдина надія тепер на те, що в Кабугао тобі пощастить розтлумачити священикові, чого саме нам треба. Молися, щоб у церкві

збереглись архіви. А втім... Як правило, вони сумлінно бережуть усі папери.

Тоні непевно гмукнув у відповідь. Зовсім споночіло. Жовте світло фар вихоплювало з пітьми межі полів і самотні постаті селян, що поспішали додому зі снопами рису, які вони несли на палицях, поклавши їх на плече, мов коромисла.

Кабугао, як і більшість ілоканських містечок, мало занедбаний вигляд — йому навіть не ставало снаги прикидатися квітучим містом. Тут не було реклам прохолодних напоїв та сучасних будинків, якими так пишалися містечка Центрального Лусону. Знайти церкву було неважко — вони вже проїздили повз неї вдень, і тепер Кармен упевнено підігнала машину до масивної споруди з грубими стінами й залізним дахом, що затишно розташувалася посеред широкого зеленого морогу. В будинку поруч церкви горіли вогні. Кармен заїхала у двір. Вони висіли з машини і підійшли до важких дерев'яних дверей. Тоні взяв молоток і двічі вдарив у мідний диск.

— Раджу тобі тут не баритись, — сказала Кармен. — Не забувай, що до Вігана нам ще їхати та їхати.

У відповідь Тоні невдоволено щось промимрив. За дверима почулися кроки, двері відчинилися, і на порозі став чоловік у білій сутані із свічкою в руках.

— Добрий вечір, — привітався Тоні. — Ми хотіли б побачити парафіяльного священика.

Чоловік у сутані вдивлявся в темряву за їхніми спинами, — можливо, він хотів роздивитися машину, — а тоді мовив:

— Так, так, звичайно. Я парафіяльний священик. Заходьте з миром.

Священикові було років п'ятдесят, і при мерехтливому світлі свічки впадали в око різкі риси обличчя, окуляри без оправи, плями на сутані. Від нього пахло тютюном.

— Це моя дружина, падре, — сказав Тоні, легко підштовхнувши Кармен наперед.

Священик підняв свічку, щоб краще роздивитися її, і знову сказав:

— Так, так, звичайно. Проходьте, прошу.

Вони зайшли до просторої, але досить похмурої й майже порожньої кімнати. Священик поставив свічку на круглий стіл і запросив їх сісти на дерев'яну лаву.

— Даруйте за такий пізній візит, — почав Тоні, — але я боюся, що іншої нагоди мені не випаде.

— Так, так, звичайно, — повторив священик і, склавши руки, приготувався слухати.

— До вас важко добратися, — поскаржилася Кармен, прагнучи і собі включитись у розмову, — я трохи не поламала машину — то гравій, то асфальт, то бетон, а то й просто путівець.

— Так, так, звичайно, — знову механічно повторив священик.

— Я колишній викладач, — втрутився Тоні, — викладав історію в університеті й дещо писав. Тепер я, щоправда, займаюся бізнесом...

— Так, так, звичайно, — ще раз сказав священик, а тоді спитав: — Ви вже вечеряли? — Почувши заперечливу відповідь, крикнув комусь у кімнату: — Приготуй ще дві тарілки! — А тоді знову повернувся до гостей і спитав: — То чим можу бути корисний?

— Можливо, це видасться вам безглуздим, — почав Тоні й обернувся до дружини, ніби шукаючи в неї підтримки. Та вона, насупившись, дивилася вбік.

— То в чому річ? — перепитав священик.

— Я ілоканець, — невпевнено сказав Тоні. — Мій дід народився тут. Я приїхав сюди, щоб розшукати родичів, якщо вони в мене є...

Священик підвівся. Здавалося, його зацікавили слова Тоні.

— Я вже давно тут, — сказав він, — але вперше бачу людину, яка повертається на місце, звідки вийшли її предки. Звичайно, я знаю, що ілоканці — найрухливіший народ на Філіппінах, — пожвавішав він.

— Атож, вони розсипалися по всій країні, — підтримала його Кармен. — Ніде від них немає просвітку.

Священик подивився на Кармен, щиро засміявся і вів далі:

— Ви маєте рацію, ви маєте цілковиту рацію. Ви можете зустріти їх у будь-якій провінції країни, і скрізь вони з гордістю скажуть вам: ми з такого-то міста Ілокосу. Та чи знають вони, що являють собою ілоканці, які живуть там, де жили їхні предки? Я прожив тут усе своє життя й можу чесно сказати: тут мало що змінилося. Ті ж самі маленькі хатки, той самий маловрожайний рис. Щоправда, кілька років тому вони почали садити вірджінський тютюн, навіть надто захопилися ним — і це єдина переміна. Та ще з'явилося кілька нових будинків під залізом...

Прийшов хлопчик і сказав, що вечерю подано. Як Тоні й сподівався, священик запросив їх до столу й почастував на славу — тут були і свинина, і рис, і смажене курча, і омлет.

— Їжте, їжте, — гостинно припрохував їх господар, і вони з вдячністю прийняли запрошення.

Тоні вирішив не гаяти часу і за юшкою почав розпитувати:

— Може, ви чули про мого діда? Сто років тому він був паламарем у цій самій церкві.

Священик опустив ложку.

— Нічого не можу вам сказати. Сто років тому? Самсон? Ніколи не чув такого прізвища. Можу тільки з певністю сказати, що в нашому місті немає жодного Самсона — це я знаю абсолютно точно.

Тоні не хотів здаватися.

— Але, падре, можливо, тут збереглися які-небудь папери? Архів, записи про хрещення... там може бути його ім'я. Бачте, він перебрався в Пангасінан разом з усіма родичами. І він був ученою людиною, казав мій батько. Знав латину, — з гордістю додав Тоні.

Після десерту священик повів їх до приміщення, де зберігалися церковні записи. Всі троє мовчки йшли коридором, від мерехтливого світла свічки на стінах танцювали химерні тіні. Вони зупинилися перед важкими дерев'яними дверима на залізних завісах. Двері, здавалося, вросли в підлогу.

— Може, тут ми щось і знайдемо, — сказав священик. — Тут зберігаються найдавніші записи — з 1800 року і далі.

Він відчинив рипучі двері й запросив їх до середини.

— Ви вже пробачте — записи перебувають у вкрай поганому стані, багато чого не розібрано. Але я просто не встигаю дати всьому лад, — сказав священик.

Тут так гостро тхнуло запустінням і цвіллю, що Кармен мимоволі заткнула ніс. Священик узяв з полиці першу-ліпшу книжку і змахнув з неї пил. На обкладинці чітко було написано по-іспанськи: «Реєстрація смертей, 1840 рік». Він перегорнув кілька сторінок. Чорнило вицвіло, й розібрати щось було важко, а сторінки так перетліли, що, здавалося, от-от розсиплються. У тьмяному світлі Тоні роздивився, що всі записи зроблено одною рукою, з чітким хрестом у літері t, з химерними початковими літерами.

Хлопчик, що прислужував їм за столом, приніс ліхтар, який освітив вищерблену кам'яну долівку, високі стенди, завалені запорошеними паками паперів, поламані старі крісла.

— О, тепер краще видно, — сказав священик.

Він узяв навмання дві грубі книжки з горішньої полиці й подав їх Тоні.

— «Реєстрація шлюбів, 1860—1865 роки», «Реєстрація народжень, 1865—1867 роки», — голосно прочитав Тоні.

— Ви бачите, — сказав священик, — ось тут, на першій сторінці імена священика й паламаря, але імені вашого діда тут немає. Що ще ви знаєте про нього?

— Він був ученою людиною, — з гордістю сказав Тоні, — і писав латиною так, наче це була його рідна мова.

— Побачимо. Ага, ось іще щось. — Він нагнувся і взяв кілька книжок. — Тут тільки записи про роботи... — Він перегорнув кілька сторінок, потім звернувся до Тоні. — Як, ви кажете, звали вашого діда?

— Еустахіо Самсон.

— Колись я бачив тут рукопис латинською мовою — філософський трактат, написаний якимсь Еустахіо. Він повинен бути десь тут.

Священик почав перебирати купи паперів та книжок і, нарешті, витяг пошарпану книжку в чорній обкладинці. Глянувши на першу сторінку, він прочитав:

— «Еустахіо Сальвадор».

— Еустахіо Сальвадор? — перепитав Тоні.

Він почав перебирати в пам'яті: Сальвадор, Сальвадор, Сабадо — в Кабугао багато прізвищ починалися з цієї літери. Священики для зручності часто давали імена, які починалися з тієї ж самої літери, що й назва міста. Так легше було визначити, звідки людина родом.

Сальвадор!

Тоні раптом згадав, як батько розказував йому, коли він ще був маленький, що їхнє справжнє прізвище — не Самсон. Він притиснув книжку до грудей і, задихаючись від хвилювання, сказав:

— Це написано його власною рукою!

Кармен узяла книжку.

— Але ж тут написано Сальвадор, а не Самсон.

— Все правильно! Його прізвище було Сальвадор, але він змінив його на «Самсон» під час революції, коли доводилось переховуватися.

Кармен весело засміялася.

— Отже, все як у справжнього злочинця? Цікаво, чи пронюхали про це іспанці?

— Цього ніхто не відає, — всміхнувся священик.

Тоні знову відкрив першу сторінку.

— «Philosophia vitae», «Філософія життя», — переклав він і запитально глянув на священика.

Той кивнув головою.

— Саме так. Ви знаєте латинь?

— Я рік вивчав її в коледжі, але цього мало. — Він простяг книжку священикові. — Будь ласка, прочитайте мені кілька сторінок.

Падре підійшов ближче до світла й почав читати. Спершу він бурмотів фрази по-латинськи, потім, затинаючись, переклав:

— «Cum magna pretentione — тобто з неабиякими претензіями, est ut hunc librum scribere incipio...»

Він перервав читання й подивився на онука людини, яка написала цю книжку.

— Мушу вам сказати, його латинь звучить непогано.

— А що це означає? — Кармен, перейнявшись хвилюванням Тоні, навіть витягла шию, намагаючись не пропустити жодного слова.

Священик знову нахилився до книжки.

— «Cum magna pretentione — з неабиякими претензіями починаю я цю книгу, та коли тобі двадцять один рік, завжди відчуваєш спокусу написати, до чого прагнеш, про що мрієш...»

Священик перестав читати й глянув на Тоні.

— Мрії... — сказав Тоні. — Все наше життя — суцільний сон і мрії.

— Так, так, звичайно, — перебив його священик, — але, бачте, тут він вибачається за те, що почав писати цю книгу. Йому було всього двадцять один рік.

— Будь ласка, — попросив Тоні, — прочитайте ще абзац.

Священик знову розгорнув книжку.

— «...quia veginti anno annis majorem aetatem finaciter attingit...» ага, це означає: «бо в двадцять один рік людина тільки виходить з дитячого віку».

Раптом священикове обличчя засвітилося.

— Слухайте далі, — сказав він з піднесенням. — «Mundus viro no sperat. Eo tempus no habit. — Світ не жде людину. Він не має на це часу».

Священик передав книжку Тоні й сказав з почуттям:

— У нього був поетичний хист — і смиренність теж. Це необхідне для тих, хто творить. Нині про них часто забувають. Я вважаю навіть, що господові, при всій його величі, теж притаманна смиренність. У вашого діда була ця цінна якість, але в нього був і бентежний дух. Тепер я розумію, чому він покинув Кабугао.

Тоні жадібно гортав сторінки і, здавалося, фізично відчував, як заповнюється порожнеча, що була в ньому.

— Залишаю вас на самоті з вашим відкриттям, — невиразно долинули до нього священикові слова. — І, звичайно, ви переночуєте в мене — я звелів постелити вам нагорі. Коли захочете спати — підніміться нагору.

— Дякую, падре, — промимрив Тоні, прикипівши поглядом до рядків, які він не міг прочитати й зрозуміти.

Він відчував інтимний зв'язок з минулим. Може, в цих сторінках захована мудрість, а може, просто лет фантазії молодої людини. Перекласти цей трактат буде неважко, вирішив Тоні. Він знайшов те, що шукав, тепер він відчув упевненість у собі, твердий грунт під ногами.

— Давай попросимо в нього цей рукопис, — сказала Кармен, коли священик пішов. — Ця пошарпана книжка йому ні до чого.

Тоні взяв ліхтар. Сонний хлопчик біля дверей чекав на них, щоб провести нагору.

Вони лежали на двох розкладачках, поставлених поряд, і мовчали. За вікном, на безхмарному небі, яскраво сяяли зорі. Вітрець ніс прохолоду й запах нагрітих за день полів. Десь загавкав собака, потім змовк. У кімнаті чулося тільки шарудіння мишей та хатніх ящірок.

— Зовсім як у Вашінгтоні, — сказала раптом Кармен.

— Чому? — здивувався Тоні й стиснув їй руку.

— Пам'ятаєш? Бібліотека конгресу... Перше видання біблії... Американська конституція... Всі ці книжки лежать під склом, там підтримується постійна температура. Мабуть, то дорого коштує — все те обладнання...

Свого часу він наполіг на тому, щоб вона відвідала бібліотеку, бо «не можна ж бути у Вашінгтоні й не зайти до найбільшої бібліотеки світу». Вона ретельно обійшла з ним зали, намагаючись в усьому розібратись.

— Що спільного між бібліотекою конгресу й рукописом мого діда?

Вона повернулася до нього й жартома натиснула на його ніс.

— Я, звісно, не хочу сказати, що ми можемо влаштувати щось подібне для манускрипта твого дорогого діда...

— Що ти маєш на увазі?

— Чого б тобі не найняти якого-небудь ченця-августинця, щоб переписав рукопис? Хто знає, можливо, він має велику цінність — літературну або богословську.

— Даремно ти смієшся з цього.

— Я зовсім не сміюся. Я просто хочу довести почату тобою справу до логічного кінця. Якщо священик погодиться, ми візьмемо рукопис із собою, і тоді тобі не треба буде сліпати над перекладом. Ми попросимо в нього всі папери, написані рукою твого діда. Ти уявляєш, який про це піде поголос!

— І це все, про що ти можеш думати? Напустити туману твоїм, прямо скажемо, не дуже письменним родичам та друзям?

— Ти говориш нерозумно, — з докором сказала вона. — Ми цілісінький день тряслися жахливими дорогами, обідали в цьому паскудному віганському ресторані, а тепер спимо на смердючих розкладачках. Не забувай — ми проїхали п'ятсот кілометрів, а ще ж пальне, адже за нього теж довелося платити.

Усе це раптом видалося йому кумедним, і він не знав, що робити — сміятись чи розгніватись не на жарт. Товариство, до якого

він тепер належав, надто відчутно нагадувало про себе. На думку спала літня американка, котру він зустрів на пароплаві. Ця поважна леді вирушила в сентиментальну мандрівку — вона збиралася відвідати Суссекс, де колись жили її предки. Агентство, яке займалося встановленням генеалогії, запропонувало їй свої послуги — провести необхідні дослідження всього за кілька доларів. «З біса дешево», — казала вона, і в голосі її бриніла втіха, така характерна для американців, коли вони нежда-но-негадано натрапляють на вигідну оборудку. Він пригадав юрби захоплених туристів у Національній галереї в Вашінгтоні, у Луврі, в Прадо та інших музеях, які, власне, є лише кладовищами мистецтва. У всіх відвідувачів були однакові вирази облич. Люди витріщали очі на давні полотна, немов намагалися відшукати в них якісь містичні начала, котрі не дадуть їм потонути в ними ж самими створеному болоті рутинного життя. Неначе ці потемнілі картини й статуї могли правити їм опорою! Його раптом вразила думка, що він теж уподібнився цим людям. Він добирався з бозна-якими труднощами до маленького ілоканського містечка тільки на те, аби знайти рятівний якір — книжку, яку написав його дід, чиє ім'я він сам мало не забув. Могло бути інакше — врочиста тиша музеїв, допомога якого-небудь бібліографа-гробокопа з енциклопедичною пам'яттю. Цього було б досить, щоб знайти спокійне місце серед житейських бур. Це було б неважко зробити, бо його дружина має гроші, а він... У нього були лише мрії.

— Гроші... твої гроші, — гірко сказав він. — У тебе їх надто багато...

— То й що ж? — вона лягла на спину. — Що в цьому поганого? Не забувай, світ рухають гроші... Гроші, а не старі, погризені мишами книжки, які навіть не можна продати букіністові. Ти сам це чудово знаєш! Чув, як вихваляють цей товар у книгарнях біля Дюпон-сентру у Вашінгтоні?

— Годі вже про це, — попросив він стомлено.

— Ти сам почав, — жваво відгукнулась вона, і він зрозумів, що Кармен образилася. — Ти носишся із своїми предками й примушуєш усіх, навіть мене, займатися цією нудною справою.

— Це все, що ти можеш сказати? Де ж ти була раніше?

— А де ти був раніше? Ти спитав, чи хочу я їхати з тобою? Можеш бути певен, я б не стала приховувати правду.

— Ти й раніше знала про мої вади. Чого ж ти тоді вийшла за мене заміж?

Кармен мовчала.

— Принаймні можеш чесно визнати, що помилилася, — наполягав він.

Вона знову повернулася до нього:

— Я люблю тебе. Та іноді не розумію, чого ти хочеш. Скажи, що тобі треба? Якщо я не маю змоги дати тобі те, чого ти хочеш, я завжди можу попросити тата.

Для неї все було просто. Досить тільки попросити тата, всюдисущого, всемогутнього...

— Я хочу тільки одного — бути самим собою.

— А хіба ти не є самим собою? — Вона аж подалась до нього. — Ти все робиш по-своєму. Примусив мене приїхати сюди, хоч я й не хотіла. Чого ми тут? Навіщо ворушити минуле? Минуле — це минуле, і його не зміниш.

Ні, це неправда. Від минулого не втечеш, воно в нас самих і наполегливо заявляє про себе. Але й це ще не все — життя триває, і, щоб зрозуміти його, щоб жити, як личить розумній істоті, треба знати, яка хвиля вихлюпнула тебе в життя. Тепер Тоні знав це й відчував незбагненну радість. А Кармен не розуміла. Вона не розуміла, як важливо впевнитись у тому, що тебе не просто несе за течією, а хтось задовго до тебе вивірив курс і твоє завдання — не схибити з нього. О, якби він знову міг викладати — йому було б що сказати про минуле, про необхідність знати минуле... Тепер він вірив у це більше, ніж будь-коли до цього... Якби не ці нові кляті обов'язки — він міг би, на заздрість майбутнім дослідникам, зробити чимало в своїй галузі. А може, йому ще пощастить знайти в усьому цьому виправдання самому собі? Перед його очима постало обличчя старого, з яким він розмовляв сьогодні вдень у По-Оні, а потім обличчя людини без чітких рис, обличчя його діда, що, можливо, бував у цій самій кімнаті. Цікаво, як і чим вони заповнювали прірву між реальністю і мрією? Один — той, з ким він розмовляв сьогодні — відмовився покинути вбогу землю заради неясного майбутнього на родючих рівнинах, другий написав книжку, а потім повів весь рід на нові, невідомі землі.

Що з ними сталося? Те саме, що й з його батьком? Батько захищав свої права й був сміливий, але сміливий по-старому, а нові обставини вимагали іншої сміливості. Тепер він міг спокійно побувати в Кабугавані — місці, де народився й де звідав такого приниження. Тепер він напевне знайде відповіді на всі питання, що мучили його.

— Люба... — примирливо почав він після тривалої мовчанки.

— Відчепись, — роздратовано відрубала вона. — Я вже сказала тобі, що куплю ру-

копис, якщо тільки священик не віддасть задарма. І взагалі, я ладна купити все, що тобі потрібно.

Так, вони розмовляли різними мовами. Але її теж можна зрозуміти. Він устав і підійшов до вікна. За широким церковним подвір'ям спокійно спало містечко. Вони, мабуть, поїдуть звідси рано-вранці, і Кармен, звичайно, буде похмура й сердита. Для неї це поганий відпочинок. Паломництво до якихось глухих містечок було безглуздям з її погляду. Та дарма. Найголовніше зараз — якнайшвидше повернутися до Маніли й спробувати зібрати докупи уламки свого «я», що їх він сам пустив за вітром. Якби він міг знову почати писати й викладати... Адже він мусить писати й викладати. І, дивлячись у темне вікно, Тоні палко бажав тільки одного — щоб швидше настав ранок.

12

Тоні не вірив своїм очам — з першої сторінки часопису «Санді геральд» на нього дивилося худорляве обличчя дона Мануеля. Годо був люб'язний: ще у вівторок, саме коли засідало правління, він прислав макет недільного номера, отож Тоні міг показати його всім директорам. Під величезним фото красувався напис здоровенними літерами: «Людина сталі».

Тоні мерщій заглибився в читання і ще дужче здивувався: Годо відвів під статтю про дона Мануеля аж шість сторінок! Було вміщено останні фотографії сталеплавильного заводу, статистичні таблиці та діаграми, що унаочнювали потребу країни в сталі.

Статтю було написано розумно і зі знанням справи — відчувалася рука Годо. Тоні уважно читав її й після кожної похвали на адресу тестя чекав, що зустріне цинічне зауваження, яке зводило б нанівець усі попередні висловлювання, — Годо був неабиякий майстер на такі речі. Але їх не було. Він перечитав статтю двічі, намагаючись знайти прихований підступ, але не виявив нічого підозрілого. Отже, тесть знову мав рацію. Тоні виконав прохання дона Мануеля і двічі запросив Годо. І ось, після третього візиту, з'явилася ця стаття. «Я зроблю це для блага народу», — зрештою погодився він. Але вмовити його було нелегко: саме в цей час багато підприємств, особливо лісні концесії, потрапили під вогонь критики. Але сталь — це інша річ, сталь потрібна країні. Жодна країна, якщо вона себе поважає, не може обійтися без сталі. Без неї неможливе економічне піднесення, і поки країна витрачає величезні кошти на увіз сталі, про якийсь промисловий прогрес годі й говорити. В цьому вся справа. Сталь — основа прогресу.

Та все це не так просто, як здавалося на перший погляд. Тоні вже достатньо ознайомився з невідомим для інших боком справи й добре розбирався в цьому питанні після кількох засідань правління, на яких був присутній. Він так і сказав Годо: в країні є практично невичерпні запаси залізної руди, і досі ми торкнулися тільки самої верхівки. Хоч цифри нічого й не доводять, але вони добре ілюструють реальний стан справ, а той стан такий: ми продаємо залізну руду Японії всього по тридцять сентаво за тонну. З нашої руди японці виплавляють сталь, і ми ввозимо її. І знаєш, скільки ми платимо за сталь? Триста песо за тонну. Хто виступає проти того, щоб Філіппіни мали свою сталеплавильну промисловість? Американці. Якщо ми збудуємо свій завод, вони втратять вигідний ринок. А які їхні аргументи? Вони кажуть, що в нас неякісне вугілля і зовсім немає коксу. То й що з того? Вугілля дешеве, і ми можемо його ввозити. Ввозить же Японія! І це ще не все. Електроенергія стає дешевша — ми будуємо багато гідроелектростанцій. Я бачив їх у Гірській провінції — там переселяють ігоротів, бо через будівництво гребель затоплюються великі площі. Дві ГЕС уже збудовано. І є цей новий швейцарський спосіб виплавки сталі, який базується на споживанні електроенергії, — він дешевий, і ми можемо застосувати його тут, у нас. Підтримувати молоду сталеву промисловість не тільки патріотично. Крім усього іншого — це розширення виробництва, для нього знадобляться робочі руки, а їх у країні аж занадто, зокрема в селах, які сплять летаргічним сном. Одне слово, це і є націоналізм у дії. І Годо клюнув на цю принаду.

Дон Мануель був у себе в кабінеті. Тоні мовчки поклав перед ним часопис. Тесть подивився на першу сторінку, потім підвівся, підійшов до Тоні й поплескав його по плечу. То була найвища похвала.

Засідання правління було коротке. Розглядалося лише одне питання — як прискорити завершення будівництва. Сенатор Рейєс повідомив колегам, що справи Денгмаута і Джонні Лі залагоджено — їх більше не турбуватимуть. Дон Мануель попросив Денгмаута використати свій вплив в американських ділових колах, щоб укласти деякі вигідні для корпорації контракти. З таким же проханням — поговорити з китайськими бізнесменами — він звернувся до Джонні Лі. Китаєць вищирив криві зуби, марно силкуючись посміхнутися, і зробив у записнику якісь позначки ієрогліфами.

Після засідання робочий день Тоні фак-

тично закінчився, і він поїхав у редакцію до Годо й Чарлі, щоб особисто подякувати їм.

Але і той, і той відмовилися відзначити з ним успіх — у них була невідкладна робота. Довелось обмежитися традиційним візитом у кафе внизу, де вони зайняли столик у кутку і, вдихаючи затхлий запах, який збирався тут роками, пили несмачну каву і їли китайські страви.

Розмова почалася з грайливих пропозицій Годо підшукати й для Чарлі наречену серед подруг Кармен.

— Я не збираюся женитись, — урочисто заявив Чарлі, — надто великий ризик, а ще, як я бачу, й попереду нічого втішного. Навіщо плодити дітей, якщо вони житимуть у тій самій атмосфері непевності, що і я?

— Але жити так просто, — зауважив Годо. — Для цього тільки треба дихати та час від часу давати роботу шлункові. А коли помреш, твоє тіло покладуть у клубі журналістів. Ти тільки подумай — сила-силенна вінків, урочисті скорботні промови. Навіть власник нашого часопису неодмінно прийде. А щодо твоєї вдови, — тут у голосі Годо забринів щирий смуток, — то вона, як і раніше, житиме в затхлих кімнатах, з яких ти так і не потрапиш вибратися за життя.

Чарлі кивнув головою, але не сказав ні слова.

— Ти розумієш, Тоні? — звернувся до нього Годо. — Я не маю опори. Я старію й нічого не можу зробити для своїх дітей.

— Хто з нас може похвалитися міцним становищем? У цьому житті все неміцне. Зрештою, всі ми помираємо — ось у чому корінь неміцності.

— Атож, — підтвердив Годо. — Та коли я кажу про міцність, я не маю на увазі безсмертя. Єдине, чого я хочу — то це здоров'я і щастя для дружини й дітей. Але навіть ці обмежені і, по суті, такі природні бажання неможливо здійснити в цій клятій країні. Сильні світу цього не дозволяють. Вони не допустять навіть, щоб я мав старенький «фордик».

— В Америці, — сказав Тоні, — кожен має машину, і це аж ніяк не показник високого становища.

— Так то ж в Америці, — Годо зітхнув. — А тут? Що тут роблять твої американські друзі? Вони тільки чинять перешкоди нашій індустріалізації. А до чого це призводить? Як і раніше, всім верховодить купка негідників. Кілька років тому вони безбожно крали все, що можна було, збагачувалися без усякого сорому, а на виправдання собі говорили: «Навіщо ж тоді ми при владі?». Тепер вони трохи пом'якшили тон і кажуть: «Хіба це погано, що ми стараємося забезпечити майбутнє наших сімей?». Зайди до конгресу. Послухай нашого великого друга сенатора Рейєса. Все, що він робить, він робить тільки в ім'я націоналізму і патріотизму.

— Усі негідники в усі часи прикривалися націоналізмом і використовували його як засіб для досягнення своїх мерзенних цілей, — спокійно сказав Тоні.

— Правильно, але річ не тільки в цьому. Важливо інше. Насправді всі ми котимося бозна-куди. Ми відчуваємо це, але нічого не можемо вдіяти, бо над усіма нами тяжіє прокляття невизначеності, невпевненості. Слухай, — Годо нахилився до Тоні, — у твоєму рідному Пангасінані є невеличке рибальське село. Люди там уже давно живуть із того, що виловлюють міни, які ще в сорок п'ятому році поставили американці. Вони виймають із них вибухівку, щоб глушити рибу. Так ось, три місяці тому одна міна вибухнула. Загинуло тридцять сім чоловік, серед них жінки й діти. Минулого тижня я посилав туди Чарлі — зібрати матеріал. Розкажи йому, Чарлі.

Смагляве обличчя Чарлі було, як завжди, спокійне, коли він почав говорити:

— Коли я приїхав туди, вони розряджали нову міну. Якраз біля вирви після того вибуху. Я запитав їх, чому вони знову ризикують життям, незважаючи на жертви, і вони відповіли, що інакше не можуть. Життя повинне тривати.

— Ніяк не можу повірити в це, — сказав Тоні. — Ніхто, за винятком душевнохворих, не може гратися власним життям. Мабуть, є якась природна недуга, страшна хвороба, що поступово точить душу й пожирає любов до життя. І коли бажання жити вичерпується, людина накладає на себе руки. Але це означає, що в душі не лишилося нічого, крім страшної ракової пухлини, яка називається ненавистю. Не можу уявити собі людини, що хотіла б померти. Навіть у фізичному болі є якась радість, бо тоді ти відчуваєш себе живим.

Годо палко заперечив:

— Не забувай, що іноді в людини просто не залишається іншого виходу. От хоча б ці рибалки — вони хочуть жити. Ми хочемо жити. Саме тому ми переводимо ліси, глушимо рибу. Ми вивозимо кращу деревину й залізну руду. А ділки на зразок твого тестя кажуть, що так і треба, що життя повинне тривати. Дон Мануель будує сталеплавильний завод і вдає із себе патріота, котрий дбає про індустріалізацію країни. Насправді він хижак, який до того ж є іграшкою в руках жадібних американців...

Тоні аж відсахнувся.

— Не може бути, щоб ти говорив це серйозно. Ти знову дуриш мене. Ти ж сам писав, що...

Годо насупився.

— Невже ти нічого не зрозумів? І нічого не знаєш?

— Що ти маєш на увазі? — щиро здивувався Тоні.

— Поясни йому, — Годо кивнув своєму помічникові.

— Бачиш, це я збирав матеріали для статті, — почав Чарлі. — Я говорив з деким на Мінданао про нові земельні ділянки, які купив твій тесть.

— І що?

— Ти пам'ятаєш, як забрали землю в твого діда? Як він та інші ілоканці зосталися безземельними?

— Я не раз розповідав вам про це, — відповів Тоні. — Але тоді все було інакше. Мій дід був ученою людиною, але боровся сам один. Інші були просто неписьменні. Селяни позначали земельні межі камінням, деревами, струмками — а все це так легко знищити. Тому, коли переміряли, багато земель оголосили поміщицькими. Але мене це вже не засмучує. То була страшна несправедливість, але відтоді минуло дуже багато часу.

— В такому разі, в тебе коротка пам'ять, — різко сказав Годо, — та воно й не дивно. Тепер ти сам поміщик.

— Мені не подобаються твої слова, — спокійно зауважив Тоні.

— Але це правда. Чому б тобі не поїхати на Мінданао, як це зробив Чарлі? Там сотні ілоканських поселенців. І їх безжалісно зганяють з земель. Зганяють освічені люди, такі, як дон Мануель Вілья. Спитай свого тестя про лісні концесії. Перевір, скільки гасієнд[1] записано на його ім'я. І ти ще виступаєш за земельну реформу? Ти ж, здається, писав у своїй докторській дисертації, що революцію викликали несправедливі аграрні відносини.

— Я не збираюся цього заперечувати.

— Тоді визнай, що нині є всі підстави для нових потрясінь. І цього разу в повстанців буде проста й безпомилкова ідеологія — бідні проти багатих. І тільки революція зруйнує все це прогниле суспільство. Май на увазі, ця катастрофа може змести тебе з лиця землі.

— Не треба мене лякати, — холодно зауважив Тоні. — Факти свідчать не на твою користь. А крім того, всім нам час зрозуміти одну просту річ: бідні не можуть утримати владу. І взагалі, щоб змінити світ, однієї люті мало.

— Авжеж, однієї люті мало. Та згадай, як почалася революція і хто в ній брав участь. Чому ти такий впевнений, що знедолені — і серед них такі, як я, — не думають про те, як їм знищити, висадити в повітря всі ці прокляті порядки?

— Дякую за попередження. Той, хто попереджений, — озброєний, — так само сухо сказав Тоні.

— Не забудь іще одну річ. Настане час, коли треба буде глянути у вічі самому собі — своєму «я», як воно є. Коли настане такий час, мені залишиться тільки пожаліти тебе.

— Мені нема в чому дорікати собі, — відповів Тоні.

— Не будь такий самовпевнений, — сказав Годо.

— Не будь такий злий, — відгукнувся Тоні.

— Не можна не бути злим у наш час, — спокійно зауважив Годо. — Можна підкорятися рутині, можна випити пляшку пива з друзями, можна вдатися до адюльтера, скочити в гречку — це відволікає. Та тільки на якийсь час. А коли все це минає, вертається злість. І тільки ми, люди, які намагаються творити, — ти сам це знаєш, Тоні, бо з давніх добрих часів ми не раз говорили про це — тільки ми і є справжніми революціонерами, і не тому, що ненавидимо це гниле болото, а тому, що ми, властиво, нехтуємо будь-якою реальністю і не приймаємо її.

— З цього ти б і почав. Але ж треба мати щось позитивне.

— Ні, ми заперечуємо будь-яку дійсність. Звичайно, ми не заперечуємо життя, ми його любимо. Але ми не любимо голод, хвороби, відчай, якими сповнене життя. Голод — це реальність, Тоні. З ним зустрічаєшся скрізь, у першому-ліпшому селі, в будь-якому домі. У тебе в Форбс-Парку, звісно, не побачиш злиднів — там це просто академічне питання, яке ви обговорюєте на засіданнях правління корпорації. Ви не відчуваєте їх. Для того, щоб зрозуміти бідність, треба самому бути бідним — ти сам це сказав якось. І хоч би що ти твердив, я впевнений в одному — твої нові друзі у Форбс-Парку ніколи не зрозуміють тебе, бо вони не знають, що таке злидні, а ти знаєш.

— Не забувай, вони теж філіппінці, такі самі, як і будь-хто інший. Ти не гірше від мене знаєш, що ми живемо у суспільстві, де нікому не заступають шлях до багатства. Ти можеш піднятися нагору чи опуститися на дно, можеш піти праворуч або ліворуч. Кожен має змогу...

— Отут я з тобою не згоден, — втрутився Чарлі. — Змогу мають далеко не всі. І нам ще пощастило. Подумай, скільки невідомих героїв, великих голів гине в безіменних селах, в міських нетрях... І це тільки тому, що не всі можуть ходити до школи.

---

[1] Гасієнда — великий маєток (*ісп.*).

Чи відомо тобі, що дев'яносто відсотків наших дітей навчаються тільки до четвертого класу? Загальна освіта, про яку так багато галасують у нас, — одне з найбільших ошуканств у цій країні.

— Може, ти й правду кажеш, — мовив Тоні. — Та разом з тим у нас нині є мільйонери, котрі по війні не мали в кишені жодного сентаво.

— Ну й що від цього міняється? Вони дістались нагору, а далі? — спитав Чарлі. — Можеш бути певен, вони забули про тих, хто перебуває на самому низу соціальної піраміди. А втім, навряд чи маємо ми право вимагати від них совісті. Та от передбачати вони все-таки повинні вміти.

— Дон Мануель уміє, — сказав Тоні.

— Не в більшій мірі, ніж Денгмаут чи будь-хто інший із цієї зграї, — обізвався Чарлі. — Пригадуєш? «Курча в кожному горщику, «форд» у кожному домі!» Це безглузді гасла, але люди, котрі їх висунули, знали свою справу. Колись в Америці теж були «каучукові барони», «нафтові королі», та, на відміну від наших «цукрових баронів», вони вміли передбачати, їм були доступні ідеї поступу.

— І тепер ти хочеш, щоб філіппінські капіталісти теж створили світову імперію? — іронічно зауважив Тоні.

— Ні, цього я не вимагаю, — відповів Чарлі. — Та я хочу, щоб філіппінські капіталісти думали й про поступ, а не тільки про розважальні поїздки до Європи, мармурові плавальні басейни і десяток коханок.

— Можу тебе запевнити, — сказав Тоні, — що у Форбс-Парку є люди, які замислюються про долю країни й про поступ, бо поступ для країни — це поступ і для них теж. І взагалі час зрозуміти, що не тільки бідні можуть бути доброчесними.

Годо не на жарт розсердився.

— Невже ти серйозно думаєш зручно влаштуватися там, де постійно відчуватимеш докори сумління?

— Чого ви од мене хочете? — сердито спитав Тоні. — Прийти додому й перерізати всім горлянку? Чи принести міну на наступне засідання правління? Цього ви хочете?

— Ось тепер ти кажеш діло, — задоволено мовив Годо. — Ні, мій хлопчику, я не думаю, що ти здатен на такий героїзм. Я просто хочу, щоб ти зрозумів реальний стан речей. У мене нема ілюзій. До речі, в мого видавця теж. Він дивиться на світ, як і дон Мануель — якщо діло дає прибуток, тоді все о'кей. А ми? Хіба ми можемо бути такими? Адже він навіть не знає, що в мене помирає дружина, що я мешкаю в будинку, де стоїть такий сморід, що його, здається, можна почути й на небі. Це називається існуючим соціальним ладом, мій хлопчику. Не забувай про це!

— У мене вистачає своїх проблем, — пробурмотів Тоні. — Але я теж намагаюся принести якнайбільше користі.

— Приємно чути, — посміхнувся Годо. — Приємно знати, що ти, і бувши іграшкою в чужих руках, почуваєш себе непогано і, як ти кажеш, намагаєшся принести користь. Тільки кому?

Тоні не хотілося сперечатися далі — і Годо, й Чарлі ще могли бути корисними, могли знову дати непоганий матеріал про сталеплавильну промисловість. Сварка з ними не мала ніякого сенсу. Він вирішив прикусити язика і сказав:

— Ти просто під'юджуєш мене.

Чарлі засміявся.

— У тій статті нам довелося багато чого викинути. Я гадаю, ти знаєш, про що я кажу.

— Ні, не знаю, — відповів Тоні.

Годо єхидно посміхнувся.

— Ти хочеш сказати, — підлесливо почав він, — буцім навіть гадки не маєш про те, що сталеплавильний завод Вілья насправді належить японському, американському та китайському капіталові? Може, ти ще скажеш, буцім тобі невідомо, що сенатор Рейєс є консультантом у багатьох фірмах? А може, ти навіть не знаєш, що він член правління вашої корпорації?

— Це я знаю, — похмуро відповів Тоні.

— Може, тобі невідомо, що Денгмаут, Саїто і цей китайський мільйонер Джонні Лі теж входять у правління?

— Так, вони члени правління. То й що? — спитав Тоні. Він уже знав, що почує далі. Тепер він мав би пам'ятати слова дона Мануеля про те, що він — член родини.

— А те, мій хлопчику, що контрольний пакет у них, — Годо спрямував на нього вказівний палець, — а твій вельмишановний тесть — підставна особа, маріонетка в їхніх руках, попри все його багатство. Не дозволяй сенаторові Рейєсу дурити тебе — він і так пошив усіх у дурні своїм базіканням про націоналізм. Його просто купують великі монополії, він працює на багатьох, не тільки на твого тестя.

Тоні усміхнувся:

— Тоді дозвольте вас запитати, чому ви не напишете про це? Не викладете свою точку зору? — І, перегнувшись через стіл, провадив: — Слухайте, я скажу вам відверто. В глибині душі я сподівався, що саме ви зробите це, бо вважав тебе, Годо, сміливою людиною, яка не відступиться від свого. Я стомився від нескінченних суперечок, мені набридло уникати відповіді. А ви зараз уникаєте відповіді, як і ці вошиві ділки, з якими я останнім часом маю справу.

Чарлі сумно всміхнувся:

— Ох, Тоні, хіба мало є речей, про які ми не можемо писати! Видавець робить свої гроші. Ми живемо здебільшого за рахунок об'яв, що їх дають твій тесть і його друзі.

— Іншими словами, у вас теж пір'ячко на пиці, — не відступав Тоні.

— Я ніколи не казав, що ні, — відповів Годо. — Але я завжди був чесним із самим собою й хотів би, щоб ти теж міг так сказати про себе.

— Послухайте, — сказав Тоні. — Чого ви хочете? Вам потрібен мій скальп? В Америці я жив з одним чудовим хлопцем — його звуть Лоуренс Бітфогель. Ви б разом склали прекрасну трійцю — він теж вірить у революцію. Але епоха революцій давно минула, вони застаріли. Ви знаєте, що сталося з моїм батьком і дідом — навіть в їхній час було вже пізно. Надто тепер. Потім були хуки. Треба ж зробити з цього якісь висновки! Нині треба боротися іншою зброєю. Чесно кажучи, я не думаю, що ви розумієте це.

— О, так! — глузливо зауважив Годо. — Найкраща зброя — чоловічі доблесті, секс. Женися на дочці поміщика або на дочці дона Мануеля, і тоді все буде гаразд!

Тоні ледве стримався, щоб не вибухнути гнівом.

— Хіба тобі не відомо, наприклад, як повелися з ілоканськими поселенцями на Мінданао? — вирішив пом'якшити становище Чарлі.

— Я не можу сказати нічого певного, — відповів Тоні, — бо не знаю суті справи. Але я знаю одне: все було зроблено на законній підставі.

— На законній! — скипів Годо. — Ще б пак! У наш час в нашій країні будь-яка підлість — у тому числі й підкуп — законна. Тиранія — законна. Брехня — законна. Все законне.

— Я не можу сперечатися з вами, — сказав Тоні, — це марно, вас не переконаєш... Як би я хотів бути зараз далеко звідси...

— Де?

— Навіть не знаю, — стомлено відповів Тоні. — Але я знаю одне: революція, якої ви прагнете, — це така банальність, така дешевина... Може, справді простіше вбити самих себе...

Вони розійшлися, так ні до чого й не домовившись. Ще не було й одинадцяти, і Тоні вирішив повернутися до правління. Він не хотів вірити тому, що Чарлі говорив про поселенців на Мінданао. Він постарався забути про це, загнати цю неприємну думку в глибину свідомості. Щоб розвіяти прикре враження від розмови з друзями, він поклав собі зайнятися рукописом діда, спробувати перекласти його. Перед обідом до його кабінету зайшла секретарка і сказала, що до нього прийшла родичка з Пангасінану.

Тоні пам'ятав Беттіну ще зовсім маленькою дівчинкою з кумедними кісками, яка лазила по деревах за їхнім старим будинком у Росалесі. Потім якось улітку вона приїздила до Бетті — жвавий, цікавий підліток. Тоді їй хотілося оглянути зразу все велике місто, й вона цілісінькими днями пропадала десь у Тондо та Сан-Ніколасі — районах, куди він ніколи не спромігся зазирнути. Вона надовго зникала з дому, аж Еммі, її старша сестра, нарешті занепокоїлась і заборонила їй такі тривалі прогулянки.

Тоні тупо дивився на картку відвідувача, яку заповнила Беттіна. Його охопила туга за батьківщиною. Кабугаван... маленькі будиночки, вкриті пальмовим листям, перехняблені огорожі, за якими, скільки сягало око, тяглися рисові поля... Тоні підвівся і сам вийшов до приймальні. Беттіна зразу впізнала його й рушила назустріч. Її несмілива усмішка до болю нагадала Тоні про його молодість, про Росалес. Перед ним стояла дівчина років вісімнадцяти-дев'ятнадцяти. В ній зразу вгадувалася провінціалка — це було видно з нафарбованих губ, з дешевеньких черевичків на низькому підборі, з засмаглих рук.

— Беттіно, я такий радий, що бачу тебе, — сказав він і, взявши її за руку, квапливо повів від цікавих поглядів.

У себе в кабінеті він роздивився її уважніше.

— Ніколи не чекав, що побачу тебе тут, — почав він. — Ти не можеш собі навіть уявити, як приємно зустріти кого-небудь з дому.

Вони сіли на канапу.

— Хочеш кави? Ми неодмінно пообідаємо разом у найближчому ресторані, і ти розкажеш мені про Росалес. І про Еммі теж — я давно не мав звістки від неї. Як вона?

Беттіна вперше подивилася йому просто в вічі.

— У неї все гаразд, — мовила тихо.

— Радий чути це, — сказав Тоні, він і справді був радий. — Скажи, — він раптом змінив тему розмови, — що я можу зробити для тебе? Я вже й не пам'ятаю, коли бачив когось із Росалеса. Мені страх кортить побувати там, але це так складно — я не можу вирватися звідси.

— Я знаю, ти дуже зайнята людина, тому мананг Бетті сказала, щоб я не заважала тобі. Я, мабуть, прийшла невчасно, манонг?

— Та що ти, — засміявся він. — Хіба мо-

же прийти невчасно двоюрідна сестра? Скільки років минуло відтоді, як я бачив тебе востаннє... А тепер ти стала зовсім доросла. Певне, і про заміжжя вже думаєш, еге ж?

— Це не так просто, — відповіла вона й зашарілась. — Треба, щоб тебе любили й берегли вірність, незважаючи ні на що...

— Не будь така вимоглива, — знову засміявся Тоні. — Так ти ризикуєш лишитися старою дівкою.

Беттіна зніяковіло відвернулась.

— Якщо ти шукаєш роботу, — вів далі Тоні, — я можу тобі допомогти.

— Ні, — квапливо відповіла вона й повернулася до нього, — я прийшла не для цього, манонг. Мені довелося кинути навчання після батькової смерті — грошей не було...

— Мені дуже жаль, — співчутливо сказав Тоні. — Я дізнався про це в Європі. Якщо хочеш учитися далі, я допоможу тобі. Хвалити бога, в мене є на це змога.

— Я знаю, але...

Вона явно хвилювалась, і її хвилювання передалося також йому. Він зрозумів, що вона збирається сказати йому щось важливе, і приготувався уважно слухати.

— Манонг, — збентежено почала Беттіна, — Еммі нізащо не подарує мені того, що я прийшла до тебе... Обіцяй, що ти ніколи не скажеш їй, що я була в тебе. Вона вб'є мене, коли довідається.

Тоні мовчки кивнув головою.

— Я сьогодні ж повертаюсь додому. Я сама заощаджувала гроші на цю поїздку — дома я сказала, що їду в Луганан[1]... Я їду додому й дуже прошу тебе — нехай усе, що я тобі скажу, залишиться між нами.

Беттіна не могла більше стримуватись — на очі їй набігли сльози, і вона заплакала.

— Еммі нікому нічого не сказала, але я все знаю. Шість років вона не казала нікому й слова. Вона зберігає всі твої листи — всі, що ти написав їй з Америки. Іноді перечитує їх і плаче. І я зрозуміла, в чому річ. Адже ми з нею лишилися самі і живемо весь час разом, особливо після батькової смерті... Вона, її маленький син і я.

— Що? — хрипко сказав Тоні, сам не впізнаючи свого голосу. — Ти хочеш сказати, що її хлопчик — це мій син?

Він не звернув уваги на ствердний Беттінин кивок, бо заздалегідь знав відповідь.

— Вона повинна була сказати мені, — в голосі його бринів відчай. — Якби я тільки знав... Чому вона не сказала мені?

— Ти сам знаєш, чому, — підвела голову Беттіна і, помовчавши, додала: — Еммі не посилала мене сюди — вона не здатна на це. Але в Росалесі... Ти сам знаєш, що це за місто, воно й зараз таке ж... Її цькують... Ти повинен зрозуміти, манонг.

Тоні мовчав.

— Я зовсім не звинувачую мананг Еммі. І тебе теж. Але хлопчик. Йому потрібне батьківське піклування. Він часто запитує мене, хто його батько, бо в школі діти дражнять його... Ти ж знаєш наше місто, там нічого не приховаєш. І що буде, коли він дізнається?

— Але що я можу вдіяти? — насилу вимовив Тоні. — І чому вона нічого не сказала мені... Це її вина... я повинен був знати. Я писав їй листа за листом, та вона жодного разу не відповіла мені.

Беттіна раптом випросталась і сказала рішуче:

— Виходить, ти нічого не зрозумів. Вона думала про тебе. Невже ти не бачиш? Якби вона сказала або написала — що б тоді було? Адже ти вчився — це був твій єдиний шанс домогтися чого-небудь, вибратися з Росалеса... Це ж так просто, манонг, а ти не розумієш...

Зміст її слів дійшов до нього не зразу, а коли дійшов, Тоні зрозумів, яким він був дурнем. Еммі завжди була віддана йому. Відданість примусила її мовчати всі ці роки. Він пригадав, як у перші роки навчання пам'ять про неї допомагала йому зносити голод, коли він жив на самому черствому хлібі та чаї. Вечорами, закінчивши роботу, він лежав без сну й думав про неї, думав про вузеньку кімнату в Антіполо, й ці думки будили в ньому солодкі спогади про ігоротську ковдру та Еммі.

Він пригадував рідне місто, де вони разом росли, пригадував, як одного разу сказав їй, що коли він одружиться, то неодмінно на багатій, аби не гнути більше спину за шматок хліба. Це було ввечері, в Росалесі, місяць плив над кокосовими пальмами, й до них долинав галас дітей, які гралися на курній вулиці. Через два місяці вони повинні були виїхати з Росалеса разом з Бетті. Він тоді багато жартував і тому, певне, сказав так.

Але Еммі сприйняла цей жарт серйозно, бо після його слів вона замкнулась у собі й замовкла. А тепер це побажання — хоч воно й було висловлене в жартівливій формі — здійснилося. Що тепер Еммі думає про нього? Він одружився з Кармен Вілья... Тоні інстинктивно відчував, що Еммі засуджує його, і це йому боліло. «Я не винен, — намагався він переконати себе, — і, крім того, я ж уже не люблю Еммі, вона — минуле. Я одружений з Кармен, і я люблю свою жінку».

Але ці докази не допомагали. Тоні міг ввести в оману кого завгодно, навіть Кар-

[1] Місто в провінції Пангасінан.

мен, і тільки одну людину не міг він ошукати — самого себе.

13

Це було звичайне містечко, де ритм життя визначався сівбою та збиранням врожаю, між якими лежала сонна смуга байдикування. Багато років тому через глухе село з кільканадцяти вкритих когоном [1] хатин проїздив августинський чернець, який прямував у долину річки Кагаян. Був червень, і чагарник, яким буйно заросли околиці, цвів пахучим білим цвітом. Цей чагарник називався росаль, а тому нове місто дістало назву Росалес. Коли Тоні їхав звідси, кущі росалю ще збереглися на церковному подвір'ї, на цвинтарі й де-не-де навіть на вулицях. Цвітіння росалю означало початок сезону дощів, наближення жнив і міського свята — фієсти. Міське свято в пам'яті Тоні завжди асоціювалося з дощами, бо воно відбувалося в червні, в день святого Антонія Падуанського, покровителя міста, а червень — сезон дощів. Фієста пов'язувалася також з сівбою рису й затопленими рисовими полями, з розкиданою коричневою землею, з садінням рису, з безліччю жаб і запахом випаленої сонцем землі, зрошеної першим дощем. Рисові поля викликали в пам'яті й інше, що не мало нічого спільного з таїнством родючості — вони нагадували йому про батька, зневіреного бунтаря, і про діда, чиє ім'я він завжди вимовляв з повагою, бо той вивів усіх Самсонів з безплідних вузьких долин суворого Ілокосу на широку рівнину, де лежав Росалес, а потім брав участь у революції й загинув у якійсь битві, що їх було тисячі й пам'ять про які не збереглася.

Повернення на батьківщину завжди пов'язане з радісним хвилюванням. Але зараз, коли він відчував жорстокі докори сумління і страждав від усвідомлення власного безсилля, радості не було ніякої.

Від Панікі до Росалеса йшла вузькоколійка, і Тоні подався через платформу туди, де маленький кумедний паровозик поважно пускав клуби сірого диму.

Тоні підійшов до поїзда. Повітря було вогке, і дим лоскотав йому ніздрі. Дерев'яні лави у вагончиках були брудні й розхитані. Поїзд ущерть заповнили жінки, що поверталися з базару, — в місті вони продавали всяку всячину. Бамбукові кошики стояли на підлозі, загороджуючи прохід; вони були порожні, тільки в деяких лежали міські покупки. Жінки спокійно перемовлялися між собою, не звертаючи ні на кого уваги. Їхні засмаглі обличчя й огрубілі руки свідчили про те, що всі вони з цих околиць. Усі курили міцні сигари домашнього виробництва, і в вагончику зовсім не було чим дихати.

Незабаром поїзд рушив. Вагончики деренчали й підскакували на стиках, паровозик часто заливався відчайдушним свистом, який дратував Тоні. Отже, він повертався до Росалеса після семирічної відсутності. Одначе йому здавалося, що він не був тут лише якийсь тиждень чи місяць. Та за цей час він досяг таких вершин, про які раніше годі було й мріяти. Здавалося б, у його новому становищі минуле не могло мати над ним ніякої влади. Та це було не так. Хто може уникнути докорів власного сумління? Він роздивився довкола й побачив стомлені, невиразні обличчя, що майже не відрізнялися одне від одного. Ось воно, лице безликої юрби. Тоні відвернувся й почав дивитись у вікно. Сім років тому оцим-таки поїздом він їхав з Росалеса, а поруч нього сиділа вісімнадцятилітня дівчина, яку звали Еммі. Це було в квітні, і сонце яскраво світило на поля. Вона сиділа обіч нього, і він відчував запах її шкіри, чув її дихання. Це було сім років тому — і тепер він повертався на старе місце, до Еммі, до невизначеності, яка його так гнітила. Розум його був безсилий розірвати завісу майбутнього.

За вікном пропливав одноманітний пейзаж. Вітер вривався у відчинені вікна, розвіював запах дешевого сигарного тютюну, піднімав пилюку з підлоги. Перед кожною зупинкою колеса під підлогою починали вищати, паровозик пахкав рідше. Вони зупинялися на всіх, навіть маленьких станціях з простими навісами замість вокзалу. Проїхали місто Нампікуан, за яким тяглися безлісі, порослі когоном пагорби. Наступна зупинка було місто Куйапо, а потім рейки вузькоколійки вибігли на рівнину. Праворуч виринула гора Балунгао, а ліворуч — Росалес із залізними дахами, рисорушками й хаотично розкиданими будинками, що так типово для планування всіх маленьких філіппінських містечок.

Подорож до Росалеса тривала близько години, але йому вона видалася ще коротшою. «Я їду до свого сина», — повторював він у думці, все ще не усвідомивши до кінця, що в Кабугавані на нього справді чекає син і що він їде до нього й до Еммі, чиє вперте мовчання не міг зрозуміти й досі. «Мій син», — знову і знову повторював він, чекаючи, що в ньому прокинуться якісь нові почуття. Але марно: він не бачив, як ріс хлопчик, не знав запаху дитячого тіла,

[1] Цупка трава, якою на Філіппінах укривають хати.

і слова, скільки їх не повторюй, не будили в ньому ніяких почуттів.

«Мій син...» Він відчував тільки докори сумління і смуток, і лишалося сподіватися тільки одного: ще не пізно полюбити цього хлопчика, його кровинку. Як він його стріне? Чи кинеться до нього? Тоні раптом відчув панічний страх: а що як дитина зненавидить його? «Адже це мій син, — ще раз повторив він у думці. — І син Еммі».

Тоні вийшов на бетоновану платформу. Вокзал нітрохи не змінився — це була та ж сама незграбна кам'яна споруда під залізним дахом, пофарбованим у якийсь брудний колір. І той самий паркан оточував кілька дерев панаїї та манго, які, наскільки він пам'ятав, ніколи не родили. Він підійшов до каси й запитав, коли буде наступний поїзд на Панікі. Касир сердито глянув на нього крізь окуляри й відповів: «О третій».

У скверику, обнесеному палісадом, він найняв візника, і той повіз його через міст, мимо полів, з яких уже зібрали рис, повз купи соломи біля рисорушок. Нарешті вони в'їхали до міста.

Місто видалося йому дуже тісним і маленьким. Він роздивлявся навсібіч. На місці старої дерев'яної будівлі ратуші, яку його батько спалив у безсилій люті, стояла нова, кам'яна, обсаджена молодими деревцями.

А за ратушею виднів напівзвалений, але все ще солідний будинок — у ньому колись мешкав поміщик. По стінах вився плющ, ніхто не розчищав подвір'я, густо поросле бур'яном. Родичі і спадкоємці Багатої Людини так і не спромоглися приїхати до Росалеса, і стара кам'яна будівля поступово обернулася на пустку. Для Тоні вона була живим нагадуванням і уроком. Ратуша, Дім Багатої Людини, школа, католицька церква і білий стандартний пам'ятник Рісалю — все це були невід'ємні компоненти будь-якого майдану в будь-якому філіппінському містечку. Але тепер дім поміщика стояв пусткою і почав руйнуватися. Що зникне слідом за ним? Яка незнана сила змете ще одну позначку в цьому традиційному ансамблі?

Він не затримався на майдані. Йому треба було їхати далі — до Кабугавана, маленького села, яке заснував його дід, у те місце, де він виріс і де батько розповів йому про інші місця, про Ілокос, про бурхливе море й про місто Кабугао, звідки вийшов весь їхній рід і на честь якого назвали нове поселення. Перші поселенці не мали наміру зупинятися тут, вони хотіли йти далі, перевалити через Кордільєри[1] й осісти в долині річки Кагаян. Але в Росалесі вони натрапили на порослу когоном долину і незаймані джунглі, а потім розпрягли свої вози, вивантажили палі хатин, що їх викопали в Ілокосі, й вирішили пошукати щастя тут, у Росалесі. Спочатку вони хотіли просто придивитися до місця, допомогти місцевим селянам зібрати врожай, та що землі було багато й вона чекала працьовитих рук, вони вирішили оселитися тут. Але всі, починаючи з його діда, припустилися страшної помилки: вони не врахували жадібності ілюстрадос, і наступне покоління поселенців перетворилося з вільних фермерів на найманих орендарів. Тоді поселенці розділилися. Декотрі пішли далі, обравши виснажливий і довгий шлях у долину річки Кагаян, інші ризикнули перепливти море й поселитися в малярійних джунглях острова Мінданао, а ще інші набилися в трюми вантажних суден і їх, як худобу, повезли на ананасові й пальмові плантації Гавайських островів та на апельсинові плантації Каліфорнії. Та хоч би куди закинула їх доля, ілоканці приносили туди з собою природжену працьовитість, ощадливість і передбачливість; і там, де вони вкопували в землю палі хатин, виростали ілоканські общини, які об'єднували їх в одне ціле. Найменше пощастило тим, хто лишився в Кабугавані. Вони народжувалися безземельними орендарями і вмирали ними. Тільки декому вдалося здобути якусь освіту, втекти од вічної сплячки і спробувати свої сили в Манілі, де вони бралися за будь-яку роботу й мешкали в смердючих передмістях на зразок Антіполо.

За кожним будинком видніли бамбукові гайки, а за кожним гайком тяглися оброблені поля, які розчистив його дід. У Кабугавані завжди було минуле, в меншій мірі теперішнє і ніколи не було майбутнього. Щоб переконатися в цьому, досить було роздивитися довкола — купки будинків із стінами й дахами з когону, свині та карабао, що вільно ходили вулицями, купи гною, перехняблені паркани...

Будинок, у якому мешкала Еммі, був більший за інші. Вкритий когоном, як і інші будинки, він, проте, стояв на грубших палях, а бамбук, яким укрили підлогу, був ретельно відібраний і висушений. Батько Еммі, брат його батька, не без підстав запевняв, що його дім неприступний для термітів. Тоні, який приїхав із столиці і звик до великих будинків, видалося, що житло Еммі неймовірно маленьке, а навколишні будиночки такі, що й глянути ні на що.

Брудна, обсаджена деревами й чагарником дорога, що вела до Кабугавана, була безлюдна. Лише кілька свиней задоволено порохкували в придорожній канаві. Наблі-

[1] Гори в західній частині острова Лусон.

жаючись до будинку Еммі, Тоні відчув, що ноги його обважніли, а серце забилося так, що, здавалося, ось-ось вискочить з грудей.

Він штовхнув легеньку бамбукову хвіртку й пішов доріжкою, посипаною гравієм. «Чагарник підріс», — машинально відзначив він. У дверях майнула жіноча постать.

— Манонг? — здивовано вигукнула Беттіна. Вона спустилася на два східці, зупинилась і запросила його в дім.

— Як добре знову приїхати сюди! — схвильовано сказав Тоні.

Він піднявся сходами; коли очі його звикли до півтемряви, роздивився довкола. В дальньому кутку, в кухні, стояли череп'яні глечики з водою до пиття, потемніла залізна піч. Двері з яскравими завісками вели до світлиці з двома широкими вікнами, заставленими горщиками з бегоніями. Маятник стінного годинника висів нерухомо. На тонкій стіні, що відділяла світлицю від маленької спальні, висів атестат Еммі про закінчення середньої школи. Бідність зразу впадала в око, але в домі було чисто й охайно.

Беттіна запросила його сісти на тверду, плетену з ротангу [1] канапу, що стояла коло вікна. Перед канапою на маленькому столику, вкритому барвистою скатертиною, лежали альбоми й пошарпані журнали.

— Де Еммі? — спитав Тоні.

— Її поки що немає, і це краще. — Беттіна сіла поруч нього. — Я тепер шкодую, що була в тебе. Мені не треба було їхати до Маніли.

— Даремно ти так думаєш.

— Ні. — Беттіна відсунулася від нього. — Я мусила сказати їй, що бачила тебе. Я думала, що від цього що-небудь зміниться. Але тепер я в цьому не впевнена.

Знизу хтось гукнув:

— Тіно, чи приходила місіс Сальседо по сукню? Я так стомилася, що навряд чи закінчу її сьогодні.

Беттіна підвелася. Тоні теж устав і пішов за нею, але зупинився перед дверима. До кімнати увійшла Еммі. Вона подорослішала, стала ще стрункіша, а на обличчі лежала печать материнства, якої раніше не було.

— Тоні, — майже пошепки сказала вона, — ти зовсім не змінився.

Здавалось, вона насилу вимовила його ім'я. Стояла перед ним, безпорадно звісивши руки. Тоні раптом пойняло нездоланне бажання обняти її, провести пальцем по зморшках, які з'явилися в неї, взяти її за підборіддя й відчути тепло її губ. Але це неможливо — тепер він зовсім інша людина. Колишнього Тоні більше немає, принаймні він себе в цьому запевняв. Та навряд чи це правда — адже він приїхав, щоб знайти те, що втратив у іншій країні, може, просто загубив у лабіринті своєї свідомості. Тоні не був у цьому впевнений. Він твердо знав тільки одне — ця жінка знову стоїть перед ним, вже не дівчина, яку він знав колись, а жінка, що страждала самотою. «Я в цьому не винен, не винен», — повторював він, намагаючись переконати самого себе.

— Тоні, — мовила вона, — тобі не треба було приїжджати сюди. Ти даремно повірив Беттіні. — Повернувшись до сестри, що стояла непорушно, вона сказала: — У тебе там щось вариться в кухні? Приготуй щонебудь... щось смачне.

— Я не можу затримуватися до обіду, — поквапився Тоні відмовитись, та Еммі не звернула на його слова ніякої уваги.

— Я піду куплю хоча б пляшку кока-коли, і ти, звичайно, пообідаєш з нами, — сказала вона і, не слухаючи його заперечень, збігла по сходах.

Тоні сів, не дуже задоволений метушнею, яку спричинив його приїзд. Беттіна знову пожвавішала.

— Я читала всі твої статті, манонг. Мананг Еммі збирає їх — у нас є всі вирізки, можеш спитати її, коли повернеться. Вона зберігає їх он там, — Беттіна показала на книжкову шафу в кінці кімнати. — Але останнім часом ти нічого не пишеш.

— Так, уже майже рік.

— А чому? В тебе немає часу?

— Ні, не в тому справа.

Подолавши хвилювання, він запитав:

— Як він?

— Хто?

— Хлопчик.

— Пепе? У нього все гаразд. Але він прийде аж перед обідом. Зараз він у школі.

— До якого класу ходить?

— До першого. Він дуже здібний. Ти справді не викладатимеш більше?

— Ні, — відповів він, і в голосі його забринів щирий сум.

Беттіна була глибоко розчарована.

— Манонг, — сказала вона, — ти повинен знову писати.

В кухні щось зашкварчало, і вона підхопилася:

— Ой, мій рис!

Вибігши до кухні, вона вже не з'являлась аж до повернення Еммі, яка принесла пляшку кока-коли. Пляшка була тепла, і напій неприємно пощипував язик. Тоні пив тільки із ввічливості. Еммі сиділа навпроти нього в низькому кріслі. Очі її дивно блищали, але більше вона нічим не виказувала свого хвилювання і говорила легко й невимушено.

[1] Ротанг — міцна ліана, з якої виготовляють плетені меблі.

— Розкажи мені про себе. Що ти зараз робиш? Беттіна сказала, що ти вже не викладаєш. А ти ж так хотів стати викладачем... Стільки витерпів заради цього.

— Я працюю... в правлінні компанії, — збентежено вимовив він, але Еммі, здавалося, не помічала його збентеження.

— Коли ти повернувся? Ти зовсім перестав писати, вже давно не з'являлися твої статті. Я знаю, це не твоя провина. Я розумію. Ти казав, що збирався побувати в Іспанії. Ти був там? Розкажи мені про Іспанію. Ой, Тоні, ти так багато повинен мені розповісти! І я так хочу все знати про тебе. Пам'ятаєш, які в тебе були плани? У яких тільки місцях ти не збирався побувати! Цікаво, ти все ще хочеш проплисти по Волзі й по Янцзи? Скільки великих річок ти перетнув за ці роки?

— Не так уже й багато. Справді, колись я мріяв про це...

Град її запитань раптом припинився, і в кімнаті запала важка, гнітюча тиша. Потім Еммі задумливо сказала:

— Я така рада за тебе. А мене жаліти нема чого. Не треба. Життя — складна річ, це давня істина, тож дивуватися тут нема чому. І ти сам знаєш, що таке життя в Росалесі.

— У мене теж були тяжкі часи, — зітхнувши, сказав Тоні. — Якось узимку мені було особливо сутужно. Я голодував. А тут іще доводилось багато ходити щодня. В Америці жити нелегко. Стипендії ніколи не вистачало, я ходив на підробітки. Американці вміють примусити працювати за свої долари.

— Як я хотіла допомогти тобі, — мовила Еммі. — Але я не могла... я ніяк не могла.

— Я часто думав про тебе, — сказав Тоні, не підводячи очей, бо не наважувався глянути на жінку, яка народила йому сина, яка любила його й про яку він справді багато думав. — Я ніяк не можу збагнути, чому все так вийшло... Мені треба було приїхати до тебе зразу ж після повернення. Але манонг Берт сказав мені... коли я повернувся... — Тоні відкашлявся, слова застрягали йому в горлі. — І мананг Бетті. Вони сказали... що в тебе не все гаразд... Ти не написала мені жодного листа, і тому я повірив... все це так скидалося на правду...

— О, Тоні! Як ти міг повірити? — вигукнула вона, і в очах їй заблищали сльози. — Як ти міг таке про мене подумати?

Так і не наважившись глянути їй у вічі, Тоні відвернувся і невиразно промимрив:

— Пробач мені, будь ласка, Еммі...

Трохи заспокоївшись, вона вела далі:

— Я була така самотня, така самотня... І нікому не могла сказати ані слова. Спочатку я хотіла... позбутися дитини. Я не бачила іншого виходу. Я часто лишалася в місті допізна — все думала, що зі мною трапиться нещастя. А потім я подумала про тебе... як ти почуватимеш себе після цього... І вже не була така самотня. Я знала, що коли-небудь ти повернешся, коли-небудь про все довідаєшся. Тому я повернулася додому, і мене вже не лякав людський поговір.

— Повір, — тремтячим голосом сказав Тоні, — мені було так важко. Я молився за тебе. Дуже часто мені ставало страшно, я був зовсім самотній. Та коли я згадував про тебе...

Вона легенько торкнулася його руки — то була не ласка, а просто співчуття.

— Я знала, що ти багато чого досягнеш, будеш для всіх нас підпорою.

Так, це була та Еммі, яку він знав раніше.

— А що кажуть сусіди? — спитав він, помовчавши.

— Про тебе? Вони знають, що ти став поважною особою. Але вони... вони такі ж, як були раніше, і такими будуть завжди. Від цього нікуди не втечеш, не сховаєшся.

Так, вона правду каже, він далеко залетів, і тепер між ними лежали не тільки роки розлуки, але й різниця у їхньому становищі. Та він розумів її, розумів, як багато вона перестраждала, бо він сам пройшов через страждання. «Синку, — сказав йому якось батько, — страждання розуміє лиш той, хто сам страждав». І він мав рацію. Це було одного з тих рідких днів, коли батько відчував щось схоже на прихильність до сина, — у такі дні вони йшли до струмка й там ловили раків. В гирлі струмка батько розчистив землю й посадив кавуни. Земля щедро винагороджувала його за працю. Та потім прийшли ілюстрадос, ці освічені, витончені люди, з поземельним кадастром у руках і з паперами. Вони відібрали землю, яку обробляли його дід і батько. Брехливі законники з'явилися до них у дім і запропонували свої послуги. Мати зраділа і, відчинивши стару скриню, дістала звідти вже позеленілі монети, всі їхні заощадження. Потім законники зникли, і він почув гіркий батьків сміх — їх жорстоко обдурили. І це було ще не все — прийшла сама Багата Людина й зажадала віддати все зерно, що зберігалося в коморі. Це була остання крапля, яка переповнила чашу терпіння. «Годі, — сказав батько, — цього разу буде по-моєму». Він пішов і пропадав десь кілька днів, а коли повернувся, на грудях у нього була червона стрічка. Він повстав, зробився бунтарем. Так було з його батьком, так було з його дідом, так буде з усіма, хто втрачає надію.

Але з ним буде інакше. Одначе і в ньому прокидалася зараз та сама лють, яку

відчували його предки. Він знову був у Кабугавані, звідки все почалося. Та він придушив цю лють. Адже досі він навіть не згадував про Кабугаван, і це було так зручно... Чому він тут? Як добре було в Манілі... Про що йому говорити? Йому не хотілося вимовляти порожні слова, які нічого не означають, але йому не хотілося також бути грубим — принаймні не з Еммі, бо вони виросли разом і вона знала його досить добре.

— Я міг приїхати сюди в травні, як тільки повернувся з Америки, — невпевнено почав він.

— Але ж ти не приїхав, — просто сказала вона.

— Це було так складно... Університет... я ж казав тобі не раз, що в наш час освіта важить дуже багато. Мені треба було закріпитися на новому місці. А потім я посварився з деканом. І все-таки мушу сказати, я не втратив інтересу до цієї справи. Пригадуєш, я колись говорив тобі, що хотів би побувати в Ілокосі й спробувати відшукати сліди нашого діда? Так ось, я був там.

Вона подалася до нього — лице її аж засвітилося цікавістю.

— Звичайно, пригадую. І що ти знайшов?

— Книгу. Цілу книгу, яку він написав. Це був розумний чоловік. І сміливий теж — батько казав правду.

Тоні підійшов до вікна й подивився на запустілу ділянку, де колись стояв їхній старий будинок. Він чітко постав у нього перед очима — вкритий когоном дах, стіни, зроблені з пальми, невелика комора за будинком... Там, де була криниця, тепер видніла тільки ледь помітна заглибина. Від того місця тяглася широка алея, що вела до струмка, де купався і він, і всі дітлахи Кабугавана.

— То про що ж ця книга? — запитала Еммі.

— Її написано по-латині, я не все розумію. Я покажу її тобі, коли ти приїдеш до Маніли. Ти не збираєшся в Кабугао? Містечко невелике, але воно таке гарне.

— Я не можу, — сумно сказала вона. — А я так хотіла б побачити ті місця, знову побувати в Антіполо, знову зустрітися з мананг Бетті... Але я ніяк не можу. Ти ж знаєш наше становище, — її голос звучав провинно, — тут кожне сентаво на обліку. Думаю, ти розумієш...

Він кивнув і знову сів. Потім узяв склянку з теплою кока-колою і випив усе до дна.

Еммі почала говорити про сина, і в голосі її забриніла гордість:

— Він хороший хлопчик. Уже ходить до першого класу. І розумненький. Уяви собі, мені навіть не доводиться допомагати йому виконувати домашні завдання.

— На кого він схожий?

— У нього твої очі. І його прізвище теж Самсон.

Давній біль знову защемів у серці.

— Еммі, чому ти нічого не сказала мені? Адже все зразу було б так просто й добре.

— А хіба тобі зараз погано? На що ти скаржишся? Подивися на нас — Бетті нема за що вчитися в коледжі.

— Еммі, — насилу вимовив він її ім'я, намагаючись не відводити від неї очі. — Еммі, що я можу зробити? Я мушу щось зробити.

— Завжди можна щось зробити.

— Пусти його зі мною. Нехай він побачить велике місто.

Вона швидко відповіла.

— А що скаже твоя дружина?

— Я якось уладнаю це.

Вона всміхнулась:

— А як у вас будуть свої діти? Що тоді?

— Кармен не хоче, — повільно відказав Тоні, бо йому було соромно про це говорити. — Ми б уже мали дитину, але вона зробила аборт... Ще в липні...

Еммі сказала жалібно:

— Але ж це моя дитина. А якщо тобі так хочеться, ви ж можете усиновити якунебудь сирітку — це так легко в наші дні.

— Але ж це й мій син. І це так полегшить твоє становище. — Він оглянув убогу кімнату й провадив далі: — А крім того, я зможу дати йому кращу освіту, якої не можеш дати ти. Він навчатиметься в найкращій школі, а потім поїде до Штатів. Він не знатиме, що таке злидні й голод. Так буде краще для нього, Еммі. Я скажу Кармен, що він мій син...

— Все це непогано придумано, — різко урвала вона його і з гіркістю додала: — Я знаю, що в наші дні гроші — це все. Все! І сюди ти приїхав не тому, що тобі так хотілося. Що з тобою, Тоні? Раніше ти не говорив про голод, про гроші. Невже ти серйозно думаєш, що гроші — це все? Що з тобою сталося? Чому ти так змінився?

— Чим ти займаєшся? — запитав він, щоб уникнути відповіді.

— Заробляю на життя, ледве зводжу кінці з кінцями, бо що мені ще лишається робити? — Вона показала на стару машинку «Зінгер», що стояла біля вікна. — І, уяви собі, я щаслива. Всі поважні особи в місті — мої клієнти. Навіть дружина мера. Я не сподівалася, що шитвом можна якось заробляти.

Він не дуже повірив її словам і сказав:

— Я хочу допомогти тобі. Прошу, дозволь мені зробити це.

— Допомогти мені? Але я не потребую нічиєї допомоги.

— Будь ласка, не говори зі мною так. Я дуже страждав, повір мені.

— А я ні? Батько, поки не вмер, бив мене майже щодня. Але я нічого не сказала йому. І нікому не сказала. Я була сама зі своїм горем доти, поки Беттіна...

— О Еммі! Але чому ти мовчала?

— А що я могла вдіяти?

— Ти могла б написати мені, і, клянусь тобі, я б зразу повернувся додому. Але ти навіть не відповідала на мої листи!

— Боже мій! Невже ти не розумієш? Адже ми рідня, ти забув про це? Як я могла признатися в цьому? А ще ж...

— Яке це має значення?

Та вона вела далі, не звернувши уваги на його слова:

— Тепер ми стали старші й можемо оглянутися назад. Я була б тільки зайвим тягарем для тебе.

— Але ти не уявляєш собі, як мені важко.

— Справа не тільки в твоїх почуттях,— сказала вона, нахилившись до нього. — Ти був в Америці, сам, і тобі треба було вчитися — ось що головне. А потім я довідалася, що ти і Кармен Вілья...

Еммі говорила, а він, дивлячись на неї, схудлу і виснажену тяжкою працею, знову бачив перед собою колишню Еммі, і звук її голосу переносив його на шість років назад.

— Я не хотіла ставати тобі на дорозі,— м'яко закінчила вона, але слова її звучали як звинувачення й несли йому загибель.

— Не треба мене мучити,— попросив він.— Хіба цього мало — я тут і не можу побачити свого сина, не можу сказати йому, хто я...

— Не турбуйся за нього, він виросте гідною людиною.

— Так, я знаю. Ти сильна і доб'єшся свого. Я міг би сказати, що я слабший за тебе, але це прозвучить, як ремствування.

— Тримай себе в руках! Ти не маєш права ремствувати. Подивися на мене. Роки наклали свій відбиток. Подивися на сина, коли він прийде. Я ніколи не ремствувала.

— Що я можу зробити для тебе й для хлопчика?

— Нічого. Анічогісінько,— сказала вона, і в голосі її виразно забриніла гордість.

Так, вона нічого не хотіла від нього і мала слушність. Вона завжди вміла постояти за себе, і навіть тут, у Кабугавані, де гасли всі мрії, вона все-таки знайшла своє місце.

— Будь чесною зі мною,— попросив він.

— Я завжди була чесною з тобою. Хіба ні? Ти був усім для мене. Я завжди пишалася тобою. Ти гордість нашого містечка. Більше таких не буде. Батько перед смертю теж так казав. Ми всі тут знаємо про це.

— Тоді скажи мені, де я спіткнувся.

— Це зайве. І запізно,— прошепотіла вона, дивлячись убік.

— Скажи, ти все ще віриш у мене?

— Звичайно!— Еммі навіть пожвавішала. — А чому ти питаєш?

— Ти зробиш, що я попрошу?

— Безперечно,— охоче погодилася вона, але тут же додала: — Я зроблю все, що ти попросиш, але Пепе тобі не віддам. Крім нього, у мене нікого немає. Прошу тебе, повір мені.

— Навіть якщо це було б на його ж користь?

— Ти не можеш вирішувати його долю сам, без мене,— сказала вона.— Тебе не було стільки років. Я працювала для хлопчика, як рабиня. Я хочу, щоб він виріс таким, як ти, Тоні. І коли-небудь він теж піде з Кабугавана. Я знаю, що це неминуче, а тому заздалегідь подбаю про те, щоб він не забував свого походження... і своєї матері.

— Я теж ні про що й ні про кого не забув,— похмуро зауважив Тоні.

— Я знаю,— погодилася вона, але в голосі її не було впевненості.

Тоні глянув на годинник. Було майже дванадцять, і на підтвердження цього долинув гудок з рисорушки, розташованої в сусідстві із залізничною станцією.

— Він от-от має надійти,— сказала Еммі, — школа звідси недалеко, і якщо тільки він не затримається десь погратися з дітьми, то зараз буде вдома.

Тоні знову відчув хвилювання, серце йому закалатало.

— Що йому сказати?— запитав він, сподіваючись, що Еммі допоможе, але вона дивилася вбік.— Тоді скажи прямо, що мені тут нема чого робити.

— Цього я не можу сказати.

Тоні знову підвівся, нервово пройшовся по кімнаті й зупинився коло вікна. Він спробував пригадати школу: кам'яний ганок, доріжка, обсаджена бугенвіліями, мангове дерево на шкільному подвір'ї і Еммі з кісками, боса, коли вона мила підлогу в класах.

— А ось і він,— мовила Еммі у нього за спиною.

Тоні повернувся і в кінці вулиці побачив хлопчика, що йшов з книжками під пахвою.

— Еммі, що мені йому сказати?— хрипко повторив він і з подивом побачив, що вона абсолютно спокійна.

— Правду,— відповіла вона.— Коли-небудь він однаково повинен буде про це дізнатись, і я хочу, щоб він почув це від тебе. Він уже питав мене, де його батько.

— Ну й що?..

— Я сказала все, що можна було сказати. Я думала, що коли ти повернешся з Америки, то згадаєш про мене. Отож спочатку я казала йому, що тато поїхав далеко-далеко. Це я могла сказати щиро. А потім... я дізналася, що ти одружився.

У неї затремтіли губи, але вона опанувала себе й вела далі:

— Я бажаю тобі щастя, Тоні. Та коли хлопчик знову запитав про батька, я сказала, що тепер не знаю, де він, і, мабуть, ніколи не знатиму. І я сказала, що, очевидно, йому доведеться рости без батька.

«Це я, я твій тато!» — стукотіло його серце в такт легеньким крокам на гравієвій доріжці.

Але він нічого не сказав, коли хлопчик став перед ним — стрункий, з м'яким чубчиком, з темними — достоту як у нього — очима; хто завгодно міг би пишатися таким сином — босим, засмаглим, із впертим, вольовим підборіддям. І Тоні теж відчув гордість, але тільки на секунду, а потім це почуття змінилося смутком, трохи не відчаєм, коли хлопчик, ковзнувши по ньому байдужим поглядом, підійшов до матері й поцілував її в щоку.

— Підійди й поцілуй йому руку, Пепе,— сказала Еммі синові, показавши на Тоні[1].

Їхні погляди зустрілися, і Тоні здалося, що між ними зразу ж виник зв'язок, який міг бути тільки між сином і батьком, але тут-таки зрозумів, що помилився. Для хлопчика він був чужий, і взагалі він був чужий у цій маленькій, убогій кімнаті.

Хлопчик підійшов до нього, але Тоні не простяг руку для поцілунку. Замість цього він узяв його за плечі, присів перед ним і притис до грудей, відчувши биття його серця і запах сонця від його шкіри. Йому дуже хотілося саме зараз сказати хлопчикові, що він його батько, але слів, які звучали в його свідомості, так ніхто й не почув. Хлопчик вивільнився з його незграбних обіймів, підбіг до матері, притулився до неї і звідти, вже впевнений у своїй безпеці, здивовано і навіть трохи перелякано дивився на незнайомця. Що він подумав про нього? Може, ще не пізно сказати йому все? Чи краще нехай сам дізнається, коли на це прийде час?

І раптом хлопчик сам запитав:

— Мамо, це мій тато?

Запитання це пролунало як удар грому, і, здавалося, минула ціла вічність, перш ніж Еммі відповіла на нього, і за цей час Антоніо Самсон устиг прожити своє життя й померти. Він не міг вимовити й слова, і Еммі відповіла замість нього:

— Ні, Пепе. Це не він. Це просто давній друг, наш далекий родич, він теж народився тут і любить усіх нас...

14

Тоні повернувся додому, коли вже смеркло.

Кармен не було, і покоївка пояснила йому, що сеньйорита поїхала кудись з Беном. Тоні вийняв свої папери й спробував заглибитися в роботу, але марно — думки плуталися, він ніяк не міг зосередитися. Кармен не вернулася до вечора, і він спустився в їдальню без неї.

— А, Тоні,— привітав його дон Мануель, на мить одірвавши погляд від паперів, що лежали поруч тарілки.— Я думав, що ти сьогодні не вернешся. До речі, нагадай мені завтра, щоб я показав тобі одну річ.

— Там нічого було робити, тату,— сказав Тоні, що їздив буцімто на хрестини до далеких родичів.— Ви ж знаєте, що таке хрестини в провінції. Я тільки змарнував час.

Місіс Вілья, яка сиділа в бігуді, звернулася до чоловіка:

— Краще подумай про те, що час уже влаштувати прийом з нагоди закінчення будівництва нового заводу. Це теж важливо. Я вже дещо продумала, але мені потрібна допомога Тоні. А попереду ще відкриття — не забувайте й про це. Треба буде запросити президента й першу леді — її обов'язково.

— Я гадаю, що це по твоїй лінії, Тоні,— сказав дон Мануель.— Завтра зранку встановлять останній трансформатор, а по обіді, якщо все буде гаразд, намічено пробний пуск. Подумай про урочисте відкриття — зрештою, ти сам знаєш, що треба зробити.

— Я вже дещо обміркував, але ще не уточнив деталей.

— Ну, це цілком по твоїй лінії. Завтра покажеш мені свої плани, і ми разом обговоримо їх.

Тоні закінчив вечерю, яка сьогодні не смакувала йому зовсім, повернувся до себе і прийняв теплий душ. Він сподівався, що душ хоч трохи зніме з нього напруження, але цього не сталося. Якби Кармен була тут — вона ж так тонко іноді все розуміла! Може, вона підказала б, що треба робити в такій ситуації.

Після душу Тоні знову спробував сісти до праці, але в нього нічого не виходило: потрібні слова не йшли в голову, думки були недоладні, і він незабаром помітив, що повторює одну й ту саму думку про сміливість ілоканців, про їхню заповзятливість і

[1] За філіппінським звичаєм, діти цілують руки батькам і старшим родичам

здатність у будь-яких умовах зберігати свою самобутність.

Він ліг з детективом в руках, та й це не зарадило. Йому все-таки пощастило заснути, але не надовго — незабаром він прокинувся від того, що Кармен засвітила торшер, і кімнату залило рожеве світло.

— Де ти була?— запитав він, мружачись од світла, і подивився на годинник.

Було дві години ночі.

— Облиш,— роздратовано відказала вона.— Невже я повинна доповідати тобі про все? Що це, знову допит? Я була з Беном на репетиції. Мені довелося поїхати з ним, бо тебе не було — ти поїхав у це своє паршиве містечко.

Тоні встав, засунув ноги в капці і підійшов до неї.

— Я зовсім не допитую тебе. Я просто хочу знати, де ти була. Адже я твій чоловік. Чи, може, ні?

Він поклав руку їй на плече. Вона скинула її й повернулася до нього.

— Я хочу сказати тобі відверто, Тоні,— мовила вона, насупившись.— Ти чудово знаєш, що в мене є своє життя, є сфери, куди ти не повинен втручатися. Я маю свої інтереси. І якщо вони вимагають, щоб я кудись поїхала на цілу ніч, ти повинен виявити достатньо розуміння і такту. Адже я їздила з тобою шукати сліди твоїх нікчемних предків. Чому я одна маю виявляти чуйність?

Тоні хотів розсердитись, та вчасно згадав, що повинен сказати їй щось важливе, і м'яко обняв Кармен:

— Послухай, люба. Я хочу тобі сказати щось. Власне, я збирався зробити це набагато раніше, але не був певен. Та тепер, коли я побував у своєму місті, ніяких сумнівів уже немає.

— Ти говориш загадками,— сказала вона, позіхнувши. Потім зняла сережки, поклала їх на нічний столик і почала роздягатися.

— Але це дуже важливо, люба.

— Ну, гаразд. — Вона невдоволено скривилася.— То в чому справа — ти щось накоїв, чи ще тільки збираєшся накоїти?

— Уже накоїв...

— Я так і думала. Але якщо це було давно, то навіщо й говорити? Що від цього зміниться?

— Це дуже важливо. Послухай, я ніколи не казав тобі, що ще до зустрічі з тобою, сім років тому, коли я кінчав університет, у мене була дівчина.

Кармен навіть не глянула на нього. Вона вже зняла сукню і тепер причісувалась перед дзеркалом.

— Тобі нецікаво?— ображено запитав він.

— Чому? Звичайно, цікаво. Все, що стосується тебе, цікавить мене, тож розповідай свою пікантну історію. Знаєш,— пожвавішала вона,— це справді цікаво. Я вже починала думати, що до мене ти жив, як схимник.

— Так ось, ця дівчина... не забувай, що тоді ми з тобою навіть не були знайомі і я не знав про твоє існування. І взагалі я й гадки не мав, що між мною і нею щось буде.

— О, звісно! До речі, це традиційні в таких випадках слова. Тільки звичайно їх вимовляють жінки — вже після всього.

— Але це правда. Та не це найстрашніше. Найгірше те, що вона моя двоюрідна сестра.

Кармен повернулася до нього й весело розреготалася.

— Не треба так карати себе, любий. Ти просто страждаєш комплексом провини. Але ж це звичайнісінька річ, ти зовсім не оригінальний. Я тебе знайомила з Норою Ларісабаль? Вона вийшла заміж за свого двоюрідного брата. Це буває в цукрових баронів, ти сам якось казав мені про це. До речі, її батьки великі плантатори. Вона з дуже поважної родини — і нічого, як бачиш.

— Ти не розумієш,— похитав він головою.— Ти нічогісінько не розумієш.

— Ти так гадаєш? Я все чудово розумію.

— А що, як я скажу тобі, що в неї від мене дитина? Ти й тоді лишишся такою ж спокійною?

Кармен перестала причісуватися і подивилася на нього.

— Еге ж, дитина,— повторив він.— Хлопчик.

Тоні знову відчув себе, як на сповіді. Він чекав, що Кармен щось скаже, та вона не вимовила жодного слова. Вона просто дивилася на нього, якось дивно усміхаючись, а тоді сіла, так само мовчки.

— Тобі нецікаво? Ти не хочеш знати, що сталося? Ну звичайно, діти тебе не цікавлять. І ця дитина — моя дитина!— теж.

— Чого ти від мене хочеш? Ти чекаєш, аби я що-небудь сказала? Або зробила?

— Принаймні ти могла б розсердитися на мене, якось виявити, що все це тобі не байдуже,— сказав він.— Я їздив до Росалеса. Те, що я тобі сказав,— правда. Я знову бачив Еммі. І сина. Свого сина.

— А що ж тепер можна змінити?— В її голосі забриніла легка роздратованість.— Це твій син. Що ж, чудово, нехай він ним і лишається. Ти ж не збираєшся відмовлятися від нього?

— Ні,— відповів він, уражений її байдужістю.

— Я не серджусь,— сказала вона, по-

зіхнувши.— Я так хочу спати. Може, ми поговоримо про це завтра?

Більше нічого Тоні не добився від неї. Він ніяк не міг прогнати від себе думку, що Кармен байдужа до його сина, взагалі до дітей і навіть до нього самого. Вона справді не проявила ніякого інтересу, і її байдуже ставлення до такого важливого для нього питання примусило його згадати іншу Кармен — ту, яку він зустрів у Вашінгтоні. То була дівчина з мрійливим поглядом, тонкої душі, анітрохи не схожа на жінку, якою тепер була його дружина. Може, вона й тоді була така сама і тільки старанно приховувала свої думки, вдавала з себе зацікавлену у всьому, що стосувалося його? Може, у глибині її душі було щось таке, чого він ніяк не міг зрозуміти? Він сказав їй про свого сина, він був чесний і щирий з нею, він висловив їй найпотаємніше — і у відповідь почув лише те, що їй хочеться спати. Її байдужість заганяла його в глухий кут. «Не може бути, — запевняв він сам себе,— Кармен дуже чуйна, тут щось не так, вона не може бути бездушною, я помиляюсь».

Потім, коли вона вже міцно спала, Тоні довго дивився на неї, і його вразив вираз умиротворення та спокою на її обличчі.

Десь далеко заспівав півень. Скоро світатиме, а Тоні не хотів, щоб настав ранок. Небо знову буде ясно-блакитним, і вітер, який подує з боку Антіполо, — може, він навіть залетить у дім, де Тоні був учора,— розгойдуватиме дерева в саду вілли дона Мануеля. Але колишнє вже не вернеться. Щось змінилося, і змінилося воно на гірше. У важкі роки навчання в коледжі, в ті дні, коли в нього була всього одна пара грубих армійських черевиків, а на сніданок — шматок хліба з маргарином, у найпотаємнішому куточку свого мозку він плекав мрію про безбідне життя, про достаток і багатство. Але в цих мріях не було такої жінки, як Кармен. Не думав він і про таку працю, яку мав тепер,— писати недолугі статейки на славу клану Вілья. Ні, він думав досягти всього цього інакше. Чесним шляхом. У Кармен свої прагнення, але це не його прагнення, він не може поділяти їх. Якби тільки він зрозумів це раніше! Тоді, можливо, він глянув би на Кармен, на її батька й на всю цю родину інакше, його б не засліпило багатство, і він зрозумів би багато чого. Все життя він прожив у злиднях, все життя мучився невизначеністю й нетривкістю свого становища, ніяк не міг знайти свого «я». У Кармен зовсім інакше. Всі її цілі й прагнення обмежувалися тільки одним — володіти тим, що вона забажає, чи це люди, чи речі. Щоб почуватися щасливою, їй досить було знати, що вона може зажадати від нього чого завгодно, досить було, щоб він на її вимогу вимовляв сакраментальну фразу «я люблю тебе», досить було знати, що її бажають. І все. Цим обмежувались її бажання. Тоді навіщо він тут? І чи потрібен він тут? Адже для цього не обов'язково, щоб саме він був її чоловіком? Йому треба було відповісти собі на це запитання ще тоді, коли він уперше зустрів її, але замість того, щоб чесно сказати їй усю правду, він волів уникнути відповіді — і не тому, що йому забракло мужності, просто він сподівався, що з часом це питання вирішиться без особливого болю, само собою.

Вранці він устав раніше, ніж Кармен. У нього було багато роботи. Статті з нагоди відкриття заводу, підготовка до великого прийому, який збиралася влаштувати місіс Вілья — всі ці справи треба було закінчити протягом тижня. Добре, що Кармен спить і не відволікає його. Дивитися на неї й бачити її байдужість (а може, презирство) було нестерпно.

Дон Мануель уже сидів за столом і, здавалося, був у піднесеному настрої.

— Тоні, я жду тебе. Мені треба тобі щось сказати.

Тоні сів навпроти. Судячи з виразу обличчя дона Мануеля, новини були приємні.

Портфель дона Мануеля лежав на столі.

— Я хотів поговорити з тобою ще вчора ввечері, але боявся, що зіпсую тобі сон. Бачиш, мені приємно думати про тебе як про дуже передбачливу людину. Тому я вважаю за краще починати справи, які вимагають роздумів, зранку.

Тоні ніяк не міг зрозуміти, куди хилить його тесть.

— У чому річ, тату?

— Зараз поясню.

Покоївка принесла помаранчевий сік, і, ковтнувши трохи, дон Мануель вів далі:

— Я радий, що тобі пощастило добитися публікації такого корисного для нас матеріалу в «Санді геральд». Я знаю, що ти доклав до цього багато зусиль...

— Дякую. Ви надто високо оцінюєте мою працю, тату.

— Але я хочу сказати, що я теж умію переконувати людей, тільки по-своєму. Я не збираюся применшувати те, що ти зробив,— зрозумій мене правильно,— але це я міг би зробити й сам.

— Що ви цим хочете сказати, тату?

— Я висловився надто туманно?— дон Мануель засміявся, відтак розкрив теку і вийняв копію чека.

— Ось, — казав він.

Чек було видано на суму дві тисячі песо, і на ньому стояло ім'я Годо.

— Наскільки я пам'ятаю,— провадив далі дон Мануель,— це твій друг. Ти казав, що він непідкупний. Як бачиш, його ціна — дві тисячі песо.

Тоні поклав чек на стіл.

— Я не збираюся зловтішатись і радіти,— вів далі дон Мануель, усміхаючись.— Але, — він помахав чеком,— ти сам бачиш, чого вартий мій метод переконання.

— Але ж це несправедливо, тату,— сказав Тоні.— Передусім нечесно було так спокушати Годо.

— Атож,— добродушно засміявся дон Мануель.— Вдача людини найповніше проявляється перед лицем спокуси. Ми всі слабкі, синку. Люди зроблені не зі сталі — а втім, сталь теж плавиться. Коли ти народився, вибір обмежений. У житті дуже мало певного — хіба що одна смерть. Кожен мусить влаштовуватись, як може. Очевидно, твій друг теж так уважає. Я нічого не маю проти нього й не перестав поважати його. Але, щиро кажучи, він міг би бути й трохи міцніший...

«Ми всі слабкі» — ці слова глибоко закарбувались у свідомість Тоні. Йому було гірко, і водночас він був злий на Годо, що той виявився зовсім не героєм, всупереч його сподіванням. А він же вважав, що коли хто й може протистояти дону Мануелю, то це Годо. Тоні плекав надію, що в цій країні, де покидьками забито не лише ящики на сміття, але й найвишуканіші вілли, все-таки було щось чесне й непідкупне.

Цікаво, чи давно він перестав шукати ці якості в самому собі? Коли він склав усі надії на Годо, а сам вийшов із гри, зійшов з дистанції, не витримавши напруження? Озираючись назад, Тоні спробував зрозуміти, чому він усе-таки опинився в цьому розкішному домі. Чи це сталося тому, що він виявився надто слабким і не витримав спокуси? Чи, може, якась казкова сила вирвала його з Росалеса, перекинула до Антіполо, потім пронесла над континентами Європи й Америки і, нарешті, опустила тут, у багатій віллі в Санта-Меса?

Чи справді він виявився надто слабким? Як просто все було на Мейпл-стріт, у старому цегляному будинку з зіпсованим гудзиком дзвінка (тільки постійні мешканці знали, як треба натиснути на гудзик — трохи вбік і вгору, — щоб дзвінок задзвонив). І головне, там був добрий Леррі, який зараз бозна-де поневіряється.

Чому вони так заприятелювали? Може, тому, що обидва майже не вірили в бога? Тоні рідко ходив до церкви, а Леррі жодного разу в житті не був у синагозі. Саме там, у спартанській обстановці кімнати на Мейпл-стріт, Леррі розвивав блискучі ідеї про те, як врятувати людство від злиднів і ще страшнішого лиха — від власних забобонів. Тоні заперечував: «Перш ніж рятувати від злиднів людство в цілому, я сам повинен позбутися їх». І ось тепер його бажання здійснилося, він упевнений в тому, що тепер матиме шматок хліба. Але, здається, це не та безпека, яка йому потрібна, якщо він весь час мучиться, намагаючись знайти собі виправдання. Може, він просто залетів у полум'я, мов метелик, принаджений світлом лампи, і йому судилося загинути?

Тоні збирався вийти з кабінету, коли секретарка сказала йому, що в приймальні його жде Бетті. Він не бачив її вже кілька тижнів і відчув себе винним. Раніше він часто навідувався до неї й приносив консерви, трохи грошей, але зараз ніяк не міг пригадати, коли був у неї востаннє.

— Тобі треба приходити до мене частіше, мананг,— почав він, але його слова прозвучали якось неприродно, й він сам зрозумів це.

Вона була бліда, але спокійна.

— Я жодного разу не зверталася до тебе по допомогу,— сказала вона.— І зараз не прошу її. Але є речі, які стосуються тільки нас двох.

Вона стримала себе й не заплакала навіть тоді, коли сказала йому все. Цілком спокійно, немов переказуючи сусідські плітки, вона повідомила Тоні, що їхній батько помер.

Тоні зразу ж згадав, що він обіцяв батькові.

— Він хотів, щоб його поховали поруч матері,— повільно вимовив він.— Що про це думає манонг Берт?

Виявляється, той ще нічого не знав. Посильний з в'язниці розшукав Бетті в школі й повідомив їй сумну новину, а вона зразу ж прийшла сюди.

— Що нам робити, Тоні? Я просто не знаю, що нам робити.

— Я хочу сказати тобі про одну річ, мананг,— соромлячись самого себе, сказав він.— Кармен нічого не знає про батька. Ти розумієш?

Бетті сіла на канапу. Ця жінка, що багато пережила й не бачила ніякого просвітку в житті, а проте працювала колись тільки тому, що хотіла, аби він міг учитися в коледжі, про що він ніколи не повинен забувати, виглядала стомленою, але трималася з гідністю.

— Я розумію, я все розумію,— озвалася вона.— Я сама в такому ж становищі — адже я нічого не казала дітям. Але чи матимемо ми за це прощення від батька?

Тоні не міг їй нічого відповісти. Після

гнітючого мовчання він спробував запевнити її, що й у в'язниці батька поховають з дотриманням усіх християнських звичаїв, а колись, тільки не тепер, а пізніше — вони перенесуть його прах до Росалеса й поховають поряд з матір'ю, як він того бажав.

Згодом, коли Бетті пішла, Тоні з жахом зрозумів усю жорстокість свого вчинку. Він уявив собі ряд білих кімнат, в одній з яких лежить тіло його батька, і це тіло шматують чужі, бездушні люди... Він хотів прогнати це видиво, та марно. І тоді він зрозумів, що воно переслідуватиме його, як страхіття, до кінця життя.

Додому Тоні повертався повз церкву, в якій вінчався з Кармен. Церква була відчинена, і він зайшов до середини. На вівтарі лежали лілії, і їхні пахощі виповнювали все напівтемне приміщення. Він побував у десятках церков в Європі, зокрема в Іспанії; там, у Барселонському соборі він поставив свічку в пам'ять матері. Він ніколи не вірив у дієвість молитви, але тепер, коли він прошепотів: «Батьку, прости мене»,— в очах йому стояли сльози.

15

Того самого дня, коли місіс Вілья збиралася влаштувати надзвичайно пишний прийом, перед Тоні виникла несподівана проблема. Чарлі два тижні провів у себе на батьківщині, в Сорсогоні [1], — вперше після закінчення коледжу він надумав відвідати рідне місто. Повернувшись, він приголомшив усіх своїх знайомих звісткою про те, що йому набридло парубоцьке життя і що він має намір знову поїхати до Сорсогона — тепер уже, щоб оженитися там.

Чарлі був єдиний холостяк у трійці колись нерозлучних друзів. Досі він відкидав саму ідею одруження — і не тому, що був принципово проти шлюбу, а з тієї простої причини, що перспектива утримувати сім'ю на більш ніж скромну зарплату співробітника «Санді геральд» здавалася йому вкрай сумною. Він знаходив втіху в своєму безладному житті — бувши сам один, він відвідував бари в Ерміті, кабаре й навіть місця сумнівної репутації в Пасаї та Колоокані[2]. А тепер раптом він вирішив оженитися з дівчиною, в чиїх моральних достоїнствах і в чиїй незайманості, — він особливо наголошував на цьому пункті — був абсолютно впевнений. Він знав її ще школяркою, і, за його словами, вона розквітла за ті роки, що їх він провів у Манілі. Що ж до похмурого майбутнього, а воно йому завжди малювалося в похмурих тонах, то тепер він заговорив інакше: «Є клерки, які заробляють менше, ніж я, і все-таки примудряються жити, не втрачаючи людської гідності. В крайньому разі, ми завжди можемо повернутися до Сорсогона, де в її батька є невелика ферма, і жити з того, що дає кокосова пальма та помідори». Чарлі збирався поїхати туди на другий день після прийому в місіс Вілья і останню свою парубоцьку ніч у Манілі хотів провести разом з Тоні й Годо.

Тоні розповів про свій клопіт дону Мануелю.

— Я спробую пояснити все місіс Вілья,— запевнив його тесть.

Залагодивши це, Тоні пішов спати, але перед тим, як лягти, довго сушив собі голову: що ж подарувати Чарлі, який збирався жити з молодою дружиною в Манілі? Він поділився своїми думками з Кармен, і та швидко все вирішила — молодим найкраще подарувати книжку про гігієну шлюбу і двоспальне ліжко з поролоновим матрацом.

Тоні прокинувся, коли сонце вже яскраво блищало на натертому паркеті. Він ліг на спину. Кармен, як завжди, спала на животі, і її нічна сорочка задерлася, оголивши стегно. Вона тихо посапувала, і цей звук, такий мирний і домашній, найкраще підтверджував, що в Кармен Вілья все гаразд, а отже, і в усьому світі теж. Тоні встав, стромив ноги в капці і, намагаючись не здіймати шуму, пройшов до ванної.

Приготувавши приладдя для гоління, він почав роздивлятися в дзеркалі своє обличчя. Губи, либонь, надто тонкі, а от брови, навпаки, широкі. Здається, нічого особливого. Колір шкіри досить блідий, хоч колись він був значно темніший — майже як у селянина. Так, нічого особливого, крім, хіба, очей. Як це Кармен колись сказала про його погляд? Замислений? Щирий? Чи, навпаки, недовірливий? Ні, тепер він уже не пригадає.

Скінчивши голитись, Тоні повернувся до спальні, але дружину не будив. Тільки коли одягався, то знову згадав про Еммі, але тепер думка про неї не здивувала його і він уже не почував себе винним. Він знав, що тепер частіше згадуватиме про неї, але ж це природно,— адже він побачив її вперше за стільки років. Такі спогади особливо до речі тут, у цій кімнаті, де він по-справжньому пізнав, яку насолоду може дарувати жінка, і міг тепер порівняти її з тими таємними хвилинами втіхи, що їх подарувала йому Еммі. Головна відмінність полягала в тому, що все, що відбувалося

[1] Місто на південному заході острова Лусон.
[2] Місто на північ від Маніли, що зливається з нею і входить у Велику Манілу.

в цій кімнаті, не треба було приховувати від світу — про це знали всі, і Тоні пишався цим.

Тоні подумав про те, що було б, якби він одружився з Еммі, а не з цією вродливою жінкою, котра мирно спала перед ним. Мабуть, оце зараз він сидів би за сніданком, який приготувала йому Еммі, а потім поспішив би до університету. А може, поневірявся б де-небудь у нетрях...

Тоні відчинив двері і зійшов до їдальні. Був чудовий лагідний ранок, коли спека й курява ще не робили життя нестерпним. За розсувними дверима тераси зеленів дикий виноград. Вода в басейні здавалася ніжно-блакитною і виблискувала на сонці. Коло басейну четверо теслярів збивали столи — підвечір їх застелять кращими скатертинами й заставлять такими наїдками, які здатний вигадати тільки вибагливий смак місіс Вілья. Біля входу в сад стояли плетені крісла, теж призначені для вечірнього бенкету.

Ніхто поки що не вийшов до сніданку, і Тоні сам один пив ранкову каву, знічев'я стежачи за роботою теслярів, котрі перетворювали сад на позбавлений смаку «куточок мрії», як це звичайно бувало на прийомах, що їх влаштовувала місіс Вілья. Так, в усьому цьому була чимала порція несмаку,— інакше не скажеш, хоча це й жорстоко стосовно тещі. Але, зрештою, це правда. І добре ще, що сьогодні ввечері йому не доведеться разом з Кармен ходити від стола до стола, говорити порожні, беззмістовні слова, а натомість мати сумнівне задоволення від свідомості того, що він теж член могутнього клану Вілья.

Кармен прокинеться, мабуть, не раніш як опівдні, і Тоні подумав, де це вона була вчора ввечері. Чи не з Беном знову? Той завжди на диво до речі опинявся під рукою, коли Кармен ішла кудись у своїх доброчинних справах. Колись давно її стосунки з Беном були більш ніж дружніми, «але звідки я могла знати, що в моєму житті з'явиться Тоні Самсон»,— пояснила йому Кармен, передражнюючи, очевидно, його власне пояснення про Еммі.

Тоні, не бажаючи показати себе надто старомодним, прийняв це пояснення, вдавши, що задоволений ним, та все-таки не міг прогнати від себе невиразну підозру.

Вже кілька тижнів Кармен поверталася додому пізно, подеколи навіть далеко по півночі, і йому доводилося працювати, чекаючи на неї. Звичайно вона зразу сідала до нього на коліна й цілувала його в щоку. Нерідко від неї пахло лікером. Вона ніколи не поверталася сама, її завжди хто-небудь проводжав. Іноді це були Бен і Нена, іноді Бен і Карміта. Тоні вже не вимагав пояснень, але вона сама завжди казала йому, що затрималась у Кори або в Анні — подруг, які все ще не були заміжні й теж займалися доброчинною діяльністю.

Їхнім останнім захопленням був показ мод, і Кармен запевняла, що без неї там не обійтися, бо вона бачила демонстрації мод у Нью-Йорку й Парижі, отже, тільки вона могла підказати, як організувати парад манекенниць.

Сьогодні ввечері місіс Вілья влаштовує черговий прийом, що має перевершити всі попередні, навіть бенкет під назвою «Східна ніч», влаштований нею на день народження. Тоді йому не пощастило ухилитися од відвідин — не було слушного приводу, і довелося підтримувати пусті розмови з гостями, щоб зробити приємне Кармен та її матері. Сьогодні ввечері цього теж не уникнути, бо ж відзначатиметься вельми знаменна подія: після довгих років підкупу, обіцянок, хабарів, умовлянь було, нарешті, пущено сталеплавильний завод.

Дон Мануель спустився вниз у шортах для гольфу — дома він завжди ходив легко одягнений. Пружною ходою він підійшов до столу. Тоні привітався. Тесть приязно всміхнувся, взяв свою традиційну склянку з помаранчевим соком і заглибився в ранкові газети.

На сходах почулися знайомі кроки — місіс Вілья теж піднімалася рано. Зараз вона була в бігуді, в червоних штанях, під якими надто чітко вирізнялися її товсті стегна.

Місіс Вілья не відповіла на привітання Тоні. Важко опустившись у крісло поруч з чоловіком, вона подзвонила в дзвіночок, потім взяла газету із стосу, що лежав перед доном Мануелем, і почала неуважно перегортати сторінки. Щось у газеті, видимо, стурбувало її. Вона обернулася до Тоні:

— Мені здавалося, ти знаєш редактора світського відділу цієї газети. Ти тільки подивися — всього лиш маленька жалюгідна фотографія. Він має що-небудь проти мене? Подумати лишень — на минуле різдво я всім їм послала привітання й подарунки. Швейцарське мереживо — а чи знаєш ти, що швейцарське мереживо не дістанеш навіть на Ескольте?

— Мені дуже шкода, мамо, — відповів Тоні. — Сподіваюсь, завтра вони дадуть повний звіт про прийом. А загалом непогано вже й те, що вони заздалегідь вмістили повідомлення.

— Це буде не просто прийом. Все-таки перший такий завод в країні. Це ж дуже важливо. До речі, ти знаєш, як я назвала все це? «Свято сталі». Непогано, правда ж?

Дон Мануель підвів очі від газети і батьківським тоном промовив:

— Сталеплавильний завод — це справді дуже важливо, люба, але повідомлення про нього треба шукати не на світській сторінці. Переглянь уважніше сторінку, присвячену бізнесу. І подякуй Тоні за те, що він зробив так багато.

Місіс Вілья поклала газету на стіл і сказала, звертаючись до Тоні:

— Не думаю, що тобі потрібна моя вдячність. Ти й так знаєш, що я вдячна тобі, — за умови, звісно, що ти все робиш як слід.

— Я знаю, мамо, — всміхнувся Тоні.

Місіс Вілья задумливо колотила ложечкою в чашці шоколаду, яку покоївка поставила перед нею.

— Я хочу, щоб ти запросив своїх друзів з газет. І сестру, яка живе в Антіполо. Як її звуть? Я знову забула.

— Бетті, мамо.

— Ага, справді. То не забудь — запроси їх від мого імені. А то вони, чого доброго, подумають, що ти забув про них. Ти вже сказав їм, що в цьому домі вони завжди бажані гості? Я хочу, аби ти знав, що для всіх твоїх друзів наш дім завжди відкритий.

— Так, я вже казав їм, мамо, і я запросив їх. Але не думаю, що вони прийдуть сьогодні.

Місіс Вілья поставила чашку з шоколадом на стіл.

— Чи не хочеш ти сказати, що цей дім не досить хороший для них.

Тоні посміхнувся:

— Аж ніяк, мамо. Але один з моїх друзів, Чарлі, — мабуть, ви пам'ятаєте його, такий високий худорлявий хлопець, — надумав женитися, і сьогодні ввечері ми хочемо відсвяткувати кінець його парубоцького життя.

— Виходить, ти теж не будеш на сьогоднішньому прийомі?

— Звичайно, я буду, мамо, але трохи пізніше. Гадаю, ви мене розумієте?

— Ні, не розумію, — різко перебила його місіс Вілья. — Невже тебе зовсім не обходять батькові справи?

Дон Мануель лагідно поплескав її по руці:

— Не хвилюйся, люба. Тоні вже сказав мені про це. Крім того, — сподіваюсь, це допоможе тобі примиритися з його відсутністю, — фоторепортери будуть тут. Чи не так, Тоні?

— Авжеж, тату, — з певністю відповів Тоні.

Звичайно, будуть, адже він сам дав кожному з них по п'ятдесят песо «на таксі».

— Ну що ж, — сказала місіс Вілья. — Це непогано. Та все-таки ти приводь своїх друзів, хоч би як було пізно. Ти розумієш мене?

— Так, мамо.

Місіс Вілья знову взялася за шоколад. Чашка шоколаду і вітамінне драже становили весь її сніданок — вона вже давно, хоч і марно, намагалася хоч трохи схуднути. Робила спеціальні фізичні вправи і навіть консультувалася з відомим гіпнотизером, котрий, як запевняли жінки її комплекції, творив у цій галузі чудеса, але все даремно — зараз вона виглядала навіть гладшою, ніж того дня, коли Тоні вперше побачив її.

Допивши шоколад, місіс Вілья підвелася з-за столу.

— Не забудь, — ще раз звернулася вона до Тоні, — я чекаю тебе разом з друзями.

Вона велично пройшла в сад.

Дон Мануель відклав газети і глянув на Тоні, який закінчував сніданок.

— Постарайся прийти якомога раніше, — сказав він. — І подбай, щоб преса нас помітила. Використай для цього всі засоби, весь вплив — твій і мій. Ти знаєш, що це означає для місіс Вілья. Сторінка світської хроніки — то все її життя. Треба зробити так, щоб сьогоднішній прийом став пам'ятною подією.

— Я зроблю все, що зможу, тату.

Дон Мануель підвівся і кивнув Тоні, щоб той ішов за ним. Вони спустилися з тераси до басейну.

— Хотів би я, щоб задум місіс Вілья здійснився якнайкраще, — промовив дон Мануель, дивлячись, як робітники чіпляли гірлянди різнокольорових лампочок. Особливо багато лампочок було на великій акації. «Це нагадуватиме плавку сталі», — пояснювала місіс Вілья свій задум.

Видимо задоволений тим, що побачив, дон Мануель з полегкістю зітхнув, поклав руку зятеві на плече й промовив:

— Я чудово знаю, що в глибині душі ти все-таки схвалюєш цю вигадку із сталеплавильним заводом. — Він приязно розсміявся, потім вів далі: — Я цілком певен цього, хоч ти мені не сказав ані слова.

Тоні відчув збентеження.

— Це не зовсім так, тату.

— Ну, нічого, нічого. Я знаю, що ти людина вихована. А проте, всім іноді кортить вилаятися. Сьогодні ввечері буде багато гостей, в тому числі іноземці, отже, тобі знову доведеться показувати свою освіченість і вихованість. А зараз я хотів би почути від тебе кілька крутих слів — просто для різноманітності. А щодо моїх гостей, і іноземців теж... не обов'язково думати про них як про людей. Досить вважати їх діловими партнерами.

— Ділові партнери... гадаю, що це поняття вводить в оману.

— Ага, виходить, моя правда? Ти все-таки сумніваєшся, — сказав дон Мануель. — Та

хіба ми не домовилися про все, ще коли ти пішов з університету? Там ти одержував таку жалюгідну платню... тебе просто експлуатували. Я радий, що тоді ти погодився зі мною. Я знаю, що з твоїми зв'язками в газеті, з твоїми здібностями і літературним хистом...

— Тепер мій літературний хист використовується лише для газетних публікацій про славні діла клану Вілья, — з прикрістю зауважив Тоні.

— Хай йому біс, — розсміявся дон Мануель. — Називай це як хочеш, але я повинен щиро подякувати тобі за все, що ти робиш для нас. Я знаю, що багато хто був проти мого проекту, але тобі пощастило приборкати опозицію, я вже й не знаю як. А все-таки подумай про завтрашній день нашої країни. Новий завод означає тільки одне — велику зайнятість робочих рук, здешевлення продукції.

— Тату, — почав Тоні, нараз чітко усвідомивши, як непереконливо звучать його слова щоразу, коли він заперечує тестеві, — тату, тож ви можете займатися й іншими справами, такими, що не викликають ніяких сумнівів. Може, я не маю права так говорити, але...

— Тоні, ти чудово знаєш, що можеш говорити все, що в тебе на думці. Зрештою, якщо я щось вирішив, ніхто — навіть місіс Вілья — не зможуть похитнути мене в цьому...

— Що ж, коли ви наперед поклали собі не погоджуватися з жодними доказами...

— Хочу зробити застереження, Тоні, маленьке, але істотне застереження. Я якраз завжди зважую всі докази, всі «за» і «проти». Інакше просто неможливо. Людина не може бути творцем, коли вона цілком вільна. Всякий творець повинен іти на компроміси. Він мусить підтримувати дружні стосунки з сенаторами, банкірами. Це незаперечний факт. Навіть в Америці підприємці багато в чому залежать від урядових контрактів. А уряд — це завжди політикани.

— Все-таки є й інші шляхи, — наполягав Тоні. — Компроміси означають поступку перед сумлінням. Я розумію, що навіть коли ми позбудемося політиканів, які поки що верховодять у цій країні, то на їхнє місце прийдуть іноземці — китайці або японці... Американці вже давно осіли в нашій країні.

— Компромісів не уникнеш, — твердо сказав дон Мануель. — Поговори з діловими людьми. Всім хочеться бути чистенькими, Тоні. Та часто це тягне за собою найнеприємніші наслідки — доводиться закривати свої підприємства і викидати на вулицю робітників, котрі ні перед ким не завинили.

— І все-таки, якщо діяти сміливо...

Дон Мануель заперечливо похитав головою.

— Послухай мене, — сказав він трохи сумовито, — коли робиш бізнес, то доводиться поступатися. Сміливість і чуле серце — то дуже добре. Але банкам потрібні точні цифри, а не чулість. Запитай Денгмаута і Джонні Лі.

— Але якщо не буде чулості, життя стане порожнє — сказав Тоні.

— Так, — погодився дон Мануель, — життя і весь світ стануть порожні — так принаймні це уявляється. Та подумай гарненько — хіба вони не були порожні вже одвіку? Будь ласка, не кажи мені, як це робить Годо і дехто з твоїх друзів, що безсердечність і кровожерливість принесли в цю країну американці з їхнім грубим матеріалізмом. Або що це негативні наслідки минулої війни з її жорстокістю. Безсердечність, ще раз кажу тобі, була тут, на цій землі, споконвіку. За первородний гріх доводиться розраховуватись і досі. Так, усі ми тварюки. І не кажи мені, що я людина, яка має право твердити протилежне. Цілісність особистості — то вельми добра річ, але її не можна з'їсти за сніданком. Поступ приходить у країну не тому, що в ній раптом з'являються люди з інтелектом. Поступ приходить лише в ту країну, де є люди, котрі радо продадуть себе в рабство, аби тільки мати власний «каділак».

З цим Тоні аж ніяк не міг погодитися. Він переконано сказав:

— Після того, як задоволено первісні інстинкти, людина повинна ставати гуманнішою. Якщо ні, — він не одразу знаходив потрібні слова, — якщо ні, то ви все життя думатимете тільки про гроші.

— Невже ти гадаєш, що в цьому є щось погане? Хіба я коли-небудь казав, що мені не потрібні гроші?

— Ні, цього ви не казали. Але гроші потрібні не тільки вам — вони потрібні також сенаторові Рейєсу, Джонні Лі.

— Авжеж. Для них гроші над усе, хіба не так? Хоча, звісно, у них ніколи не буде стільки грошей, скільки в мене.

— А як відносно Денгмаута і японців?

— То інша річ. Японці змушені вдаватися до економічної експансії, інакше вони загинуть і при цьому можуть занапастити нас. Ти хочеш іще однієї війни? В якій ми програємо?

Дон Мануель посміхнувся, затим обернувся й попрямував до тераси. Коротка суперечка, яких уже чимало було в нього з Тоні, закінчилася.

— У вас не буде ніяких побажань щодо висвітлення сьогоднішнього вечора в пресі? — спитав Тоні, коли вони піднімалися мармуровими сходами.

Дон Мануель на секунду замислився, потім сказав:

— Подай це як простий прийом, що його влаштовує місіс Вілья. Та й годі. Це чисто світська вигадка.

Незабаром після полудня моріжок на подвір'ї причепурили. За допомогою нескладних декорацій терасу було перетворено на сцену, задник якої зображував плавку сталі. За басейном височіли колони з алюмінію, на стовбурах акацій висіли різноколірні лампочки. Челядь у повному складі накривала столи, розставляла кришталь. Під дашком в кінці саду стояли ящики з льодом, наповнені сотнями пляшок кока-коли й пива.

Кармен не було вдома, коли Тоні повернувся з роботи. І, дивно, він майже не помітив її відсутності й обідав з місіс Вілья, яка потім подалася в салон вроди, де мала провести весь час до початку прийому.

Тоні хотів трохи подрімати, але гудіння кондиціонера не давало заснути. Він не вимкнув його, бо так добре думається, коли навколо прохолода, а Тоні вже давно не брався до справжнього діла. Він підійшов до столу і зняв чохол з електричної друкарської машинки. Увімкнувши її, він вирішив попрацювати над рукописом, відкладеним ще позавчора. В каретці машинки стримів незакінчений аркуш, і він перечитав написане. «...в природі ілоканця є щось таке, що робить його здатним на великі жертви. В ілоканців найбільш бунтівливий спосіб мислення порівняно з усіма іншими етнічними групами, що населяють Філіппіни. Це особливо яскраво ілюструється такими героїчними постатями, як Ісабело де лос Рейєс і Грегоріо Агліпай [1], які заснували незалежну філіппінську церкву. Жертовність ілоканців забарвлює весь їхній світогляд, і тому цей світогляд здебільшого є трагічний.

У кожного ілоканця є тільки одна альтернатива — вижити або накласти на себе руки. Майже завжди він обирає перше. До другого він вдається лише тоді, коли зважить усі шанси й можливості й переконається, що іншого виходу немає. Та коли він знаходить хоч яку-небудь щілину — навіть якщо вона завбільшки з вушко голки, — він ніколи не відмовиться од боротьби...»

Тоні відкинувся в кріслі й замислився. Жертовність... Бунтівливість... Його дід переселився до Росалеса, вся сім'я втікла з неродючих земель Ілокосу, рятуючись від переслідувань іспанців. І до чого все це призвело? Вони кінчили тим, що стали рабами тих самих нещасть і тих самих гнобителів, від яких тікали, — усіх цих метисів, ілюстрадос, котрі так уміли керувати й ошукувати.

Ось про що він завжди хотів написати, — про марність боротьби із злом, про марність втечі від зла, яке все-таки неминуче чигає на втікача в кінці шляху. Таке є життя, а людина слабка і скрізь наштовхується на перешкоди, а вона ж тільки й має, що пару рук та розум, який не завжди помагає, бо заважає серце.

Тоні нічого не додав до написаного. Він ще раз перечитав сторінки, потім відійшов од стола і ліг на широке ліжко. Призахідне сонце віддзеркалювалося в рожевій люстрі. Низьке, рівне гудіння кондиціонера перекривав робочий гомін теслярів, які все ще поралися в саду, і цей гомін нагадував йому, що сьогодні ввечері святкуватиметься найважливіша подія в житті дона Мануеля Вілья. Тесть казав, що це буде «початок нової ери, ери індустріалізації». Тоні замислився над цією шаблонною фразою. В глибині душі він був певен, що для нього особисто завод дона Мануеля не був ані початком, ані кінцем. Новий завод — не більше ніж нові кайдани в цій розкішній в'язниці, прикрашеній любов'ю Кармен.

Любов, подумав він. Та чи було це любов'ю? Може, вони зійшлися у Вашінгтоні тільки тому, що він був самотній, а вона повстала проти жорстоких традицій і законів?

Він усе-таки зрештою заснув, а коли прокинувся, в кімнаті вже сутеніло, і гомін у саду вщух. Він зайшов до ванної кімнати і вимився, потім одягнув сорочку з короткими рукавами.

До зали вже принесли квіти — силу-силенну далій, гладіолусів, орхідей, величезні оберемки троянд і лілій з Бенгету [1] — все в кошиках, з гарними стрічками й візитними картками. Пахощі квітів раптом нагадали йому про похорон. Він узяв один з конвертів. Там була візитна картка одного з постійних партнерів його тестя з покеру, колишнього члена кабінету. На картці стояв напис: «Щасливої плавки!»

Згори спустилася покоївка й заходилася переносити квіти на столи, вже вкриті червоними скатертинами. Він запитав, чи приїхала Кармен. Ні, сеньйорита ще не повернулася.

— Тоді, — попрохав Тоні, — передайте їй, коли вона вернеться, що я поїхав до міста й зателефоную їй звідти. Вона знає.

---

[1] Ісабело де лос Рейєс — перший організатор робітничих спілок на Філіппінах. У 1902 році за його ініціативою було створено незалежну (або Агліпайську) церкву; на чолі якої стояв колишній головний капелан революційної армії Грегоріо Агліпай. Незалежна філіппінська церква порвала з Ватіканом.

[1] Провінція на острові Лусон.

У редакції вирувало життя. Близько сьомої вечора тут завжди починалася гарячкова діяльність, бо на цей час репортери вже закінчували опрацювання свого матеріалу, усі друкарки трудилися в поті чола, і в поведінці людей відчувалася напруженість і нервозність. Він привітався, кинув кілька слів з приводу спеки в редакції і пройшов до другої кімнати, де працювали Годо і Чарлі й де задуха була просто нестерпна.

Їм уже набридло чекати його — він зрозумів це з привітання, яким зустрів його Годо:

— Хай тобі чорт, чому ти запізнюєшся? Ти гадаєш, так ми знайдемо свіженьких дівчат? На цей час кожен сучий син з двадцятьма песо в кишені вже може перелапати їх...

— Не розумію, — сміючись, відповів Тоні, — навіщо нам вештатися по всіх злачних місцях, коли ми можемо непогано провести час у домі мого тестя?

Він ніколи не вважав дім Кармен своїм і завжди називав його «дім тестя».

— О, безперечно! Там буде чудова випивка, не те, що той самогон, який подають як віскі в усіх борделях. І потріскати можна усмак — страви з кращих ресторанів, а щодо жінок, то там будуть найдобірніші повійниці Маніли і всіх Філіппінів. Але я сноб, і мій снобізм настільки вишуканий, що мені потрібні грубі люди, груба випивка і грубий харч. Мене стомлює власна витонченість. Можеш залишити те чудове віскі і рафінованих шльондр для себе. Найбільшу втіху зазнаєш тільки тоді, коли платиш за все сам. Тоді ти нікому не зобов'язаний — ані повіям з вищого товариства, ані пройдисвітам од великого бізнесу...

— Досить довгих промов, — мовив Чарлі, підводячись із крісла. — Сьогодні день моєї страти.

Вони побалакали отак ще кілька хвилин, і кожен показав свою дотепність. Тоні раптом згадав про Кармен і вирішив зателефонувати їй. Він набрав номер телефону, що стояв у їхній кімнаті. Трубку взяла Кармен. Вона анітрохи не здивувалась і тільки поцікавилася, чи повернеться він до закінчення прийому.

— Хтозна, — відповів він. — Ти ж знаєш, як це буває. Надто сьогодні, коли в Чарлі остання парубоцька ніч.

Вона жартівливо дорікнула його за невихованість, на що він пообіцяв вернутися додому якомога раніше, і на цьому розмову було закінчено.

Тоні поклав трубку й переможно глянув на друзів.

— Ну, — сказав він, — тепер весь вечір до наших послуг.

Годо уважно подивився на Тоні. Його лоб з глибокими залисинами відбивав світло лампи, змерщки на чолі поглибшали.

— Ти показуєш добрий приклад подружнього послуху ще одному кретинові, який збирається приєднатися до отари одружених. Іноді я дивуюсь, як ти миришся з усім цим. Усі тобі наказують, ти зайнятий якоюсь безглуздою роботою на славу свого тестя. Сподіваюсь, ти сам хоч не сприймаєш усе це всерйоз.

Тоні вирішив не відповідати, але не витримав:

— Іди ти під три чорти зі своїми повчаннями! Хто-хто, а я знаю, що ти правиці не пошкодував би, аби тільки опинитися на моєму місці!

Він іще не докінчив фрази, як уже пошкодував про сказане. Запала ніякова тиша, яку порушив Чарлі:

— Хай вам біс, сьогодні мій вечір, і тільки я командую тут! Ану гайда звідси!

Усі троє підвелися і мовчки спустилися сходами на курну вулицю. В таксі вони майже не розмовляли і вийшли коло першого ж бару в Ерміті.

Біля стойки, беручи бокал з пивом, Годо знову почав:

— А все-таки тобі треба було одружитися з своєю двоюрідною сестрою, Тоні. Ти припустився помилки. Витяг би її з тієї діри і втік куди-небудь разом з нею. Тоді б ти жив нормальним життям.

— Не кажи дурниць, — відповів Тоні. — У цій країні нікуди не сховаєшся, — тут не сховаєш навіть голки.

— Певен, що так було б краще для тебе, — наполягав Годо.

— Не треба так говорити, — похитав головою Тоні. — Мені й без того нелегко.

Її ім'я знову збудило спогади, що вже були заснули, і вони завдавали відчутного болю. Од випитого вже трохи туманилася голова, і він подумки вернувся знову до Росалеса, у той задушливий полудень, знову побачив Еммі й сина. Марно він переконував себе, що все це минуло. Тільки там усе було справжнє — відданість, сміливість, кохання. І там був цей хлопчик, його син, який напевне проклинатиме свого батька щоразу, коли при ньому згадають його ім'я. Друзі не знали, що було між ним і Еммі в дерев'яному домі біля залізниці в Антіполо, він нічого не сказав про ігоротську ковдру, що розділяла кімнату...

— Що з того, що ви двоюрідні брат і сестра? — розвивав далі свою думку Годо. — Дістати дозвіл на шлюб не так уже й важко. Поміщики на Негросі одружуються мало не з рідними сестрами, аби лиш не дрібнити маєтку. А в тебе зовсім інша

річ. До чого тут кровозмішення? Коли любиш...

— Йдеться не про кровозмішення, — зітхнувши, відповів Тоні. Він сподівався, що Годо облишить цю тему. Потім, не маючи сили стримати те, що пекло йому душу, він сказав:

— Я бачив Еммі минулого тижня. У неї дитина. І ця дитина...

— Ну, тоді все ясно, — перебив його Годо. — Я хотів сказати, що якби Еммі була заміжня, то все було б гаразд, тоді не існувало б ніяких проблем. Але Кармен — чорт забирай, між вами нема нічого спільного! У світі Вілья годі шукати любові, істини, краси. А ти міг би багато чого досягти. Ще й тепер не пізно, якщо ти...

Тоні з ненавистю подивився на цього інквізитора і голосно, так що почули майже всі відвідувачі бару, сказав:

— Її синові шість років. Розумієш? Шість років! Саме стільки, скільки я пробув у Америці! Все ще не розумієш? Це моя дитина! Але й це ще не все.

Тепер він говорив вільно, слова самі шикувалися в речення, і він уже не міг зупинитися.

— Я ніколи вам не розповідав про свого батька. Нікому не розповідав, навіть вам, хоч ви мої найближчі друзі. Він недавно помер у в'язниці, і я навіть не забрав його тіло. А чи знаєте ви, ким він був і за що потрапив до в'язниці? Він був хороброю людиною — набагато хоробрішою, ніж усі ми разом узяті. Він спалив ратушу в нашому місті, вбив поміщика і трьох солдатів. Нам усім далеко до нього. Мені теж, бо я боягуз і я ніколи вже не зможу згадати про батька, не відчуваючи при цьому сорому за власну боягузливість і ницість.

Він замовк. У барі рівно гув кондиціонер, долітав дзенькіт склянок біля стойки та якась дівиця пронизливо верещала в кутку. Потім заговорив Чарлі:

— Життя завжди невесела річ. Тому іноді так хочеться накласти на себе руки. Але все, що ми маємо, то це тільки життя. Смерть зрівнює все — і добро і зло. Як тікати від минулого, нинішнього і майбутнього? Крім самовбивства, немає іншого виходу. І все-таки ми чіпляємося за життя, і почуваємося щасливими, хоч насправді ми жертви безглуздого перебігу подій.

— Що ти пропонуєш? Щоб ми всі наклали на себе руки? — недовірливо спитав Годо.

— Ні,— твердо відповів Чарлі.— Просто ми повинні брати життя таким, як воно є. Життя треба прожити. Це дуже просто.

Годо обернувся до Тоні:

— Кармен знає про це?

Тоні кивнув, не підводячи очей.

— Я вважав, що вона має право знати. Я все розповів їй, коли повернувся з Росалеса.

— І як вона сприйняла це?— запитав Чарлі.

— Як будь-яка цивілізована людина,— відповів Тоні. — Вона все сприймає, як добре вихована, цивілізована людина, тобто зовсім байдуже. І вона хоче, щоб усі поводилися так само.

Знову запало мовчання. Слова співчуття прозвучали б фальшиво, й усі розуміли це. Чарлі спробував розвіяти гнітючий настрій і запросив офіціантку сісти з ними за столик.

Офіціантка, молода себуанка, поводилася досить зухвало. Вона дістала якусь освіту і, за її словами, могла б непогано влаштуватися, якби не була така довірлива з чоловіками. А тепер їй доводиться працювати ось у такому місці, розважати всіляких нахаб, нікому немає діла до її почуттів, усі дивляться на неї тільки як на ляльку, якою можна погратися, й тут-таки забувають про неї.

Тоні не звертав увагу на її балаканину. Те, що він ховав у глибині свідомості, тепер знали всі. Таємне стало явним, його друзі зрозуміли тепер, чого він вартий. І марно доводити їм, що він щиро любить Кармен, що він хоче вернутися до університету, що йому нема діла до грошей Кармен.

Зовсім нема діла до її грошей?

Він задумався. Це не здавалося вже таким абсолютним, як йому хотілося б. Якщо казати відверто, він усе життя прагнув вибратися з болота під назвою Антіполо, все життя хотів позбутися голоду — не духовного, а справжнісінького фізичного голоду, нещадного й смертельного, йому ціле життя над усе хотілося видертися із злиднів. Така правда.

Офіціантка нарікала на свою гірку долю, аж поки це набридло Годо. Він запропонував піти ще кудись, де жінки здатливі або принаймні розумніші. Вони так і зробили, ходили з бару в бар, але колишня невимушеність зникла. Годо і Чарлі були вже добряче напідпитку. Близько півночі, сидячи в барі під назвою «Поступка», Тоні раптом підвівся і дістав з кишені гаманець.

— Я мушу їхати додому. Я почуваюся винним. Гадаю, ви розумієте. Сьогодні великий день у житті моєї родини. Батько Кармен... — ти розумієш, Чарлі?

Чарлі кивнув. Тоні покликав офіціанта, але Годо зупинив його.

— Даремно ти так часто дістаєш гаманець щоразу, коли ти з нами,— сказав він, п'яно хихикаючи.— Що з того, що тепер ти ерзац-Вілья? У нас, бачиш, теж є трохи

грошенят, а крім них і ще дещо, чого немає в тебе — поваги до самого себе.

— Не смій говорити мені про повагу до самого себе,— стримуючи лють, просичав Тоні.— У тебе її немає, ти, гладкий скалозубе! Ти береш хабарі достоту так само, як і всі ті, кого ти так зневажаєш. І спробуй сказати, що ти не взяв дві тисячі песо у дона Мануеля за ту паскудненьку статейку, яку ти написав про нього. Копія чека в мене, коли хочеш, я можу повісити її тобі на шию, як символ твоєї непідкупної честі.

Він, нарешті, сказав усе, що так хотів сказати протягом останніх днів, і зразу відчув полегкість.

Годо, вмить протверезівши, уважно дивився на нього. Слова Тоні зачепили його за живе.

— То ось як ти розумієш підкуп, — тихо сказав він.— Так, ти далеко пішов, тепер ти вже не відділяєш себе од Вілья. Мені шкода тебе, Тоні, шкода твоїх дітей, і мені лишається тільки пожаліти цю прокляту країну, де найрозумніші люди мислять так, як мислиш ти. Хай йому біс, ти нічого не навчився. Ти навіть не виріс із дитячих штанів. Мені шкода тебе.

— Не треба мене жаліти,— холодно сказав Тоні.— Не вдавай із себе святого. Правда очі коле.

— Правда! Це ти називаєш правдою? То послухай тоді мою правду. Я бідний. І таких бідняків, як я, в країні багато тисяч. Мільйони! Великі люди, на зразок дона Мануеля, Денгмаута, Лі, цього твого націоналіста сенатора Рейєса,— вся ця наволоч позбавила мене законної частки благ у цьому житті. Ці сучі діти завжди тримаються разом. І знаєш, що їх об'єднує? Жадібність. У тебе вона теж з'явилася. А такі, як я?.. Ми не живемо, ми животіємо й б'ємося за шматок хліба. Діти голодують, жінки хворіють і вмирають. Моя жінка вмирає — ти це розумієш? Ось куди пішли ці дві тисячі песо, ясно?

Годо вже давно втратив свій звичайний насмішкуватий вигляд, голос йому тремтів, в очах стояли сльози.

— І ти ще смієш говорити,— провадив він далі,— що я вчинив нечесно? Та яке ти маєш на це право? Як тільки взяв у цих мерзотників невелику частину того, що мені належить по праву. Так, оці вошиві дві тисячі песо. Це ж менше тисячної частки того, що твій тесть украв у переселенців на Мінданао. Хочеш, я розкажу тобі, як будували сталеплавильний завод? Скільки тисяч доларів учасники цієї махінації поклали до швейцарських банків? Ні, ти не хочеш чути про це, бо — як ти цілком слушно зауважив — правда очі коле. Ні ти, ні такі, як ти, не мають права дорікати мені. Це ви всім завдячуєте таким, як я, всіма благами й навіть самим життям.

— Я... і всі ми... тепер ми нічого не винні тобі. Тобі вже заплатили, Годо. Тепер з усіма претензіями можеш звертатись тільки до самого себе й до бога.

— Так, колись я вірив у бога,— якось навіть сумовито сказав Годо.— Колись я вірив, що існують добро й доброчесність, і що доброчесних чекає винагорода. Але тепер я не вірю в ці казки. Довкола себе я бачу тільки несправедливість, бездушність і зло, що їх творить твій жорстокий бог. Я зазнав надто багато страждань. І я втратив віру в бога. Тоні,— тут Годо перейшов на шепіт, —ти ж пам'ятаєш, як ми вчилися в університеті? Ти пам'ятаєш, як наші друзі раптом зникали, а потім опинялися в горах, у хуків? Які чудові були часи!

Годо всміхнувся на цю згадку й вів далі:

— Пригадуєш, як ми до нестями сперечалися в дешевих ресторанчиках про сенс життя, про те, як житимуть наші діти... так, це вже не для нас, мені вже під сорок, Тоні, і я вже не такий міцний, яким був тоді, мене мучить ревматизм.

Та коли мене знову покличуть, я піду в гори. Я не вагатимусь тепер, як я вагався тоді. І мені вже байдуже, хто мене покличе — колоруми[1], хуки, анархісти чи сам сатана,— аби вони, як і я, вважали, що тільки насильством і кров'ю ми можемо знищити цю кляту несправедливість. Так, я піду з ними, й тоді нехай бог помагає! Бо коли я й такі, як я, прийдуть до влади, то насамперед ми знищимо це гадюче гніздо Форбс-Парк разом з усіма його мешканцями. І повір мені, Тоні, я тоді не пожалію тебе. Анітрохи! Бо ти покинув наші лави. Ти зрадив свій клас і своє минуле. Ти став одним з них, Тоні.

На секунду Тоні відчув майже непоборне бажання перекинути стіл і вдарити Годо по його гладкому обличчю, але стримався і, всміхнувшись, підвівся й вийшов у ніч.

По дорозі додому, в Санта-Меса, Тоні поклав собі не мати більше справ ні з Чарлі, ні з Годо. Особливо з Годо — той дозволяв собі забагато без будь-яких на те підстав.

Машини заповнили всі під'їзди до будинку дона Мануеля так, що важко було проїхати. Коли його таксі пробралося, нарешті, до головного входу, назустріч йому виїхав червоний «сандерберд» Кармен. Вона сиділа за кермом, а поруч неї сяяв задоволеною усмішкою Бен де Хесус. Спершу Тоні це не видалося дивним, але потім в ньому ворохнулася підозра — у виразі

[1] Релігійна секта, що в 1931 році підняла повстання селян.

обличчя Кармен, що промайнуло в світлі фар його таксі, було щось таке, що примусило його занепокоїтись. Він наказав водієві:

— Розвертайся і їдь он за тією червоною машиною. Там за кермом сидить жінка. Дивись, не загуби їх.

Він їхав за ними бульваром Санта-Меса, потім 54-ою вулицею. Кармен, видно, не квапилася. Перед одним з перехресть їм довелося довго чекати, й він побачив, як вони поцілувалися. Він ледве поборов спокусу наказати водієві таксі їхати поряд з ними. Але гнів його швидко згас і поступився місцем якійсь дивній цікавості. Йому кортіло взнати, що ж вони робитимуть, хоч уява вже давно послужливо намалювала йому повну картину... Водій слухняно виконував усі його накази, й тільки раз запитав, кого вони переслідують.

Тоні не зразу здобувся на відповідь, бо перед цим вирішив, що водій про все здогадався сам. Він примусив себе сказати:

— Той чоловік — мій добрий друг. Я хочу знати, чи добився він успіху.

Відповідь, видимо, задовольнила водія, і всю дорогу до Пасая він мовчав.

Не доїжджаючи до Пасая, Кармен звернула праворуч і поїхала по Тафр-авеню, потім звернула за ріг і в'їхала у відчинені ворота якогось будинку. Неонова вивіска сповіщала, що тут готель, де можна найняти номер на годину. Тупа байдужість вмить щезла — йому хотілося кричати від нестерпного душевного болю. Він намагався прогнати жахливі видіння — Кармен в обіймах Бена... В порівнянні з цією трагедією все інше здавалося жалюгідними дрібницями.

— Ми теж заїдемо?— раптом почув він голос водія.

— Ні, їдь далі, — сказав Тоні й не впізнав власного голосу. Машина рвонулася вперед, і незабаром Тоні опинився на вулиці Віто-Крус, біля бару, де він залишив Годо й Чарлі. Він вийшов з машини. Його друзів уже не було, і бармен не знав, куди вони пішли. Тоні вирішив знайти їх. Дорогою він безгучно ворушив губами й сипав прокльони на голову дружини, обзиваючи її найпослідущими словами. Та нараз він спіймав себе на думці, що повторює ці слова майже автоматично. Тоні зупинився. Що, власне, сталося?

Зрада? А що він утратив, якщо не говорити про гордість? Авжеж, гордість. Мабуть, нічого більше. Ну, а він чоловік розсудливий. «Цивілізований і вихований». Теж слівця Кармен.

То на що ж він нарікає? Нормальне безтурботне життя з усіма його втіхами може тривати далі. Він цілком може вдати, що не підозрює про зраду Кармен, а ту сцену, яку він щойно спостерігав, можна геть стерти з пам'яті.

Власне, нічого не сталося. Думка ця здалася раптом такою жахливою, що він постарався відігнати її. Невже він такий бездушний, так втратив повагу до себе, що може думати про крах ідеалів, про втрату подружнього довір'я, як про якесь незначне відхилення від звичного ходу життя? Невже він був настільки наївний — чи настільки сліпий,— що не помічав, як швидко могильна черва зжерла підвалини, на яких трималася вся його віра? Невже він не помітив, як просто під ногами розверзлося темне провалля, викопане жадібністю й безумством, і жадібність і безумство, які з обуренням відкидає кожна людина із здоровим глуздом, заполонили всю його істоту, заволоділи ним, і тепер їх не позбутися, як не позбутися первородного гріха?

Тоні чекав, що голос сумління скаже йому слово рятунку, скаже, що він вчинив правильно. Та почув він зовсім інше. Цей голос, мов удар, пробив його серце й оголив такі ніжні тканини, що найлегший подув вітерця завдавав гострого болю. Так, він согрішив, і согрішив не перед людьми й не перед богом, а перед найсуворішим суддею, перед самим собою.

16

Після четвертого бару Тоні відмовився від спроби знайти Годо й Чарлі. В Санта-Меса він повернувся вже близько третьої години ранку. На лужку перед будинком усе ще грав оркестр, а проїзди, як і раніше, були заповнені автомашинами. Шофери, чекаючи, коли в мегафон викличуть номер їхньої машини, лінивo гомоніли.

Тоні не хотілося нікого бачити; непомічений, він прослизнув до себе в кімнату. Там так само рівно гув кондиціонер, а знизу долітали звуки оркестру.

Тоні витягнув свою стару валізу, вже добре-таки потерту й облізлу. Проте наклейки, що гордо сяяли на ній, підтверджували, що власник її чимало мандрував. Кинувши валізу на ліжко, Тоні відчинив одежну шафу. Майже всі його речі зберігалися тут. Його гардероб ніколи не був особливо багатий — п'ять костюмів, півдюжини сорочок. Фотографії, які нагадували про дні, проведені в коледжі, та кілька вирізок з газет і журналів. Усе це він старанно склав до валізи, потім підійшов до книжкової полиці. Навіщось поторкав свою стареньку машинку, куплену випадком у Римі, яка останній рік пилилася в кутку. На

столі лежали папери, його дисертація і рукопис діда.

Чи брати все це з собою? Ці аркуші теж колись здавались йому початком великої справи. Тепер вони були символом загибелі всіх надій. Тоні ще раз глянув на ці уламки минулого, що, як він завжди казав, були грунтом для теперішнього. І враз він чітко усвідомив усю глибину катастрофи, зрозумів страхітливу безповоротність свого краху. Всі ці папери тепер ні до чого, який сенс працювати над ними далі? Він від самого початку був уражений страшним вірусом зневіри, він заперечував усе те, в що вірили його батько й дід. Він зрадив минуле, він по-блюзнірськи поглумився над справою батька і діда. Якби він зберіг бодай краплю гідності — але яка в нього може бути гідність? В ньому зламався стрижень, і тепер він не міг високо тримати голову, йому нічого було протиставити жахливій суті зробленого ним відкриття: він зрадив самого себе.

Тоні дивився на свою недовершену працю, на рукопис діда, і жаль до самого себе охопив його. Очі його лишалися сухі, але він задихався від сліз. Трохи опанувавши себе, Тоні взяв свій рукопис і почав дерти його на дрібненькі клапті. В ньому утворилася якась дивна порожнеча, йому здавалося, що його серце теж рветься на шматки, але він не відчував болю. Потім він узявся за рукопис діда — він був такий ветхий, що Тоні майже не відчував, як аркуші розповзалися під пальцями.

Покінчивши з цим ділом, він побачив, що підлога вкрита клаптями паперу. Його працю, працю його діда, що сотню років пролежала в ілоканській церкві, було знищено. Страшенна втома охопила його. Відчуття було таке, ніби він довгі роки блукав у пустелі й тільки тепер зрозумів, що вибратися з неї неможливо — у цій пустелі не було навіть виднокраю. Він багато мандрував і багато побачив, але нікуди не втік від гір Бонтоку, від улогу, від глухих гірських поселень. Він наївно вважав, що позбудеться їх, а тим часом вони були в ньому; він же цього не визнавав і тому не міг повернутися до них. Тепер йому зроду не вибратися з цієї пустелі, яка називається Санта-Меса Зрештою, знання починається не в далеких країнах, а в темних, нікому не відомих звивинах мозку. Він повинен поспішати, мусить поспішати. Але куди?

Зайшла Кармен. Вигляд у неї був навдивовижу свіжий. Побачивши на підлозі подерту дисертацію і клапті старого рукопису, за який було заплачено добрі гроші, вона відступила назад і вигукнула:

— Ти збожеволів! Що ти наробив?

Не чекаючи відповіді, вона пройшла повз нього до туалетного столика, кинувши на ходу:

— Куди це ти збираєшся? І чому нічого не сказав мені?

І це все. Вона сіла за столик і заходилась уважно розглядати себе в дзеркалі. Вона не думала перевдягатися, просто поправила зачіску й підвелася.

Тоні все ще не відчував нічого, крім порожнечі.

— Я питаю, ти збираєшся куди-небудь?— знову спитала вона.— Боже мій, я гадаю, ти не думаєш, що я прибиратиму весь цей непотріб?

— Ні, не думаю.

Хоч як дивно, він не відчував гніву — тільки незбагненну порожнечу, — не було навіть цікавості й жалю, що охоплювали його раніше.

Він одвернувся від неї і спробував закрити валізу. Вона не закривалася.

— Я йду звідси,— сказав він,— і не думаю, що це становить для тебе якийсь інтерес. Тобі ніколи не було ніякого діла до мене.

— То що ти збираєшся робити зараз?— неуважливо перепитала вона, знову дивлячись у дзеркало.

Він витяг один з костюмів і цього разу закрив валізу.

— Я йду. Так буде краще для нас обох.

Думки його були навдивовижу ясні, він відчував незвичайну легкість, як в сонячні, безхмарні ранки.

— А ти прийми ванну й зміни білизну,— провадив він далі. — Певен, що ти добряче викачалася в грязюці. В чужому ліжку... Бог знає, хто лежав у ньому до вас.

Тоні говорив зовсім спокійно, немов констатував якийсь незначний факт. Кармен, скам'янівши, перелякано дивилася на нього. Він сказав:

— Сподіваюсь, ти розумієш, про що я кажу.

— Н-ні, не розумію.

— Я сказав, що ти шльондра.

Він знову повернувся до валізи.

— Тоні, ти просто не знаєш, що говориш.

Він обернувся й сумовито всміхнувсь.

— Ні, я все чудово знаю.

Він уважно подивився на неї. Боже, яка ж вона гарна!

— Сьогодні ввечері,— повільно провадив він далі,— я побачив, як ти з Беном виїхала з дому. Я поїхав за вами. Ви зупинилися в мотелі. Я ждав, але це забрало у вас забагато часу. Мабуть, ти була надто вимоглива. Боюся, це обтяжливо для чоловічих достоїнств Бена.

— Це неправда,— з відчаєм промовила нарешті Кармен.

Тоні взяв її під руку й провів до туалет-

ного столика. Вона без сил опустилася на стілець.

— Колись я сказав тобі, що вб'ю тебе, якщо ти мене зрадиш,— так само спокійно сказав він.— Пригадуєш? Іще у Вашінгтоні. Було холодно, в термосі не лишилося кави, пам'ятаєш? Я встав і зварив тобі каву. І тоді ж я сказав: «Я зроблю для тебе все, що ти схочеш. Я буду твоїм рабом, твоїм слугою. Але ти повинна бути чесна зі мною. Інакше я вб'ю тебе». Пригадуєш?

Навіть у рожевому світлі люстри було видно, що вона зблідла.

— Ти боїшся,— гірко сказав він.

— Тоні, пожалій мене!

Він посміхнувся.

— Невже ти думаєш, що я можу вбити тебе? Ти ж завжди казала, що я повинен бути цивілізованою людиною. Не турбуйся, я буду нею. Зачепити тебе — це значить просто забруднити руки.

— Чи можу я сказати бодай що-небудь на своє виправдання?— насилу вимовила Кармен.

— Ні.

— Тоні, прошу...

— Чого ти ще хочеш? Я йду, не зачепивши тебе й пальцем. Все дуже чемно.

Він підійшов до великого письмового стола. Вона рушила за ним.

— Дай мені спокій!— попросив він.— У мене ще багато справ.

Кармен відступила. «Дивно, навіть звичайної сімейної сцени не виходить»,— подумав він. То була трагедія — найбільша трагедія в його житті, а він поводився надто «цивілізовано». Що ж, вона завжди хотіла цього, і він слухняно виконував її бажання.

— А коли я поясню тобі, як це сталося? Принаймні ти повинен знати, що я відчуваю після цього, я ж завжди розповідала тобі все...

Він раптом відчув тепло і ніжність у її голосі — саме те, чого не було останні місяці.

— Що ж,— сказав він, глянувши на неї.— Можна послухати. Давай розповідай.

— Тоні,— з благанням почала вона,— не треба ненавидіти мене.

— Іншого ставлення ти не заслуговуєш.

— Тоні,— тремтячим голосом вела вона далі,— був час, коли я могла зробити для тебе все, що завгодно. Якби ти схотів, я пішла б за тобою на край світу й жила б з тобою в жалюгідній халупі. Мені багато чого бракувало б, я б страшенно нарікала, та однаково я пішла б за тобою... Якби ти так вирішив... якби ти не піддався так швидко на мою принаду й на принаду батька. Я звикла до вигід і до комфорту, але я все кинула б заради тебе...

— Ти хочеш сказати, що тепер це не так?

Не відповівши на його запитання, вона сказала:

— Все так змінилося. Не лишилося нічого тривкого. А ти — ні, я не звинувачую тебе, бо в чоловіків інші прагнення, а ще ти так сподобався батькові. Я знаю, що сама підштовхнула тебе до цієї пастки...

— Ти чудово знаєш, що я не хотів твоїх грошей. Я нічого не хотів... нічого...

Він раптом зупинився, зрозумівши, що хоче обманути себе. Це неправда — йому хотілося всього: грошей, величі, влади.

— Я сама підштовхнула тебе до цієї пастки,— стомлено повторила вона.

— Ні, ніхто мене не штовхав. Я сам в усьому винен і нікого не звинувачую. Я ще в змозі сам зустріти свою долю. А тепер, після того як ти добре зіграла цю маленьку роль, дай мені спокій.

Він знав, що вона була щира, та все одно від цього нічого не мінялося. Він приніс іще одну валізу й поклав її на ліжко.

— Повір мені,— в її голосі він відчув непідробний відчай,— повір мені, це більше не повториться. Я погана людина і, схоже, завжди була така... святої з мене не вийде, але...

— Можна забути все це. Але діло набагато серйозніше, ніж ти думаєш. Тому краще помовч.

— Мені здається, ти жалієш сам себе. Якби ти одружився з Еммі, все було б не так. Я не знаю як, знаю тільки, що краще. Коли-небудь я неодмінно побачу її, щоб зрозуміти...

— Вона й так багато страждала. Зустріч з тобою завдасть їй ще більше страждань.

— Я знаю,— сказала Кармен глухо.— Вона зовсім інша. Вона чиста, незважаючи ні на що. А я... мабуть, підсвідомо завжди відчувала свої вади й не могла боротися з цим...

Тоні мовчки вийшов з кімнати. Вона подалася за ним.

— І все-таки ти міг би простити мене,— з відчаєм сказала вона.

— Так, міг би. Але ти маєш рацію, все так змінилося... І, головне, як я можу простити самого себе?

— Ти вертаєшся до неї?

— До Еммі?

— А до кого ж іще Ти ж завжди любив її. Весь цей час.

— Якби я навіть прийшов до неї, вона б не прийняла мене. Ні, я просто вертаюся до Антіполо, та й годі.

— Не роби цього Хочеш, я поясню тобі, як це сталося?

— Не варто. Річ, загалом, звичайна, це трапляється і з дуже порядними людьми.

— Я не вважаю себе порядною. І тато теж не з порядних — ти сам якось говорив про це. Ти сказав, що він негідник за переконанням і патріот з вигоди. Мабуть, так воно і є.

— Не треба пояснювати мені, що таке життя. Я не хочу слухати тебе.

Кармен вибігла за двері, не зачинивши їх.

Він, нарешті, зібрав усі речі й уважно оглянув кімнату, щоб переконатися, чи нічого не забув. Усе, що варто було забрати з собою, влізло в дві валізи. Решту брати не обов'язково,— якщо Кармен пришле йому інші речі, він просто подякує їй у записці. Так, здається, роблять цивілізовані люди.

Він підняв обидві валізи і здивувався, що вони такі важкі. Потім пригадав, що вже хтозна-відколи не займався фізичною працею і не піднімав нічого важчого за портфель. Усміхнувшись, він поніс валізи до дверей.

У дверях стояла місіс Вілья, і її огрядне тіло заступало прохід. Вона все ще була в тому безглуздому комбінезоні — її вбрання на сьогоднішньому прийомі. Оскільки прийом було присвячено сталеплавильній промисловості, то місіс Вілья зображала сталевара. Голос її звучав стомлено, де й поділася звичайна ущипливість:

— Кармен плаче. Вона не сказала мені, через що ви посварилися. Думаю, і ти не скажеш. Ви обоє вже досить дорослі люди й самі можете розібратися, що добре, а що погано. Ти справді йдеш, Тоні?

— Так, мамо,— відповів він і поставив валізу.

— Може, це тому, що я погано ставилася до тебе?

Тоні уважно подивився на її яскраво нафарбовані губи, жирне підборіддя, запитливі очі.

— Ви завжди подобалися мені, мамо, хоч я чудово знав, що ви ніколи не відчували до мене особливої прихильності. Ви єдина в цьому домі не надягали на себе маску. Ви завжди були самі собою.

— Річ не тільки в цьому, сину мій.— Вона вперше назвала його сином, і це зворушило його.— Мені жаль, якщо в тебе склалося враження, нібито я недолюблювала тебе. Повір мені, це не так.

— Нічого, мамо. Тільки з вами мені не треба завжди бути насторожі. Це головне.

— Ох, я зовсім не ангел, Тоні!

— Але ви завжди щирі, мамо. Я ніколи не подобався вам, і ви не старалися бути ласкавою зі мною. Принаймні це чесно. І я зразу навчився не ображатися на вас за це — від першої нашої зустрічі. Пам'ятаєте, як я тоді прийшов у ваш дім...

— Це минуле. Минуле треба зберігати там, де йому належить бути.

— Але минуле теж дуже важливе, мамо, воно нерозривно зв'язане з теперішнім.

— Я ніколи не думаю про минуле, воно мені ні до чого.

— Я знаю, мамо.

— Це Кармен розповіла тобі?

— Про що, мамо?

— Про мою сім'ю.

— Ні, вона ніколи не говорила мені про це, але я вже давно все знаю і, сказати відверто, мені це теж байдуже.

— Ну що ж, тим краще. Отже, нема потреби все розповідати.

— Я все розумію, мамо.

— Ні, ти нічого не розумієш. Якби ти розумів, ти б негайно розпакував валізи.

— Хотілося б мені, мамо, щоб ваші слова бодай що-небудь змінили. Але це неможливо. Я, здається, розумію, чому ви недолюблювали мене. Бачачи мене, ви згадували своє минуле.

— Не треба так велемовно.

— Пробачте, мамо.

— Але й не будь дурнем. Я зовсім не хочу сказати, що ти повинен лишитися тільки тому, що подобаєшся мені. Річ не в цьому. Я егоїстична жінка, Тоні, і я думаю тільки про себе. І про дітей. Що буде з Кармен? Ти перша пристойна людина, яку вона зустріла в житті,— і не тільки вона, вся наша родина. Не думай, що це комплімент. Бачиш... мої подруги часто говорять про тебе. Вони вважають, що в тебе навіть мозок влаштований якось інакше... не так, як у нас у всіх... ми ж здатні лише робити гроші. І дон Мануель... він мій чоловік, і я знаю, як він цінує тебе...

— Ото вже не думав, що являю собою таку цінність,— пожартував Тоні.

— Ще раз прошу тебе: не треба говорити надто розумно. Я хочу сказати тобі одну, власне, дуже просту річ. Коли-небудь ти зрозумієш, що все, що добре для Вілья, добре й для тебе.

Тоні взявся за валізи.

— Я йду, мамо,— твердо сказав він.— Я не знаю, що чекає на мене в майбутньому, та якщо я зміню своє рішення й надумаю повернутися, ви перша взнаєте про це.

Місіс Вілья із сумнівом похитала головою.

— Ні, я знаю вашу породу. Коли ви щось візьмете собі в голову, ніщо не примусить вас відмовитись од свого. І якщо ти зараз вийдеш за ці двері, ти ніколи більше не зайдеш у них.

— Невже я такий простий і ясний, як відкрита книжка?

— Це вже остаточно, Тоні,— сумовито сказала вона і, відступивши вбік, звільнила прохід.

Вона провела його в хол.

— Пробачте, мамо,— сказав він коло дверей, не випускаючи валіз із рук. Тепер вони не здавалися такими важкими. Він легко поніс їх до бічної хвіртки і вийшов на вулицю. За хвилину він сидів уже в таксі.

В Антіполо Тоні приїхав, коли місто вже спало. На вулиці Блюментріт було безлюдно, а вузенька крива вуличка з неоковирними дерев'яними будівлями здавалася й зовсім вимерлою. Кілька водіїв джипні, що мешкали неподалік, все ще сиділи в забігайлівці у Сімеона, допиваючи дешеву каву. Їхні машини стояли на вулиці, наче коні при конов'язі, слухняно чекаючи, коли приїде експрес з Бікалю[1]. Тоді, можливо, пощастить знайти пасажира.

Тоні не був тут уже кілька тижнів. Він намагався забути про існування цієї вулиці, та марно — він знову вернувся сюди, як злочинець вертається на місце злочину. Це справді було місце злочину, бо саме тут він завдав так багато зла людям — Бетті, Еммі і, нарешті, собі.

Він узяв валізи й вузькою стежкою пішов до будинку. Двері були зачинені. Він двічі постукав. Лише зараз він зрозумів, що не знає, що сказати сестрі, як пояснити те, що сталося. На стукіт ніхто не обізвався. Він постукав ще, уже голосніше, й погукав:

— Мананг Бетті, мананг Бетті!

Його голос лунко дзвенів у нічній тиші. В домі зашаруділи чиїсь кроки, над головою тьмяно засвітилася електрична лампочка, і він почув голос Бетті:

— Хто там?

— Це я, Тоні,— відповів він.

Двері відчинилися. На порозі стояла Бетті. Він не бачив її відтоді, як вона повідомила йому про смерть батька. Спогад про це озвався в ньому пекучим соромом, він забув усі слова і, похиливши голову, мовчки стояв перед нею з валізою в руках. Його поява серед ночі і незвичайний вигляд так вразили сестру, що якийсь час вона не могла вимовити й слова. Та вона швидко опанувала себе й сказала спокійно, неначе він щойно повернувся зі школи:

— Заходь. І не забудь свої речі, бо який-небудь злодюжка хутко їх привласнить. Добре, що ти згадав про нас.

В її словах звучав сарказм. Що ж, він заслужив це, адже він справді рідко згадував про сестру й про цю жалюгідну халупу, яка колись була його домівкою. Хоч як дивно, він не почував себе ображеним — зрештою ці ущипливі слова промовила його сестра. Так, це вона мала підстави почуватись ображеною. Аж тепер він ясно усвідомив, що за весь той час, що він прожив у Санта-Меса, він жодного разу по-справжньому не подумав про нужденну долю своїх родичів, кинув їх і забув про них. Бетті мала цілковиту слушність.

Він мовчки рушив за нею в кімнату. Тут нічого не змінилося — ті ж плетені меблі, на яких його небожі лишили безліч подряпин, білі накрохмалені серветки, куплені ще Еммі. Дешева копія картини Окампо[1] так само вітала його розмаїтістю барв. Так, тут нічого не змінилось і не могло змінитися.

— Я прийшов не в гості, мананг,— пригнічено сказав він.— Я вернувся назовсім. Сподіваюсь, ти мене не виженеш.

В її очах блиснув радісний вогник, і вона сказала з іще більшою ущипливістю:

— Що там сталося? Невже ти нарешті здогадався, що твоє місце тут, а не в тому палаці Санта-Меса?

Голос її звучав переможно.

— Не знаю, як ти поставишся до цього,— сказав він, не звертаючи уваги на її іронію,— але я вирішив піти від них. Може, я дурень, але я пішов від Кармен.

Вона сіла в плетене крісло й уважно подивилася на нього. Сарказм її зник, вона всміхнулася йому як сестра.

— Ти чуєш? Мій чоловіченько хропе як завжди, та й твої небожі від нього не відстають. Вони навіть не чули твого грюкоту, хоч ти переполошив усіх сусідів.

Але Тоні було не до пустих балачок.

— Скажи мені, мананг,— спитав він,— я вчинив правильно? Не питай, чому так сталося, просто скажи: я маю рацію?

— Спершу скажи, чому ти пішов?

— Це не має значення. Я посварився з Кармен, та й годі.

Він з хвилюванням чекав її відповіді. В глибині душі він сподівався, що вона погодиться з ним — нехай навіть просто з жалю. Зараз йому не потрібна була істина, найбільше він хотів одного — співчуття.

— Ні, ти вчинив неправильно,— відповіла вона рішуче.— Тобі не слід було йти. Я завжди говорила — ти створений для більшого. Тут тобі не місце. Твоє місце там. А тепер усьому край, ти звідси не вирвешся. Такої нагоди більше не буде.

— Зате я тепер вільний,— з почуттям сказав він.

Бетті гірко розсміялася.

— Знову твоя гордість. Скільки разів я тобі казала, що гордість — це не для нас. Вона може бути тільки в багатих.

— Я не вірю в це.

— І даремно.

Бетті встала, прислухалася до хропіння нагорі. Потім повернулася до Тоні.

---

[1] Півострів на південному сході Лусону.

[1] Сучасний філіппінський художник.

— І довго ти збираєшся пробути в нас?

— Не знаю,— відповів він і теж підвівся.— Мабуть, стільки, скільки ти дозволиш.

— Так, буде трохи затісно,— сказала Бетті, але в її голосі не було невдоволення.— Адже тобі потрібен спокій. Ти повернешся до університету? В тебе є якісь заощадження?

Він похитав головою.

— З університетом навряд чи що вийде, і, звісно, грошей у мене нема.

— Так, тут тобі буде не дуже зручно. А ще ж і сусіди що скажуть? Вони ж знають, як вигідно ти одружився. З мене й без того всі глузують, коли мені доводиться ходити в старій сукні й коли на сніданок я купую тільки жменю рису та сушену рибу.

— Я хотів би пожити тут, поки не підшукаю собі квартиру. І, головне, поки не знайду роботу.

— Виходить, зараз ти збираєшся шукати роботу?

Він кивнув.

— Авжеж. Треба заробляти. Гроші потрібні не тільки для мене самого, адже треба платити за навчання твоїх дітей.

— Про це ти можеш поки що забути,— всміхнулася вона.— Поки в мене і в Берта є робота, діти не залишаться без освіти.

— Я знаю свої обов'язки,— рішуче сказав Тоні.— І не будемо більше говорити про це. Та коли хочеш знати, найбільше мене непокоїть Еммі. І її син...

— Про неї тобі нема чого турбуватися. Нехай вона сама дбає про себе й про свого сина.

— Ти не розумієш. Її син — це мій син, мананг. Я сам не знав про це, але минулого тижня я був у Росалесі.

Бетті з подивом звела на нього очі.

— Так,— підтвердив Тоні,— це мій син. Шість років! Боже, як вона страждала!

Він замовк. Бетті теж довго не могла вимовити ні слова. По тривалій паузі вона сказала:

— Але, Тоні, що ж ти тепер робитимеш?

— Не знаю.

— Що вона сказала тобі?

— Вона просто зневажає мене. Вона не сказала цього, але я знаю.

— Даремно ти так кажеш. Наскільки я знаю Еммі, вона ніколи не була бездушною...

— Вона має право бути такою зі мною.

— Але що ти тепер робитимеш? Ти ж не можеш одружитися з нею! Адже в нас немає розлучень... Та й Кармен не дозволить.

— До Кармен мені тепер нема ніякого діла. Але я винен перед Еммі й мушу допомогти їй.

— Як?

— Ще не знаю. Може, спробую полегшити її становище. Тим більше, що в неї син... Я не хочу, щоб він ненавидів свого батька. Розумієш, я батько...

— І все-таки ти не можеш одружитися з нею.

— Я знаю.

— Я хочу допомогти тобі.

Він не просив її про поміч, і її слова зворушили його.

— Я розумію, що багато зробити не можу,— вела далі Бетті,— але я хочу допомогти тобі.

— Так, уся сім'я... ми завжди тримались одне одного.

— Ти мій брат. Ти можеш украсти, можеш убити, але ти все одно залишишся моїм братом. Зараз я постелю тобі.

Вона вийшла з кімнати, і сходи зарипіли під її ногами.

Зоставшися сам, він раптом зрозумів, що, як і раніше, він лишився частиною сім'ї — традиційного філіппінського роду, який для нього, як і для всіх філіппінців, виявився останнім надійним притулком. Йому не вдалося вийти з нього, інстинкт самозбереження знову загнав його в стадо.

Він підвівся і підійшов до вікна. Антіполо поринуло в пітьму. Так, він дома. І це може означати тільки одне: загибель, крах усіх надій. Голос Берта одірвав його від похмурих думок:

— Агов, Тоні, пробач, я так спав, що не чув, як ти прийшов.

Широко всміхаючись, Берт стояв у дверях в самих трусах. Він підійшов до вікна й став біля Тоні.

— Пробач, що підняв вас у такий час.

— Бетті сказала, що ти пішов від Кармен. Ти розумієш, що ти накоїв? Це ж чортзна-що. По-моєму, ти вчинив дурницю. Ти розумієш, що я маю на увазі.

— Не думаю, що це дурниця,— всміхнувся Тоні.

Увійшла Бетті й запропонувала йому йти нагору спати.

Замість того, щоб послухатись її, Тоні сів на плетений диванчик і знову задумався.

Усі вони — Бетті, Берт — могли жити далі. Але він втратив усе добре й справжнє, що було в житті й заради чого варто було жити. Він втратив усе — Еммі, майбутнє. Він втратив усе це тому, що всередині в ньому була червоточина, якийсь вірус, що все роз'їдав. Боже мій, він міг би давно здогадатися про це. Вже давно можна було здогадатися, що він хворий.

Він подумки повторив ці слова: «Я хворий». Лишалося одне — піти звідси. Піти геть.

— Я не хочу спати,— сказав він сестрі й погладив диванчик. У ньому завжди було

повно блощиць, і він зовсім недоречно подумав, як одного разу в спеку він виніс його до залізничного полотна й поливав окропом, а потім залишив там на кілька годин.

— На твоєму ліжку нагорі зараз сплять хлопчики,— сказала Бетті,— і я постелила тобі долі. Там трохи затвердо — ти ж уже багато років не спав на підлозі. Але скоро вже вставати.

— Не турбуйся, я краще вийду пройдуся. Треба дати лад думкам.

Він брехав — ніколи його думки ще не були такі ясні. Підвівшись, він рушив до дверей.

— Тобі треба поспати,— сказав Берт.

— Не турбуйся, манонг. Ще більше мені треба побути на свіжому повітрі.

Вони провели його до дверей, не забувши нагадати, щоб він був обережний, бо тут Антіполо, а не Росалес, і небезпека чигає тут на нічного подорожнього на кожному кроці. Запевнивши їх, що все буде гаразд, він вийшов на вулицю. Зрештою, сказав він собі, я знаю, що таке Антіполо, бо звідси я почав свій шлях. Невже мені доведеться закінчити його тут-таки?

Думка про те, що він вернувся, була осоружною. Все життя він намагався покинути Росалес, а потім Антіполо. З Росалесом він розстався, але не так, як хотів. Тепер він не міг вернутися туди, бо не смів дивитися в очі Еммі й своєму синові. Синові тепер напевне доведеться рости в тому світі, з якого він сам завжди хотів вирватися. Та, як з'ясувалося, марно, і з цим нічого не вдієш. Може, хлопчикові пощастить більше, якщо він слухатиметься материних порад — вона буде йому доброю наставницею, навчить його всього доброго, вселить в нього сміливість і рішучість. Так, хлопчик матиме здорове коріння — не те, що його батько, який втратив грунт під ногами. Втратив його настільки, що не міг, не мав права зустрітися зі своїм сином. Так, він винен не тільки перед Еммі, а й перед цим хлопчиком. З глибини його душі рвався крик: «Еммі, прости, прости мене!»

Не було нікого, хто міг би втішити його, не було нікого, хто простягнув би йому руку допомоги й сказав би, що все буде добре. І, головне, не було Еммі, яка одна могла б попустити зашморг, що душив його. Він любив тільки її, і тільки вона могла врятувати його. Для рятунку треба було, щоб вона передала йому бодай частку своєї віри, якої він не мав.

Він повернувся. Повернувся в це кубло, що його називають Антіполо. Коло замкнулося. Так, це кінець. Усе життя він намагався вирватися з цієї брудної смердючої вулички, де тхнуло аміаком і гнилизною, і ось він знову тут і йти більше нема куди: Еммі не прийняла його, і він не може тікати до Росалеса; він сам не прийняв університету, він не міг повернутися в середовище журналістів, бо й там він загинув би,— ця клоака затягувала людей і сильніших за нього. Можна було б кінчити так, як Годо й Чарлі — безглуздою бравадою й позерством приховувати свої страхи, але цей шлях був не для нього.

Свідомість того, що всі відмовилися від нього, що не лишилося місця, куди б він міг тікати, сповнювала його жахом. Ніколи він не був такий самотній.

Якби він міг виплакатися, йому стало б легше. Та в горлі стояв клубок, він не міг витиснути й сльозинки. Тупий біль краяв йому груди.

Він звернув у брудний завулок, що вів до залізниці. Здалеку долинув свисток паровоза — мабуть, підходив експрес із Бікалю.

Все постало перед ним із страхітливою чіткістю. Він стояв на краю безодні. Річ не в зраді Кармен — він міг би її простити. Зрештою, в нього стало б на це здорового глузду й він міг би якось зрозуміти її — хіба він сам не вірив в улог і в право на задоволення чоловічих потреб? Навіть із шлюбом їхнім ще можна було б щось зробити, він міг би ще жити з нею і втішатися комфортом, який давала родина Вілья, міг би переконати себе в тому, що він саме цього й хотів — ситого добробуту.

Та все було не так просто. Йшлося не стільки про те, що вона вчинила,—це було лише останнім поштовхом, краплиною, яка переповнила чашу, — як про те, що вона сказала йому. А вона сказала правду — він надто легко пішов на цю принаду й зрадив себе. Її зрада лише порвала останню завісу, якою він затулявся від гіркої істини.

І те, що він зараз зробить, він зробить не через Кармен — забагато честі для неї. Це треба зробити тільки заради себе самого. Тільки цим він зможе показати самому собі, що в нього ще лишилася сміливість. Зрештою, він син свого батька.

Він згадав про діда, якого ніколи не бачив, про паламаря, який ревно служив богові й писав латиною про гордість і смирення, й подумав, як помер цей учений чоловік. Чи зберіг він в останню хвилину віру в бога? Сам Тоні брав під сумнів не тільки мудрість, а й просто існування справедливого творця, що винагороджував чесноту вічним життям. «Убий того, хто сумнівається в ньому», — пригадав він. Він не жалкував про свій намір зробити це. То не гріх, а коли й гріх, то не його, а тих людей, які були круг нього й зробили його таким, яким він є. Вони вилили його в таку

форму. Зараз, в кінці життєвого шляху, в нього не було вибору. Він міг би стерти цю ганебну пляму, якби мав у чому дорікнути собі, якби знову повірив і покаявся. Боже, боже, повторив він в смертельній тузі, я не чиню зла, мені нема в чому покаятися, я не можу молитись!

Він заблукав — зрештою, він був усього лиш людиною і його охоплювали бажання, древні, як світ, і не він перший підкорився їм. Він тільки людина, й тому міг не встояти. Але він міг очистити себе — на це треба було лише невелике зусилля, він міг врятувати себе — не від пекла, а від нестерпного болю, якого завдає людині її власне сумління. Смерть очищає людину, й нехай він буде недолугим і жалюгідним, з життя він піде з високо піднесеною головою.

Скільки разів він уже думав про це? І чому раніше він не розумів, що самому піти з життя — це єдине, що лишалося зробити? Так, він був слабкий, тепер він чітко усвідомлював це, і ця свідомість завдавала йому такого ж болю, який відчуває дитина, коли вперше обпече у вогні руку. І тепер йому треба було довести єдиним способом, який залишився, що в нього ще є сила, що він людина. Він повинен зробити це негайно, бо вранці навіть не зможе серйозно думати про це, його знову обманить свіжість ранку, як обманювала вже не раз. Писати останнього листа вже пізно, та й ні до чого. Шкода заходу. Нікого він не міг звинуватити в своїй загибелі, навіть Кармен. Щодо неї це буде, мабуть, злим жартом. Навряд чи вона зрозуміє його. А втім, може, й зрозуміє.

Він глянув на годинник. Була п'ята година, й ранкова зоря сяяла на небосхилі.

Антоніо Самсон глибоко зітхнув. Дивно, зараз він не відчував неприємного запаху, який звичайно долітав з брудних канав, що тяглися вздовж залізничної колії. Повітря здавалося чистим і свіжим. Добре, що ще темно й не видно потворних будівель.

Він нахилився й поторкав рейку. Сталь була холодна й бездушна. «Як сама доля», — слова звично склалися в шаблонну фразу. Зате колеса поїзда будуть теплі.

«Мене рознесе на шматки», — подумав він і здригнувся.

— Мене рознесе на шматки, — сказав він уголос і вперше в житті йому було байдуже, який вигляд він матиме в очах людей.

ХОР

Лоуренс Бітфогель, фахівець з економіки сільського господарства, з'явився в Манілі на початку грудня. Маніла була для нього останнім пунктом цивілізованого світу по дорозі в забутий богом і людьми закутень під назвою В'єнтьян. Тому він збирався провести два тижні в Манілі дуже весело, що трохи примиряло його з перспективою потрапити до Лаосу. Крім того, був і чисто науковий інтерес: два роки він провів у Південній Америці, і йому було цікаво порівняти становище на Філіппінах і в бананових республіках.

Та найбільше йому хотілося побачити Антоніо Самсона й самому переконатися, чи правду говорив той про свою країну. Дівчата з оголеними персами, улог, ритуальні танці в горах — Тоні так спокусливо змальовував усе це...

«Суперконстелейшн» підлетів до Маніли ще до сходу сонця. Внизу тягнулася низка вогнів, схожих на розкидані перли. До різдва залишалося ще два тижні, але маленький аеропорт уже був прикрашений різдвяними ліхтариками та різнокольорними електричними лампочками, а з ресторану, що містився по той бік митного бар'єру, долітали мелодії «Різдвяних дзвонів». Тоні не раз казав йому, що в Манілі він не тужитиме за батьківщиною, і, схоже, мав слушність — філіппінці були безнадійно американізовані. Аеропорт, як і змальовував Тоні, був невеликий і брудний. Як в усіх адміністративних будинках, тхнуло порошком від блощиць і застояним тютюновим димом. Митники були перебільшено офіційні й неприступні. Та він не звертав уваги на такі дрібниці — він полюбив цю країну заочно, зі слів маленького гарного філіппінця, з яким чотири роки прожив в одній кімнаті.

Він розраховував, що його приїзд буде сюрпризом для Тоні, але того ж дня довідався про смерть друга. Леррі приїхав запізно.

Він вирішив поїхати до університету і сів у автобус. Вперше він не звертав уваги на довколишній світ. Пригадуючи згодом поїздку до університету, він міг сказати тільки, що за вікном пролітали дерева, дерев'яні будиночки, зелені лужки. Він ніяк не міг примиритися з тим, що Антоніо Самсон мертвий. Леррі згадав один з ілоканських анекдотів Тоні — певне, шотландського походження — про те, як половина населення ілоканського містечка наклала на себе руки, коли власник похоронної контори, з метою поправити занепалі справи, оголосив, що протягом тижня він ховатиме шановних клієнтів безплатно.

Леррі похмуро думав про смерть, про те, що вона несподівано може прийти й до нього. Тоні був неординарною людиною — в ньому було щось таке, що дозволяло чекати від нього багато чого, і він сам

усвідомлював свої можливості. Такі багатообіцяючі люди, як Антоніо Самсон, не повинні вмирати перш ніж покажуть себе.

Декан Лопес охоче погодився з усіма цими міркуваннями цікавого молодого американця, а коли довідався, що Леррі чотири роки прожив в одній кімнаті з Тоні, помітно пом'якшав.

— Добре часто гине на самому початку, — сказав він і запропонував випити кока-коли.

Лоуренс Бітфогель машинально взяв пляшку, подякував і поринув у мовчання.

— Я покладав особливі надії на нього, — сказав декан і підвівся. Він підійшов до вікна і, дивлячись на залите сонцем університетське містечко, вів далі:

— Я б подбав про його академічну кар'єру, але в нього були інші плани. Ви знаєте, що він сам залишив університет?

Декан круто обернувся до американця. Лоуренс Бітфогель із сумнівом похитав головою:

— Це дивно. Він так мріяв про університет...

— Я теж так думав, — погодився декан, — але ж ви знаєте, які ці сучасні молоді люди. Вони завжди носяться з якимись безглуздими ідеями, особливо ті, хто їде до Штатів і повертається з докторським дипломом. Вони вважають, що одним махом можуть змінити світ. Я не хочу сказати, що Антоніо Самсон був зеленим хлопчиськом, ні. Я дуже любив його. Всі знають, що саме я добився для нього цієї поїздки до Америки.

— Я знаю, — сказав Лоуренс Бітфогель.— Він.сам казав мені про це. Він дуже високо цінував вашу допомогу, сер. Він хотів працювати під вашим керівництвом і дотримувався ваших вказівок... особливо в отій його праці про міграцію ілоканців. Наскільки я розумію, сер, ви теж ілоканець...

Декан Лопес усміхнувся:

— Авжеж... але Тоні... він був надто нетерплячий. А в нашій країні головне — це терпіння.

— Але мені завжди здавалося, що саме терпіння в нього скільки завгодно. Я в цьому переконався, дивлячись, як він працює над дисертацією. Я б особисто не зміг бути таким старанним.

Декан кивнув головою. Помовчавши, він провадив далі:

— Його дисертація — дослідження про філіппінську революцію і про ілюстрадос— уже вийшла з друку. Його дружина опублікувала її два місяці тому. І я чув, що праця про ілоканську міграцію теж незабаром вийде в світ.

Декан підійшов до книжкової шафи, витягнув новий томик і подав його американцеві.

Леррі Бітфогель розгорнув книжку. В списку людей, котрим автор висловлював подяку, він зразу знайшов своє прізвище. Перед ним знову постав Тоні, схилений над столом перед вікном, за яким повільно падав сніг. Він пригадав нескінченні суперечки про класи та їхню роль, про війни та революції, про аристократію й буржуазію, що, як запевняв Леррі, дбає лише про свою вигоду й ладна співробітничати з будь-яким іноземним завойовником, аби тільки не потерпіли її інтереси. Так було й так буде, говорив він, і це становище справедливе на всіх широтах, в будь-якій країні, на що Тоні відповідав, що бувають і винятки, і доводив, що на Філіппінах, наприклад, ілюстрадос були справжніми революціонерами.

Леррі спіймав себе на тому, що він усміхається, і хутко погасив усмішку, яка була в цей момент зовсім недоречна.

— Так,— сказав він, зітхнувши, і повернув книжку деканові, — то були чудові часи... ми були разом...

Потім він спитав, як помер його друг.

— Хіба ви ще не знаєте? — здивувався декан. — Це вельми сумна історія. Нещасливий випадок. Це сталося рано-вранці, і, кажуть, Тоні був дуже п'яний — після якогось прийому він подався до Антіполо провідати родичів. Начебто не було іншого часу. Машиніст паровоза запевняв, що він намагався зупинити поїзд...

— Боже мій, — хрипко прошепотів Леррі.

Декан кивнув і вів далі:

— Еге ж, усе було саме так. Він переходив через колію... До того ж був п'яний... Ви розумієте, до чого він докотився? Рановранці, напідпитку... Ось вона, цивілізація...

— А як його дружина?

— Про неї не турбуйтеся, — з усмішкою сказав декан. — Вона не пропаде. Я жодного разу не бачив її, але, кажуть, вона дуже вродлива. Метиска. Але й це ще не все. Ви знаєте, хто її батько? Мануель Вілья. Бачили правління корпорації Вілья на бульварі Рохаса? Величезні земельні володіння, інтереси в лісообробній промисловості, в судноплавстві, сталеплавильний завод...

Лоуренс Бітфогель кивнув:

— Виходить, велося Тоні не так уже й зле. Якби він був живий...

За тридцять хвилин Лоуренс Бітфогель уже телефонував донові Мануелю Вілья й був радий почути, що найбільший філіппінський підприємець дуже хоче бачити його.

— Так, професоре Бітфогель. Тоні багато розповідав про вас. Так, звичайно. Я щасливий, що друг Тоні тут, у місті. Що ви маєте намір робити сьогодні ввечері?

Леррі відповів, що ввечері він вільний.

— Чудово! — зрадів дон Мануель. — Тоді

я попросив би вас увечері бути в себе в готелі. Я щасливий запросити вас на вечерю. Збереться кілька друзів. Так, з нагоди обрання одного з моїх хлопців до міського управління. А крім того, один приятель їде до Ріо, отож це буде заразом і прощальна вечеря. Мені набридли чисто ділові розмови...

Леррі відчув у його голосі смуток.

— Отже, — вів далі бізнесмен, — ви прийдете? Ну, а якщо прийом вам видасться нудним, я сам одвезу вас до готелю.

— Я буду дуже радий зустрітися з вами, — сказав Леррі. Він узяв до відома попередження про те, що прийом може бути нудний, — хто їх розбере, цих бізнесменів, котрі тільки й знають, що робити гроші. Згодом, пригадуючи вечір, проведений в домі дона Мануеля, він зрозумів, що ніколи в житті йому вже не доведеться бути в такому вишуканому і разом з тим такому занудному товаристві. Але він не шкодував про те, що побував там, бо тільки після цих відвідин як слід усвідомив, що таке сучасні Філіппіни й хто керує ними.

Йому стало ясно, чому такі люди, як Антоніо Самсон, так запекло виступали проти правлячої еліти. На цій вечері Леррі зрозумів, що занапастило Тоні.

Бен де Хесус із дружиною заїхав за ним до готелю. Коли він спустився вниз, подружжя пило мартіні біля стойки в прохолодному барі, й наповнена склянка вже чекала на нього. У чорному костюмі з краваткою Леррі почувався жахливо, і з заздрістю дивився на Бена, який був у легенькій тагальській сорочці.

— Ви маєте надто церемонний вигляд, — сказав йому Бен, — костюм застебнуто на всі гудзики, краватка... все це не для нашого клімату. Уявляю, як вам у цьому комірці...

— Річ у тім, що я перебуваю на державній службі, — пояснив Леррі. — Експерт з економіки сільського господарства. Отож доводиться додержувати етикету.

— Це цікаво, — відгукнувся Бен. — Я теж маю деякі земельні володіння. Було б корисно поговорити з вами.

Вони допили мартіні й підвелися. Бен був високий і стрункий, його можна було назвати красенем. Мабуть, його дружина свого часу теж була гарна — коли важила менше, ніж зараз.

Біля дверей готелю на них чекала машина — розкішний «лінкольн».

— Так, я маю землю,— вів далі Бен уже в машині, — але в нашій країні це анічогісінько не важить. Бачте, маєтки тут дають дуже мало — набагато менше, ніж могли б. Тому я змушений працювати на дона Мануеля. До речі, керую і його земельними володіннями. Майте на увазі, я зовсім не скаржусь.

— Ти надто скромний, — втрутилася його дружина. — Всі знають, що без тебе землі дона Мануеля не давали б ніякого прибутку. — Вона повернулася до американця. — Це він умовив дона Мануеля фінансувати будівництво Форбс-Парку — знаєте, зараз це чудовий куточок на околиці Маніли. Між іншим, саме за заслуги в будівництві Форбс-Парку його обрали до міського управління.

— Моя вірна дружина й захисниця, — сказав Бен, поплескавши її по плечу.

— Поздоровляю, — механічно відгукнувся Леррі. — Наскільки я зрозумів, сьогоднішній прийом влаштовано на вашу честь.

На місто уже спустилися сутінки, але лампи денного світла і різноколірні лампочки, які з нагоди різдва прикрашали крамниці, розігнали пітьму й розвіяли похмурі думки Лоуренса Бітфогеля. Повітря на бульварі біля моря було як завжди свіже. Коли вони проїжджали район нічних клубів, Бен пожвавішав.

— Зараз став модним новий танець — причому зовсім непоганий. Вам треба побувати в наших нічних клубах і повчитися.

— Я тут пробуду всього два тижні, — сказав Леррі.

— Ну, якщо взятися за це серйозно...

Розмова точилася в тому ж дусі. Вони поговорили про погоду, про те, як філіппінці святкують різдво. Потім дорога пішла нагору, машина помчала вулицею, обсадженою високими деревами, й незабаром вони під'їхали до будинку дона Мануеля Вілья.

Коли вони піднялися на терасу, Лоуренс Бітфогель одразу помітив, що дон Мануель уже напідпитку, хоч з'їхалися ще не всі гості. У нього підозріло блищали очі, обличчя взялося червоними плямами, простягнута рука помітно тремтіла. А проте руку Леррі він потиснув несподівано твердо, і це сподобалося гостеві.

— Дуже радий познайомитися з вами, професоре Бітфогель, — сказав дон Мануель. — Мені рідко доводиться зустрічатися з такими американцями, як ви. Звичайно я маю справу з усілякою наволоччю.

Це не було схоже на світське вітання, і Лоуренс Бітфогель трохи розгубився, що з ним траплялося рідко. Він безпорадно озирнувся, шукаючи підтримки, але гості — близько двадцяти чоловік, що прийшли попрощатися з сенатором Рейєсом і поздоровити нового члена муніципалітету, — тільки всміхалися, дивлячись на нього. «Зрештою, я тут гість», — подумав Леррі і сухо відповів:

— Дякую за комплімент, сер.

Дон Мануель по черзі відрекомендував кожного: сенатор Рейєс, самовдоволений і респектабельний на вигляд політичний діяч; Альфред Денгмаут, американський мільйонер; два китайці, японець, який радо всміхався до всіх, показуючи при цьому нерівні зуби; цілий виводок обвішаних коштовностями матрон з чоловіками. Леррі провели до головного столу і посадили навпроти дружини дона Мануеля. Подали напої. Леррі взяв джин з тоніком і роздивився довкола. Тепер, коли всі перезнайомилися, ніхто не звертав на нього жодної уваги. Тільки місіс Вілья, здавалося, зацікавилась ним.

— Скільки часу ви пробудете в Манілі, професоре? — запитала вона.

— Всього два тижні, мадам, — ввічливо відповів Леррі. — Я думав зробити Тоні сюрприз... Ви ж знаєте, чотири роки ми прожили з ним разом, в одній кімнаті...

— Вам треба затриматися тут, — безцеремонно перебила його місіс Вілья, яка, здається, не хотіла говорити на цю тему. — За два тижні ви навіть не встигнете познайомитися з філіппінською гостинністю...

— Ти мусила б уже знати, що насправді в цій країні немає ніякої гостинності, — втрутився дон Мануель, що взявся невідь-звідки. Він підморгнув американському гостеві й провадив далі:

— Ходімо, професоре, нам треба побалакати, а тут гомін.

Він твердо взяв Леррі під руку, порадив узяти з собою склянку з джином і повів його до басейну. Леррі не знав, що сказати, — він знав лише, що треба бути ввічливим.

— Я не хочу засмучувати вас, — невпевнено почав він, — але я ніяк не можу звикнути до думки, що Тоні немає серед живих...

Дон Мануель помовчав, потім промовив рівним голосом:

— Він помер, і з цим нічого не вдієш. Шкода, звісно... Він помер таким молодим...

Коло басейну справді було тихше.

— Часом так приємно побалакати з незнайомою людиною, яка не має до тебе ніякого відношення і не являє для тебе певного інтересу, — сказав раптом дон Мануель. — Ви саме такий незнайомець, професоре. Ви просто тінь або привид, який терпляче слухає, але не відповідає, не бере участі в розмові й не набридає. Ви розумієте, про що я кажу?

— Ні, сер, — невпевнено відповів Леррі.

— Ну, не прикидайтеся наївним. Ви ж іноді розмовляєте самі з собою?

Леррі кивнув. Розмова почала цікавити його.

— Ну, то мушу вам признатися, що я лише підставна особа. Маріонетка, яку смикають за ниточки. Щоправда, досить дорога маріонетка. У вас у Штатах теж є маріонетки, професоре Бітфогель? Звісно, що є. А тепер давайте поставимо запитання: хто смикає за ниточки й керує мною?

Він ухопив Леррі за руку, підвів до краю басейну й провадив далі змовницьким тоном:

— Не думайте, що я п'яний. Тобто я таки п'яний, але я знаю, що кажу. Запам'ятайте це, професоре. Сьогодні я можу бути п'яний як чіп, але завтра я знову буду абсолютно тверезий. І запевняю вас, завтра сумління вже не мучитиме мене. Так ось, вернімося до нашого запитання: хто ж усетаки смикає за ниточки й керує мною?

— Сер, може, не варто псувати такий чудовий вечір?

— А я й не псую. Це ви намагаєтеся все зіпсувати. Я мушу сказати вам дещо, а ви повинні вислухати. Ви знаєте Денгмаута, отого американця? Так ось, він приїхав до цієї країни злидарем, усе його багатство становили срібні лейтенантські нашивки. Це було давно, в сорок п'ятому, під час визволення. А чи знаєте ви, скільки він коштує сьогодні? Більш як тридцять мільйонів. У нього широкі інтереси — в суднобудівництві, в сільському господарстві, в тютюновій промисловості — скрізь. А я, між іншим, його діловий партнер. Кумекаєте? Я додаю йому респектабельності, якої йому бракує.

— Не думаю, що я повинен слухати вас, сер, — сказав Леррі. — Боюся, що ви самі жалкуватимете про те, що говорите зараз.

Але дон Мануель не мав наміру відпускати його.

— Е, ні, слухайте, будь ласка. Адже ви економіст? І у вас безліч блискучих ідей, як у мого небіжчика-зятя Антоніо Самсона, правда ж? Так ось, дозвольте вам повідомити, що навколо мене повно людей з блискучими ідеями. Денгмаут тільки один з них. Отой китаєць, Джонні Лі, в тій самій упряжі. Зараз він займається тим, що контрабандою вивозить долари до Гонконга. А оцей японець — о, вам слід трохи ближче познайомитися з Саїто-сан! Він брав участь у будівництві сталеплавильного заводу. Цей свого не випустить! Ці кляті япончуки до всіх посміхаються, але зуби в них гострі...

— Мабуть, не треба вам говорити мені всі ці речі, — знову спробував зупинити його Леррі.

Дон Мануель розсміявся:

— Чого ви боїтеся? Я ж не боюся, що ви розкажете властям? Чи розкажете?

Лоуренс Бітфогель мовчав. Дон Мануель повернувся й пішов до тераси.

— Ага, — сказав він на ходу, — мало не забув ще про одного монстра. Завтра сенатор Рейєс їде на конференцію до Ріо. А

знаєте, що він везе з собою? Долари і песо. Чудовий хлопчик на побігеньках. Він покладе ці гроші в закордонні банки. На наші імена. І, певна річ, не забуде про себе. Кому спаде на думку обшукувати сенатора? Це виключено!

Він знову засміявся.

Дон Мануель був геть п'яний. Піднявшись на терасу, він голосно звернувся до всіх присутніх:

— Що мені в вас до вподоби, то це те, що ви всі маєте такий самовдоволений і квітучий вигляд. Певне, це тому, що ви не маєте часу зазирнути у власну совість. У вас є час тільки на те, щоб пити і їсти. Щиро сподіваюся, що так буде й надалі.

Сенатор Рейєс голосно зареготав:

— А ти, виявляється, гуморист, друже. Мабуть, саме тому ти не старієш.

— Диявол теж вічно молодий, — сказав йому дон Мануель.

Сенатор Рейєс змінив тему розмови:

— Слухай, старий, я чув, ніби Кармен продає свій «сандерберд». Це правда?

— Уже продала, — відповів дон Мануель. — Гроші знадобилися їй, щоб опублікувати книжку.

— Вона в тебе що, письменниця?

— Ти оптиміст! Ні, то була книжка її покійного чоловіка.

— А хто купив її «сандерберд»? Рівера? Коли так, то виходить, що в його гаражі це вже двадцять четверта машина!

— Двадцять чотири машини? — перепитав Лоуренс Бітфогель.

— Так. Ви неодмінно повинні познайомитися з Ріверою, — обернувся до Леррі сенатор. — У нього цукрові плантації. Він колекціонує машини, а також бойових півнів і жінок.

Леррі недовірливо похитав головою.

— Але це правда, — сенатор навіть трохи образився. — Повірте мені. У мене в самого було вісімнадцять машин — серед них і «ролс-ройс». Але це було ще до того, як я зайнявся політикою. Тепер у мене всього дванадцять, щоправда, половина з них безнадійно застаріла. Якщо хочете, — він підморгнув Леррі, — я покажу вам мою останню лялечку. Така швидкість...

— Тобі треба продати їх на брухт,— сказав дон Мануель, беручи чергову склянку

Сенатор знову розсміявся:

— Ні, ти таки справді якийсь кумедний сьогодні!

Місіс Вілья поклала руку на плече чоловікові:

— Годі, батьку. Це вже сьома склянка за сьогоднішній день. Я лічила.

— Ти знову?

— Прошу тебе.

Дон Мануель демонстративно підніс склянку до губів.

— Ти добряче п'єш сьогодні, старий, — зауважив сенатор Рейєс.

— Авжеж, п'ю. Хочу втопити свою совість у віскі. Тобі ж бо пити ні до чого — з тієї простої причини, що совісті в тебе немає й ніколи не було.

Сенатор щиро зареготав:

— Старий, це твій найкращий жарт за сьогоднішній вечір. Але ти маєш рацію. Якщо займатися політикою, то ніяк не можна дозволити собі таку розкіш — мати совість.

Підійшов служник і запитав Леррі, чи не хоче він фруктів.

— Я ще жодного разу не куштував манго, — сказав американець, звертаючись до дона Мануеля.

Той негайно вхопився за цю ідею.

— О, тоді ви неодмінно мусите покуштувати. Це наша гордість. Манго ми привозимо з острова Себу. А взагалі все путяще у цій країні — обов'язково привозне. І знаєте чому? Бо дуже багато американських учених — і солдатів теж — лишаються у нас з тієї причини, що вони хочуть вивчити нашу країну або що вони дуже полюбили філіппінців. Одверто кажучи, вони зостаються тільки для того, щоб одружитися з філіппінками з багатих родин. І це непогано, бо ми любимо іноземців — навіть якщо використовуємо їх лише як бугаїв-плідників для поліпшення місцевої породи.

Новий вибух реготу за столом. Леррі відчував, як комірець душить його. Коли регіт ущух, він звернувся до місіс Вілья:

— Я хотів би висловити співчуття дружині Тоні, місіс Вілья. Чи можу я бачити її?

Місіс Вілья відірвалась од вазочки з морозивом, пильно подивилася на нього, але нічого не відповіла.

— Я дуже хотів би побачити її, — вів далі Леррі. — Скажіть їй, що я добре знав її чоловіка. Можливо, ця зустріч полегшить її горе.

Місіс Вілья запитливо глянула на чоловіка. Розмова за столом урвалася.

— Що ж ви замовкли? — спитав дон Мануель, звертаючись до гостей. — Нічого прикидатися. Та й що тут приховувати? Бачте, професоре, моя дочка, місіс Кармен Вілья-Самсон — тепер вона дуже любить називати себе цим іменем, — в даний момент не може вас прийняти. Вона взагалі не схильна приймати будь-кого. Це, так би мовити, ввічлива форма пояснення. Ну, а коли говорити правду, то вона в лікарні під наглядом психіатрів чи як їх там звуть. У неї нервове виснаження — одне слово, вона повільно божеволіє. Чи можна звинуватити її в смерті чоловіка? Вона вважає, що він

наклав на себе руки. Я наполягаю на тому, що це був нещасливий випадок. Я ж бо добре знав молодого чоловіка. А Кармен, моя Кармен — ви знаєте, що вона зробила? Протягом місяця — цілого місяця, вона була зайнята тільки тим, що по клаптиках збирала все, написане Антоніо Самсоном. Він під кінець подер на клапті усі свої праці. Цілий місяць! А потім вона опублікувала цю книжку. Ніколи раніше вона не працювала так самовіддано. То дозвольте вас запитати, чи міг накласти на себе руки молодий чоловік, якщо його так любила дружина? Звісно, вони могли сваритися. Мати, скільки разів ми з тобою сваримося на день? — звернувся він до місіс Вілья.

— Не треба про це, — місіс Вілья знову поклала йому руку на плече.

— Ет, пусте. Всі у місті й так плещуть про нас язиками.

— Пробачте, сер, — насилу вимовив Леррі.

— Ніяк не збагну, чому він вчинив це. Нещасливий випадок? Хотів би я бути певен цього... Та і як я можу бути певен? Коли людина вмирає, вона забирає з собою всі свої таємниці. А Тоні... він знав, що таке свобода. Адже це дуже важливо, хіба не так, професоре?

— Я не знаю, сер, що саме ви маєте на увазі під словом «свобода», — відказав Леррі.

— Свобода? — перепитав дон Мануель і ковтнув віскі. — Хіба бувають різні свободи?

Леррі не хотів говорити на цю тему, але дон Мануель чекав відповіді.

— Бачте, сер, — сказав він, намагаючись бути чемним, — різні люди по-різному розуміють свободу.

— А, — позіхнув дон Мануель, — ви, виявляється, як і Тоні — надто академічні й прискіпливі. Чи потрібна тут така точність у термінології? Якщо людина має змогу багато досягти, пробитися нагору, значить, людина живе у вільному суспільстві і, отже, вільна. Тоні, щоправда, називав це мобільністю.

— Що ж, сер, ваше визначення свободи не гірше багатьох інших. Але я розумію свободу трохи інакше. Передусім вільною може бути лише думка, і свободу треба шукати в самій людині, а не поза нею. Свобода мислити дозволяє людині мріяти. А мрію не можна обернути в рабство.

Прийом скінчився опівночі. Вони поговорили про все: про сільське господарство, національну економіку, долю Європи, загальний ринок, але Бен, який одвозив Леррі до готелю, ще не все з'ясував.

— Ви знаєте, — почав він, коли вони звернули на бульвар Санта-Меса, — я не зовсім згоден з вашим твердженням про те, що перетворення повинні починатись із земельних відносин. До речі, це саме те, що твердять кляті радикали та хуки.

— Мені шкода, якщо я дав вам підстави для таких порівнянь, — сказав Леррі. Він дуже стомився і не хотів сперечатися. — Це лиш моя думка, а не якась догма. До того ж я надто мало знаю про аграрну проблему у вашій країні — тільки те, що я читав і чув од таких людей, як Антоніо Самсон.

— Отож-бо й воно, — підхопив Бен. — Мені хотілося б, щоб ви трохи довше затрималися тут і познайомилися з реальним станом речей. Я вам уже казав, що в мене теж є земельні володіння—маєток у Нуева-Есіхі. Запевняю вас, я чудово знаю, як зробити його прибутковішим. Я маю намір механізувати там усі роботи — це єдиний спосіб підвищити продуктивність. Але ж орендарі нічого не тямлять у механізації. З ними неможливо працювати. Минуть століття, перш ніж вони зрозуміють переваги трактора і мінеральних добрив. Крім того, всі вони пройдисвіти і злодії, вони невігласи і вчити їх — марна праця.

— Оскільки я не знаю стану речей, то не можу вам заперечити, — зауважив Леррі. — Можу сказати тільки одне — ви повинні чітко уявляти собі, навіщо ви все це робите. Що ж до ваших орендарів, то, оскільки вони не володіють землею, в них немає і стимулів до поліпшення ведення господарства. Навряд чи вони вітатимуть ваші новації. Отож не сподівайтеся на їхню допомогу. До того ж є ще одна проблема — куди ви їх подінете? Виникне надлишок робочої сили. Перехід від аграрної економіки до індустріальної нікому не давався легко.

— Не кажіть мені про долю орендарів, — перебив його Бен нетерпляче. — Ви знаєте, що хочуть зробити ці так звані інтелектуали? Вони вимагають, щоб орендарям передали нашу землю — і то без будь-якої компенсації. Вони називають це аграрною революцією. Я особисто називаю це грабунком. Адже цілком ясно, що орендарі не знають, як треба обробляти землю, ви навіть уявити не можете, які то невігласи. Що вони тямлять в агротехніці й продуктивності? Нічогісінько.

Коли вони звернули в тиху бічну вуличку, гнів Бена трохи ущух і, на радість Леррі, він замовк. Потім Бен сказав:

— Послухайте, докторе Бітфогель, чому б вам не заїхати до мене? Торік я купив в Італії чудову кавоварку «еспресо». Випємо по чашці справді доброї кави.

Леррі над усе хотілося повернутися в свій номер, скинути з себе липке павутин-

ня безглуздих розмов, які вів цілий вечір, і він відповів:

— Я не хотів би обтяжувати вас, уже пізно, та й, крім того...

— Це не забере багато часу, — перебив його Бен і, перш ніж Леррі встиг заперечити, цей самовпевнений землевласник наказав шоферові їхати до Форбс-Парку.

Бен де Хесус казав правду — кава була добра. Сидячи у вітальні, Лоуренс Бітфогель роздивлявся довкола, щоб скласти собі уявлення про те, як живе вищий клас Філіппін. Сіра мармурова підлога, гарні меблі з коштовною оббивкою, важкі голубі гардини, портрети й картини, панелі вздовж стін, мерехтіння кришталю, тьмяний блиск столового срібла. Очевидно, в домі було центральне кондиціонування, пахло тонкими парфумами. Леррі згадав свій скромний дім у Клівленді, а потім ще скромнішу кімнату, в якій він колись мешкав з Тоні — два залізних ліжка, тазок для вмивання, стіл і два стільці.

— Мушу сказати, ви маєте чудовий смак, — звернувся Леррі до Нени де Хесус. — У вас дуже гарно.

Досі Нені не випадало нагоди поговорити, й тепер, ніби винагороджуючи себе за тривале мовчання, вона заторохтіла:

— О, то було не легко! Як важко замовити пристойні меблі! Добре ще, що торік я разом з чоловіком побувала за кордоном. Зверніть увагу на гардини — я виписала їх з Франції, а щодо меблів, то я купувала їх де могла, частинами...

Леррі не хотів ставити це запитання, але все-таки спитав:

— А Тоні і його дружина мали свій дім?

— Ні, — відповіла Нена. — В цьому, помоєму, і полягала їхня помилка. Жити весь час на очах у батьків... Ужитися з місіс Вілья не так просто. Свідок бог, ми дуже любили одна одну, і я її добре знаю. Та саме тому я можу з повною підставою сказати, що вона кого завгодно може вивести з себе.

Бен допив свою каву й попросив сонну покоївку налити ще чашку. Він не втручався в розмову дружини і лише кивав головою, підтверджуючи її слова.

— Я завжди казала, — вела далі Нена, — що молодим не все має даватися надто легко. Іноді корисно зіткнутися з труднощами. Знаєте, що зробив мій батько? Коли ми з Беном побралися, він поселив нас на плантації в жахливому старому будинку. Уявіть собі, у нас було лише п'ять слуг і старенький «форд»! Я тоді страшенно сердилася на тата, але тепер бачу, що він зробив правильно. А Тоні й Кармен мали все готовеньке. Вони не знали, що то таке починати від самого початку. У цьому вся річ.

Леррі допив каву, підвівся і, нарешті, поставив запитання, яке весь час крутилося в нього на язиці:

— Це правда, що Тоні покінчив із собою?

— Кармен вважає, що це самогубство. Її батько, певно, теж. Але я — я так не вважаю. Це був нещасливий випадок, та й годі. Боже мій, та в цього хлопця було все, про що тільки можна мріяти. Йому неабияк пощастило — таке випадає не кожному. Один шанс на мільйон.

— Я не зовсім розумію вас, — сказав Леррі.

— Та це ж очевидно, — щиро здивувався Бен. — Чого б йому було кінчати з собою? Адже все, геть усе було до його послуг — гроші, комфорт, все, що він міг забажати. А головне — щоб зрозуміти головне, вам треба побачити його дружину. Зараз вона не в формі, це діло зовсім вибило її з колії. Вона справжня красуня. Скажи йому, Нено.

Місіс де Хесус усміхнулася:

— Авжеж. Щоправда, зараз вона схудла, та однаково має чудовий вигляд. Я думаю, вона найвродливіша жінка в цій багатій на красунь країні. Ніколи не могла збагнути, що вона знайшла в Тоні — адже він лише ілоканець і все таке інше.

Леррі не хотів, щоб це подружжя проводжало його до готелю, але вони наполягли на своєму. Говорити більше не було про що. Нена намагалася показати йому найефектніші будинки у Форбс-Парку, але в нічній пітьмі всі вони виглядали безформними, а імена власників, якими сипала Нена, нічого не говорили йому, і він чемно відповідав: «Так?» і «Справді?». Тільки набагато пізніше він зрозумів, чому Бен так хотів показати йому Форбс-Парк. Річ була не тільки в тому, що йому над усе кортіло похвалитися власним багатством — йшлося ще й про те, що він хотів показати приїжджому американцеві, що Форбс-Парк може конкурувати з резиденціями найбагатших людей США. За ті два тижні, що він провів на Філіппінах, йому довелося побачити Форбс-Парк і при денному світлі — квітучі дерева, білосніжні огорожі, гарненькі вілли, всі, проте, однакові, як солдати у формі; і коли він покинув Філіппіни, то так і не міг пригадати, на що ж, власне, схожі вілли Форбс-Парку, хоча в той же час пам'ять послужливо відтворювала поетичні хатини з пальм і дерев'яні, але величні будинки на головних вулицях маленьких містечок.

Вони виїхали з Форбс-Парку і вже проїздили просторим безлюдним районом,

який відділяв Форбс-Парк від інших околиць, коли раптом лопнула задня шина. Вони вилізли з машини.

— Хай йому біс, ми не можемо стовбичити тут цілу ніч, — мовив Бен, і Леррі відчув у його голосі страх, коли той звернувся до шофера: — Швидше зроби що-небудь, не стій як бовдур.

Лоуренс Бітфогель глянув на годинник. Було близько третьої, на чорному небосхилі сяяли міріади яскравих зірок. Повітря, свіже й чисте, пахло сирою землею та асфальтом.

— Чого ви так хвилюєтесь? — сказав він. — Якщо це тільки шина, я можу допомогти.

Шофер уже відкрив багажник і викотив запасне колесо.

— Треба ж, так не щастить, — злякано заговорила Нена. — І саме на цьому місці. Ви знаєте, докторе Бітфогель, що тут, саме в цьому районі, часто грабують?

— Ну, зрештою, завжди можна дати грабіжникам те, що вони вимагають, — сказав Леррі. — Можна повернутися пішки до Форбс-Парку — це, по-моєму, недалеко. Або ж спробувати зупинити яку-небудь машину. У вас тут підвозять тих, що голосують?

Бен де Хесус непевно гмукнув і відійшов разом з дружиною. Шофер черкав сірниками, і миготливе світло вихоплювало з темряви його смагляве лице, яке, здавалося, нічого не виражало.

Оддалік засвітилися фари машини, яка їхала назустріч. Коли вона порівнялася з ними, гальма пронизливо скреготнули, і авто зупинилося. Залунали веселі молоді голоси, і з машини — Леррі впізнав джип, перероблений для перевезення пасажирів — висипало близько дванадцяти чоловік. Вони з'юрмилися навколо нього.

— Що трапилося, Джо? [1] — звернувся хтось до Леррі.

— Шина лопнула, — відповів Леррі, намагаючись роздивитися їхні обличчя. Він з подивом відзначив, що всі вони дуже молоді, більшості з них років по вісімнадцять, вирішив він. Один з них тримав гітару, другий — укулеле [2]. Всі були вдягнені однаково — в білі сорочки з пишними рукавами й однакові темні штани.

— Допомогти чим-небудь, Джо? — запитав той, що тримав гітару. Він обернувся й швидко почав щось говорити, називаючи всіх на ймення, які звучали знайомо: Род, Клем, Сем тощо. Звідкись з'явився кишеньковий ліхтарик, і всі взялися до роботи. Бен де Хесус і далі так само мовчки стояв поряд з дружиною, а Леррі приєднався до молодих людей.

— Чому ви всі вдягнені однаково? — спитав Леррі, не звертаючись ні до кого зокрема. Всі гайки вже було відгвинчено, і двоє хлопців допомагали шоферові зняти колесо.

— Це тому, Джо, що ми «Мандрівні трубадури».

— Як ви кажете? — не зрозумів Леррі.

Хтось із них дістав з машини річ, яка видалася Леррі спочатку контрабасом, але її нижня частина являла собою порожню прямокутну каністру, яку звичайно чіпляли ззаду на старі американські військові джипи. На каністрі червоними літерами було написано: «Мандрівні трубадури».

— Ми просто проводимо час разом, — пояснив гітарист. — Граємо в баскетбол, співаємо. Ми «Мандрівні трубадури», Джо. У вас у Штатах є щось подібне?

— Мене звуть не Джо, — трохи роздратовано сказав Леррі.

— Пробач, Джо. Ми оце їдемо з конкурсу. Нам пощастило — ми посіли друге місце. Але ми ще покажемо цим «менестрелям». Приходь подивитися, Джо.

Бен де Хесус і його дружина нарешті вийшли з темряви і приєдналися до гурту. Зі сміхом та жартами хлопці загвинтили останню гайку.

Шофер випростався. Лице його переможно сяяло.

Гітарист підійшов до Леррі і простягнув руку.

— Ну, Джо, нам час їхати.

Аж тоді озвався Бен де Хесус:

— Ні, стривайте.

Він підійшов до юнака і простягнув йому банкноту.

— Ось, візьміть.

Всі раптом почали щось говорити по-тагальськи, і з загальної інтонації розмови Леррі зрозумів, що молоді люди відмовляються од грошей.

— Таж зараз різдво, це з нагоди різдва, — сказав Бен по-англійськи.

В джипі спалахнула коротка суперечка, а потім усі молоді люди знову висипали на дорогу зі своїми інструментами: імпровізованим контрабасом, гітарою, укулеле, кількома ударниками. І під яскравими зорями, посеред безлюдного шосе, вони влаштували концерт. Леррі Бітфогель слухав, як співають «Мандрівні трубадури» і впізнавав мелодії, щось середнє між «О свята ніч», «Різдвяні дзвони» та «Санта Клаус приходить у місто». Дві машини проїхали мимо, сповільнили хід біля них, а потім швидко зникли. У світлі фар Леррі добре роздивився молодих співаків, їхні смагляві обличчя, блискучі очі, наваксовані

---

[1] Всіх незнайомих американців філіппінці називають Джо.
[2] Маленька гітара.

черевики й химерні білі сорочки. Коли завмерли голоси, гітарист виступив наперед і аж тепер узяв у Бена гроші. Потім він знову потиснув Леррі руку й сказав: «Щасливого різдва, Джо!»

Опинившись, нарешті, в своєму номері, Леррі почудувався з того, як він витримав товариство Бена де Хесуса та його дружини. Звичайно його нелегко було вивести з себе, й він завжди пишався своїм самовладанням. Та цього разу він не міг більше стримуватися і зараз відчував порожнечу в шлунку — як завжди, коли бував злий.

Уже розвиднялося, але йому зовсім не хотілося спати. Голова була ясна і свіжа. Він вирішив сісти й записати свої враження — вельми корисна звичка, набута ним, коли почав працювати в Латинській Америці. Він записав кілька речень, та потім мусив кинути це. Враження були дуже живі, такі живі, що він виразно чув голоси сенатора Рейєса, дона Мануеля, відчував ослячий апломб у сентенціях Бена де Хесуса, і це заважало йому писати.

Він встав і підійшов до вікна. Відблиск лампи не давав роздивитися, що було зовні. Він вимкнув лампу і знову вернувся до вікна. Тепер ясно було видно вогні кораблів на манільському рейді, акації на бульварі, мерехтливі лампи денного світла і різнобарвні ліхтарики біля крамниць та ресторанів. На мить йому видалося дивним — чому доля закинула його саме сюди, на ці тропічні острови, які чекало велике потрясіння. Цікаво, чим усе це скінчиться? Ті «стовпи суспільства», з якими він сьогодні зустрічався, ще не були представниками народу, найважливіше те, що тут були й інші люди — такі, наприклад, як «Мандрівні трубадури». На таких можна покластися. А всі ці Вілья та Рейєси — це ж казна-що, але ж саме вони тримають усе в своїх руках. Капітал завжди підпорядковує собі уряд, а тут, у цій багатій тропічній країні, капітал зосереджено в руках небагатьох, в руках Мануеля Вілья, Бена де Хесуса та подібних до них.

А що відбувається з молодими людьми, такими як Антоніо Самсон?.. Вони гинуть, бо їх підкуповують, а що вони гинуть, то ні на які цілющі зміни в країні сподіватися не доводиться. Без таких людей ніколи не настане світле майбутнє, яке здавалося таким близьким і відчутним, коли про нього точилися академічні суперечки в переповненій кімнаті на Мейпл-стріт. Тут його вбивають у зародку, безжально вишкрібають, як плід з утроби при аборті. Лоуренс Бітфогель відчував, як стиснулося його серце. У нього була тільки одна втіха: він усе-таки сказав Бенові де Хесусу все, що про нього думав.

Спершу він ніяк не міг збагнути, чому Бен так неприязно поставився до «Мандрівних трубадурів», хоч саме вони допомогли відремонтувати машину. Дістався до готелю, Бен насамперед перевірив, чи цілі ковпачки на колесах, а щодо молодих людей у дивному вбранні, то про них він висловився так:

— Вандали і злочинці, ось хто вони такі. Якби вони могли, то роздягли б нас до нитки. Ви бачите, куди котиться наша молодь? Ходять бозна-як одягнені, до старших ніякої поваги. Хотів би я знати, що чекає цю нещасну країну.

— Але ж вони допомогли нам, — заперечив тоді Леррі.

Йому сподобався несподіваний концерт просто на дорозі, і він ще раз подивувався їхньому вмінню імпровізувати — цей контрабас, зроблений з каністри, та й сам джип, перероблений для перевезення пасажирів — всюдисущий, строкато розмальований джип, прикрашений хромованими деталями та фігурками — де ще зустрінеш щось подібне? І чи не свідчить це про те, що в цій країні все можна пристосувати для своєї мети і пристосуватися самим?

Але Бен дивився на це інакше.

— Усі вони злодії, — переконано сказав він, — і можуть вбити людину ні за цапову душу.

І тоді Леррі не витримав.

— Хай вам чорт! — задихаючись від люті, випалив він. — Ніякі вони не злодії. Ви і такі, як ви, — ось хто справжні злодії і вбивці у цій країні! І це ви вбили Антоніо Самсона! У бідного хлопця не було вибору. Ви занапастили його ще до того, як він кинувся під колеса поїзда!

Не дожидаючись відповіді, він вийшов з машини, не зачинивши дверцят, і вибіг нагору в свій номер. Це вийшло дуже різко, та все-таки він був задоволений, що сказав їм правду в очі. Ця думка трохи заспокоїла його, хоч він чудово розумів усю марність свого випаду — таких, як Бен, словами не проймеш. Іще він відчував полегкість тому, що знав напевне: якби Тоні, давній добрий друг Тоні, чув і бачив усе це, він неодмінно похвалив би його.

З англійської переклали І. ПОДБЕРЕЗЬКИЙ та Ю. ПОПСУЄНКО

Варшава.

Фото Т. Суминського.

ПАМ'ЯТЬ ПОКОЛІНЬ

Розповідь про Польщу хотілося б почати з Північної Осетії.

У вестибюлі Будинку Політосвіти міста Орджонікідзе зібралося багато людей. Оглядають скульптурний портрет В. І. Леніна — один з останніх творів заслуженого художника РРФСР і Північно-Осетинської АРСР Чермена Дзанагова.

Хоч образ улюбленого вождя увічнений багатьма скульпторами світу, цей твір полонить своєрідністю, новизною розв'язання теми. Митець зумів дуже тонко передати риси Леніна-мислителя. Ось чому люди подовгу стояли біля скульптури, пошепки обмінюючись думками.

Мою увагу привернув худорлявий невисокий чоловік, який пильно дивився на мене чорними очима, оточеними павутинням перших зморщок. Обличчя було знайоме, проте я не міг пригадати ні його прізвища, ні місця нашої зустрічі. А він, широко і радісно всміхнувшись, рушив до мене.

— От уже не сподівався побачити вас тут, — мовив, довго і міцно тиснучи мені руку.— Коли не помиляюсь, ми з вами познайомилися перед форсуванням Сожа, а вдруге бачились на Вислі.

Неначе раптовий спалах висвітлив у пам'яті минуле. Я вмить пригадав бойового старшину роти одного із

стрілецьких полків 354 дивізії. Нас, військових кореспондентів, він вразив тим, що в солдатському речовому мішку носив з собою портативний етюдник. На війну він прийшов студентом Одеського Державного художнього училища, і цей маленький етюдник став для нього щасливим стартом, першим кроком на шляху в мистецтво. Тоді він був зовсім молодий — адже й зараз йому нема ще й п'ятдесяти. І раптом я збагнув, що мій старшина і є той самий Чермен Дзанагов, автор скульптури, на яку ми дивимось.

Ми довго ходили з Черменом по залитому гарячим липневим сонцем місту, де всі вітались до нього, оглядали його скульптури, і нарешті сіли біля пам'ятника Коста Хетагурову, головним автором якого є Черменів учитель — народний скульптор Сусланбек Товасієв. Хоч Дзанагов нічого не сказав про це, мені згодом розповіли, що й Чермен уклав чимало праці в цей монументальний твір мистецтва.

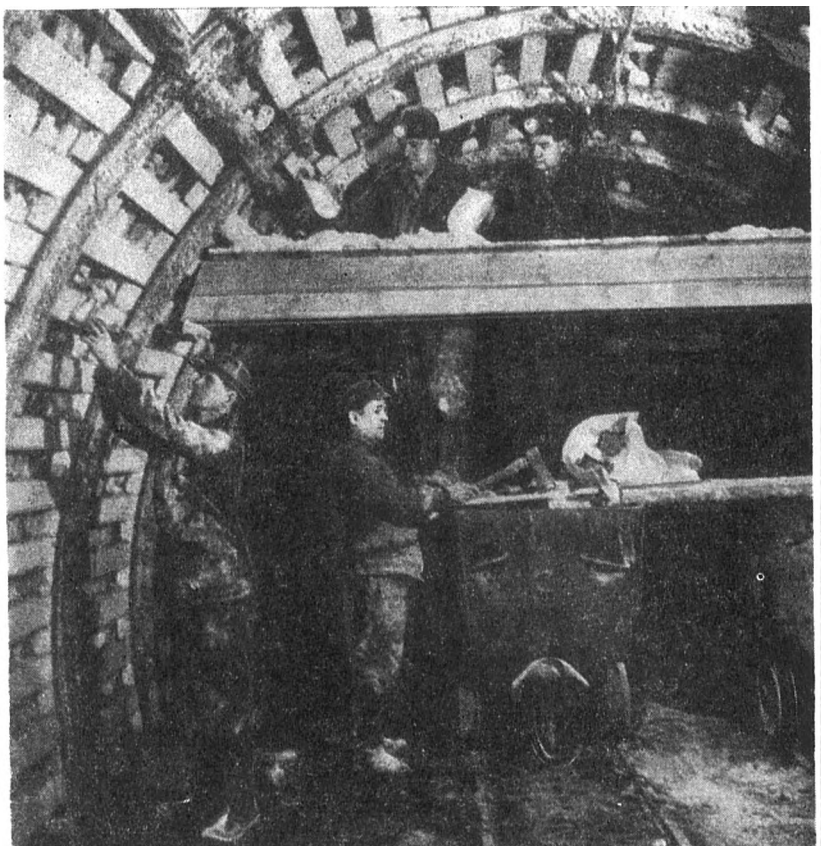
Дзанагов з групою товаришів щойно повернувся з подорожі по Франції і був повен вражень.

— Де ви ще побували?

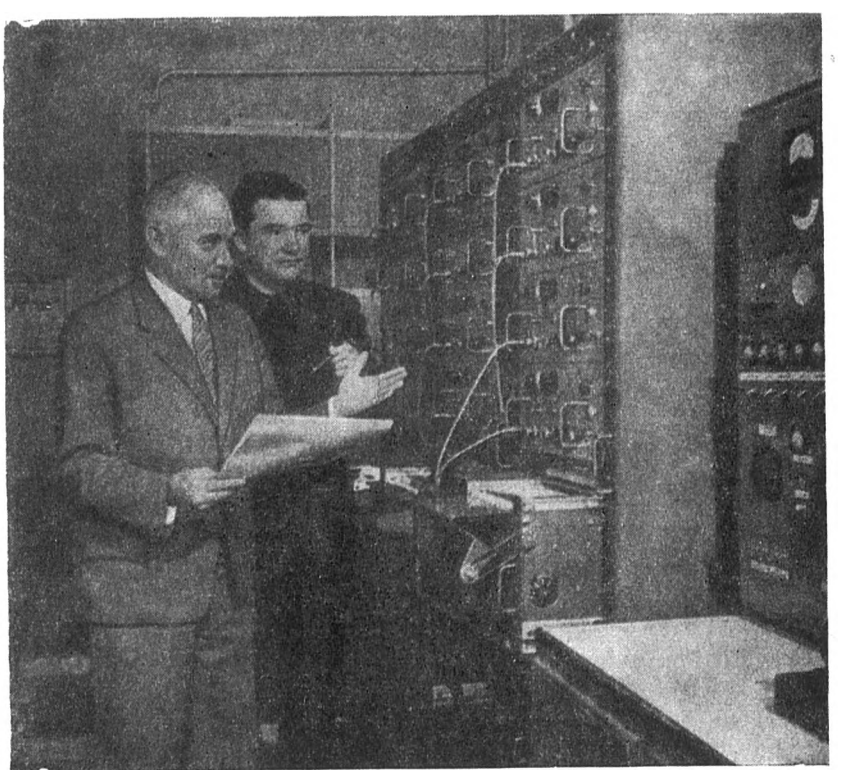
— У Польщі, ви ж пам'ятаєте. Але тоді я був там як солдат, а тепер збираюсь подивитися на країну моєї молодості очима художника. Проте як турист багато не побачиш.

Не постоїш біля дорогих могил, не завітаєш до далекого села, до тих добрих людей, що подали допомогу, коли був поранений, не підеш до ріки, яку форсував разом з товаришами (а вода була крижана), не потрапиш на околиці Гданська, де був вихідний рубіж перед штурмом міста... На тій землі все стало близьким і рідним.

Певно, поляки й не уявляють собі, як він радіє разом з ними їхнім успіхам, як

Експериментальна шахта «Барбара».

Професор Вацлав Цибульський, очолюючи колектив «Барбари», багато зробив для безпеки шахтарської праці.

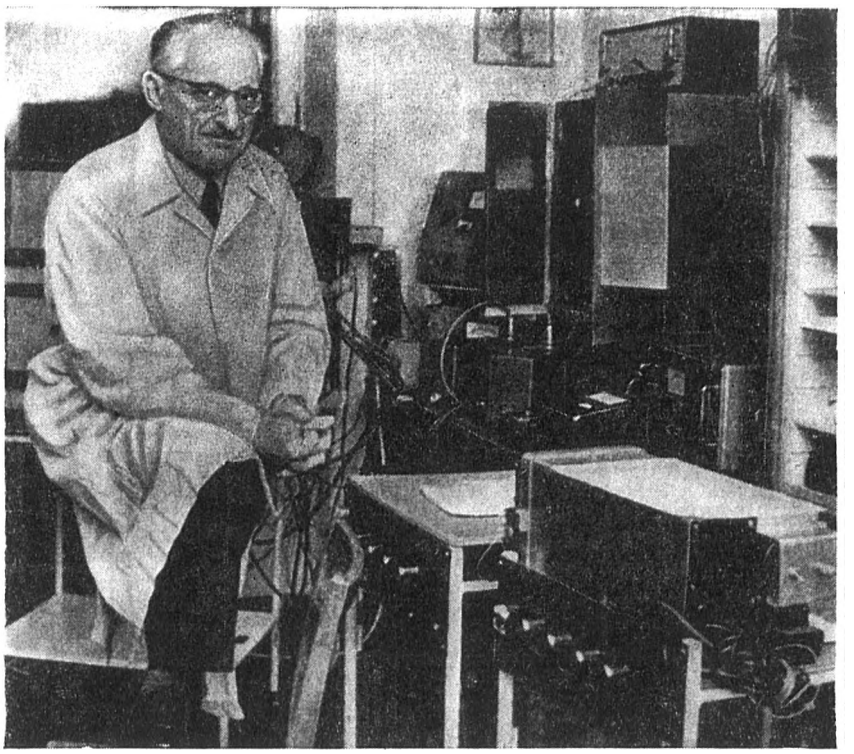
Фото **Богдана Красицького** і **Альфреда Куцинського.**

засмучують його їхні прикрощі. Він не міг заснути, довідавшись про катастрофу на одній з польських шахт, а коли прийшла звістка, що всі вісімдесят шахтарів врятовані, з запалом взявся до роботи. Чермен не тільки радів за людей, а й думав про те, як високо піднісся технічний рівень цієї в недавньому минулому відсталої країни, якщо вона зуміла подолати наслідки такої аварії. З журналу «Польща» він дізнався, якого значення надають там безпеці шахтарської праці, і це ніби відкрило йому оновлену країну, ввело в атмосферу її життя.

Чермен знав про часті катастрофи на шахтах передових капіталістичних країн: про трагедію на французькій шахті «Кур'єр», де загинуло понад тисячу гірників; на копальні «Луїзенталь», у Західній Німеччині, де близько трьохсот чоловік назавжди лишилися під землею; в японській шахті «Мікава» у 1962 і 1963 роках загинуло 744 гірники. Все це сталося внаслідок вибуху пилу.

Репортаж Тадеуша Курлюса в журналі «Польща» про експериментальну шахту «Барбара» у Міклові справив глибоке враження. «Барбара» не видала нагора жодної тонни вугілля, і водночас саме їй Польща завдячує п'ятим місцем у світі щодо видобутку. Шахту в невеличкому сілезькому містечку знають учені всього світу. На «Барбарі» вивчають вибухи вугільного пилу і метану, тут гарантовано безпеку шахтарської праці, ліквідовано все те, що може бодай у найменшій мірі загрожувати життю людини. Її директор професор Вацлав Цибульський розповідає:

«Ж. Таффанель, французький піонер вивчення вибухів вугільного пилу, сказав якось, що для вивчення всіх

Професор Януш Грошковський. Фото Е. Барановського.

властивостей цих небезпечних мікроскопічних зерняток йому довелося б жити тисячу років. Але цей учений не мав таких можливостей для роботи, які маємо ми, до того ж ми вважаємо, що ніхто не дає нам права гаяти час, бо кожен наш успіх у розкритті властивостей вугільного пилу дає можливість рятувати людей...

...Крім нас, ніхто не веде цих досліджень у великих масштабах. Експерименти коштують дуже дорого, але наша держава не шкодує на них коштів. Щороку ми витрачаємо на нашу роботу кількадесят мільйонів злотих. Ми розробили і впровадили в шахтах спеціальні протипилові перешкоди, які не дають поширюватись вибуху».

Як розповідає автор репортажу, ці перешкоди використовуються на всіх польських шахтах, та й не тільки на польських. Сюди приїздять переймати досвід з Англії, США, Франції, не кажучи вже про братні соціалістичні країни. Наводиться лист на ім'я професора Цибульського з департаменту безпеки та охорони здоров'я міністерства енергетики Великобританії, де повідомляється, що під час катастрофи на шахті у Стаффордширі протипилова перешкода запобігла вибуху і врятувала тридцять шахтарів. Аналогічний випадок стався і на півночі Англії. До цього слід додати, що польська вугільна промисловість посідає перше місце у світі щодо безпеки праці.

В серці англійського чи французького гірника, врятованого винаходами барбарівців, назавжди лишиться почуття вдячності до народної Польщі, до її вчених, представників науки, що здобула нині світове визнання.

Визначний польський учений, завідуючий кафедрою високого вакууму електро-

технічного факультету Варшавського політехнічного інституту, професор Януш Грошковський працює у зовсім іншій галузі, але й за його роботою з цікавістю стежить осетинський художник. Член кількох зарубіжних академій наук, почесний доктор багатьох учбових закладів, Грошковський — єдиний учений, втретє удостоєний в 1968 році звання лауреата Державної премії за розробку теоретичних принципів, конструкції і технічної документації приладу для вимірювання високого вакууму — «ЯГ». Цей апарат дає змогу легко вимірювати вакуум таких величин, які раніше взагалі не піддавалися вимірюванню.

Природно, що винахід цей викликав жвавий інтерес і за кордоном. Ліцензію на виробництво апарата «ЯГ» придбала французька фірма «Сожев», яка спеціалізується на виробництві вакуумної апаратури, а також американська фірма «Віко». Як повідомив журнал «Польща», вимірювач вакууму «ЯГ» (названий так за ім'ям та прізвищем винахідника) працює в Європейському центрі ядерних досліджень у Женеві.

Польська Академія наук, її інститути і співробітники вже у 1967 році репрезентували польську науку в 130-ти міжнародних організаціях та 11-ти іноземних наукових товариствах. А скільки польських учених стали почесними членами міжнародних організацій і зарубіжних академій наук!

Польська наукова думка здобуває все нові й нові позиції на світовій арені. «Якщо... техніка значною мірою залежить від стану науки,— писав Фрідріх Енгельс, — то в набагато більшій мірі наука залежить від стану і потреб техніки. Якщо у суспільства з'являється технічна потреба, то вона просуває науку вперед більше, ніж десяток університетів».

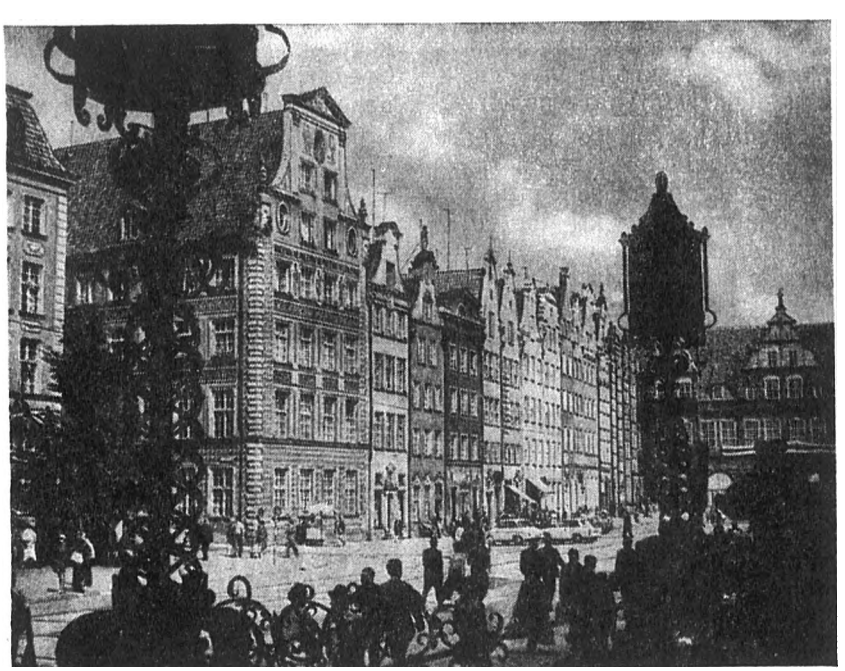
●

Тугу за батьківщиною називають ностальгією. А як назвати тугу за землею, де минули дні бойової юності, де зазнавав і радості перемог, і гіркоти втрат, де спочивають вічним сном твої побратими, друзі, твої наставники, що загартували твою волю до боротьби в ім'я перемоги? Як назвати тугу за землею, де ти, юнак, ще ледве вбившись у пір'я, вперше побачив вдячні, повні любові й радості погляди чужих матерів, що майже не розуміли твоєї мови, відчув пошану ровесників, глибоко захоплених мужністю твоєю і твоїх товаришів? Тисячі днів лишилися позаду. Одні промайнули, мов блискавиця, інші лишили слід у серці, наче рубці від ран, треті назавжди вкарбувались у пам'ять, як найдорожчі спогади, яскраві, незвичайні. Багато таких днів ти пережив саме там, на чужій землі, куди привела тебе історія, яка поклала священну місію на твій народ.

Про все це, хоч і значно простіше, говорив мій однополчанин Петро Васильєв. Він теж часом тужить за тими місцями, де змужнів і відчув себе відповідальним за долю людства. Тоді, в Польщі, він був зовсім молодий, але, побачивши Треблінку, враз неначе постаршав. Запам'яталися майже кожне місто, кожне село, що ними він пройшов, бо всюди лишалися горбки й саморобні обеліски, під якими лежать його друзі. Вісла — це Глущенко, Терехов і Харченко, Пултуск — це Ботенко, Тихомирова і Гориловський, біля Сомянки навічно прописаний Гоголідзе, біля фортеці Грудзьонз — генерал Рахімов і полковник Смирнов. Могили залишалися позаду, а він все йшов та йшов до Одера.

Але одного разу йому довелося вертатися старими шляхами. Це було вже у березні, майже напередодні Перемоги, він разом з сержантом Мацьком віз у Бид-

Гданськ — навічно польський. Фото Е. Барановського.

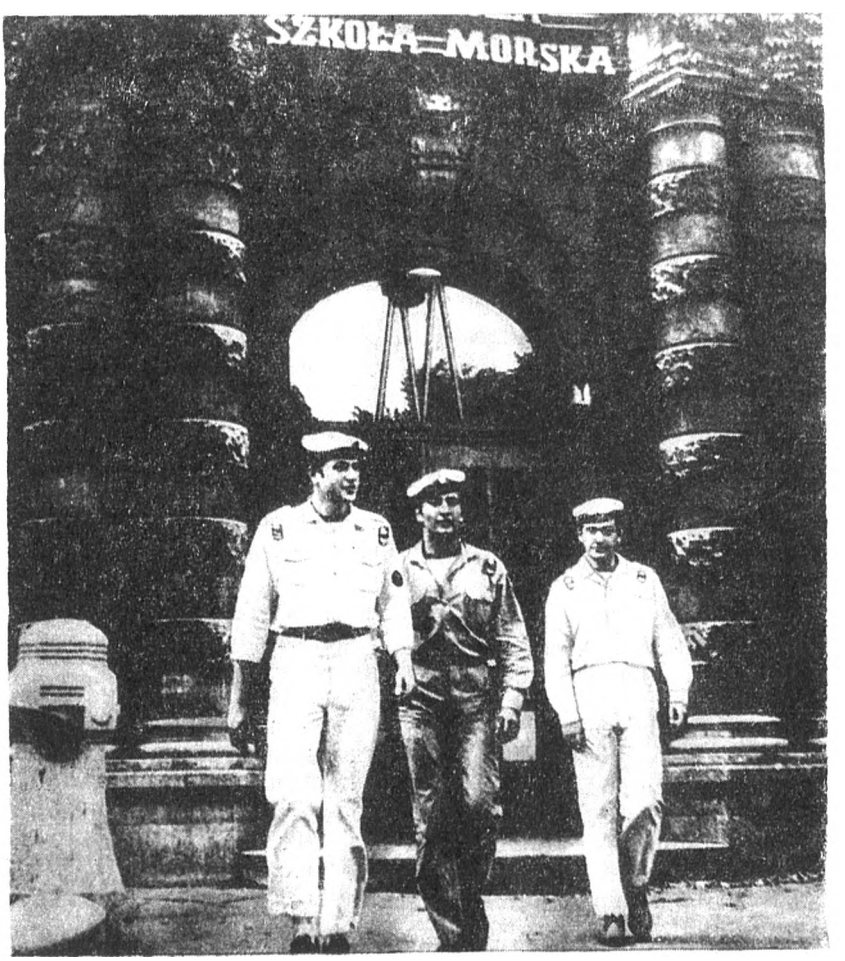

За останнє двадцятиріччя на польських верфях збудовано 941 судно далекого плавання.

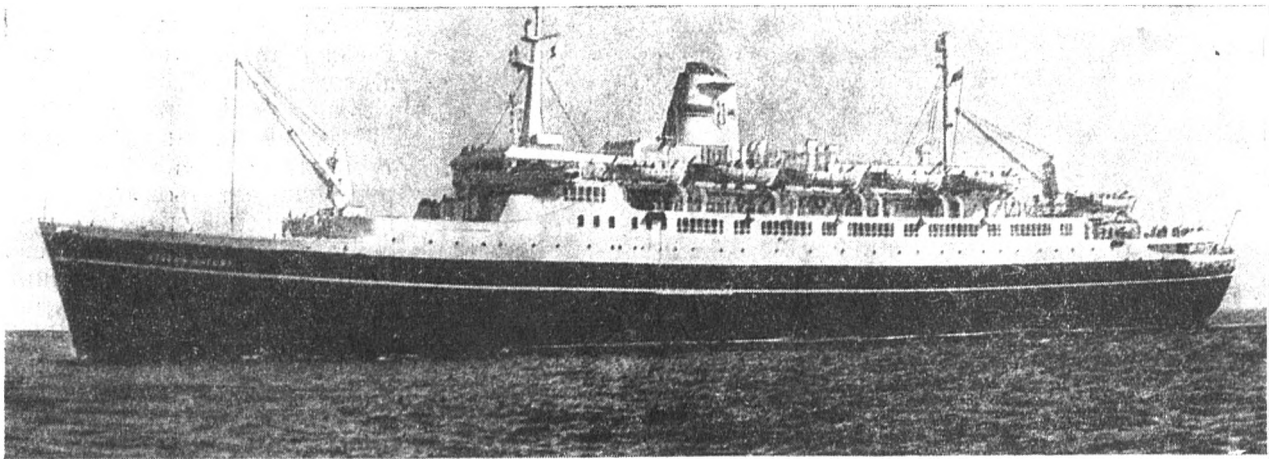
гощ тіло вбитого підполковника Миколи Івановича Кирюшова.

Машину підкидало на вибоїстому шляху, і вони раз у раз зупинялися біля того чи іншого обеліска. Лише десь опівночі дісталися до Бидгоща. Всю ніч біля тіла підполковника несли жалобну вахту курсанти військового училища Війська Польського, польки сплели вінки й уквітчали труну. Мешканці міста прощалися з підполковником як із сином, і в очах їхніх Мацько і Васильєв читали глибокий біль, співчуття і вдячність. Саме тоді з якоюсь особливою силою відчули вони всю глибину благородного почуття братерства, народженого у спільній боротьбі проти фашизму, братерства, яке з ріку в рік має міцніти і помножувати здобутки двох братніх країн, в їх прагненні до миру і щастя

Васильєв пам'ятає Гданськ у вогні. В каналах Мертвої Вісли стояли на ремонті підводні човни гітлерівського райху, який доживав уже лічені дні: Радянська Армія трощила останні вузли опору. Вікна багатьох будинків наїжачилися стволами кулеметів, забарикадувалися мішками з піском, а стіни все ще рясніли закликами райхсміністра Геббельса: «Кожен будинок, кожне вікно мусять стати фортецею, об яку розіб'ється більшовицький наступ». Жалюгідний карлик-блазень, на що він сподівався? На ратуші біля вокзалу вже майорів польський прапор. Лютуючи, що не пощастило вдержати Гданська, фашисти підійшли до нього на кораблях і

У Щеціні, що став важливим центром морського господарства країни, можна укомплектувати екіпаж якого завгодно судна, починаючи від капітана до кока.
Фото **Морена Чеснойца, Яна Косидовського.**

Комфортабельний лайнер обслуговує лінію Гдиня — Америка.

заходилися кидати «чемодани» — так солдати називали снаряди найбільшого калібру. Палали і падали будинки, цілі вулиці були охоплені полум'ям. І капітан Васильєв, почувши раптом дитячий зойк, кинувся у величезний будинок.

На сходах до нього підбігла ще зовсім молода, з божевільними очима жінка: «Дзєцко, цурка! Дзєцко, цурка!» Він біг на той зойк аж до останнього поверху і сам не пам'ятає, як у вогні, в диму знайшов дитину. Пригадує тільки, як, заливаючись слізьми, цілувала його жінка на ім'я Барбара і зичила йому та його майбутнім дітям «сто лят щенстя». А маленьку дівчинку звали Ванда. І коли в кінохроніці або в журнальних ілюстраціях він бачить Гданськ — це польське вікно у світ, він насамперед вдивляється в обличчя людей — чи не впізнає маленьку Ванду, яка давно вже стала дорослою, або її таку гарну колись матір. Він хвилюється, дивлячись на вулиці міста, на причали порту. Цей порт приймає тепер сотні суден під різними прапорами, з багатотонним вантажем. Звідси пливуть за рубіж вугілля, кокс, деревина, сюди привозять з різних країн руду, зерно. Гданська верф — найбільша в країні. А хто не знає Гданського суднобудівного заводу? Дивлячись фільм про героїв Вестерплятте, Васильєв думав: адже він і сержант Мацько мають безпосереднє відношення до того, що польське місто Гданськ назавжди повернено Польщі.

Він пам'ятає офіційну процедуру передачі верфі радянськими військами, перших робітників, потиски їхніх рук. Знав, як важко їм буде. Адже знищено майже дві третини виробничого устаткування. У всій Польщі налічувалося тоді близько 20-ти інженерів-суднобудівників, трохи більше ста техніків. Песимісти вважали, що для відбудови Гданської верфі треба залучити іноземний капітал.

Васильєв вдячний Яніні Позорській за її репортаж «У Гданських кузнях Нептуна»: він побачив, що зробили поляки за короткий строк без допомоги іноземного капіталу, спираючись на народний лад, на братню дружбу з Радянським Союзом та іншими соціалістичними країнами. Сімнадцять з половиною тисяч чоловік працює на гданській судноверфі. Тут водночас на причалі й стапелях стоїть понад 50 кораблів. Щороку споруджується близько 30 суден і приблизно стільки ж корпусів. Серед службовців верфі 500 чоловік мають вищу освіту.

«Якби зібрати сьогодні, — пише Яніна Позорська, — всіх тих, хто не вірив тоді у власні сили, і запропонувати їм обійти верф, то вони пройшли б перед цілим строєм суден, споруджених тут після війни. Стрій цей розтягнувся б на 50 кілометрів, і, щоб дістатися до його кінця, песимістам довелося б іти принаймні два дні».

Судноверф оснащена новітнім технічним устаткуванням.

«Якби присуджували премію за найзначніший прогрес у суднобудуванні за повоєнні роки, — писала англійська морська газета «Джорнел оф коммерс енд шіппінг телеграф», — то Польща, безперечно, була б найсерйознішим претендентом на таку премію. Рекорд, здобутий польськими суднобудівниками, і насамперед Гданською верф'ю, є одним з найбільших промислових успіхів останніх років».

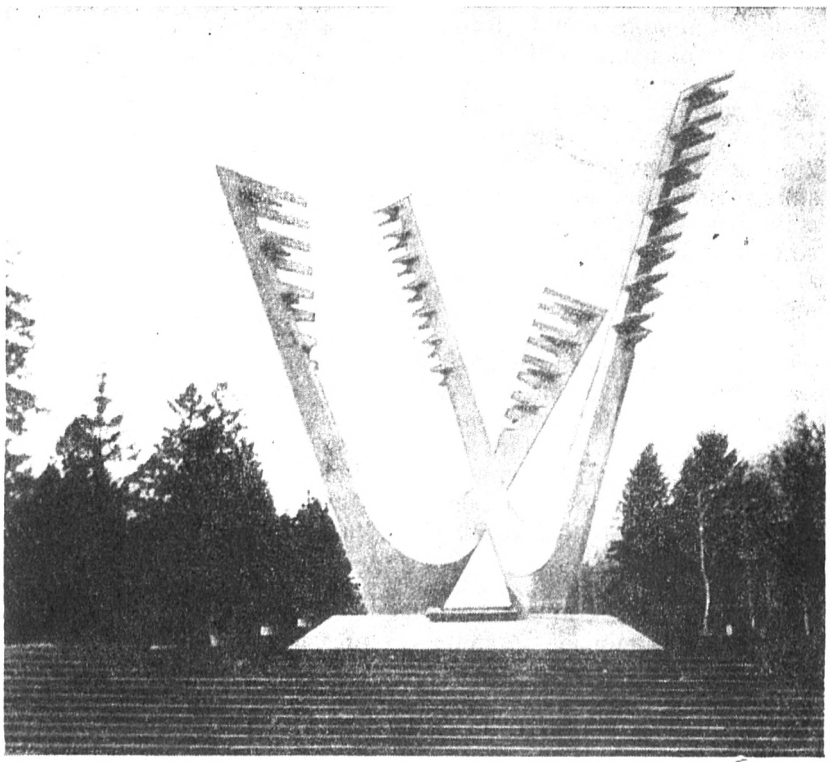
Ще один відгук—в американському журналі «Ньюсуїк»:

«Польща, яка за довгі роки звикла до бряжчання зброї та ходи армій на марші, потроху звикає до нових, куди радісніших звуків — до вибухів пляшок шампан-

ського, що їх розбивають об борт нових суден. Цим звукам звичайно передують голосні здравиці на честь польських суднобудівників. Це здається просто неймовірним для країни, котра понад століття була позбавлена виходу до моря, де незначне суднобудування було вщент зруйноване під час другої світової війни. Нині, — підкреслює журнал, — тільки Японія, Швеція і Західна Німеччина випереджають Польщу в експорті океанських суден, але одержані Польщею замовлення до 1970 року розраховані на 1,3 мільйона тонн, а це перевищує загальне виробництво американських та британських верфей, яке становить 945 тис. тонн».

Нічого дивного немає в тому, що учасники минулої війни схильні до спогадів і асоціацій. Читаючи репортаж про виграну Гданьком мирну битву, Петро Васильєв згадує гуркіт гармат на Віслі, могутній наступ радянських і польських військ чверть століття тому, коли протягом кількох днів були вщент розбиті угруповання гітлерівських армій «Центр». А бої за Поморський вал, визволення Гданська, Гдині, Сопота — про них тепер говорять як про єдиний організм Труймясто, тобто Триміста. У Гдині росте серйозна суперниця Гданська — верф імені Паризької Комуни. Вона вже приступила до виробництва великих суден для перевезення вантажів до 55 тисяч тонн. Саме тут було спаяно на воді дві половини корпусу великотоннажного танкера. Поки що цей метод мало відомий і практикується, як зазначає журнал «Польща», лише на кількох верфях світу. Ці скупі рядки викликають почуття гордості.

Нехай не все подобається Васильєву на Сопотському фестивалі, але дружина його й діти не можуть не зрозуміти його раптового інтересу до телевізора, до жанрових пісень.

Щецінський скульптор Славомир Левинський створив цей пам'ятник братерства радянської і польської зброї у великій битві проти фашизму.

Та Гданськ, Сопот, Гдиня — це ще не все. Щецін, наприклад, Васильєв пам'ятає як провінційне місто «третього райху» в той день, коли його тимчасові господарі, заникуючись від страху перед наступаючою Радянською Армією, вийшли з прапорами капітуляції і ключами від міста. То був типовий бюргерський закуток. Нині політехнічний інститут Щецінa широко відомий, медична академія, пединститут, вища сільськогосподарська школа, вище морське училище зробили його визначним культурним центром. Крім того, Щецін став важливим центром морського господарства народної Польщі. Він дає понад 30 процентів усього морського вилову. Продукція суднобудівного заводу імені Варського становить понад чверть усього будованого в країні тоннажу.

Серед уславлених капітанів далекого плавання немало вихованців Державної морської школи. Втім, тут можна укомплектувати екіпаж для будь-якого корабля. Адже в Щеціні на штурманському, штурмансько-риболовному та механічному факультетах Вищої морської школи навчається 700 чоловік, у розпорядженні яких не лише новітнє навігаційне устаткування, а й учбові судна «Навігатор», «Азимут», «Емілія Герчак» і навіть вітрильник. У місті готують наукових працівників рибальства і просто рибалок, техніків-суднобудівників, економістів, суднових лікарів і навіть працівників камбуза.

Журнал «Польща» пише, що Щецін 1970 року нічим не нагадує Щецін 1945 року. Місто не відбудоване, а повністю перебудоване. «Для Польщі Щецін — це щось більше, ніж просто портове місто. Це символ сили і могутності народу,

символ невблаганної історичної справедливості. Історія міста — це історія важкої боротьби народу, довгі роки відрізаного від моря, від усього, що з ним пов'язане. Майбутнє міста — це майбутнє народу, чий навальний порив виправив одвічну несправедливість і привів до повернення на море».

Сувора Балтика. Сіре громаддя хвиль. На високому березі гримить оркестр, майорять прапори. Представники польського уряду стоять перед строєм офіцерів однієї з радянських армій. Вони вручають їм бойові ордени і медалі «За Одру, Нису, Балтику». Був би Петро Васильєв молодший, обійшов би знову ці землі, повернені назавжди Польщі чверть століття тому. Там росте вже друге покоління поляків. З дев'яти мільйонів чоловік, що живуть тут, п'ять мільйонів уже народились і виросли на цих землях. Він не дуже полюбляє цифри, але пам'ятає, що у Вроцлаві, де не було жодного цілого будинку, нині стільки науковців, скільки до 1945 року було студентів. Розвиток вищої освіти чи не найяскравіше свідчить про зміни, що сталися на землях над Одером і Нисою. Двадцять чотири вузи працюють тепер на західних і північних землях, і вчаться в них мало не сто тисяч юнаків та дівчат. А в роки гітлерівського володарювання? Тільки десять вищих шкіл, причому шість із них не мали вузівських прав У самому лише Вроцлаві нині шість вузів, а вроцлавська математична школа відома в усьому світі. Наймолодшим вузом Польщі є Зеленогурська інженерна школа імені Юрія Гагаріна, яка готує кадри для західних та північних земель.

Зелена Гура... Хочеться на мить заплющити очі. Невже сонне селище з ветхими будиночками й спаленими садами могло стати кузнею інженерних кадрів? Напевне, Петро Васильєв не впізнав би Зеленої Гури. Хто гадав, що вона буде навічно зв'язана з ім'ям першого покорителя космосу — сина радянського народу?

Ніхто не міг тоді зазирнути в майбутнє, передбачити розквіт цих земель, розквіт науки. Тепер, пише журнал «Польша», «...можна повніше оцінити значення допомоги, поданої Радянським урядом нашій країні у справі підготовки кадрів молодих спеціалістів. Особливо велику вагу мала ця допомога в перші повоєнні роки, коли наші вищі учбові заклади, лабораторії, бібліотеки, архіви, наукові посібники були знищені, а наукові кадри вельми порідшали після гітлерівської навали. Тому надання польській молоді можливості вчитись у радянських вузах, відомих своїм високим рівнем, має як для країни, так і для наступних випускників неоціненне значення. Навчаючись у Країні Рад, польська молодь прилучалася до новітніх досягнень науки, багато поляків учились і писали кандидатські дисертації під безпосереднім керівництвом відомих радянських учених, імена яких зв'язані з найбільшими науковими досягненнями нашого часу».

Близько трьох тисяч поляків успішно закінчили навчання у вузах нашої країни. Цього року в СРСР навчається 458 чоловік з Польщі. Близько 75 процентів з них займаються точними науками. 240 чоловік закінчили аспірантуру і здо-

Засніжений шлях веде до Гроблі...

Батько і мати Юзефа Кляса — посла ПНР на Кубі.

були звання кандидатів наук, переважно в галузі технічних дисциплін.

На підставі анкетного опиту, проведеного комісією випускників при Головному правлінні Товариства польсько-радянської дружби, встановлено, що переважна частина випускників, незважаючи на молодий вік, займає відповідальні пости у промисловості, державній адміністрації і партійному апараті Варшави, Вроцлава, Познані, Гданська, Кракова, Лодзі й інших міст. Багато які ведуть наукову роботу, здобули звання кандидатів і докторів наук, стали доцентами і професорами.

«Слід підкреслити, що випускники радянських вузів, поряд з грунтовною спеціальною підготовкою, набули також глибоких суспільно-політичних знань. Перебування протягом кількох років у СРСР дало їм змогу добре познайомитися з Країною Рад і життям її населення, а знання російської мови — стежити за досягненнями радянської науки і використовувати їх у своїй роботі. Країна Рад, де вони провели свою молодість, їм особливо близька. Це зумовлює їх емоційний підхід до справи зміцнення і розвитку польсько-радянської дружби».

Країна, де вони провели свою молодість! Молодість у студентських гуртожитках, у світлих аудиторіях, бібліотеках. Яке щастя, що їм не випало в ці юні роки блокувати дзоти, атакувати фортеці, в пеклі вогню відстоювати Наревський чи Сандомирський плацдарми. Ніхто з нас не нарікав на долю, ні. Але долю не виграють на лотерейний квиток, її треба було відвоювати кров'ю, стражданням, ранами.

Страшно подумати, але доля могла скластись інакше для всієї Польщі, для кожного її міста й села, для кожної родини в Зеленій Гурі, Сомянці на Нареві чи у Гроблі Бохненського повіту. До речі, Гробля нічим особливим не відрізняється від інших надвіслянських сіл. Старе польське село, як пише Владзімеж Ольшевський, з гордим і суворим минулим. Там живі ще ті, хто зазнав страшних селянських злиднів, коли задовго до нового врожаю в засіках не лишалося й зернини. Тоді збиралися по п'ятеро й пускалися кудись на заробітки, ба навіть на чужину — в Німеччину, Данію, Францію, аж у Бразілію, шукаючи шматка хліба.

Марія і Людвік Кляси теж змарнували так свої молоді літа десь в Ельзасі, біля Страсбурга. П'ять років гнули вони спини на фермі, а коли повернулись до Гроблі, отих загорьованих грошей ледве стало, щоб купити гектар землі. Хату Людвік поставив уже сам. Народилося трійко дітей, молодшому, Юзефу, не було ще й року, коли батькам довелося знову податись наймитувати аж до Франції. Молодших синів узяли родичі, а десятилітню Людвіку віддали в найми. Чотири роки на чужині краялося серце матері у тривозі за дітей. Коли повернулися, маленький Юзеф і не впізнав батьків. Вчилися вони з братом Яном по черзі. Коли Ян одержав атестат зрілості й став працювати у новоутвореному сільському кооперативі, Юзеф вступив на підготовчі курси при одному з краківських вузів. Та ось вуз закінчено, далі — Академія політичних наук. Польський генеральний консул в Ліллі Юзеф Кляс, певно, добре пам'ятав, що саме тут в наймах добували нелегкий хліб його батьки.

«Хіба ж це не знаменно, що Юзеф Кляс займав пост представника іншої, нової Польщі в департаменті, де живе й досі стільки колишніх мешканців Гроблі? Вони не раз приходили до нього, дивуючись, — невже це Юзеф, син Кляса?» Він став ніби символом величезного соціального прогресу в народній Польщі.

Фотографії Альфреда Куцинського не потребують коментарів. Вони красномовніше за всякі слова розповідають нам, що таке справжня радість, справжнє щастя. Кому б не хотілося потрапити до затишної хати в Острувеку — невеличкому хутірці над Віслою біля Гроблі, посидіти за столом звичайної польської родини. Та не будемо їм заважати. Адже сьогодні не тільки день зустрічі, а й день прощання. Новопризначений посол Польської Народної Республіки у Республіці Куба виїздить з дружиною та дочкою до Гавани.

Із Гроблі в Гавану. Про Гавану ви знаєте багато, а про Гроблю чуєте вперше. Там живуть Людвік і Марія Кляси — старі люди, але не втомлені життям, а повні

Незабутній день для батьків і дітей.

надій. Перед ними стелиться широкий неозорий світ, вони добре знають, хто відкрив їхнім дітям шлях у життя, до високих постів, що були раніше привілеєм багатих і знатних.

У житті сьогоднішньої Польщі доволі фактів, що промовляють самі за себе. Вони свідчать про небачений поступ польського села. Грунтовні соціальні перетворення забезпечили бурхливий розквіт усіх творчих сил народу.

— Бувай здорова, рідна, не сумуй!..
Фото Альфреда Куцинського.

Ми прозираємо у прекрасне майбутнє соціалістичної Польщі, усвідомлюємо її безмежні можливості.

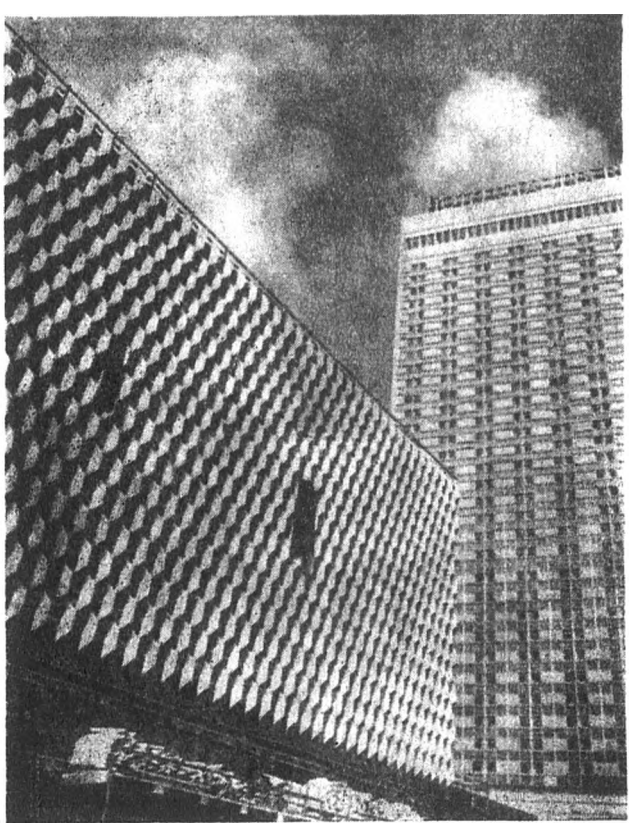
В багатьох наших родинах із жвавим інтересом чекають журналів з братньої країни. І, зрозуміло, не тільки Дзанагов, Мацько, Васильєв і не тільки колишні солдати та їхні близькі. Чекають як товариші по боротьбі, ладні ділити і радість, і горе. Фото заметених снігом хат у Гроблі викликає раптом радісне збудження. Зринає в пам'яті якесь узлісся, де стояла тоді хата з розваленим дахом, а наступного дня, зведений палким ентузіазмом твого взводу, височів уже затишний будиночок. І ось за саморобним столом сидять усі п'ятеро малюків пані Стасі, а вона, метушлива й гостинна, сипле в полумисок паруючу картоплю в лушпинні й просить нас призволятися. Як вона там із своїми малюками? — питаєш себе, і раптом згадуєш, що малюкам тим уже десь четвертий десяток пішов. Так хочеться знати, як склалася їхня доля. Проте можна бути абсолютно певним: вони не безробітні, не гнуть спину перед паном у фільварку, не служать лакеями, не подалися до Франції чи Бельгії шукати хліба, як колись Людвік і Марія Кляси. У них зовсім інше життя, вони напевно серед тих, хто будує нову Польщу. Отже, ми спокійні за них, радіємо з їхніх успіхів, як радіємо ще з одного скупого повідомлення журналу «Польща»:

«Співробітники посольства і торгпредства ПНР у Гавані, на чолі з послом Юзефом Клясом, численні польські спеціалісти, що перебувають на Кубі, в неділю 22-го числа брали участь у збиранні цукрової тростини на плантації імені Мануеля Мартінеса Пріете, зробивши свій внесок у кубинську сафру».

Читаючи журнал «Польща», ми бачимо не тільки натхнений порив народу, що будує соціалізм, а й красу людини з народу, яка прилучилась до боротьби за ідеали соціалізму.

Н. ХАЛЕМСЬКИЙ

У ЦЕНТРІ СТОЛИЦІ

Скоро ці два будинки прикрасять новий центр столиці Німецької Демократичної Республіки. На передньому плані — універмаг «Центральний», за ним, позаду — готель «Штадт Берлін» — «Місто Берлін».

Новий центр демократичного Берліна займає величезну площу, близько 820 гектарів. Це становить понад три проценти всієї площі міста. Такі грандіозні масштаби відкрили перед архітекторами і планувальниками надзвичайно широкі можливості. Водночас вони й ускладнили їхнє завдання — домогтися глибокої продуманості кожного архітектурного елементу, цілісності всього ансамблю.

Слід нагадати, що до цього ансамблю увіходять й чимало старих, а то й зовсім старовинних будинків, нині реставрованих і відновлених. Цю різноманітність стилів тут добре й здало враховано, й про кожний з тих старих будинків можна сказати, що він справді «вписується» в загальний архітектурний ансамбль майбутнього центру столиці.

І коли тут розглядають архітектуру того чи іншого нового будинку, перевагу одностайно віддають двом зображеним на цьому фото будовам. Проекти і універмагу, і готелю «Штадт Берлін» дістали на конкурсі найвищі оцінки, визнані кращими. Всі тут єдині в тому, що поряд з новою телевізійною вежею, обидва будинки будуть найвизначнішими у новому ансамблі.

Новостворюваний центр демократичного Берліна буде світлим, радісним, гідним столиці соціалістичної німецької держави.

УКРАЇНА І СВІТ

ВІКТОР ЧУДОВСЬКИЙ

ЛЮБОВ ДО ЗЕМЛІ БАТЬКІВ

Похмурого холодного ранку 7 вересня 1891 року канадський пароплав «Орегон», подолавши за два тижні відстань між Європою і Новим Світом, кинув якір на Монреальському рейді. Серед пасажирів лише двоє, здавалося, не раділи з закінчення довгої морської подорожі. Вони дивилися на незнайомий берег зі страхом і надією. Через годину, зібравши свої нехитрі пожитки, зійшли на канадську землю.

Так Іван Пилипів та Василь Єлиняк, мешканці села Небилів Калуського повіту на Станіславщині, що прибули на пароплаві «Орегон», поклали початок масовій еміграції галицької селянської бідноти за океан наприкінці минулого століття.

Від нужди, безнадії і неволі тікали наші земляки світ за очі, в чужі заморські країни. То була трагедія української землі.

Тяжкий національний і соціальний гніт з боку австро-угорської монархії, польських поміщиків і царського самодержавства, гостре безземелля породжували масове безробіття і страшні злидні. Вимоги аграрної реформи, справедливого розподілу податків, права на освіту, що їх висували селяни, розбивалися об кам'яний мур байдужості влади до долі селянських мас. Вихід із цього нестерпного становища люди вбачали в еміграції.

Майже 80 років минуло з того часу, як на канадській землі оселилися перші вихідці з України, що шукали в чужих краях праці, хліба, кращої долі.

Негостинно зустріла вона згорьованих трударів. Історія українців у Канаді — це епопея горя, поневірянь, безпросвітної нужди, гіркої розлуки з батьківщиною, рідними. Емігранти — переважно сільські бідаки — мусили згоджуватись на будь-яку працю, аби заробити на шматок хліба, прогодувати сім'ю. Вони орали цілину, осушували болота, корчували ліси. Працювали чорноробами у промисловості, на залізниці, наймитували, а часом голодували, бо не могли знайти роботи.

Спочатку українські емігранти осідали в трьох степових провінціях — Манітобі, Саскачевані й Альберті, де географічні умови нагадували рідний край. Незабаром в цих провінціях виросли цілі колонії переселенців з українськими назвами — Олеськів, Шевченко, Сірко, Правда, Ольга, Буковина, Рутенія, Січ, Озерна, Долини, Сокаль, Тернопіль, Теребовля, Коломия, Дніпро, Одеса, Україна, Збараж, Свобода, Новий Київ тощо. Більшість цих назв збереглася і до сьогодні.

Потяг галичан на нові землі був такий великий, що за півтора десятка років кількість українських емігрантів у Канаді досягла за неповними даними майже 80 тисяч, причому понад 90 відсотків їх скупчилося в трьох названих провінціях, серед яких Манітоба займала перше місце (понад 40 відсотків українського населення Канади на той час). Вони зробили значний внесок у всі галузі життя не тільки Манітоби, а й цілої країни.

В одному з коридорів Манітобського провінційного парламенту висить бронзова меморіальна дошка. На ній зображені чоловік з киркою і жінка із снопом пшениці в українському національному одязі. Внизу напис: «Присвячено першим українським поселенцям на відзначення їхнього внеску в розбудову Канади».

Однак визнання важливої ролі українських іммігрантів у розвитку їхньої нової батьківщини прийшло не

Перші українці на фермах у Манітобі жили в землянках. Потім будували хати на зразок тих, які вони залишили на батьківщині, дуже часто їх білили глиною і прикрашали українським національним орнаментом.

скоро. Перші переселенці з України наразилися на відверте упередження і дискримінацію з боку деяких урядових кіл, місцевого населення та прибулих раніш іммігрантів з інших країн. Давалося взнаки незнання мови, звичаїв цієї країни, приналежність до іншої церкви.

Гірким був перший хліб на новій землі. Кожний сантиметр обробленого поля, кожний колосок пшениці чи жита, вирощений на ньому, був щедро зрошений потом українського трударя. Для більшості із них мрія про волю і краще життя обернулася ще тяжчою працею, ще більшими злигоднями.

Новоприбулому канадський уряд давав земельний наділ (т. зв. гомстед), зобов'язуючи його не менш як три роки обробляти одвічну цілину, збудувати хату, приміщення для худоби, прокласти дороги. Лише після цього поселенцеві видавався документ на право володіння гомстедом. Невиконання хоч одного з цих зобов'язань позбавляло його права на оброблену землю. Розорені селяни ставали наймитами у багатих фермерів, поповнювали армію безробітних у містах, їздили по країні, шукаючи роботи.

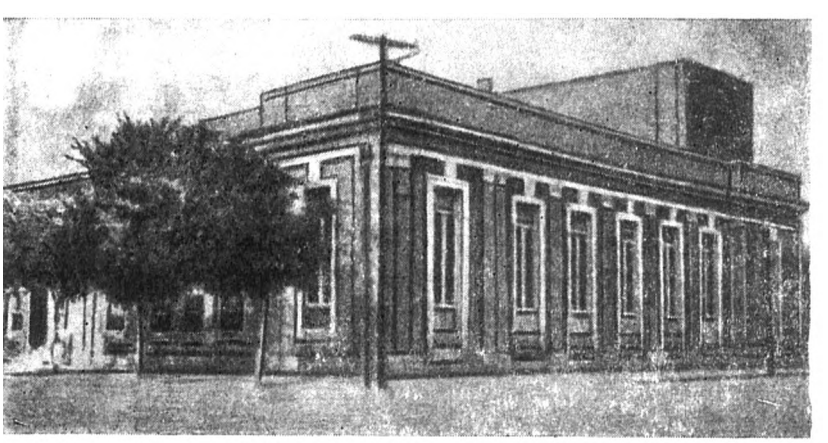
Лише працьовитість і витривалість поселенців, каторжна праця всієї сім'ї, включаючи й дітей, давали їм змогу втриматися на своїх наділах. Не було реманенту, робочої худоби. Часто господар залишав хазяйство на жінку й дітей, а сам ішов до міста на заробітки, щоб стягнутися на пару коней чи волів. Поселення були повністю відірвані від зовнішнього світу, між ними не існувало транспортного зв'язку. На дорогах зустрічалися селяни з тачками: так їздили за кількадесят кілометрів до млина, до найближчої крамниці. Частіше мішок збіжжя несли на плечах. То була звичайна картина.

Чимало наших земляків одразу залишалися в містах, шукали праці у промисловості, на будівництві, в сфері обслуговування. Вони мусили братися до найтяжчої роботи за найнижчу плату. В періоди економічних криз і депресій їх перших викидали на вулицю.

Нині в Канаді, мабуть, немає жодної галузі економіки, де б не було українців. Вони пустили глибоке коріння в цій країні, здобули славу людей працьовитих і здібних, показали високу пролетарську свідомість і солідарність з трудящими інших національностей, брали активну участь у спільній боротьбі робітничого класу і фермерства за демократичні та економічні права, стали одним із бойових загонів канадського робітництва.

Українська трудова еміграція принесла на нові землі не лише свою працьовитість, наполегливість, класову свідомість, а й передові соціальні ідеї, засвоєні на батьківщині, кращі надбання тогочасної національної культури.

Уже з перших днів свого життя в Канаді українці

Український робітничий дім у Вінніпегу

розгортають активну освітню і культурну діяльність, створюють ряд прогресивних політичних, освітніх, культурно-мистецьких гуртків, які згодом переростають в організації.

1907 року у Вінніпегу — «столиці» українців у Канаді — почала виходити перша в країні і на всьому американському континенті робітнича українська газета «Червоний прапор». 1918 року також у Вінніпегу був збудований перший Український робітничий дім, а слідом за цим створена і робітнича організація — Стоваришення Український робітничий дім (СУРД), пізніше перейменований у Товариство Український робітничо-фермерський дім (ТУРФДім), яке є безпосереднім попередником нинішніх Товариства об'єднаних українських канадців (ТОУК) і Робітничого запомогового товариства (РЗТ). Ці організації беруть активну участь у розвитку і зміцненні робітничого й фермерського руху, у страйковій боротьбі. У багатьох класових боях українські робітники були організаторами і керівниками виступів канадського пролетаріату проти засилля монополій.

Разом з усім канадським робітничим класом українці виступали за підвищення заробітної плати, допомогу при безробітті, медичну допомогу тощо.

Прогресивна громадськість Канади не раз відзначала активну участь українців у боротьбі за справу миру, демократії і прогресу. Силу і наснагу в цій наші співвітчизники черпали у досягненнях рідного українського народу, який розвивав свою національну формою, соціалістичну змістом культуру, будував нове життя і свою державу — Радянську Україну. Натхненні великими здобутками українського народу, вони

Дівочий мандоліновий оркестр відділу Стоваришення Український робітничий дім у Вінніпегу, зорганізований в 1921 році. Це був перший дівочий струнний оркестр СУРД (потім ТУРФДім) в Канаді. В 1926 році оркестр під керуванням Петра Угринюка (на фото — в центрі) зробив велику концертну поїздку по Західній Канаді — від Вінніпега до Ванкувера. В 1927 році цей же оркестр під керуванням Миколи Гоцуляка об'їхав з концертами Східну Канаду.

розгортали широку освітню і культурну роботу, організовували школи з навчанням українською мовою, курси ліквідації неписьменності, створювали хори, оркестри, танцювальні гуртки.

Широко відзначає прогресивна українська громадськість Канади свято трудящих усього світу—100-річчя від дня народження Володимира Ілліча Леніна. По всій країні відбулися лекції та бесіди про життя і діяльність вождя Великої Жовтневої соціалістичної революції, засновника Радянської держави. Українська робітнича преса розповідає про великий вплив ідей В. І. Леніна на розвиток канадського і американського робітничого руху, на формування класової свідомості канадського пролетаріату. Володимиру Іллічу були присвячені численні виставки, урочисті збори. З нагоди знаменної дати — ленінського ювілею — відбувся XIV з'їзд ТОУК, який прийняв відозву «До українського народу». В ній, зокрема, говорилося: «Українські трудящі в Канаді, організовані у свої прогресивні товариства, на протязі десятиріч були учасниками боротьби за життєві інтереси, політичні права, проти війни, за мир, за дружбу народів. Вихована на благородних ленінських ідеях, вони вели цю боротьбу не ізольовано, але як складова частина канадського робітничого і прогресивного руху.

Ім'я і вчення Володимира Ілліча Леніна дорогі для членів і прихильників українського прогресивного руху.

Ми заявляємо, що ми й далі, як і в минулому, будемо з рідним народом, який іде до свого світлого майбутнього шляхом, що заповів йому Володимир Ілліч Ленін».

Нині українська трудова еміграція в Канаді, її прогресивні організації разом з робітниками й фермерами країни підносять голос на захист своїх соціальних і

економічних завоювань, проти яких ведуть наступ канадські та американські монополії. Нещодавно 25 тисяч робітників-будівельників Британської Колумбії, серед яких є чимало українців, змусили уряд цієї провінції скасувати антипробітничий закон, що передбачав примусове припинення робітничого страйку. Після тримісячного локауту будівельні компанії змушені були погодитися на переговори про підвищення заробітної плати і поліпшення соціального забезпечення робітників. Успіху було досягнуто завдяки рішучому і дружному виступові пролетарів усіх національностей.

Як відомо, на початку серпня сповнилося двадцять п'ять років з дня варварського атомного бомбардування американською воєччиною японських міст Хіросіми і Нагасакі. Товариство об'єднаних українських канадців також провело у ці дні демонстрації проти атомного озброєння, закликало трудящих посилити боротьбу за заборону ядерної зброї і негайне припинення американської агресії у В'єтнамі й Камбоджі.

Цього року провінція Манітоба відзначає сторіччя з дня створення і вступу в Канадську федерацію. Хоч ця подія припадала на 15 липня, ювілейні святкування почалися з 1 січня і відбуватимуться до кінця року.

Українці не лише в Манітобі, а й по всій Канаді діяльно готувалися до ювілею провінції, бо і вони самі, і їхні батьки відіграли неабияку роль у господарському й культурному розвитку цієї землі.

Газета Товариства об'єднаних українських канадців «Життя і слово» з цього приводу писала: «Манітоба! Де б ви не пішли, в яку ділянку життя провінції ви не вглянули б — в економічну, політичну, торговельну, освітню, наукову, громадського обслуговування, спортивну — всюди відчуєте і помітите величезний вклад українців».

З нагоди сторіччя Манітоби прогресивна українська преса вміщує матеріали, що висвітлюють історію революційної боротьби трудящих провінції, в тому числі й українців, розповідають про внесок наших земляків у розбудову Канади. Ці заходи супроводжуються широкою кампанією по організаційному та фінансовому зміцненню робітничих товариств — ТОУК і РЗТ.

Нині особливо широкого розмаху набув також прогресивний рух українських жінок у Канаді. Українки, об'єднані у Жіночому комітеті ТОУК, борються за мир, рівні з чоловіками права у всіх сферах громадського життя, беруть активну участь у роботі Канадського конгресу миру, Конгресу канадських жінок і прогресивної організації «Голос жінок», у широкій кампанії збирання підписів з вимогою до президента США Ніксона вивести американські війська із В'єтнаму і Камбоджі, що проходить під гаслом: «Геть негайно!». Вони збирають гроші, медикаменти, одяг на допомогу населенню Демократичного В'єтнаму, що потерпіло від американських бомбардувань, а також кошти на відкриття жіночої лікарні в ДРВ.

У КІЛЬКА РЯДКІВ

Варшавське видавництво «ПІВ» випустило друком збірку оповідань радянських письменників під назвою «Нічний півень». Серед уміщених творів — новели Євгена Гуцала та Григора Тютюнника.

З кожним роком ширяться творчі зв'язки українських літераторів із зарубіжними письменниками.

Тільки останнім часом Спілка письменників України приймала гостю з Перу Каталіну Рекаваррен, чехословацького прозаїка, драматурга, публіциста Іржі Плахетку, професора Карлтонського університету (Канада), спеціаліста з радянської літератури Емілія Штіфлінга (НДР), відомих польських літераторів Стефанію Гродзенську та Єжи Юрандота.

До Києва приїздила дружина й помічниця померлого в 1964 р. відомого німецького письменника, друга Радянського Союзу Віллі Бределя — Май Бредель.

У роботі І Міжнародного симпозіуму письменників-фантастів у Токіо брав участь киянин Василь Бережний, на III Міжнародний симпозіум болгаристів виїздили Дмитро Білоус та Олександр Кетков, у Македонії, на традиційному «Струзькому вечорі» поезії, де виступали поети з 20 країн усіх континентів, був і представник України — Віталій Коротич.

При Спілці румунських письменників уже кілька років працює український літературний гурток. Засідання його регулярно провадяться у Будинку письменників ім. М. Садовяну. На них автори, що пишуть українською мовою, читають і обговорюють свої твори. Так, на недавньому засіданні молоді українські літератори, що живуть у Румунії, — Іван Непохода та Микола Коросюк познайомили колег з уривками із своїх нових творів.

У Києві, в кінотеатрі «Кранів» виступали два польські вокально-хореографічні самодіяльні ансамблі — катовіцький та варшавський. Концертна програма складалася з пісень і танців південної гірської та центральної частин Польщі.

Чимало уваги прогресивні українські організації та їх преса приділяють поширенню правди про нашу країну, зокрема Українську РСР. На робітничих зборах, перед молоддю, на сторінках газети «Життя і слово» та журналу «Юкрейніен Кенедіен» часто виступають українські канадці, які побували в Радянському Союзі, на Україні. Вони діляться своїми враженнями од відвідин рідного краю, розповідають про щасливе, вільне життя українського радянського народу. Нещодавно з такою розповіддю в «Житті і слові» виступила Гелена Пінькей з Едмонтона, яка побувала цього літа у Києві, Львові, Чернівцях та інших містах, а також селах України. Майже 60 років не була вона на землі, де народилася. Все, що гостя побачила на Радянській Україні, вразило і до сліз схвилювало її. Відвідавши рідні села Борівці та Киселів у Чернівецькій області, вона пересвідчилась, як заможно живуть її земляки. «Люди веселі, добре вбрані, ніхто не нарікав. До школи діти ходять всі, що досягли шкільного віку, не так, як колись було, — писала вона. — У кожній хаті є електрика, радіо, телевізор — одним словом, люди живуть вигідно і мріють лише про спокій в світі».

Так, радянському народові потрібен лише мир. У боротьбі за цю велику і благородну мету в одних лавах з ним стоять прогресивні українці Канади, всі люди доброї волі світу.

Трудящі нашої республіки сповнені глибокої пошани до своїх братів і сестер — канадців українського походження, які є патріотами нової батьківщини, але зберігають щиру любов до землі своїх батьків — України.

ПОДЯКА З ФІЛІППІН

United Poets Laureate International

(UNIO INTERNATIONALIS POETARUM LAUREATORUM)

Decretum

Mikola Upenik, Esq.

UKRAINIAN

POSTWAR ADJUSTMENT WORLD TRANSLATION CONTEST

August

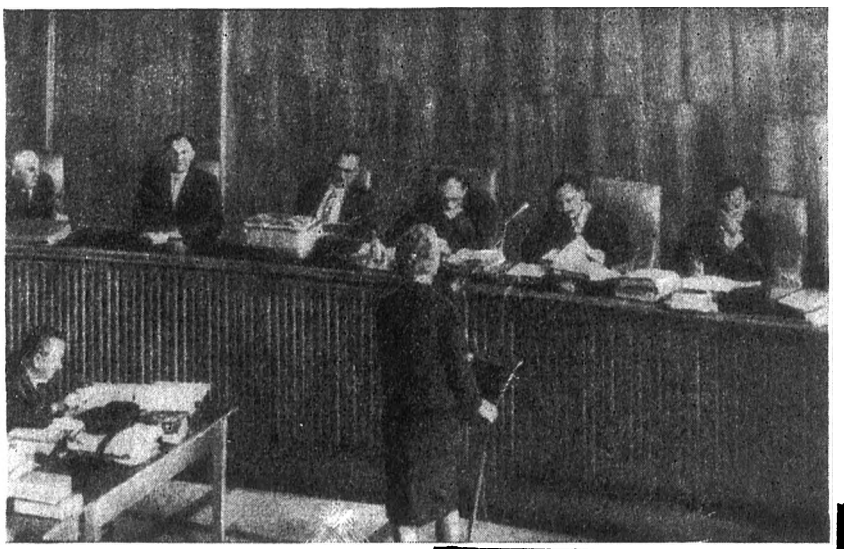
У травневому номері журналу «Всесвіт» за цей рік був надрукований вірш основоположника філіппінської літератури, діяча національно-визвольного руху на Філіппінах Хосе Рісаля «Останнє прощай» у перекладі Миколи Упеника.

А нещодавно з далеких островів у Тихому океані на адресу українського поета надійшов лист від Амадо Юзона — президента Міжнародної спілки поетів-лауреатів.

«Дорогий брате-поете, — пише А. Юзон, — ми дякуємо тобі за чудовий переклад, вміщений в українському журналі «Всесвіт». За цей переклад Міжнародна спілка поетів-лауреатів вирішила нагородити тебе дипломом і медаллю й обрати почесним членом спілки».

В дипломі зазначено, що Миколу Упеника визнано переможцем всесвітнього конкурсу на кращий переклад вірша Хосе Рісаля «Останнє прощай».

Про суд у Мюнхені можна з цілковитою певністю сказати, що він хоч і скорий, але неправий.

БАВАРСЬКИЙ ВАРІАНТ

У червні 1962 року до головної баварської тюрми Штраубінг приставили двох в'язнів — Віру Брюне і Йоганна Фербаха, засуджених у Мюнхені як убивць до довічного ув'язнення. У їхніх картках було записано, що у квітні 1960 року вони вбили мюнхенського лікаря Отто Прауна і його економку Ельфріду Клоо. «Убивство, вчинене з помсти», — так визначив суд характер злочину «Кривава помста зрадженої жінки», — галасливо писала про цю історію бульварна преса.

Суд у Мюнхені саме так кваліфікував цю справу. Але чому ж тоді суперечки з цього приводу не вщухають й досі? Чому в історію втягнуто стільки політичних та військових діячів і навіть самого Франца Йозефа Штрауса, «найнебезпечнішу людину» у ФРН як його іменує західна преса?

Практика західнонімецького судочинства знає чимало прикладів коли вироки виносилися на підставі вкрай сумнівних доказів, явних лжесвідчень. Але, як визнає сама західнонімецька преса, «справа Віри Брюне» перевершує все, досі відоме у ФРН.

Вирок суду спирався, власне, на свідчення лише однієї особи, до того ж свідка дуже сумнівного. Це був якийсь Шрамм, карний злочинець, з яким обвинувачений Йоганн Фербах під час попереднього слідства сидів у одній камері. І от цей Шрамм засвідчив, нібито Фербах розповідав йому, як він з Вірою Брюне вбили доктора Прауна та його економку. Інших доказів не було.

Присутні на суді у Мюнхені не могли не помітити, як старанно головуючий і прокурор намагалися спрямувати розгляд справи лише в одне річище — у сферу особистих взаємин між обвинуваченою і вбитим Отто Прауном. Що ж до Йоганна Фербаха, то він фігурував лише як посібник Віри Брюне. Будь-які спроби адвокатів торкнутися інших питань, висвітлити матеріали, що стосувалися особи вбитого — лікаря Прауна, негайно обривалися головуючим і прокурором. Одного разу адвокат Віри Брюне назвав ім'я Штрауса, але голова суду скочив з місця й грубо перебив його:

— Це не має відношення до справи!

Адвокат спробував щось пояснити, але головуючий розлютився ще більше:

— Я позбавляю вас слова!

І от вирок винесено, засуджених ув'язнено в одиночках похмурої тюрми Штраубінг і, здавалося, справу цю закінчено назавжди. Але сталося інакше.

Скоро у ФРН спалахнув черговий, як їх тут іменують, «громадський скандал». Ішлося про судовий позов Франца Йозефа Штрауса — тоді ще міністра оборони ФРН — до газети «Більдцайтунг», яка нібито образила його, натякнувши в одному повідомленні на участь Штрауса у хабарницьких махінаціях навколо поставок зброї для бундесверу. І от на суді раптом випливло ім'я Отто Прауна. Стало зрозумілим, що лікарська практика була лише прикриттям його головного занят-

Йоганн Фербах. Цього небажаного свідка вже позбавилися назавжди.

тя — спекуляції зброєю. Отто Праун був зв'язаний з міжнародною зграєю, яка поставляла зброю всіляким реакційним клікам, зокрема заколотникам, котрі готували змови проти нових прогресивних режимів в Африці тощо. Згадували й Віру Брюне, яку прямо називали помічницею Прауна в його темних справах. Що ж до самого Штрауса, то на цьому судовому процесі його ім'я пов'язувалося із справами не зовсім приємними для міністра й одного з лідерів правлячої тоді політичної партії ХДС-ХСС.

Цю тему підхопила західнонімецька та зарубіжна преса. У видавництві «Рогнер-ферлаг» вийшла книга відомого західнонімецького вченого і публіциста Ульріха Зоннемана під інтригуючою назвою «Справа Дрейфуса» у ФРН?»

Можна зрозуміти, чому Ульріх Зоннеман дав своїй книжці таку інтригуючу назву. Наприкінці минулого століття реакція Франції, обвинувативши офіцера генерального штабу Альфреда Дрейфуса в шпигунстві на користь Німеччини, хотіла приховати свої власні злочини проти народу, скориставшись цим для наступу на демократію. Зоннеман ще й раніше виступав із публікацією матеріалів, що викривали деяких високих осіб з оточення Штрауса. Тепер він проливав нове світло на «справу Віри Брюне», переконливо доводив, що ідеться про політичні махінації верхівки баварського філіалу правлячої боннської партії — християнсько-соціальної спілки, очолюваної Штраусом, яка відіграє сумну роль у політичному житті ФРН. Адже нині у ФРН навколо Штрауса і партійної верхівки ХСС групуються найреакційніші сили, що так шалено опираються реалістичним крокам нового уряду.

До рук Зоннемана потрапила копія одного листа, адресованого Штраусу. Його автор — політичний авантюрист, спекулянт зброєю Роже Гентгес, замішаний у різних скандальних історіях з чиновниками міністерства оборони часів Штрауса. У тому листі є такі рядки: «Ви знаєте, пане міністр, що я не хотів мати ніякого відношення до цієї справи і що мені нічого не було відомо про наміри Ваших людей. Я особисто проти таких методів. Адже існували й інші способи вплинути на нашого контрагента...».

Цього листа Роже Гентгес надіслав Штраусові через два дні після вбивства Отто Прауна.

Ульріх Зоннеман наводить у своїй книзі свідчення Гентгеса. Ось що той розповів.

У день убивства Прауна Гентгес приїхав до нього на віллу разом із особистим референтом Штрауса полковником Вернером Реппенінгом і ще одним офіцером з міністерства оборони підполковником Шредером. І начебто господар, побачивши прибулих, вихопив револьвер і почав їм загрожувати. А про подальші події Гентгес, мовляв, нічого не знає, бо Реппенінг потягнув його з будинку до машини, а з господарем залишився сам Шредер, який потім вихвалявся, що він «провчив» цього Прауна. Гентгес також визнав, що протягом 1957—1960 років він особисто привозив у ФРН із Швейцарії й Франції великі суми грошей і передавав їх особам, близьким до Штрауса. Серед них він називає Реппенінга, Шредера, а також Отто Прауна з Вірою Брюне. Отже, Віра Брюне була втаємничена в усі темні справи, а останнім часом, перед своїм особистим розривом з Прауном, уже дуже неохоче виконувала його доручення.

Віра Брюне стала небезпечним

Віра Брюне — також небажаний свідок.

свідком — такий висновок робить Ульріх Зоннеман. А оскільки вона була в близьких стосунках з Йоганном Фербахом, то й він ставав небезпечним. Сам Отто Праун теж почав заважати тим, з ким раніше спілкувався на ниві спекуляції зброєю. Надто вже багато знав цей мюнхенський лікар і про самого Штрауса, і про його оточення! Крім того, останнім часом він зв'язався з американцем Семюелем Каммінгсом, найбільшим у цілому світі приватним торговцем зброєю, власником брудної фірми «Інтернешнл армамент». Праун міг розповісти Каммінгсу дещо про справи його західнонімецьких конкурентів.

А тим часом у ФРН, після вбивства Отто Прауна, сталися нові загадкові події. Раптом помер полковник Реппенінг. Поширювалися чутки про самогубство. Раптом у в'язниці помер Йоганн Фербах і теж з незрозумілих причин. Його адвокат пригадав одну розмову із своїм підзахисним. Фербах натякав, що вбивці Отто Прауна розправляться з ним і за тюремними гратами.

Ульріх Зоннеман добре розуміє, що насправді криється за убивством на мюнхенській віллі. Він багато пише про становище в Баварії, цій вотчині Штрауса. Юстиція, поліція — все перебуває тут у руках його людей. Земельний міністр юстиції Філіпп Гельд — близький друг Штрауса, член правління партії ХСС. І Зоннеман робить висновок: судді, які слухали справу Віри Брюне і Йоганна Фербаха, добре знали, що не вони справжні вбивці Отто Прауна, але вирок був наперед визначений тими, хто має владу в Баварії.

І знову Штраус, ставши в позу ображеного, звернувся до суду з позовом, вимагаючи заборонити книжку Ульріха Зоннемана. І домігся свого: суд справді ухвалив таке рішення. Але було вже занадто пізно, — з тиражу в три тисячі судовий виконавець зміг вилучити лише... сім примірників! Книга Зоннемана розійшлася блискавично.

Західнонімецька громадськість не заспокоюється, вона вимагає перегляду «справи Віри Брюне». Особливо після того, як влітку цього року поширилися чутки, що Віра Брюне тяжко захворіла в тюрмі. «Що це означає? — слушно запитує газета «Унзере цайт». — Ми ще не забули, як раптово помер у тій самій тюрмі Йоганн Фербах, «внаслідок серцевого приступу...»

Все ускладнюється тим, що, за конституцією ФРН, на справи, подібні до історії з Вірою Брюне, формально не розповсюджується компетенція федерального міністерства юстиції, такі справи повністю вирішуються земельними органами влади. А про те, хто

Сліди ведуть до нього — Франца Йозефа Штрауса

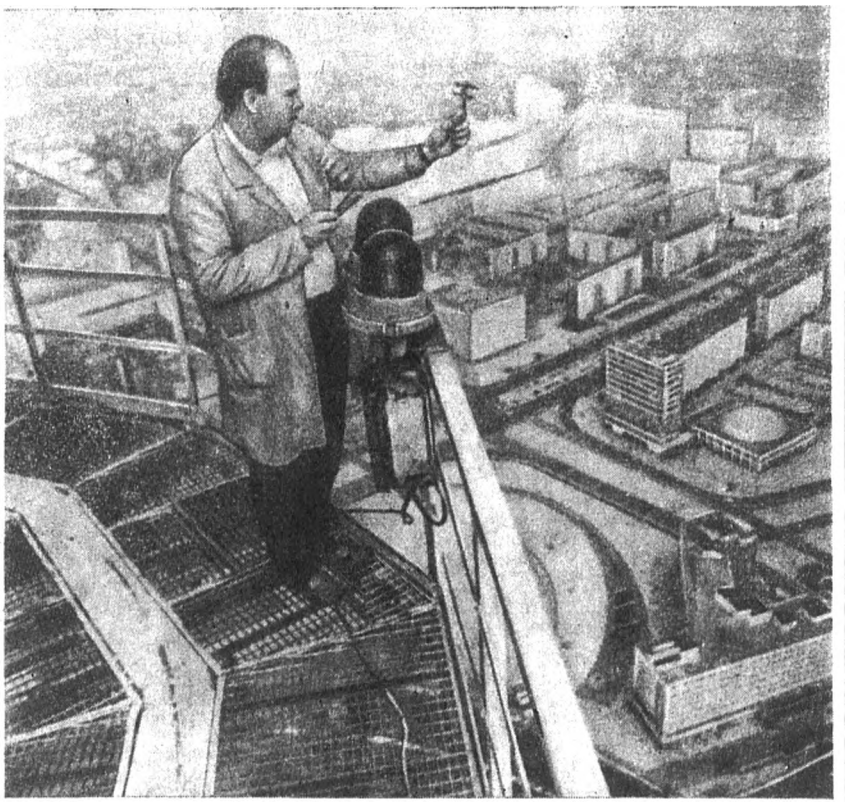
тримає цю владу в своїх руках у землі Баварія, ми вже згадували. Міністр юстиції Гельд ігнорує численні вимоги громадськості переглянути «справу Віри Брюне».

А тим часом один по одному зникають всі ті, хто мав будь-яке відношення до цієї справи. Зник і підполковник Шредер, той самий, що в день убивства Отто Прауна приїздив до нього разом із Реппенінгом і Гентгесом. Офіційно про нього відомо, що він вийшов у відставку й переїхав на постійне мешкання кудись до Латинської Америки. Зникла й покоївка, що служила на віллі в доктора Прауна. Мюнхенська поліція поки що цю жінку «не змогла розшукати»...

Все це скидається на поганий детективний роман. Але ж ідеться про серйозні й небезпечні справи, небезпечні, насамперед, для самої ФРН. Адже недавно Штраус знову опинився в центрі ще однієї скандальної історії, пов'язаної з викриттям фальсифікацій, вчинених близьким до Штрауса діячем ХСС, депутатом бундестагу від цієї партії Ціммерманом. Тут також брудна кримінальність переплітається з не менш брудними політичними авантюрами. І знову сліди ведуть до того самого Франца Йозефа Штрауса!

Ульріх Зоннеман вживає вислів «баварський варіант». Так, Баварія справді все більше перетворюється на осередок політичної реакції, що виступає проти будь-яких реалістичних кроків нинішнього уряду ФРН у внутрішній і зовнішній політиці. І цілком слушно газета «Унзере цайт» пише, що хоч «справу Віри Брюне» ще й не завершено, вона доповнила портрет Штрауса, з чиїм ім'ям пов'язані найпохмуріші сторінки політичної історії ФРН.

В. МИХАЙЛЕНКО

СИНОПТИКИ БЕРЛІНА

Коли 29 грудня 1969 року пасати над Александерплац у Берліні принесли 12-градусний мороз, термометр, встановлений на висоті 360 метрів над центром міста, показував лише температуру замерзання.

Це зафіксувала одна з метеорологічних станцій НДР, що розмістилася на новій берлінській телевізійній вежі. О першій, сьомій, тринадцятій та дев'ятнадцятій годині синоптики, очолювані Ганно Саксе, реєструють температури різних рівнів і визначають швидкість та напрям вітру.

Однак температура повітря та свіжі бризи — це не єдині об'єкти контролю. Тут спостерігають і за хмарами, і за дальністю видимості, за атмосферними опадами та різними аномаліями.

Співробітники станції вивчають також ступені забруднення повітря, досліджують його склад та вимірюють вміст в ньому двоокису сірки, який викидають в небо численні заводські труби.

На підставі цілої низки даних синоптики визначають зміни погоди над столицею, можливість циклонів та антициклонів.

Ця метеостанція, що розмістилася в центрі міста, підтримує постійний зв'язок і обмінюється досвідом з іншими станціями республіки, а також із своєю Останкінською сестрою. Особливо тісною є спільна робота з Центральною службою погоди в Потсдамі. Те, про що щодня повідомляють з висотної вежі, є дуже важливим для забезпечення нормального ритму життя столиці НДР — Берліна.

Це він сам — Франсуа Дювальє-кривавий...

ТАТО-ДОК

На географічній карті цей острів нагадує чи то роззявлену вовчу пащу, чи то крабе, що готується схопити здобич.

Чому такі зловісні асоціації? Адже йдеться про острів Гаїті — чудовий куточок Землі, де нібито є все для того, щоб людина могла почувати себе вільною, щасливою, здоровою...

Але держава Гаїті має ще й парламент, кабінет міністрів, армію, військовий флот — морський і повітряний, поліцію, ну і, звичайно, президента, він же головнокомандуючий.

Така собі мініатюрна копія свого могутнього північного сусіда— Сполучених Штатів Америки.

Острівець майже точно по вертикалі і майже точно навпіл поділений кордоном. Праворуч, на захід, за горами — Домініканська республіка, ліворуч, на схід — держава Гаїті: саме там, де довгі щелепи націлені на вільну республіку Кубу. До неї лише 80 кілометрів — набагато ближче, ніж від мису Сейбе — південного кінця Флориди. І ця обставина має неабияке значення.

●

Гаїті була першою країною Латинської Америки, яка здобула незалежність і скасувала рабство. Але Сполучені Штати скоро почали опікати свого маленького південного сусіда. Для «підтримання порядку» до гаїтянської столиці Порт-о-Пренса спочатку почали вчащати військові кораблі, а потім, як пише американський генерал Лемуель Шеперд «...коли в 1914 році Гаїті загрожувала революція», там висадилася американська морська піхота. Нею якраз і командував цей самий генерал Шеперд, автор книги «Гаїтянська гвардія 1915—1934 років. Двадцять років під егідою корпусу морської піхоти США».

20 років дбайливої «охорони» Сполученими Штатами незалежності Гаїті принесли свої плоди: «Острів Гаїті, — розчулено писав у своїй книзі генерал,— став платоспроможною демократичною країною, оплотом миру і безпеки у Західній півкулі».

У перекладі з американської це означало цілковите зруйнування гаїтянської національної економіки американськими монополіями, перетворення країни, фактично, на вотчину Сполучених Штатів.

Лише в 1934 році з Гаїті були виведені американські війська. Але, як відомо, американські війська залишають чужу землю (якщо їх звідти не випроваджують силоміць) лише тоді, коли тримати їх там уже просто немає потреби: зрадники і найманці коштують дешевше.

Ось ми й підійшли впритул до головного героя нашої розповіді.

Франсуа Дювальє, нинішній і довічний президент Гаїті, у 1932 році, тобто за два роки до того, як морська піхота США залишила країну, щойно розпрощався з безтурботним студентським життям, закінчивши медичний факультет Гаїтянського університету. І зразу влаштувався помічником начальника медичної служби американських окупаційних сил. Тоді ж, прислухавшись до поради своїх шефів, розпочинає політичну кар'єру: вірою і правдою слугуючи американцям, входить до складу націоналістично настроєної керівної верхівки так званої партії робітничо-селянського руху.

Як прихитрився Дювальє сполучити роботу на американських хазяїв з таким палким служінням ідеалам національного визволення? Не будемо аналізувати, як це йому вдалося. Констатуємо тільки, що від тих далеких літ і аж до сьогодні він успішно і послідовно, все більше вдосконалюючи засоби, втілює в життя ідею такого сполучення. Формула проста: служити народу словом, а американським хазяям — ділом. Правду кажучи, не він перший придумав цю формулу. Але мало хто до нього здійснював її в такий цинічно-відвертий, такий жорстокий спосіб.

Провчившись деякий час (на стипендію міністерства оборони США) у Мічіганському університеті й попрацювавши сільським лікарем, що, безумовно, збагатило його знанням народного життя, славою «цілителя» і борця проти епідемії тифу і дало простір для нестримної демагогії — бо він уже добре знав, чого хотів — наприкінці 50-х років Дювальє вирішує балотуватися в президенти. Він, звичайно, аж ніяк не нехтує виборчою демагогією, але добре розуміє, що в Гаїті, навіть так добре впорядкованій північноамериканським опікуном, на самій балаканині далеко не заїдеш. І поки наївний Фіньйоле — прогресивний керівник їхньої спільної партії і головний конкурент Дювальє — тішився посадою тимчасового президента, яку зайняв з лукавої поради свого «однодумця», прибічники останнього на чолі з генералом Кебро муштрували майбутніх гаїтянських чорносорочечників — так званих тонтон-макутів (у перекладі «привидів», «вовкулаків»).

Влітку 1957 року «вовкулаки» визріли для дії: 14 червня вони розігнали уряд і вислали з країни Фіньйоле з родиною. Мине рік чи два, і політичні супротивники Дювальє разом з усіма своїми родичами будуть мріяти про вислання з країни, як про велике і недосяжне милосердя долі...

Шлях Дювальє до влади лежав перед ним рівний і вкочений, як гудрон, ще й помитий, як годиться, хоч і не водою — свіжою кров'ю.

Але крокуючи цією комфортабельною доріжкою, Дювальє не відчував ані певності, ані спокою. Все життя його — суцільний божевільний страх. І чим вище виростали навколо нього штабелі його замордованих жертв, чим ширше розливався потік крові, що відгороджував його від народного гніву, чим щільніше ставала огорожа з американських кулеметів, гармат і танків навколо президентського палацу, тим більше посилювався цей нездоланний страх.

Просуваючись до омріяного президентського крісла, насилаючи скажених вбивць на всіх своїх справжніх і уявних ворогів, Дювальє водночас не скупився на обіцянки: стривайте-но, він ліквідує безробіття, голод і злидні, відновить свободу слова і друку, здійснить широку програму народної освіти...

Та хто з буржуазних кандидатів у президенти в будь-якій країні «вільного світу» не обіцяє народові всі блага? І хто, ставши президентом, дає хоч дещо з обіцяних золотих гір?

Для декого, проте, обіцянки Дювальє не були звуком пустим. Коли у вересні 1957 р. він досяг мети, офіційні державні пости негайно посіли його підручні та спільники. У свою чергу, для США і він сам був підручним та спільником на вигідному для обох місці...

Так, для США Дювальє був своєю людиною. Незабаром до Гаїті прибули із Сполучених Штатів спеціальні військові місії мало не всіх родів військ на чолі з полковником Хейнлом. Саме Хейнл сказав про Дювальє: «Тато Док завжди був нашою людиною, і ми будемо підтримувати його до кінця». Гаїтянську армію і тонтон-макутів почали навчати і тренувати всерйоз. До Гаїті пішли транспорти зі зброєю, на банківські рахунки — мільйони доларів.

На той час у народі Дювальє вже інтимно іменують — з його власного благословіння — «тато Док».

Скоро він розпустив парламент, обраний одночасно з ним на 6 років. Провівши вибори до нового парламенту, вже однопалатного, він з допомогою такого немудрящого трюку виявився обраним на новий шестирічний строк. «Нью-Йорк таймс» тоді писала: «Історія Латинської Америки знає багато фальсифікованих виборів, але вона ще ніколи не бачила таких обурливих махінацій, як ті, що мали місце в Гаїті».

Та й цього виявилося замало для Дювальє. Для організації президентських виборів, навіть таких, потрібні кошти й сили, до того ж це справа все-таки ризикована. Навіщо «татові» такий клопіт?

Рівно через три роки після «переобрання» — у квітні 1964 року — в Гаїті пройшли «всенародні» маніфестації: «народні маси» «рішуче вимагали», щоб «любий тато Док» став довічним президентом...

Звертаючись до «демонструючих мас», що складалися з тонтон-макутів і переодягнених армійських та поліцейських офіцерів, Дювальє, схвильовано приклавши руки до грудей, проникливо говорив: «Як відомо, реакційні уряди рвуться до влади, щоб використати її проти народу, але в даному разі сам народ звертається до однієї людини, благає її залишитися при владі... І вона повинна залишитися при владі. Але я не честолюбець, я революціонер».

У червні 1964 року проведено «всенародний плебісцит». За «довічного президента» — як повідомив уряд — було подано близько 3 мільйонів голосів і лише щось понад 2 тисячі — проти. Важко уявити собі більшу одностайність, до того ж коли враховувати, що з 4 мільйонів 300 тисяч гаїтянського населення більше половини за віком ще не мали виборчих прав...

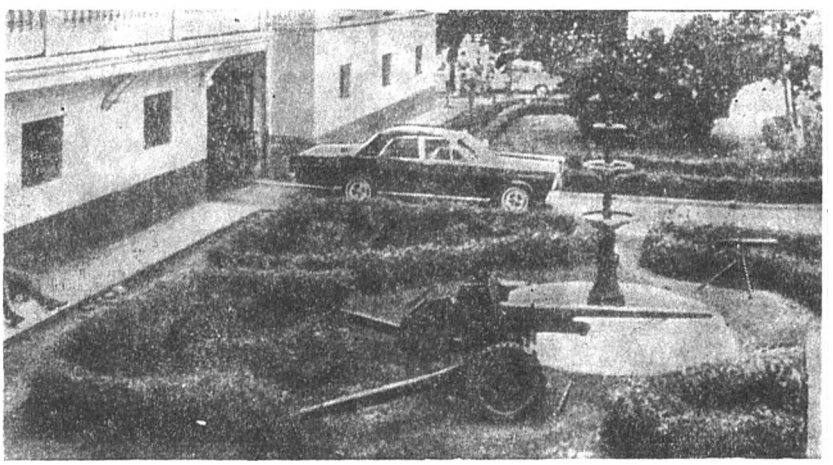
Ось тепер можна було вже іменуватися не тільки «татом», а ще й «незаперечним лідером революції», «апостолом національної єдності». Площі великих міст прикрашаються велетенськими сяючими цитатами, в яких «тато Док» без зайвої скромності сам пояснює, хто він тепер є: «Я прапор Гаїті. Єдиний і неподільний. Франсуа Дювальє», «Я,— галасує він,— це демократія. Гаїті живе і дише мною». Він оголошує себе гаїтянським месією, «духовним батьком», «визволителем», «оновлювачем» нації. Але і в цій саморекламі не може президент приховати свій страх. Іноді це звучить як відверте верескливе заклинання: «Я — це нове Гаїті. Знищити мене — значить знищити саме Гаїті».

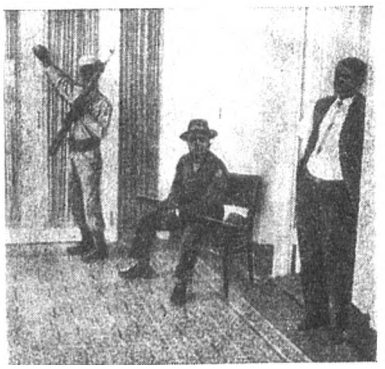
На одному фото, надрукованому у гаїтянській рептильній пресі, зображено навіть, як Дювальє — католик за віросповіданням — поблажливо плескає по плечу самого Ісуса Христа...

Прибув хазяїн з Вашінгтона — Нельсон Рокфеллер.

Резиденцію Дювальє охороняє навіть артилерія.

Кілька озброєних охоронців завжди вартують біля президентського кабінету.

Обід для «тата Дока» — також під охороною.

Нині вже точно відомо, від чого «врятував» країну месія Дювальє: від безпеки, спокійного життя, економічного і культурного розвитку. У Латинській Америці поширений термін «гаїтизація» — тобто характерний для багатьох країн, що їх опікає США, соціально-економічний регрес, повернення до феодальних і навіть рабовласницьких форм суспільного ладу, невилазні злидні, духовне здичавіння, терор, корупція.

«Татодокизм, — пише прогресивний діяч Гаїті Жерар П'єр-Шарль, що емігрував у Мексику, в книзі «Рентгенограма однієї диктатури», — це один із найпоказовіших прикладів фашизму, що виникає у слаборозвиненій напівколоніальній країні. Його уособлення — Анастасіо Самоса в Нікарагуа, Естрада Карбрера у Гватемалі, Трухільо в Домініканській республіці, Стресснер у Парагваї». Зауважимо, що дехто з перелічених тут — це вже «мертві душі». Так, наприклад, через тиждень після присяги Дювальє, 30 травня 1961 року, вбито його друга, домініканського диктатора Трухільо. Зовсім поруч, на тому ж острові Гаїті! Хвилі від кубинської революції перекочувалися по всьому континенту, а від Куби до Гаїті — рукою подати.

Англійський письменник Грем Грін, який на власні очі бачив гаїтянський «рай» і написав про нього роман «Комедіанти», зображує розмову героя — індивідуаліста і скептика англійця Брауна з гаїтянським комуністом доктором Мажіо (пізніше вбитим найманцями Дювальє). Той розповідає про гаїтянських партизанів. Почувши, що їх дуже мало, Браун з гіркою іронією вигукує: «Ціла армія. Сорок два чоловіки!» і доктор Мажіо спокійно відповідає: «У Кастро було дванадцять».

Ось чіткий дороговказ для народу Гаїті!

У горах Півночі багато років жевріє, то розгоряючись, то тимчасово пригасаючи під жорстокими ударами озброєних американцями до зубів армійських і поліцейських загонів, полум'я партизанської боротьби. У селах проходять військову підготовку організовані компартією загони «маронів». Вони не тільки вчаться — вони діють. Щось на зразок партизанського краю створено маронами долини Куль де Сак. «Я ліквідую комуністів», — вихвалявся «тато Док» ще три роки тому. Понад 30 тисяч гаїтянців страчено і закатовано без суду і слідства. Але лави борців ростуть. Міцніє і ширшає під проводом комуністів єдиний народний фронт боротьби. «Тато Док» все ще сидить у кріслі довічного президента — фашистський диктатор, бузувір, «барон Субота» — зловісна постать з пануючого на замордованому Гаїті містичного культу «воду» — химерної забобонної суміші європейського католицизму й африканського дикунського ідолопоклонства — упир і пожирач трупів у чорному сюртуку з краваткою-метеликом, в чорних окулярах тонтон-макута.

●

Надзвичайно цікавими є відносини між Дювальє і його хазяями з Вашінгтона.

Торік з балкона свого президентського палацу Дювальє гостинно вітав Нельсона Рокфеллера — мільярдера, губернатора штату Нью-Йорк, який вручив гаїтянському президентові особисте послання від президента Ніксона.

Уряд США на чолі з своїм президентом (уже четвертим за час президентства Дювальє) якось дуже обережно і терпляче, навіть сторожко поводиться з урядом Гаїті та його президентом, не дозволяючи собі ані гнівного слова, ані погрозливого жесту.

Правда, одного разу уряд США спробував був повстати проти Дювальє. Надто вже відверто на міжамериканській нараді в Пунта-дель-Есте у серпні 1961 р. торгував своїм голосом міністр закордонних справ Гаїті Рене Чалмерс. Крім того, надто вже одіозною навіть для латиноамериканських країн є диктатура Дювальє. Якщо не усунути цю маріонетку власноручно, очевидно, міркували в США, це може зробити гаїтянський народ... І ось у 1962 році посольство і військова місія США починають вивчати можливість створення емігрантського уряду Гаїті, який би складався з вірних Вашінгтонові людей.

Багато невдоволених було в гаїтянській армії. На командних посадах жирували тонтон-макути. Серед офіцерського складу діяв конвейєр арештів — вчора заарештували того, хто зайняв місце арештованого позавчора, а той, хто вчора керував арештом, сам сьогодні опинявся у тюрмі. За вигнання з країни білих католицьких священиків, які критикували режим, папа римський відлучив «тата Дока» від церкви.

Отже, у Вашінгтоні було вирішено підтримати змову генерала-емігранта Леона Кантаве. Здавалося, маріонетці надходить кінець.

Але Дювальє знав собі ціну! Він, напевне, врахував те, чого не зуміли врахувати американці: відсутність однієї такої маріонетки, як він, може зіпсувати цілу лялькову виставу.

Ця жінка належить до числа гаїтянських гестапівців — тонтон-макутів.

Тонтон-макути на вулицях гаїтянської столиці.

Дізнавшись про підготовку заколоту, Дювальє розіграв справжній фарс. Рішучий протест проти втручання у внутрішні справи суверенної держави! Американський посол — «персона нон грата»! Геть посольство і військову місію з гаїтянської землі! Гаїті боротиметься проти «американського колоніалізму!»

Відклав Дювальє на своїй рахівниці також і сприятливу політичну кон'юнктуру: не без допомоги США у вересні 1963 р. був усунений домініканський президент Хуан Бош. Усунула реакція й самого американського президента Джона Кеннеді, який не дуже любив Дювальє.

...І знову мало не на поклін до «тата Дока» прибуло американське посольство на чолі з новим послом Тиммонсом Бенсоном прибічником «нових форм співробітництва між США і Гаїті», ще більше зросли «доларові впорскування». Саме тоді, у 1964 році, й став Дювальє довічним президентом.

Та, мабуть, для пояснення такої дивної толерантності уряду США до президента держави, розміри якої не перевищують території штату Меріленд, одних тільки наведених вище причин не досить. Все ж таки ляпаси від лакея — це вже надто велика розкіш.

Але ж «тато Док» — не просто лакей. Він лакей особливий, дуже потрібний. Чому? Згадаймо знову географічне положення Гаїті, згадаймо, що звідси до Куби лише 80 кілометрів...

●

У Гаїті, цій «заляканій, замордованій країні», як називає її Грем Грін, ніхто ані на вулиці, ані вдома не може почувати себе в безпеці. Навіть найблагонадійніша людина здригається, побачивши поліцая, не кажучи вже — тонтон-макута. З найменшої підозри, що людина невдоволена владою — або що вона є родичем такої людини — оскаженіла зграя тонтон-макутів, цих гаїтянських гестапівців, вдирається у домівку і вбиває всіх підряд. І слава богу, коли вбиває. Бо інакше відвезуть у катівню, будівлю з цегли під назвою «Форт Діманш», заведуть до кімнати, що зветься «залою Краси», де стоїть один із «дотепних» винаходів «тата Дока» — так звана «людиновижималка» — труна, в якій лезами вгору стирчать стилети...

●

На чудесному острові посеред смарагдового моря, у білому палаці, оточеному розкішною рослинністю й американськими танками, ще й досі живе потвора, що багато років маскується під людину.

Більшу частину дня потвора сидить за письмовим столом і пише — вірші, есе про свободу, трактати з історичних і політичних питань. Видано вже великий том цих писань — 512 крупноформатних друкованих сторінок.

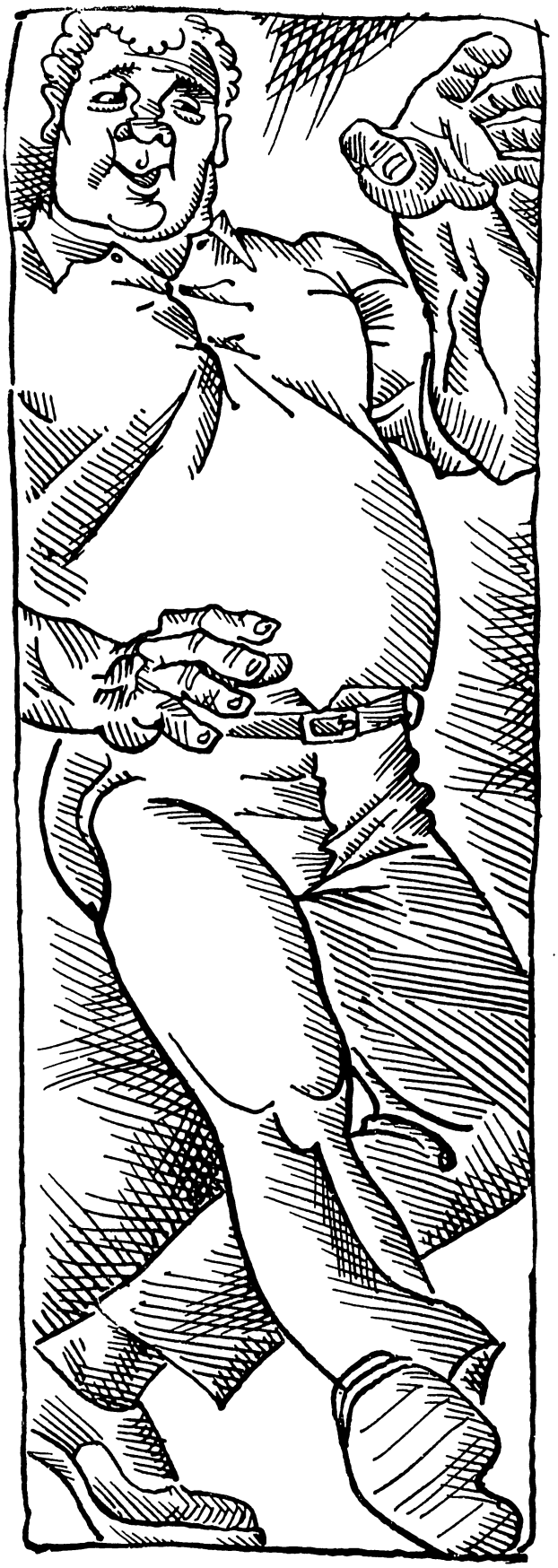
А вночі, під охороною своїх кривавих псів — тонтон-макутів, і сам тримаючи американського автомата в руках, їде він у «Форт Діманш». Там, у «залі Краси» він напівсонно спостерігає, як працює його «дотепний» винахід. Так само, напевне, спостерігав він, як закатували на смерть кількох комуністів, а також великого сина гаїтянського народу письменника Жака Стефена Алексіса і багатьох інших.

«Такі як він, справді, за його власним висловом, народжуються раз на століття, — пише про нього американський журналіст Лекенд Стоу. — Крізь рогову оправу окулярів мертво дивляться маленькі, позбавлені виразу очиці. Так дивляться крокодили».

...Ось звідки зловісні асоціації. США перетворили Гаїті на вовчу пащу, яка має допомогти їм проковтнути Кубу. Та бачить око, але зуб не йме... Вовча паща рве, гризе, жує і ковтає власну країну. Краб'ячі клешні душать власний народ.

А «тато Док» тремтить. Він знає історію і не може не знати, чим кінчають всі криваві диктатори.

Є. ОЛЕКСАНДРОВ

ЙОЗУА БУВ

УЛЬРІХ БЕХЕР

ОПОВІДАННЯ

1

Садовий ресторан був далеченько за містом, на пагорбі, серед виноградників. А поряд, за високими кущами, лежало стрільбище. Внизу, при підгір'ї, стояли крайні будинки передмість, трамвайне депо й стара церква. Іще там простилався величезний цвинтар.

Вдень у ресторані рідко бували відвідувачі. Навіть у неділю. Тож господар і вся прислуга, що лягали спати лиш по третіх півнях, висипляли хміль аж до обіду.

Раніш за всіх прокидався старий музикацитрист Йозуа [1], проспавши нерухомо, наче труп, заледве п'ять годин. Більше йому не треба було, в його худому жилавому тілі алкоголь перегоряв швидко. Ого, скільки-то разів на віку доводилось йому прокидатись у похміллі! Коли в неділю перед полуднем його будив ляскіт першого пострілу на стрільбищі, він крекчучи вставав із ліжка, вистромляв лису голову в віконце

[1] Йозуа — таку форму має у німців ім'я давньо-іудейського біблійного войовника Єгошуа, чи Ісуса Навіна.

НЕ ВОЇВНИК

Малюнки А. Жуковського

своєї комірчини на горищі й обводив поглядом довгастий чотирикутник цвинтаря під самим пагорбом, дахи, вежі й димарі цілого міста, і рівні, як шнур, залізничні рейки, що мовби якоюсь просікою, вирубаною в усьому тому, вели до головного вокзалу з його червоними банями, бачив часом маленький чорний потяг, що нечутно, наче вуж, повз у далекій далині, й чув поряд, на стрільбищі, звичне щонедільне тріскотіння рушниць, що, відбиваючись луною від пагорба, гриміло, мов гарматна канонада, — і щоразу, кожної неділі, він не міг відігнати химерного відчуття, ніби між отим довгим кладовищем із безліччю малюсіньких, монотонно сірих здаля хрестів і цією пекельною стріляниною є якийсь таємний, моторошний зв'язок: ніби у всіх тих могилках лежать розстріляні люди, так-так, самі лишень розстріляні.

І тоді щоразу ніякова усмішка кривила тонкі безкровні губи Йозуа. Він замислено проводив рукою по неголених, запалих синюватих щоках, по лисині, де над лобом червоніла, наче велика бліда родимка, якась припухла пляма. Ой, як же гула його бідна стара голова після суботнього вечора! Либонь, знову дванадцять чверток вина вицмулив...

Зате щоночі ресторан на Виноградній горі бував повний-повнісінький. Над воротьми до саду видний здалеку зелений ліхтар освітлював вигнутий дугою напис: «Ресторан «Виноградник» Ганса й Меланії Моріцпетерів». Стрілянина вже не лунала, лишень гамір відвідувачів, вигуки, сміх, а поміж тим — горловий спів і набридливо гучний бренькіт цитри молодого Генріха. Цвинтар під горою, міські дахи блякли, сіріли, тонули в сутіні лагідних весняних вечорів. У високості загорялися зорі. І немов їхні відбитки у воді, внизу, де потонуло в темряві місто, займалися незліченні вогники. А понад невидними вже рейками моргали червоні й зелені світельця.

Здебільшого змійстою стежкою знизу приходили до «Винограднка» галасливі гуртки студентів і тихі закохані парочки, що йшли взявшись попідруч. Але й статечні городяни, навіть найбільше міське панство, сопучи, дерлись по суботах крутою стежкою, часто ставали відсапатись, держачись за березове поруччя, а з ними їхні дружини й дочки. Господар ресторану вмів принадити їх усіх.

Пан Моріцпетер був високий, дебелий, кремезний чолов'яга з круглим черевцем і товстими ногами, що розпирали опуклими горбами м'язів вузькі штани, і що їх він любив широко розставляти. Його білява, дрібними кучериками чуприна не піддавалася ніякому гребінцеві. Часом, бувши в доброму гуморі, він нагадував виросло до велетенських розмірів семирічного школяра-мазунчика. А тим часом йому було вже під п'ятдесят. Колись давно — пан Моріцпетер із великим жалем згадував ті часи — він був визначним спортсменом. Про те свідчило багато дипломів та фотографій, що висіли в рамках на стінах «Затишної світлиці». Коли пора його спортивних успіхів минулась, він подався за кордон служити по готелях. У Франції він навчився елегантного сервірування столу, в Англії — елегантного поводження. В Лондоні він прослужив п'ять років при одному з найбільших готелів. Тими роками він пишався й жалкував за ними майже так само, як пишався порою своєї спортивної слави й жалкував за нею. Коли до його ресторану зрідка траплялося заблукати яким-небудь чужоземцям, він розмовляв із ними їхньою рідною мовою, аж розпинаючись перед ними. Ще й досі, коли він розмовляв із відвідувачами ресторану, на його червоному виду зразу відбивалася справжня англійська запобігливість. А невимушена елегантність його жестів майже кумедно контрастувала з грубістю його червоних ручисьок. Проте в поводженні з дружиною та з прислугою все англійське, все ввічливе зникало з його виду, він ставав брутальний, запальний, лайливий і навіть не вагався давати волю тим ручиськам. Надто ж як підіп'є трохи над міру. А таке з ним ставалося легко, бо він не був витривалий на алкоголь, зразу червонів і аж опухав на виду.

Дружина його Меланія була вродлива повна блондинка. Подейкували, що вона може випити більше за чоловіка. Вона вміла страшенно симпатично вищати і принаджувала панові Моріцпетерові старше панство. Сам він віддавав свою увагу дівчатам. Ніжно гладив їм під столом коліна й придумував пестливі назвиська на англійський манір. Для розваги їхнім матерям, цебто дружинам міського панства, він призначив своє відкриття — молодого Генріха. То був сімнадцятирічний парубійко з печаттю ранньої зіпсутості на обличчі, в збитому на потилицю круглому кашкетику, з-під якого вибивавсь на чоло каштановий кучерик. Він грав на цитрі сухо й різко, але гучно й упевнено. А граючи, наспівував матронам пісеньок, кидав на них палкі, вогнисті, аж безсоромно вогнисті погляди; і тим дзвінкіш сипались потім монети в його кашкетик. А часом він заводив якусь пісеньку з непристойними натяками, що їх розуміли тільки старші пани та студенти, і вони завше гучно реготали з того. Отож він догоджав усім. Пан Моріцпетер називав його перлиною «Винограднка» і своїм солов'єм. А студентів ресторатор принаджував своїм шумовитим пивом і міцним, солодким, непідмішаним мускатом. Але не в останню чергу й тим, що горлав у хорі з ними пісень часів Визволення [1] або мовчки, шанобливо слухав їхні політичні суперечки, а тоді потихеньку виходив слідом за кожним до вбиральні й там запевняв, що згоден саме з ним. І, нарешті, закоханих він зробив своїми вірними клієнтами, заорендувавши всю Виноградну гору. Тихенько посидівши трохи в ресторані, квапливо випивши вино й послухавши в прихованій нетерплячці музику, вони вислизали надвір і зникали в виноградниках обіч стежки. Лагідними весняними ночами їхнє тихе, як сюрчання коників, воркотіння й хихотіння чулося там аж до світанку...

Найменшу роль відігравав у цій випробуваній ресторатоpовій системі старий Йозуа, та зате він міг випити й випивав куди більше вина, ніж господар і господиня разом, анітрохи не даючи того взнаки ні виглядом, ні поведінкою. Колись він, як розповідали, був один з найкращих і найулюбленіших музик у цілому краю. Ганс і Йозуа замолоду славились у ті самі літа й товаришували — два молоді, щасливі в своїх пригодах зухи, завойовники усміхненого до-

[1] Цебто часів антинаполеонівських війн 1813—1815 років.

воєнного життя, жіночих сердець і щастя. За кілька років по війні Ганс купив собі Виноградну гору. А Йозуа тим часом зовсім зійшов нінащо. На пам'ять про молоді літа, з прикритого брутальністю співчуття Ганс узяв його до себе, оселив у горішній комірчині, годував і поїв задурно, тримаючи нібито як музику на підмогу Генріхові.

Звісно, грати в садку він уже не годився, бо грав тихо: надто безсилі зробились уже його кощаві пальці. І тим більш не годився для завше сповненої гомоном «Затишної світлиці». Отож він щовечора трохи не весь час сидів самотньо в голих чотирьох стінах невеличкої кімнатки-буфетної біля оббитого жовтою міддю буфетного столу й цідив свій улюблений мускат. Коли Меланія кудись відбігала з буфетної, він, немов сновида, сягав по велику пузату сулію, обплетену лозою, й знову доливав свого глека. На столі перед ним лежала його старомодна розмальована цитра з якимсь майже стертим південним краєвидом. Він міг цілі години сидіти отак тихо на лаві й дивитись на цитру, звісивши тонкого довгого носа, мов самотній змерзлий крук на гілляці взимку, підперши голу, наче обтягнену пергаментом голову зморшкуватою, помереженою синіми жилками лівою рукою навдивовижу гарної форми, з довгими тонкими пальцями, а правою час від часу підносячи до уст келиха. Крізь двері пробивавсь горловий спів молодого Генріха й металевий бренькіт його цитри, а потім шалені оплески й вигуки «браво!». Траплялося часом, що захоплені шанувальниці Генріхового таланту запрошували хлопця до свого столу. Тоді пан Моріцпетер штовхав двері до буфетної й гукав: «Йозуа!».

Старий зразу підводився, наче прокинувшись. Брав цитру. Якась ніби тінь сором'язливої усмішки набігала йому на уста. На порозі він нерішуче спинявся, ледь помітно похитуючись, у благенькому костюмчику, що на старість зробився йому заширокий: що старішав Йозуа, то більше пив, і вино не наливало йому тіла, а сушило.

— Це мій старий Йозуа, — громовим голосом рекомендував його ресторатор. — Колись його знали як найкращого музику в цілому краї. Ну, а тоді, знаєте, пішли всілякі історії з жіноцтвом...

— Ге-ге-ге! — чулося іржання з-поміж студентів, і Меланія стиха вищала.

— А тепер? — провадив пан Моріцпетер. — Тепер мій Йозуа просто старе, трухляве винне барило з діркою! — і рожевий здоровань хапав землисто-блідого кощія за комір та штовхав його з по-театральному перебільшеною брутальністю на порожнє Генріхове місце. Йозуа витягав довгу шию з глибоким рівчачком на потилиці, над якою кошлатились ріденькі кущики сивих волосинок, і, нахиливши по-пташиному набік голову, зразу починав направляти свою цитру.

Ресторатор якусь хвильку стояв, широко розкарячивши ноги й схиливши над старим свій могутній тулуб. Та направляння, як на нього, тривало занадто довго. Тихенько, обережно, ніби хотів спіймати му́ху́, він піднімав страшну червону лапу, по-змовницькому підморгував до зали своїми свинячими очицями. Враз та лапа блискавично, з усього розмаху падала на лисину схиленого над цитрою Йозуа. Удар долонею ляскав, мов постріл на стрільбищі. Декотрі з дівчат, уперше приведені сюди, тихенько зойкали. Зате завсідники «Виноградника» вибухали реготом, хоч відразу ж і вмовкали, чекаючи, мов на цікавій виставі, що буде далі.

Йозуа поволі-поволі випростувався. Сором'язлива усмішка не сходила йому з губів. Але тепер вона була якась чудна, наче усмішка божевільної чи очманілої людини. І все обличчя якось мізерніло, мовби той удар зім'яв на ньому всі риси. Поволі-поволі закидав він голову назад і набік. Блідий, аж білий ніс його стримів уже вгору, в хмари тютюнового диму. Отак, по-пташиному якось тримаючи голову, він спантеличено обводив залу зовсім мутними від вина приплющеними очима, з божевільною, напівбуреною й загрозливою, напівболісною й вибачливою усмішкою на тонких синявих губах. Та ось господарева рука знову падала йому тепер уже на лоба, без гучного ляскоту, обхоплювала пальцями голову й, похитавши на боки, смикала вперед:

— Ну, грай нарешті, старий Йозуа! Йозуа, та не войовник...

І Йозуа пригинавсь над цитрою — а регіт у «Затишній світлиці» прибоєм плескавсь йому над головою — й починав грати. На цьому його роль і закінчувалась. Ніхто не слухав його занадто тихої музики, його занадто старомодних танців та маршів. Вони тонули в реготі, а потім у гомоні багатьох голосів та в піснях, що їх заводили студенти.

Отака була скромна роль старого Йозуа. За прикладом пана Моріцпетера його клепав по голові хто лишень хотів, і він терпів те без ремства, пришелепувато осміхаючись. Його ляскали так весь час, майже всі постійні відвідувачі «Виноградника», це стало їм уже приємною звичкою. Студенти ляскали його часом вельми брутально, надто після доброї пиятики або гострих політичних дискусій, міське панство добродушно, старші дами майже ніжно, а їхні доньки знехотя. Декотрі зі спортсменів, що навідували господаря, натренувалися, стулив-

ши міцно пальці й напруживши долоню, ляскати Йозуа по голові не так уже й сильно, але страшенно лунко. Йозуа все сприймав безмовно, ба навіть бездумно. Його лиш одне вражало: що всі оті щоденні сильніші чи слабкіші ляпаси по голові завше нагадують йому рушничну стрілянину по неділях і — через оті нез'ясовані щонедільні асоціації — будять думку про кладовище під горою...

А потім Генріх під гучні оплески зганяв Йозуа зі свого місця. Йозуа брав цитру й потихеньку йшов назад до буфетної комірчини. Там він, як і перше, нерухомо сидів за своїм келихом, притуливши артистично-тонку руку до лоба, до того місця, де розпливалась синяво-червона пляма — так, наче воно йому боліло. Але воно йому не боліло, він його не чув, як не чув ні голови, ні всього тіла. Солодке вино давно вже зробило його легким, як пушинка, нечутливим і невразливим.

Єдині, кому подобалась музика Йозуа і хто — часом просто аби втекти від гамору — заходив до нього в кімнатку, сідав і просив що-небудь заграти, були парочки коханців. Тоді усмішка враз збігала йому з обличчя, воно ставало глибоко поважне, урочисте, сповнене гідності. Він трохи підводився й уклонявся, приклавши руку до грудей, мов який уславлений диригент у минулому сторіччі. Оголошував якимсь химерно рипучим голосом, патетично натискаючи на «р»:

— З вашого дозволу, шановні дами й панове — увертюра до опери «Богема»...

Вмощувався як слід на лаві, всі м'язи на його обличчі несподівано напружувались і застигали — і починав грати, майже нечутно. Його довгі тонкі пальці бігали спритно по струнах, і він грав тихенько-тихенько, але як гарно, як гарно! І коханці нездатні були збагнути, якими чарами цей старий блазень і п'яниця може видобувати з такої нужденної старої цитри звуки цілого далекого, заморського, захмарного оркестру. Вони дивились одне одному в вічі, брались за руки, а то й цілувалися. А він тим часом грав далі, грав із якимсь аж молитовно поважним обличчям, брав щонайповнозвучніші акорди, витенькував грайливі піццікато, а то лишав тремтячу струну тихо додзвеніти... І розігрітій випитим вином, трохи вже отуманеній парочці вчувалось у тому дзвоні щось невимовно далеке, незбагненно сумне.

Іноді вони, розімлівши в поцілунках, навіть не помічали, що музика вже вмовкла, — так тихо він грав. Нараз їх грубо будили з їхнього марення — розчинялися нав стіж двері, купка підпилих студентів увалювала в кімнатку. Вони гукали: «Добраніч, старенький!» — і ляскали Йозуа на прощання по голові.

Старий пришелепувато усміхався. Вираз власної гідності і глибокої поважності згасав на його обличчі разом з останнім акордом.

2

Якось у суботу в «Винограднику» справлялося весілля. Йозуа, як звичайно, сидів у буфетній і дивився бездумно на силу пляшок, що їх приносили з підвалу, ставили на стіл, обтирали пилюку й знову квапливо відносили. Ніхто про нього не згадував. У радісному поспіху, що охопив усіх, нікому навіть не спадало на думку клепнути його по лисині.

Десь о першій годині, коли бенкет саме розгорівся, коли гамір уже докочувався з пагорба аж до перших осель передмістя, трапилась одна прикрість. Молодий Генріх весь час грав і грав без упину, й горлав пісень, перекриваючи весь гамір, і кидав вогняні погляди, і підставляв кашкетика під град дзвінких срібняків, і пив за здоров'я щедрих гостей, і раз по раз ударяв по струнах туш на честь молодого — сорокарічного різника, й молодої — теж сорокарічної вдови аптекаря. Та врешті він геть захрип і понамулював об струни пухирі на пальцях, і кашкетик уже промок від поту, і кучері поприлипали до лоба блідому, аж зеленому, перевтомленому парубійкові. Тоді забутого Йозуа привели до великої літньої зали, де стільці майже цілий рік стояли поперевертані на столах, бо вона відчинялась тільки для великих бенкетів.

Пан Моріцпетер посадив засліпленого електричною зливою старого, що всміхався сором'язливо, на Генріхів стілець. «Друзяко, — зашепотів він до Йозуа, — Генріх скис. Грай. Грай гучніше, як лишень можеш. Як гратимеш добре, я тобі поставлю десять пляшок твого улюбленого мускату, чуєш?» Червоне його обличчя було стурбоване, і він не ляскав старого по голові. Йому було не до жартів. Сам він не випив ні краплинки. Таке було в нього мудре правило: не пити самому ані краплі, коли вряджаєш велике свято.

Йозуа кивнув головою трохи спантеличено. Зітхнув і заграв, так міцно стуливши тонкі губи, що їх наче зовсім не стало на обличчі. Він чесно намагався своїми кволими пальцями видобути зі старенької цитри все, на що вона була спроможна. Розгарячені вже весільні гості спершу навіть не

завважили, що то грає Йозуа, а не Генріх, і танцювали собі далі. Господар сам, відсапуючись, приніс обіцяні десять пляшок і півколом обставив ними цитру. Й Генріх поводився зі старим незвично шанобливо. Дмухаючи на свої позмулювані пальці, наливав йому вина й підносив келиха до губів, щоб Йозуа не уривав музики. І весь час підбадьорливо гомонів до нього геть захриплим від співу хлоп'ячим голосом.

І Йозуа грав. Як то? Вони танцюють? Під його цитру? Для нього самого несподівано — до нього повернулись давно забуті легкість, жвавість і бадьорість у грі. Він грав танець за танцем, мелодію за мелодією — давнішні танці й мелодії, що їх колись, іще юнаком, вигравав на весіллях так буйно та завзято, під безнастанні вигуки: «Браво, Йозуа, браво!». І ось тепер, по стількох роках, знову наважився їх грати — аж ба, виходить, як і давніше. Його мутні, згаслі очі заблищали вологим блиском, як ото буває в юнака, що вперше зроду випив келих вина. А гості танцювали, кружляли, кружляли... А він пив і грав. І вони щось гукали йому. Що це вони гукають? «Браво, Йозуа, браво!» Двоє запрошених на весілля студентів, заточуючись, підступили до нього й ляснули по лисині. Та ні, не ляснули, скорше погладили. І Ганс ляснув його, весело заіржавши. Так легенько, обережно! Ніколи ще він не ляскав його так делікатно. Та й танцюристи, минаючи Йозуа, ляскали його по лисині, але всі обережно, не грубо, немов боячись завдати йому болю.

Він поклав був руки, та гості заплескали в долоні, загукали, й він знову почав грати — з повним ротом вина. Година минала за годиною. «Браво, Йозуа!» — лунало то з одного боку, то з другого.

— Доведеться ще й платню тобі призначити на старі літа! — прогув у нього над головою веселий Моріцпетерів бас. І знову господар незвичайно легко ляснув його по голові.

Минула третя, потім четверта година ночі. З десятьох пляшок вісім уже були порожні — він випив їх сам, навіть не зчувшись, коли. Він уже втратив часові лік. Не бачив затопленої світлом зали, ні людей, що танцювали довкола нього. Не чув уже, як вони гукають, сміються до нього. Він пам'ятав тільки одне: ніхто не кпить уже з нього, що він не войовник. Бачив тільки одне: як бігають по струнах його пальці, немов якісь ошалілі павуки, що втікають від вогню. Чув тільки одне: металевий брязкіт своїх струн. Він грав гостям до танцю. По двадцятьох роках — знову до танцю!

То був великий день старого Йозуа.

3

Другого дня, в неділю, Йозуа не прокинувсь як звичайно. Не вистромив перший носа зі свого віконця. Навіть пекельна стрілянина на близькому стрільбищі не змогла його розбудити. Опівдні зайшли до нього в комірчину: він лежав на ліжку вдягнений, роззявивши рота, й спав мертвим сном, як труп. Постукали по лобі — марно. Трохи не десять хвилин минуло, поки його розбуркали.

І всю ту неділю Йозуа почувався зовсім кволим, немовби висмоктаним. Та ще й день був якийсь важкий, задушний.

Але й ця неділя проминула б так само, як і всі неділі в «Винограднику», коли б іще на смерканні туди не завітала та пара чужоземців.

Вони неквапно йшли попідручки на гору покрученою стежкою — височенький таки молодик без капелюха, з люлечкою в кутику уст, і стрункa, тільки ледь нижча за нього жінка в білій сукні, з вродливим обличчям і каштановими косами. Молодик часом виймав люлечку з рота й починав щось насвистувати, і тоді жінка весело й ласкаво дивилась на нього збоку.

Що то чужоземці, — сказав один шофер, невисокий парубійко, вболівальник футболу, що прийшов до ресторану побалакати зі спортсменами. Він визначив те з номера їхньої машини, що її вони,— мабуть, не знаючи дороги нагору,— покинули внизу.

— Що ж то за машина? — поцікавився пан Моріцпетер.

— Малолітражка, давно не мита, геть запорошена,— відказав шофер.— Видно, здалеку приїхали.

— А який номер? — допитувався ресторатор уже збуджено.— Французький чи англійський?

Оцього шофер уже й не знав.

— Меланіє, принеси мені свіжого комірця! — гукнув пан Моріцпетер у кухню. Надягши свого найкращого піджака, він сам зустрів чужоземну пару біля брами, під зеленим ліхтарем.

— Добрий вечір! — привітав він їх улесливо. — Bon soir, good evening! [1]

Чоловік і жінка трохи здивувалися.

— Добривечір,— відповіли вони тутешньою говіркою.

Ресторатор повів їх у садок, переповнений студентами, спортсменами, святечно вбраними молоденькими парочками. Жінка щось шепнула на вухо своєму супутникові — заперечливо, видно, не хотіла тут лишатися.

---

[1] Добрий вечір *(франц., англ.)*.

— Може, шановні гості зволять зайти до моєї «Затишної світлиці»? — запропонував господар із елегантним жестом.— Там у мене звичайно сходяться найвищі кола нашого міста: от сьогодні, par exemple[1], завітав до нас радник комерції Шван, відомий промисловець...

Але й у накуреній «Затишній світлиці» чужинцям не сподобалося. Чоловік, держачи свою струнку супутницю за лікоть, нерішуче озирнувся довкола. Вийняв з рота люльку й показав нею назад себе.

— А там теж є кімната?

— Та то буфетна комірчина,— відказав ресторатор зневажливо.

Чужоземці зазирнули туди. Біля величезної кахляної груби, що тьмяно блищала в сутінку, згорбився за столом Йозуа. На другому кінці столу сиділи один футболіст у коротких, до колін штанях та шофер-уболівальник і розмовляли про футбол. Низько підвішена лампа з дашком лила тепле, домашнє світло.

— Отут гарно, тут би ми посиділи,— кивнула головою жінка.

— Справді? — здивовано перепитав пан Моріцпетер.— Bon[2], як накажете, madame. Ану, хлопці, давайте місце.

Футболіст із шофером підвелись були, та молодик швидко спинив їх: «Ні, ні, не треба»,— і вони вклонились, потішені такою увагою, й відсунулись у куток до Йозуа.

Тільки старий не ворухнувся — сидів перед своєю цитрою, звісивши неголене підборіддя на груди. Ганс радо ляснув би його добряче по лисині, та не мав коли. Він приніс меню, але зразу ж відклав його вбік і попросив дозволу власноручно приготувати їм справжню закуску «Королева Вікторія»: дорожче воно не коштуватиме, боронь боже, він не про зиск думає, тільки хоче показати своє вміння! І зразу погупав на своїх товстих ногах до дверей. Чужинці вже почали дивуватися з тої особливої уваги, що вони тут спіткали: врешті хіба тут пара молодят — щось таке незвичайне? І в садку ж сиділо досить парочок! Але дуже тим сушити голову не стали. Чоловік сидів і тихо насвистував, жінка дивилася збоку на нього. Виглядали вони як цілком щаслива пара.

За хвильку Моріцпетер, розчервонілий, повернувсь і сказав з багатозначною міною:

— Скоро буде готове. Хочете аперитив перед вечерею? Може, коктейль? Мартіні?

— Ні, дякуємо.

— Не французи,— шепнув ресторатор малому шоферикові, сідаючи біля чужинців.— Я чоловік бувалий і знаю, де які звичаї...— Може, ви англійці? — раптом спитав він, вичікувально дивлячись на них.

— Ми? Ні...

— Ні? — протяг ресторатор і підморгнув чужинцям лукаво, мовби не дуже вірив їм.— Може, й по-англійському не вмієте?

— Чом не вміємо...

— Ага!

Рожеве обличчя пана Моріцпетера помітно проясніло. Він хвилин із п'ять порозмовляв із молодиком по-англійському, і настрій його видимо кращав. Він раз у раз пригладжував свої біляві кучерики, шукаючи в пам'яті забутих висловів. Заклав ногу за ногу, так що товсте коліно піднялося вище стільниці.

— Меланіє! — і клепнув долонею по столі, аж загуло.— Принеси хоч мені мартіні!

Білява господиня показалась на порозі — опасиста, чистенька, в білому фартусі.

— Чого тобі, Гансе?

— Мартіні!

— Так я ж не знаю, як воно робиться!

— Ото ще мені! — загримів Моріцпетер.— Бачили ви таке? Оце маю дружиноньку, що не вміє й мартіні змішати! — І повагом пригладив чуба, скоса зиркнувши на чужоземців: яке враження справляє він на них? — Влий трохи вермуту, трохи цитринового соку, крапельку джину...

— Так у нас же нема джину, Гансе!

— Ну, то візьми кіршу, бий його сила божа! — і знову клепнув долонею по столі.

Меланія швиденько шмигнула з кімнати.

Моріцпетер випив три коктейлі вряд. Меланія приносила їх, трошечки надута, видно, ображена. Потім вона внесла величезний таріль, повний усяких холодних страв — м'яса, риби та зелені.

— Ой,— жахнулись чужинці.

— В лондонському «Савої» вам подадуть just the same[1],— самовдоволено осміхнувсь рожевий господар. А тоді, одначе, окинув поглядом таріль, несхвально похитав головою й, зітхнувши, перелічив усі делікатеси, що їх там бракувало, бо такого тут, мовляв, не дістанеш. Та зразу ж повеселішав знову й запросив чужоземців оглянути винний погріб та вибрати собі вино. Що, хай пізніше? Ну, що ж, хай і так. Хай після вечері. Але неодмінно, бо його погреби славляться на все місто.

Зачувши про вино, Йозуа кволо підвів голову й нахилився уперед. Та голова в світляному конусі з-під дашка низької лампи, либонь, справді на перший погляд виглядала моторошно. Вона здавалася ще худішою, ніж звичайно, ще кощавішою. З землисто-блідого обличчя стримів великий

[1] Наприклад *(франц.)*.
[2] Гаразд *(франц.)*.

[1] Таке самісіньке *(англ.)*.

ніс — безбарвний, тонкий, гострий, ніби вирізаний з білого паперу, а очі запали ще глибше в чорних ямах — так глибоко, що їхній тьмяний блиск ледве можна було помітити. А розлитий над білим лобом синець здавався темнішим, ніж звичайно, і в білому світлі низько підвішеної лампи окреслювавсь виразно, наче намальований гримом.

Коли молода жінка угледіла, як із темряви по той бік столу підводиться та примарна голова над кощавими руками, що лежали на тоненьких, ледь лискучих сталевих струнах цитри, мов павуки, що чигають на мух у павутинні, їй і шматок у горлі застряг. Несамохіть вона злякано посунулась до супутника. Та зразу ж отямилась, наморщила лоба напівосудливо, напівнасмішкувато й знову взялась до їжі. Те не минуло очей Йозуа. Він уперше завважив гарну чужинку, високу й стрункy, в білій сукні, з гладеньким, мов мармур, чолом під хвилями каштанового волосся. А миттєвий ляк і досада скрасили її ще дужче. І хоч Йозуа ніхто не ляскав ту хвилину по голові, на губи йому набігла квола й полохлива, його дурнувата усмішка.

4

По вечері ресторатор, уже трохи п'яненький після трьох коктейлів, із урочистою міною повів «своїх почесних гостей» до винного погреба. То був довгий низенький склеп, такий низький, що й чоловік і жінка, обоє високі, мусили пригинатись. З обох боків лежали ряди рівнесенько складених барилець. Стояв вогкий, солодкавозатхлий дух спиртового грання й гнилого дерева. Господар потяг носом повітря.

— Цей запах щоразу нагадує мені доки на Темзі, you know [1].

Тоді поважно підтяг на черевці штани й пішов понад рядами барил, як генерал на параді.

Біля одного барила він замріяно зупинився.

— Це вино пив Джек Б'юкенен, американський боксер Б'юкенен, як гостював у мене в «Винограднику». Скуштуйте його.

Чоловіки випили, жінка тільки пригубила келишок і віддала майже повний. Моріцпетер недбало перекинув його в рот.

— Щоб не пропало. Ну, як винце?

— Знамените,— відказав молодик. Господар гордо попростував далі.

— А оце,— мов музейний служник, бубонів він,— улюблене вино графині Марі. Щоразу, як вона зупиняється в нашому місті, я посилаю їй п'ять пляшок. Ось спробуйте.— І знову він налив три келишки, і знову, плямкаючи смаковито, допив вино молодої чужинки. Так вони з молодиком перекуштували багато барилець. Нарешті він переконав гостей замовити літр того вина, що колись пив американський боксер.

Коли вернулись до буфетної, обличчя його вже було помітно червоніше, й хитавсь він помітно дужче, й настрій йому помітно піднісся. Зразу він вийшов до «Затишної світлиці». Коли він відчиняв двері, на хвильку почувся Генріхів горловий спів. Ресторатор, відсапуючись, вернувсь із цілим стосом фотографій та дипломів у рамках — він поздіймав їх там зі стін. Насамперед він показав гостям фотографію в позолоченій рамці, де був сфотографований боксер із приплесканим носом, у купальному халаті й у п'ятиунційових боксерських рукавицях. У правій руці він тримав келих з вином. Жінка, подивившись на ту фотографію, тихенько й дзвінко засміялась.

— Го-го-го,— загоготів, мов грім, і господар.— Еге ж, гарне діло спорт. Я й сам колись був незгірший спортсмен. Та нині все is gone [1], саме сало...— Він скрушно поплескав себе по череві й сідниці. Тоді розіклав на столі вицвілі довоєнні фотографії, що зображували його молодим, струнким переможцем у спортивних боях, і пожовклі дипломи, що засвідчували здобуті ним, Гансом Моріцпетером, перші призи. Поки молодята розглядали ті знімки, господаря дедалі дужче розбирало й він веселішав. Принесли вино. Молодик запросив на келишок господаря, обох футболістів і старого, що сидів кінець столу. Ганс Моріцпетер ухопив молодика за рамено й помацав його м'язи.

— Колись і я був отакий стрункий та жилавий! Ну, будьмо! За шляхетну гру крикет!

Чужинці перезирнулись, засміялися — жінка знову тихенько й дзвінко — і випили вино:

— Хай і так.

Господар налив знову.

— За невідомого солдата під Arc de Triomphe [2],—зайшов він іще з іншого боку, хоч і не думав, що вони французи. Осміхаючись, ухопив він одну зі своїх старих фотографій, підняв угору, моргнув до гостей своїми свинячими очицями, на виду вже червоний, як рак. Тоді враз важко ліг огрядним тулубом на стіл, що аж зарипів під ним.

— Mon Dieu, mon vieux [3],—вигукнув,— які ж ми урвиголови були колись із то-

[1] Ви знаєте *(англ.)*.

[1] Минулося *(англ.)*.
[2] Тріумфальна арка *(франц.)*.
[3] Господи, боже, старенький мій *(франц.)*.

бою! — і вдарив Йозуа заскленою фотографією плазом по голові.

Брязнуло скло. Молодик аж підхопився. Жінка стиха скрикнула. Але футболіст із шофером лише засміялись. Господар упав назад у свій стілець і реготав на все горло, примруживши очиці й широко роззявивши рота. Навіть сам старий, як звичайно, пришелепувато всміхався. Отож чужинці заспокоїлися: нічого, видно, йому не сталось.

— Не турбуйтеся, ladies and gentlemen [1], — запевнив їх і пан Моріцпетер, іще пирхаючи зо сміху. — Він до такого звик. Шкода тільки скла, гарне скло було. — Він простяг руку до печі й додав, рекомендуючи: — Це, з вашої ласки, мій старий Йозуа — не плутайте його тільки з тим Йозуа, що в святому письмі, з войовником. Колись був найулюбленішим у нашому місті музикою. And now [2] ... А тепер він просто трухляве винне барило з діркою!

Йозуа саме крадькома споглядав цю вродливу молоду чужинку, що вміла так дзвінко, чисто й тихо сміятись, і в душі йому ворушивсь якийсь незбагненний, солодкий і гіркий подив, коли на голову йому впала та засклена рамка. Він не відвів від жінки погляду, тільки кліпнув спантеличено, кумедно, по-пташиному закинув голову назад і набік, і його землисте обличчя, ураз ледь перекривившись і ще дужче помарнівши, осміхнулось. Жінці вже не здавалось моторошним те обличчя, ні ті руки — тільки раптове, палке жіноче співчуття якось чудно різонуло їй по серцю. Їй нараз захотілося зробити старому якесь добро. Дати йому грошей — ніщо інше на думку їй не спадало — і зробити це так, щоб не принизити його тим дарунком. Вона смикнула свого супутника за рукав. Він кивнув головою, поліз у кишеню, подлубався там і щось поклав їй у руку. Жінка сказала:

— Може б, він заграв нам що-небудь, цей пан... Йозуа?

Господар відсунув свого стільця від столу, підвівсь і заперечливо підняв руку.

— Мій друг юності, оце трухляве барило? Ні, сьогодні він knockout [3]. Ще не оклигав від учорашнього. Ви хочете музики, madam, real music? Please [4]. Я можу вас дечим потішити. Моя sensation [5], соловей «Виноградника», — він, хитаючись, потупав до дверей, відчинив їх і гукнув у гамір зали:

— Генріху!

Тим часом до кімнатки прошмигнула Меланія — нечутною хмаринкою в своєму білому фартусі, як уміють шмигати тільки огрядні люди, — змела в совочок скалки, боязко й докірливо глянувши скоса на чоловіка, взяла зі столу порожню карафку, налила її повну й знову поставила на стіл. А потім увійшов Генріх зі своєю новісінькою цитрою. Побачивши вродливу жінку, ще дужче, аж на вилицю висмикнув з-під кашкетика кучерик і, зухвало вп'явши в неї підведені синцями очі, сів на лаву біля груби, відсунув стару цитру Йозуа вбік, ляснув його самого, не дивлячись, по лисині й ліктем відіпхнув його в куток, мовби віхоть соломи. Він, либонь, уже забув, як старий учора порятував його в скруті, й поводився з ним іще зневажливіш, ніж звичайно, мовби хотів помститися на ньому за вчорашню свою ганьбу. Вправно, моторно направив цитру й поглянув запитливо на хазяїна.

— Заграй «God save the king»! [1] — звелів той.

Генріх поправив кучерик, нахилився над цитрою й заграв англійський гімн дуже гучно й бездоганно правильно — він бо знав хазяїнову пристрасть. А той, за англійським звичаєм, підвівся й стояв, ледь похитуючись, із повним келихом у лівій руці, а правою вже був замахувавсь ляснути Йозуа, що згорбився в своєму кутку, аби й той устав, — коли нараз помітив, що й чужоземці сидять собі спокійнісінько. Тоді він упав на стілець, махнув Генріхові рукою — годі, мовляв, — і наказав грати «Марсельєзу». Той забряжчав бадьористо французький гімн, ще й заспівав дуже поганою французькою мовою, дуже гучно й дуже настирливо, кидаючи весь час через стіл вогнисті погляди. Пан Моріцпетер загупав у такт кулаком по столі, аж золоте вино в келихах хлюпалось, іскрячись, і вихлюпувалось на стіл. Футболісти теж почали тупати в такт ногами. Тільки Йозуа сидів у своєму темному кутку, сірий і нерухомий, мов тінь. Тонкі його руки лежали на старій цитрі. Можна було гадати, ніби він спить. Але він не спав, він думав. Про вчора. Вчора був його великий день, його славили, йому аплодували. А сьогодні його вже забули. Відпихають убік, мов віхоть соломи, та б'ють скло в нього на голові. Йозуа того не розумів. Людська забутливість збивала його з пантелику. Немов шукаючи в когось помочі, підняв він каламутний свій погляд — і сторопів. Невже його бідні, стомлені очі дурять його? Молода чужинка по той бік столу зовсім не дивилась на юного, палкого співака поруч нього! Ні, її жалісно-приязний погляд спочивав — невже весь час? — на ньому, на старому Йозуа! Іще спантеличеніше намацав він на столі свій келих, тремтячою рукою підніс до уст і випив до дна.

— Генріху, «Янкі-Дудль»! — гукнув Ганс ніби десь далеко.

---

[1] Дами й панове *(англ.)*.
[2] А тепер *(англ.)*.
[3] Нокаутований *(англ.)*.
[4] Пані, справжньої музики? Прошу *(англ.)*.
[5] Сенсація *(англ.)*.

[1] «Боже, храни короля» *(англ.)*.

Веселу мелодію «Янкі-Дудль» молодик теж засвистів під музику. А потім кинув кілька срібняків у кашкетика, що хапливо зірвав з голови Генріх. За дверима, в залі, загукали й заплескали в долоні, викликаючи його.

— Хоч розірвись! — самовдоволено сказав Генріх, ухопив свою новеньку цитру і, востаннє зухвало оскірившись на чужинку, підтюпцем вибіг у залу. Тим часом пан Моріцпетер аж пінився веселістю. В піднятій його руці все іскрився золотом повний келих. Він немовби хотів сьогодні надолужити вчорашнє, відшкодувати собі за свій принцип не пити, вряджаючи велике свято, ні краплинки. Його запобіглива чемність змінилася п'яною фамільярністю. Він упхав свій огрядний тулуб поміж гостей, поклав чужинцеві на плече руку й забелькотів:

— Listen, sir [1], я закоханий у вашу дружину. Як вона всміхається! Як вона поглядає через стіл! Який погляд! Sorry [2] — мені не дозволяє навіть руку їй на плече покласти. Така собі недоторканна врода, ба! Правдива американка!

— Яка там я американка, — засміялася чужинка.

— Ми взагалі не чужоземці, — додав чужинець.

— Ах, ви не чужоземці! — пан Моріцпетер хвильку лукаво поглядав на них збоку й самовпевнено підморгував футболістам, від чого його червоне, налите обличчя наче ще дужче червоніло й надималось. Нарешті важко, задихаючись, зареготав: — Го-го-го, а я вам скажу просто в вічі: ви американці! Американці інкогніто.

— Чого це?

— Бо gentleman [3] насвистував під музику американський гімн!

— Я просто люблю свистіти веселі мелодії, — відказав молодик.

— Го-го-го, та годі вам! Ганса Моріцпетера не одурите! За Ганса Моріцпетера будьте певні! Він півсвіту об'їхав! Го-го-го, тільки ви не ображайтеся. Джек Б'юкенен тут у нас називався Шмідтом. Уявіть лишень — Шмідт! Бо люди тут у нас too stupid [4], аби до ладу вимовити його ймення. Ні, children [5], ви мені таки подобаєтеся. Ти жіночка як ягідка, а ти такий хлопак, як я був замолоду, ось хай Йозуа, старий пияк, скаже. — Він ніжно пригорнув обох до себе, мов мати-велетка. — У мене вам добре буде, children. Ви не забудете Ганса Моріцпетера і його «Виноградник»! — патетично вигукнув він. — Ніколи не забудете! — Тоді враз стишивши голос, зашепотів молодикові на вухо: — У мене там нагорі є чудова кімнатка! — Він звів очиці вгору. — З таким чудовим видом на наше місто! — Червона його правиця з келихом обвела в повітрі широку дугу. — Властиво, я не наймаю кімнат... гм... парочкам, тільки врядигоди, своїм найліпшим друзям. Розумієте, у мене пристойний дім, god damned [1], але... — він примружив одне око, — вам я кімнатку дам, хоч би й до ранку.

— Щиро дякую, — просто відповів молодик. — Ми одружені.

— Так-таки справді одружені? — здивувавсь ресторатор.

— У нас якраз весільна подорож, — пояснив молодик.

— Hell! [2] — Ганс Моріцпетер грюкнув кулаком по столі. — Ти чуєш, Йозуа? В них весільна подорож!

Йозуа підвів очі. Тьмяний відлиск справжньої, не дурнуватої веселості оживив його самозаглиблене лице.

— Щоб ви знали, в нас тут учора теж справлялося весілля. Ото він від того ще й досі не оклигав, наш стариган. Бо то був його великий день, так, так! Він набрався по саму зав'язку, але грав, грав як молодий, indeed! Oh heaven [3], грав, як бозна-коли, за царя Гороха! Грав так, як.. як оце я виглядаю на цих картках! — свинячі його очиці, налиті п'яними слізьми, бігали по розкиданих на столі фотографіях. — Отак-о. Правда, старий друзяко, ти грав так? Поглянь-но! — гримнув він нараз на старого.

Йозуа слухняно витяг шию.

— А не міг би він нам тепер щось заграти? — квапливо спитала жінка.

— Пхе! — відмахнувся ресторатор. — Today [4] нічого в нього не вийде. Today його насилу добудилися. Він може грати лиш тоді, як наллється вином по саму зав'язку. Або як буває зовсім тверезий. А тверезий він уже хтозна-скільки років не був.

— А як ми йому вина замовимо? — жінка вперто підібгала неяскраво підфарбовані губи. Вона тримала гроші, що дав їй чоловік, зіжмакані в руці, твердо намірившись обдарувати ними цього марного бідолаху в кутку біля груби.

— Нічого не вийде, — диктаторським тоном заявив господар. — Сьогодні він уже не вип'є ані ковточка.

Та молодик прийшов на підмогу жінці.

— Якщо ми вас попросимо, — звернувсь він просто до Йозуа, — якщо ми вас почастуємо ще пляшечкою вина, ви нам заграєте?

— О... о... аякже! — пробелькотів Йозуа. Вся та розмова зовсім збентежила його.

Ганс підвівся, підтяг штани на животі й

[1] Слухайте, добродію *(англ.)*.
[2] Шкода *(англ.)*.
[3] Добродій *(англ.)*.
[4] Надто дурні *(англ.)*.
[5] Дітки *(англ.)*.

[1] Прокляття *(англ.)*.
[2] Пекло! *(англ.)*.
[3] Справді! Сили небесні *(англ.)*.
[4] Сьогодні *(англ.)*.

став перед Йозуа, широко розкарячивши ноги. Його огрядний тулуб похитувався над старим.

— Йозуа був великий войовник, — виголосив він уже трохи нетвердим язиком, — а Давид великий музика. А ти що таке? Ти старий дохлий партач, трухляве винне барило з діркою. Ну, що ти таке?

Йозуа не відповів. Надто збентежила, надто засоромила його ця прекрасна чужинка, що не знати чого добивалась, аби він заграв. А господарева лапа блискавично злетіла з-за спини вгору, обхопила, глухо ляпнувши, худу голову Йозуа й потрусила її:

— Що ти таке?

Тоді Йозуа пригнувсь, пришелепувато усміхнувся й тихо-тихо вимовив:

— Я старе дохле...

— Трухляве!

— Трухляве... барило... з діркою...

— Го-го-го, правду кажеш! — переможно скинувши оком на гостей, мов гордий зі свого успіху цирковий дресирувальник, випростався Ганс. — Ну, що ж, горбатого могила виправить! All right[1]. Випий пляшку вина — Меланіє, ще одну! — і потім наших милих молодят із-за океану своєю музикою. А мене, го-го-го, звільніть від такої насолоди. Я поки що послухаю там справжню... see you later, ladies and gentlemen[2].

І потупав до дверей. Коли відчинив їх, виходячи, — до кімнатки влетів із зали веселий галас. Маленький шоферик і футболіст майже водночас, затуливши рота рукою, позіхнули.

— Ну, мені вже треба до машини, — сказав шоферик. Вони обидва також не сподівались великої втіхи від сьогоднішньої гри Йозуа. Отож вони пропхались побіля нього, зачепивши низько підвішену лампу, що гойднулась кілька разів, обливши світлом лисину Йозуа; за звичкою ляснули його обидва по тій лисині й пішли за господарем, надміру чемно вклонившися чужинцям. Надбігла нечутною білою хмаркою Меланія з третьою пляшкою вина й поставила її на стіл перед Йозуа. А потім у буфетній стало зовсім тихо. Й лампа над столом уже не гойдалася: ясне кружало застигло на столі неначе ще непорушніше, ніж доти.

5

Йозуа довго направляв цитру, лівою рукою крутячи ключа, а правою тихо бренькаючи по струнах. Тоді якось конвульсивно, з видимим зусиллям підвівся, худий, у обвислому заширокому вбранні. Налив собі повний келих, промовив зовсім кволим, однак різким голосом:

— За здоров'я ласкавої пані.

Випив вино одним духом, задерши вгору великого носа, наче птах, що п'є воду, і налив ще раз.

— За ваше здоров'я, ласкавий пане, — і знову випив, покірливо всміхнувшись. Старанно витер губи червоною хусточкою. А коли відняв її від лиця й ховав у кишеню, обличчя його було вже несподівано поважне, урочисте, сповнене гідності. Він приклав руку до серця. Рвучко вклонився — так низько, що чоловік і жінка побачили ріденькі сиві кущики над його худою потилицею. Прорипів урочисто, одначе не так натискаючи на «р», як звичайно:

— З вашого дозволу, шановні дами й панове — увертюра до опери «Богема»...

Сів, схилившись над своєю цитрою, — всі риси його обличчя стали враз навдивовижу напружені й тверді — і заграв.

Спочатку чоловік і жінка дивились на нього тільки підбадьорливо-ласкаво. Чоловікове обличчя — може, просто через те, що люлька в зубах трохи перекривила йому уста — мало вираз дещо зневажливої доброзичливості. А жінчине — ласкавого співчуття. Співчуття й любов — вони дуже схожі своїми виявами... Та помалу вираз облич у обох змінився. Зразу вони на мить здивувалися з того, як відмінився старий музика, далі на їхніх обличчях щораз дужче проступала захопленість. Ледь посхилявши голови, вони слухали, затамувавши віддих. Прикипіли очима до нахиленої худої, лисої голови у світляному конусі з лампи, перед надпитою карафкою з золотавим вином, на тлі величезної тьмяно-лискучої кахляної груби, — так, немов гра оцих худих пальців, оця гола голова з дуже виразною в світлі низької лампи пурпурово-синьою латкою помалу заворожувала їх у сутіні тісної кімнатки. Очі обом застелило слізьми. Повільно, і все ж якось поривчасто, ніби підштовхувані чужою рукою, вони обернулись одне до одного. Чоловік вийняв люльку з рота. Вираз зверхньої зичливості зовсім зійшов із його обличчя. Він почав був насвистувати мелодію за цитрою, та скоро свист завмер йому на устах. Мовчки дивились вони одне одному в блискучі, повні сліз очі. Ніжний рум'янець розлився жінці по щоках. Молодик узяв її за руку. Обоє присунулися ближче. Зовсім близько, аж поки притулились одне до одного. Обнялися. Тоді поцілувались, і кожне на мить побачило очі другого просто перед своїми, великі й блискучі. А тоді очі обом заплющились. І все те мало вигляд якихось поривчастих, безпорадних, наче несамовільних рухів маріонеток, що їх водять за ниточки.

[1] Все гаразд *(англ.)*.
[2] До побачення, дами й панове *(англ.)*.

Йозуа на мить підвів погляд від своїх тихесеньких струн. Напівлукава, напівтужлива усмішка майнула йому по тонких синюватих губах, і знову лице його стало урочисто-поважне. Крізь зачинені двері пробивався з «Затишної світлиці» горловий спів Генріха, що саме завів якусь непристойну пісеньку, і громові репліки господаря, і регіт та крики гостей — двоє, застиглі в обіймах, нічого того не чули. Він іще тримав люлечку в своїх міцних пальцях, вона — зіжмакану банкноту в білому кулачку; обоє про те забули. Вони ще сиділи так, коли Йозуа дограв мелодію, налив собі вина, тихо дзенькнувши карафкою об келих, випив його, тихо булькаючи, тоді ще й ще, поки в карафці не лишилось нічого. Сиділи, поки грюкнули двері й до кімнатки ввалив Ганс із гуртом уже добряче підпилих студентів, що з ними він допіру горлав пісень Визволення і що, збираючись додому, зайшли на прощання ляснути Йозуа по лисині. Старий на те прощання відповів кожному своєю пришелепуватою усмішкою.

Пан Моріцпетер теж добряче набрався, цілком винагородивши себе за вчорашню тверезість. Його широке обличчя, погойдуючись, присунулося до злитих у цілунку коханців, густо-червоне, лиснюче, надуте, мов дитяча повітряна кулька.

— Hallo, children [1], гарно було?

Вони сполохано сахнулися одне від одного. Чоловік, силкуючись напустити на себе байдужість, розкурив погаслу люлечку. А блакитні очі молодої жінки розплющились якось неохоче, блискучі, мов налиті слізьми.

— Ой, як гарно! — промовила вона, одначе якимсь жалісним голосом. І якось аж квапливо спитала: — Тільки навіщо ви всі б'єте його по голові? Хіба можна так?

Тоді Йозуа несподівано підвівся, незвичайно квапливо, мов якась летюча тінь шасnула з-за груби, й вийшов із кімнатки, перше ніж жінка згадала про гроші, що тримала в жмені.

— Він до цього звик, madam, be sure, be sure [2]... — ще зачув він, виходячи, нетвердий уже Гансів бас.

6

Нічне повітря надворі було тепле. Солодко пахли розквітлі дерева. Йозуа, тягнучи ноги, пройшов по всипаних рінню доріжках садка, вже безлюдного о цій порі, поміж розквітлими липами, що закривали небо від очей, попід зеленим ліхтарем на брамі вийшов на звивисту стежину, в зоряну, повну життя ніч. Йому паморочилось у голові.

Ступивши ще кілька кроків, він зупинився, знесилений, ухопивсь обома руками за березове поруччя й задивився униз, у долину. Душа його була повна якоїсь нестерпної гіркоти й осолоди водночас. Ні, він не міг більше всидіти в тій тісній комірчині! Яким нещасним почувався він сьогодні: від його вчорашнього свята не лишилось нічого, крім в'ялої, тяжкої кволості в усьому тілі та майже злостивої, тупої байдужості до всього навколо. І як сумно було йому, бо ж він сьогодні не був настільки п'яний, аби нічого не відчувати, нічим не вражатись! А тоді прийшла ця висока вродлива чужинка в білій сукні. Генріха, палкого юного співака, вона не удостоїла й поглядом. Гансові, мужньому силачеві, що вмів так гречно поводитись і так гарно говорити, вона не дозволила покласти їй руку на плече. А ось на нього, на Йозуа, старого, занедбаного, обсміяного, найжалюгіднішого в світі п'яницю, вона весь час дивилась ласкаво, навіть ніжно, замовила йому вина, все добивалася, щоб він заграв, а потім сказала — що ж вона сказала? «Ой, як гарно! — і ще: — Навіщо ви всі б'єте його по голові? Хіба можна так?»

— Хи-хи-хи... Хи-хи-хи...

Давно-давно поховане почуття шаленої, очманілої закоханості здіймалось у ньому. Вчепившись руками в поруччя, він трусив лисою головою й хихотів, наче якийсь закоханий хлопчисько. Згадував про свої забуті, давно-давно поховані на дні пам'яті — мов геть затерті, вицвілі сторінки — неймовірні успіхи в отих чудових, незбагненних створінь — молодих дівчат і жінок, як оця-от. А до того ж вона навіювала Йозуа мрійно-побожне уявлення про щось далеке, широке, недосяжне. Звідкись із далини, з-за гір, може, з-за моря приїхала вона — хи-хи-хи... — до нього, до Йозуа, щоб поглянути на нього ласкаво, ба ніжно, — і навіть сам Ганс не зумів дізнатися, звідки. Йозуа підвів очі до безхмарного, ясного нічного неба. Незліченні зорі мерехтіли у високості. Він знов опустив погляд у долину. Побачив цвинтар під горою — довгасту невиразну пляму сірої мли. І безліч вогників у місті — все миготливі вогники, скільки око сягає, а понад залізницею червоні й зелені. І на небі теж були червоні й зелені, тільки дрібніші. І здавалось, наче великий світ відбився у малому, наче небо відбилось у місті.

Йозуа вбирав усе те очима, то підводячи, то опускаючи маленьку безволосу голову. Щось велике, неосяжне виповнювало його. Він почувався десь близько-близько від без-

[1] Гей, дітки *(англ.)*.
[2] Пані, будьте певні, будьте певні *(англ.)*

межжя. Глибоко, ледь хрипучи, вдихав він весняне повітря, солодкий дух розквітлих лип. Далеко внизу затихала пісня, крик та свист п'яних студентів, що вертали додому. Перед очима Йозуа в високій траві танцювали світлячки. Нічні метелики тихенько стукались йому об лисину... Він мимоволі знову опустив погляд на велику імлисту пляму внизу, під горою, аж через поруччя перехилився, наче щось виглядаючи. Що ж? А, сьогодні ж неділя! А він не чув уранці стрілянини. За стільки років перша така неділя, що він її не чув! Він похитав головою, завваживши, як йому тремтять ноги. Ой, який же він сьогодні кволий, який кволий! Та ось він зачув у виноградниках довкола якесь глухе шепотіння, тихе воркотіння, стримане хихотіння, мовби сюрчання коників — то далі, то ближче. Коханці... Ох, і він же кохав, хи-хи-хи... І йому хотілося співати, кричати чи шепотіти, сміятись чи плакати цієї червневої ночі...

Все хихикаючи, він одвернувся. Важко поп'явсь понад білим березовим поруччям угору, до недалекого зеленого ліхтаря. Але він не помічав, що пнеться так важко. Йому здавалося, наче він летить.

7

Під липами вже прибирали стільці, перевертаючи їх і ставлячи так на столи. Останні відвідувачі, що лишалися ще в садку, перейшли в «Затишну світлицю», звідки крізь круглі кольорові шибочки чувся ще гучніший гамір. Збентежено, мов закоханий гімназист, покрався Йозуа до буфетної кімнатки. Серце аж скинулось йому в грудях, коли він іще з порога загледів у сутіні білу сукню.

Жінка сиділа, як і перше. Чоловік обняв її рукою за плечі й пихкав люлечкою. Перед столом бовваніли темним силуетом широченні, могутні, аж страшні Моріцпетерові плечі, ледь похитуючись проти лампи. Він саме по-ведмежому незграбно збирав зі столу розкидані на ньому рамки з фотографіями та дипломами й, пересипаючи свою вже непевну мову англійськими словами, хвалився якимсь рекордом, що його він поставив за часів свого спортивного розквіту й що його — think that over [1] — ніхто досі не перевершив. Коли Йозуа прослизнув усередину, та могутня тінь напівобернулась до нього — важко, мов пароплав, що звертає з курсу.

— Hallo, Йозуа! Скажи, щасливці ми з тобою тоді були, га?

Йозуа, підозріливо позираючи скоса на стіс рамок у хазяїнових руках, кивнув головою. Пан Моріцпетер насупився, щось пригадуючи — наморщив зосереджено й поважно лоба, як п'яна людина, що не може пригадати найзвичайнішої речі. Брязнув рамки назад на стіл, заточуючись потупав до Йозуа, вхопив його за комір, сам на хвильку спершись на старого, і попхав його на лавку біля груби.

— Міледі каже, — слова важко вилітали з його горлянки разом з винним перегаром, — що ти не партач, а знаменитий музика. Ану, подякуй їй за таку похвалу, — і вичікувально втупив очі в Йозуа, похитуючи огрядним своїм тулубом.

Ледь помітна, якась чудна усмішка заграла на устах у Йозуа. Його землисті щоки аж порожевіли ледь-ледь. Але він не насмілювався підвести на жінку очі й дивився, звісивши великого носа, на напівстертий краєвид, намальований на деці його цитри.

— Дякую, — промимрив він.

— О, вона навіть тривожиться за тебе, старенький! Що тебе ото часом стукають по довбешці. А я сказав, що тобі це не шкодить. Правда? — і знову вичікувально захитавсь над Йозуа.

Той підняв до нього свого блідого носа, мов принюхуючись, і прорипів:

— Правда.

Але новий, натхненний вираз і далі осявав його лице.

— All right. — Ресторатор недбало підтяг штани на череві. — Вона хоче, щоб ти їй заграв іще щось на прощання.

В щасливому усміху Йозуа проступило щось болісне.

— І дарує тобі за те цілу купу грошей! — Моріцпетер поклав перед ним зіжмаканого папірця.

Обличчя в Йозуа, допіру таке щасливопросвітлене, враз уперто насупилось.

— Бери.

— Не візьму, — промимрив він.

— Як?.. Не хочеш?.. — блискучі з хмелю очиці хазяїнові тупо вп'ялись у нього.

Йозуа похитав головою й квапливо схилився над цитрою, вже крутячи ключа. О, він заграє! Йозуа гратиме хоч до ранку, якщо вона хоче його слухати! Тільки задарма, зовсім задарма! Він гратиме не за гроші, він гратиме для тієї, кого потай кохає.

— Го-го-го, який багатий! — загримотів пан Моріцпетер напівгнівно, напіввесело. — Дарма, візьме старий, куди він дінеться, — пробурчав він і сховав гроші в кишеню. В очах йому замерехтіли злостиво-збиточні вогники. Важко ступаючи, якось боком він пройшовся туди й сюди понад столом, повільно заклав за спину червоні ручиська.

[1] Подумайте лишень! *(англ.)*.

А Йозуа, витягши тонку, з глибоким жолобком шию й по-пташиному нахиливши голову набік, усе з тією новою усмішкою на устах заходився старанно направляти цитру — старанно, як ніколи. Руки йому прикро трусилися. Хоч він і не насмілювався глянути на чужинку, але, здавалося, серце йому ось-ось розірветься від пекучого щастя ще раз заграти їй, так, їй, нехай навіть на прощання. А Ганс, широко розкарячивши ноги, став поруч Йозуа й похитувався на своїх товстих ногах, руки все тримаючи за спиною. Червоне, лиснюче обличчя, схоже на дитячу повітряну кулю, коливалось над старим музикою, й на тому обличчі був якийсь чудний, п'яно-хитрий, підступний вираз. Обережно, повільно-повільно висувалася його рука з-за широченної спини. Піднялась тихо-тихо, немов він хотів спіймати муху. Свинячі очиці збиточно підморгували гостям, та й весь його набряклий від вина, мокрий від поту, вгодований, як не лусне, вид аж променів, моргав і тіпався від жорстокого збиточного лукавства... І зненацька його важенна, налита п'яною силою лапа просвистіла в повітрі й упала на лисину схиленого над цитрою Йозуа — якраз на червоно-синю латку синця. Ляснуло гучно, мов постріл.

Повільно, повільно, повільно голова Йозуа закинулась назад, до груби, й набік. Коротенький, майже нечутний тоненький писк, мов кволе зітхання, вирвався зі щілини розтулених губів. Землисто-сіре обличчя вже не всміхалось. Але маленькі очі в глибоких темних западинах були широко-широко розплющені й у якомусь застиглому екстазі, мов скляні, спрямовані просто на чужинку. Вона хотіла закричати, але під тим поглядом і сама застигла з ляку.

— Та грай же нарешті, проклятущий! — не вгавав господар, знову підносячи червону руку. Але Йозуа не ворухнувсь. Він прилип до велетенської груби, немов прибитий цвяхами, немов ліплена гіпсова постать із закинутою назад головою. Молодик зірвався з місця, та не встиг він ухопити п'яного здоровила за плечі, як Моріцпетерова лапа знову, глухо ляснувши, впала прибитому до груби старому на лоб: він обхопив пальцями маленьку голову й почав трусити її — тепер уже в справжньому нападі п'яної люті, горлаючи хрипким від випитого вина, але таким гучним голосом, що те ревіння зовсім заглушило веселий Генріхів спів за дверима:

— Грай, старий Йозуа, ти ж бо не войовник!

А коли молодик відтяг його геть — повільно-повільно, нечутно, мов нічна примара, Йозуа посунувся по тьмяно-лискучих кахлях униз, на лаву. А з лави, глухо гупнувши, скотився під стіл. А за дверима співав Генріх...

8

Вони витягли з-під столу безживне тіло, мов оберемок кісток, загорнений у одежу. Натерли йому скроні міцним солодким вином. Допіру червоні від вина рестораторові щоки вже були бліді від страху, його п'яне ревіння змінилося боязким шепотом. Йозуа квапливо винесли з буфетної, щоб ненароком хтось в «Затишній світлиці» не завважив нещасливої пригоди. В притишеній метушні хтось звалив стару цитру зі столу, хтось наступив на неї. І тільки Генріхові Меланія пошепки сказала, хай грає й співає чимгучніше, аби пригода не порушила веселощів у ресторані. Йозуа поклали нагорі, в його комірчині, на вбоге ліжко. Покликали з зали одного студента-медика, і він констатував смерть. Пан Моріцпетер куйовдив свою кучеряву чуприну, і його ноги-ступи аж підгиналися під ним. Він був достоту схожий на семирічного школярика, що його застукали на якійсь негарній витівці. Зовсім протверезілий, він переконував присутніх, що був ту хвилину п'яний, як чіп. І ні одного англійського слівця не зронив при тому. І весь час просив, благав не розповідати нічого в місті: він, мовляв, сам завтра піде до поліції й заявить про цю нещасливу пригоду, про це прикре, ах, боже мій, яке прикре нещастя.

А незабаром обоє чужоземців спускалися покрученою стежечкою з гори. Зірки вгорі вже погасли. Внизу блимали рідко розсипані вогники, поміж них кілька червоних і зелених. Немилосердна імла раннього світанку вкрила сонне місто. У виноградниках уже все стихло. Над ними низько стелився туман. Молодик, ідучи, не свистів. Його стрункa подруга не поглядала на нього збоку. Маленький кулачок, що перше жмакав банкноту, тепер затискав мокру від сліз хусточку. Хоч було холодненько, вони йшли не попідруч

З німецької переклав Юрій ЛІСНЯК

Японія

Історія японської архітектури налічує понад дванадцять віків. На довгому шляху її розвитку можна простежити багату різноманітність форм японського будівництва: то з великою майстерністю й самобутністю розробляються прийоми й стиль дерев'яної архітектури, — єдиних у своєму роді житлових споруд, та садово-житлових ансамблів; то вона потрапляє під вплив Китаю; то під впливом Європи зводить споруди з каменю й цегли — спочатку фортечні укріплення, а згодом і житлові будинки; а в епоху раннього капіталізму стає відгалуженням європейсько-американської архітектури.

●

З давніх-давен японці зводили свої хатини виключно з дерева. До цього спонукала як велика кількість лісів, так і значна пружність дерев'яних конструкцій, що зменшувала небезпеку руйнування під час частих тут землетрусів. Але дерев'яні будівлі недовговічні, тому пам'яток ранньої архітектури збереглося дуже мало. До того ж стародавні культові споруди, досить прості за своїм планом і конструкцією, кожні 20 років перебудовувалися за старим зразком. І хоч в цілому при цьому відтворювався їхній первісний вигляд, щоразу в будівлі вносилися певні зміни.

Під впливом буддизму, що проник в Японію з Китаю, у VI столітті починається широке будівництво буддійських храмів. Найдавнішим пам'ятником цього стилю, що дійшов до наших часів, є великий храмовий ансамбль Хорюдзі поблизу Нара, першої постійної столиці Японії, збудований близько 607 року. Це взагалі найстаріші дерев'яні споруди на землі. Буддійські храми являють собою групу культових споруд (8—9 і більше). До головного храму веде дорога з рядами торій (ворота своєрідної форми) та двома рядами кам'яних ліхтарів Неодмінною прикрасою ансамблю є багатоярусна пагода.

Архітектура Японії з найдавніших часів була пов'язана з розумінням природи, зодчий будував так, як садівник саджав дерева — суворо рахуючись з навколишнім пейзажем.

Тим-то в IX—XII століттях великого поширення набувають палацово-паркові ансамблі. Зразком такого будівництва може бути імператорський палац у Кіото — другій колишній столиці країни. Згодом уже кожний японець прагнув насадити біля свого будиночка хоча б невеличкий садочок. Але цей садок дуже відрізняється від тих, що ми їх звикли бачити у себе на батьківщині. В ньому нема ані клумб, ані плодових дерев — садок відтворює в мініатюрі гірський пейзаж: сосна з розпластаними вітами, мовби прибита вітром, «озеро» завбільшки з велику миску, два-три камені, дуже зелений бархатистий мох, ручай, який може перейти горобець. Це і все.

Селянський будиночок. Він і досі залишається типовим для Японії.

Палац Хімедзі, збудований в 1610 році, символізує велич феодальної Японії. Білосніжні стіни дали привід називати його «Палацом білої чаплі».

●

У середині XIX століття, після двохвікового феодального «затворництва», коли голландці були єдиними європейцями, яким дозволялося щороку присилати в порт Нагасакі кілька торгових кораблів, Японія нарешті широко відкрила свої двері для іноземців. Так звана революція Мейдзі 1867—68 років знаменувала собою початок бурхливого капіталістичного розвитку, який не міг не позначитися й на архітектурі. Потрібно було будувати численні фабрики, заводи, судноверфі, залізниці, а оскільки вітчизняна архітектура не була придатна для промислових об'єктів, японці починають копіювати західноєвропейські й американські зразки. Відбувається еклектичне запозичення найрізноманітніших стилів і такими спорудами забудовуються великі міста країни.

Одним з перших багатоповерхових будинків у Токіо стало приміщення фірми Маруноучі. Його зводили американські будівельники із застосуванням новітніх, на той час незнаних в Японії матеріалів та техніки, як-от: бетономішалки, лебідки, парові баби, підвісні риштування тощо. Всі ці засоби після завершення будівництва були закуплені японцями й старанно скопійовані. А потворний восьмиповерховий будинок здобув собі таку популярність, яку доти мали лише храми та імператорські палаци. Він став предметом народної гордості, оскільки в очах японців ставив їхню столицю в один ряд з найбільшими метрополіями світу. Викликав загальне захоплення й ресторан на даху, і високі арки першого поверху, крізь які кожен міг вільно заходити й виходити.

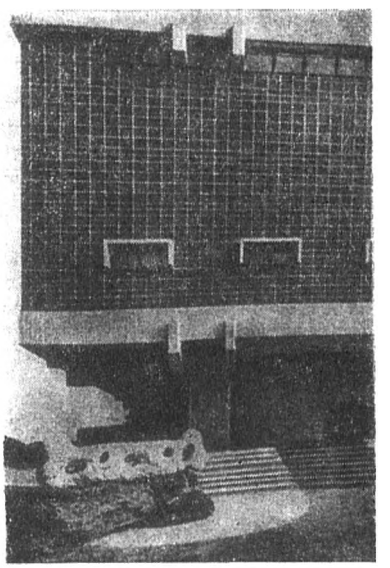
В країні вперше починається широке будівництво бібліотек, музеїв, лікарень, шкіл, концертних залів, спортивних комплексів тощо. Але будівництво ведеться хаотично, без певного плану. До того ж сильний землетрус у Токіо в 1923 році зруйнував половину міста. Він нагадав про те, що треба зводити споруди максимально антисейсмічні, здатні протистояти землетрусам. Фахівці дійшли висновку, що такими можуть бути або надзвичайно масивні й міцні багатоповерхові будинки, або ж легкі одноповерхові хатини старояпонського типу. Таким чином, намітилася тенденція надавати громадським спорудам форми європейсько-американської архітектури епохи промислового капіталізму, а приватним — повернутися до нескладних будівель вітчизняного стилю.

●

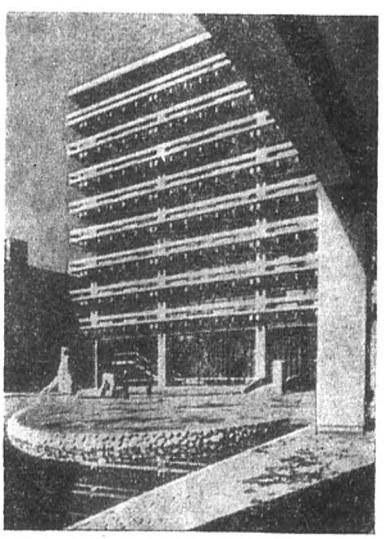
Традиційний дерев'яний будинок і досі лишається дуже поширеним видом житла. Будинок стоїть не на монолітному фундаменті, а на численних опорах, що зменшують руйнівну силу поштовху при землетрусах. Виносний дах захищає мешканців будинку від пекучого літнього сонця, але не затримує легких сонячних променів в інші пори року. В той же час такий дах захищає від дощу паперові стіни будинку. Конструктивна основа такої хатини — дерев'яний каркас. Зов-

●

Найхарактернішою рисою творчості одного з найталановитіших архітекторів, Кендзо Танге, є широке використання давніх традицій при проектуванні сучасних споруд. Таким є мистецький центр Согеці в Токіо.

Залізобетонні балки, винесені назовні, захищають інтер'єри від пекучого сонця і нагадують дахи традиційних дерев'яних будиночків.

нішні стіни — седзі — з двох боків являють собою гратчасту раму, на яку наклеєний білий пролієний папір. Таку стіну можна знімати чи відсувати, тобто вона одночасно може служити й вікном. Внутрішнє приміщення поділене також розсувними стінами — фусума. Хатина може одразу перетворитися на веранду, на альтанку; то в ній чотири кімнати то одна. Європейцеві такий будиночок здається іграшковим — ні цегли, ні металу, ні скла, ні печей, ні радіаторів — саме лише дерево й папір.

Меблів в японських будинках немає, за винятком стінних шаф, де господарі тримають різні речі домашнього вжитку. Все життя японця проходить на підлозі, вкритій традиційними матами — татамі, які виготовляють з плетеної рисової соломки. Особливо цінуються свіжі циновки, вони красиві й виповнюють приміщення польовими ароматами. Найчастіше кімнати розраховані на шість татамі (це становить близько 10 квадратних метрів). Вдень на них сидять, коли обідають, коли читають, шиють чи відпочивають, а на ніч кімната перетворюється на спальню. Із стінних шаф видобувають матраци й стелють їх на татамі для всієї родини.

Варто додати, що житло — зараз найпекучіша проблема японської сім'ї і найвтратніша стаття її бюджету. «Середній японець забезпечений тепер електротехнікою краще, ніж одягом, одягом краще, ніж їжею, їжею краще, ніж житлом» — цю фразу часто можна почути в Японії. Хоча харчується середній японець зараз краще, ніж до війни, його раціон міг би бути значно калорійнішим. А ось житлові умови якщо й змінилися, то на гірше. За квартиру потрібно платити стільки ж, скільки витрачає ціла родина на харчування. Вісімдесят процентів жител не мають каналізації, гарячої води та центрального опалення. В усіх містах Японії, а особливо на околицях, виростають нові квартали, однак на дев'ять десятих вони забудовані примітивними спорудами на зразок селянських хатин і позбавлені елементарних побутових умов.

Про Токіо кажуть, що це ціле море одноповерхових дерев'яних будиночків. І дійсно, тут лише три проценти будівель являють собою сучасні багатоповерхові споруди.

Діловий район Токіо — Маруноучі.

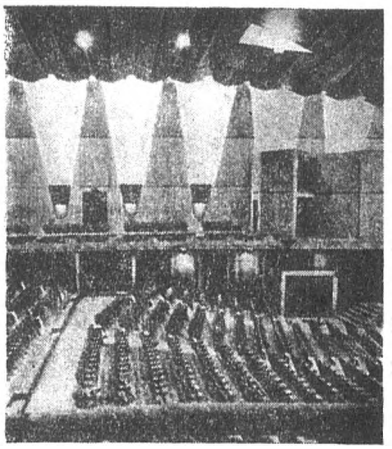

Такі невеличкі 5-поверхові будинки зводять останнім часом для простого люду.

●

Отже, починаючи з 1921 року, японські архітектори стали будувати на європейський зразок. Проте цей перший період, аж до закінчення другої світової війни, а точніше, до 1950 року не був позначений скільки-небудь видатними спорудами. Треба також зважити, що довгий час в Японії не приділяли уваги розвиткові творчої індивідуальності.

Особливу популярність на той час здобула тут творчість Гропіуса та Ле Корбюзьє, учнем якого був один з провідних творців старшого покоління Куніо Майекава, а в нього в свою чергу вчився відомий сучасний архітек-

Лекційний зал культурного центру Сетагайя в Токіо. Автор проекту Куніо Майекава.

тор Кендзо Танге. Кендзо Танге підніс нинішню японську архітектуру тим, що вперше поставився до бетону так само, як стародавні будівники ставилися до дерева, не зафарбовуючи його лаком, як китайці, а підкреслювали красу кожної прожилки, кожного сучка. Відмовившись від облицювання фасадів, Кендзо Танге оздобив бетон тим, що зберіг на ньому сліди опалубки. Він допоміг бетону як найсучаснішому матеріалу краще виразити себе. В цьому і полягає особливість японського мистецтва: довести камінь, дерево, папір до такого стану, в якому матеріал найповніше розкривав би свою первородну принадність. А за позірною простотою криється багато праці й багато традицій.

«Надмір форми в архітектурі перешкоджає функції і є неекономічним. Потрібно шукати рівновагу, гармонію усіх чинників, котрим завжди повинен відповідати гуманістичний задум. Архітектура не машина її завдання полягає в підтриманні зв'язку з життям. Тому сучасний зодчий повинен вивчати життя в усіх його аспектах», — каже Масачіка Мюрата, один з авторів проекту басейну та Олімпійського стадіону в Токіо. Треба відзначити, що готування до Олімпійських ігор 1964 року в Токіо та до Міжнародної виставки «Експо-70» в Осака стали важливим етапом розвитку містобудування. В цей період широко розгорнулося конструювання не лише спеціальних споруд, але й почалася реконструкція міських магістралей та готелів.

Крім того, в останні роки в Японії відбувся ряд конкурсів, у тому числі й конкурс на кращий проект приміщення Національного театру в якому переможцем вийшла група інженерів, очолювана Хіраюкі Івамото.

Кендзо Танге був також автором проекту першої значної післявоєнної архітектурної споруди в Японії — комплексу будівель в Парку миру в Хіросімі. Ансамбль задуманий як своєрідний пам'ятник, поставлений японським народом жертвам атомного бомбардування. В епіцентрі вибуху Танге поклав камінь, над яким спорудив бетонну арку. Ансамбль органічно поєднує новаторство з елементами національної художньої традиції. Митець використав залізобетонний каркас з великими поверхнями засклення, завдяки чому внутрішні приміщення завжди виповнені світлом і зв'язані з навколишнім зовнішнім простором, як це було в традиційній архітектурі. Цей прийом був використаний і в його проектах бібліотеки коледжу Цуда, дитячої бібліотеки в Хіросімі, друкарні в Нумадзу та багатьох інших. Проектуючи міську ратушу в Токіо, Танге виявив таке велике піклування про вільні від транспорту майданчики та площі навколо неї, що власті вважали за необхідне стримати ці «марнотратні та радикальні тенденції» будівника. Адже земля в Японії — це приватна власність, і ціни на неї катастрофічно зростають.

Серед інших видатних японських архітекторів післявоєнного періоду можна назвати Юндзо Сакакура, Єсінобу Асіхара, Кеніо Хіросі, Мамору Ямадо, Масато Отака, Хідео Косака. За їхніми проектами зведено багато цікавих будівель, але це переважно споруди громадського призначення. Житлом же для простих людей, як ми вже відзначали, й досі служить переважно традиційний дерев'яно-паперовий будиночок, а те нове, що споруджується, не відзначається простором, світлом та витонченістю.

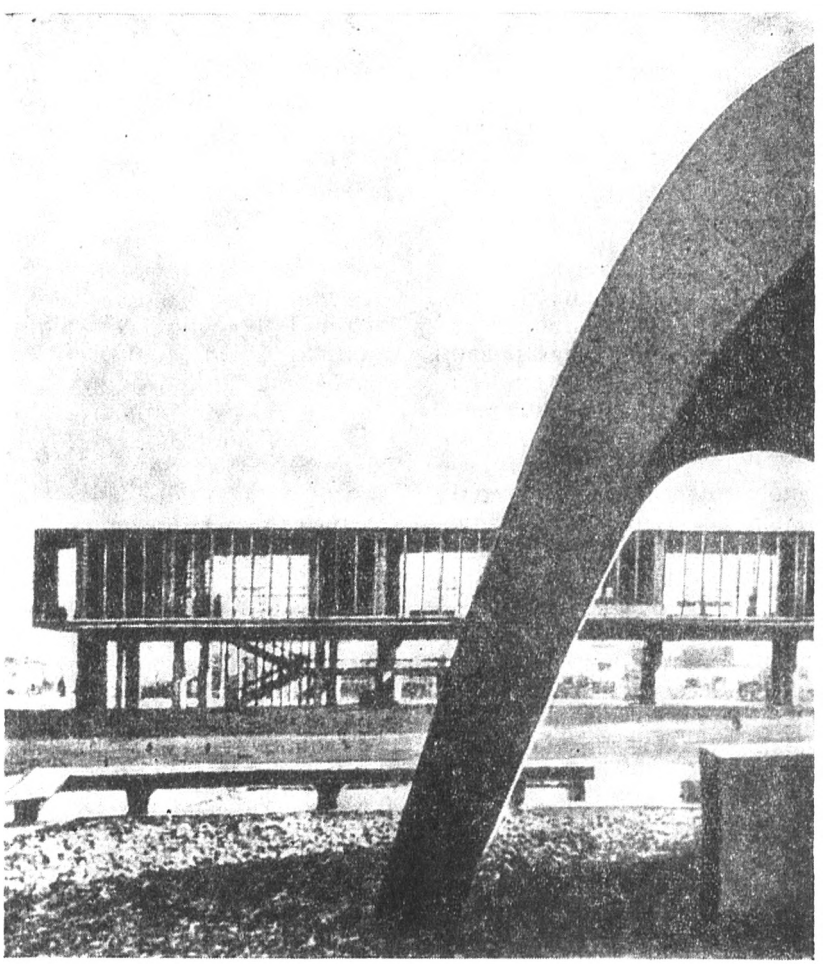
●

Чимало футурологів пишуть про перспективи розвитку Японії. Вже зараз вона вийшла на перше місце в світі з суднобудування, на третє з видобутку нафти, на друге з автомобілебудування. І саме надмірна кількість автомобілів на вулицях Токіо, Йокогами, Осаки та інших великих міст спричинилася до появи кисневих автоматів, якими обладнані навіть поліцейські будки: японський смог тепер не поступається лондонському. Серед виру машин та задушливого запаху вихлопних газів можна вдихнути трохи свіжого кисню, підбадьоритися і йти далі.

Але чи так само належатиме Японії провідне місце і в галузі архітектури? Адже й досі пересічна висота будинків у Токіо не перевищує півтора поверху.

Н. ІВАХНЕНКО

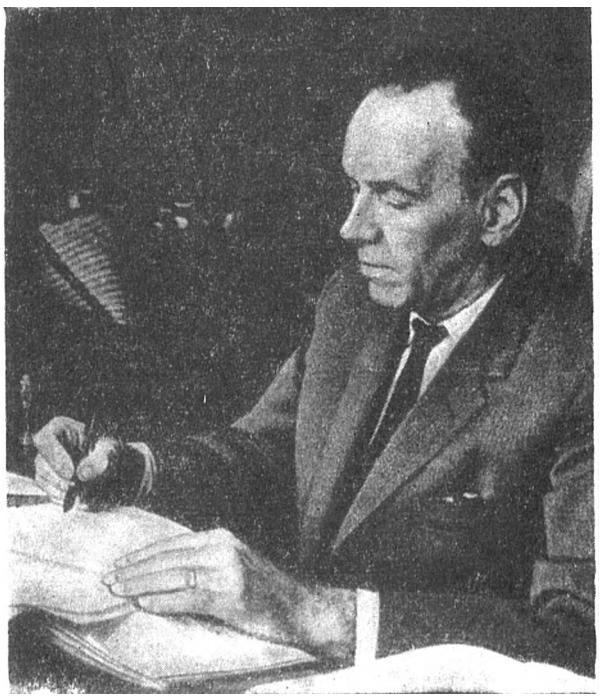
Однією з перших новобудов післявоєнної Японії був Парк миру в Хіросімі. Камінь під аркою Кендзо Танге поклав в епіцентрі ядерного вибуху.

КРИТИКА І ПУБЛІЦИСТИКА

ЗОЛОТИЙ РЕНЕТ

Про творчість Франтішека Грубіна

Франтішек Грубін.

Великого натхнення сповнені твори видатного сучасного чеського поета, прозаїка, драматурга Франтішека Грубіна.

Спадкоємець К. Г. Махи, Я. Неруди, В. Незвала, Й. Гори та багатьох інших творців передової чеської поезії, він ставить перед собою мету «повсякчас розвивати в людині позитивні сили, що рухають її вперед». Шлях до цієї мети, до великої життєвої правди стелився нелегко. Поетові соціально-естетичні погляди формувались напередодні другої світової війни в наполегливих, часом болісних пошуках сенсу буття. І вже у воєнну годину із смерті й людських мук, небаченого піднесення духу та невичерпних життєвих сил нескореного народу поставала перед митцем його «нова земля», її творець — людина, безсмертна у своєму поривanні в майбутнє.

Найяскравіші, найбільш значущі твори Грубіна написані в роки фашистської окупації та після війни. Збірка «Хліб і криця» (1945), «Ніч Йова» (1945), поетична композиція «Хіросіма» (1948), збірка «Моя пісня» (1956), поема «Метаморфози» (1956) та інші свідчать про широчінь творчих інтересів, глибину філософського осмислення сучасності, невтомні новаторські шукання поета.

Навесні цього року на відкритті декади літератури й мистецтва Чехословаччини в Москві поряд з віршем Ф. Галаса «Москві на день народження» пролунав уривок з поеми Грубіна «Празький травень». В енергійних рядках її ожили картини травневого повстання у Празі 1945 р. В цих рядках бринить живий голос народу, в них втілена жага його прагнень, думок і сподівань, глибока вдячність чехів радянським солдатам-визволителям.

У Грубіновій творчості яскраво виявляються основні риси чеської літератури — гуманізм, свідомість громадської, ідейної та етичної ваги художнього слова, почуття відповідальності перед народом.

Залишаючись глибоко національним поетом, Грубін, як кожен великий митець, звертається й до загальнолюдських, інтернаціональних проблем.

Багато років тому в рідному селі Лешанах на Сазавщині перша світова війна увійшла в свідомість майбутнього поета не лише як розлука з батьком, котрого примусили воювати за чужі чехам інтереси австро-угор-

ського уряду. В Грубіновій пам'яті лишилися довгі вечірні розмови в дідусевій хаті, куди, окрім родичів та односельчан, приходили вечорами ще й полонені українці та росіяни, а також італійці з розквартированої в селі військової частини.

«Круг столу, на лавах і стільцях, сидять люди, що прагнуть життя й миру, — чехи, росіяни, українці й італієць. Нестримна туга єднає хату з хатою, край з краєм, країну з країною» («Біля столу»).

А далі — Прага двадцятих років... Сюди, коли батько повернувся з війни, переїздить родина Грубіних. Поетові спогади про навчителів та супутників його літературної юності («Кумири», 1967) переносять нас у 1927 рік. У гімназиста п'ятого класу Франтішека вперше прокидається свідома любов до поезії, народжується бажання писати (хоч згодом він вельми критично поставиться до своїх перших літературних спроб).

Останні гімназичні роки присвячує він вивченню історії чеської та зарубіжної поезії. В улюблених своїх поетів шукає близьке своєму власному світосприймання, свіжість почуттів, неповторність тем і образів. Життя як діалектична єдність та боріння багатьох протилежних начал, окрилене мрією про здійснення людських ідеалів, поставало перед юнаком з бунтівничої поезії романтика К. Г. Махи. У тонкого лірика А. Сови він знаходить «велику любов, великий смуток... найвищі вежі мрій». Один з найвизначніших представників чеського символізму О. Бржезіна розкриває перед ним скарбницю метафор і вільного вірша.

З непослабним інтересом молодий поет спостерігав тогочасне літературне життя.

Грубіна захоплює цілісність творчого «я» співця чеських пролетарів, поета революції С. К. Неймана. Полонить його й світ поезії Й. Гори, її співуча мелодійність. Він до ранку міг слухати, як Гора, палкий популяризатор поезії, читає десь у кав'ярні свої й чужі вірші, захоплено декламує перекладені ним строфи Пушкіна, Лермонтова, поезії Єсеніна, Блока. Молодий Грубін уважно стежив за невтомною працею Б. Матезіуса (поета, перекладача-новатора, літературознавця й викладача), що відкрив чехам імена Горького, Маяковського, Шолохова та багатьох інших радянських і західноєвропейських письменників.

Вже з юнацьких років віддав Грубін данину й могутньому талантові В. Незвала, про якого сказав: «Його скрізь повно, як голосів, схлипувань, пісень, грому та бджолиного хоралу в таємничій лісовій хащі...».

«Хвиля смутку», як схарактеризував тонус чеської поезії наприкінці 20-х років критик-комуніст Б. Вацлавек, була неминучою реакцією на тогочасну дійсність.

У Чехословаччині поглиблювалася економічна криза. На численні виступи робітників уряд буржуазної коаліції відповів розстрілами масових демонстрацій, посиленням репресій. «Ще кілька таких акцій — і найбільш засліплені прозріють. Вони зрозуміють, що ця демократія аж ніяк не боронить справедливості, що, навпаки, це жорстока, безжальна сила», — писав відомий критик демократичного напряму Ф. К. Шальда. То була пора, коли вже точилися гострі дискусії між апологетами «чистого» мистецтва — т. зв. поетизму (К. Тейге) та критиками-марксистами (Ю. Фучік, І. Секаніна, Б. Вацлавек). Концепції «чистої поезії», мистецтва, як незалежної від політики «емоціональної втіхи», втрачали своїх прихильників. Час вимагав од мистецтва політичної й громадської гостроти. І в творчості В. Незвала, К. Бібла та інших поетистів Грубін знаходив новаторські елементи, які, всупереч хибним теоретичним засадам, народжувалися з прогресивних традицій чеської поезії, запліднених великим талантом. Одна з найблискучіших збірок В. Незвала поетистського періоду — «Малий квітничок троянд» (1925 рік), де в святково-екзотичному світі мандрівок, кохання, карнавалів виникають раптом схвильовані й такі природні спогади про дитинство, рідний край, буденне життя, «була однією з півдюжини книжок, що визначили мою долю», — пише Грубін.

Отже, поезія його формувалася в колі складних і часом дуже суперечливих впливів. Грубіна цікавила творчість поета-комуніста Ф. Галаса, вірші якого, пронизані мотивами самотності й відчаю, часом гостро суперечили його власній громадській практиці. Проте, мабуть, Грубін відчував у Галасовій поезії приховану силу, яка згодом і справді виявилася в антифашистських творах Галаса під час подій в Іспанії та в чорні дні гітлерівської окупації Чехословаччини.

Згодом Галас і Гора уважно стежитимуть за творчим зростанням Грубіна, допомагатимуть йому, дбайливо спрямовуючи його мистецькі шукання.

У ті часи «пристрасної безтямної закоханості в поезію, повсякчасних пошуків джерел натхнення» Грубін захоплюється й французькими «проклятими» поетами, що їх популярність, завдяки «Антології французької поезії», виданій К. Чапеком, а згодом перекладам В. Незвала, С. Кадлеца та багатьох інших, особливо зростає

в Чехословаччині у середині 20-х років.

Грубін і сам перекладатиме своїх улюблених поетів — Гейне, Верлена, Рембо, Кольцова, Тичину.

Перекладацька діяльність ніколи не була для Грубіна самоціллю: наполеглива, ювелірна праця над якнайтоншим відтворенням іншомовного оригіналу була для нього лабораторією поетичної майстерності. Митець згадує про це у виступі на II з'їзді чехословацьких письменників 1956 року

В 1932 році Грубін закінчує гімназію і вже цілком віддається літературі. Тривале вивчення чеської поезії зміцнює його безмежну віру в могутність поетичного слова. За тих складних часів, коли чеська поезія важко й напружено осмислювала нові вимоги, що їх висувала доба, у ній дедалі дужчає революційна течія на чолі з С. Нейманом. Водночас чимраз глибшою стає реакція поетів на потворні контрасти та людські страждання в хижацькому світі капіталізму. Це найвиразніше виявляється в поезії Й. Гори, колишнього поетиста К. Бібла, Галаса, Завади, Голана та самого Грубіна. Ліричний суб'єкт прагнув подолати хаотичну дійсність, яка вже не була чарівним поетистським луна-парком.

У ранній Грубіновій лірициі внутрішня споглядальність, намагання визначити сенс свого буття поєднуються із спробами знайти опору в навколишньому житті, в теплі першого кохання, в красі рідного краю. У збірках «Проспівано здалека» (1933), «Прекрасна в злиденності» (1935), «Країна після полудня» (1937) молодий митець ще подеколи збивався на манівці в пошуках життєвої та художньої правди.

Та попри юнацьку незрілість світовідчування й непослідовність прагнень, легко визначити лейтмотив ранньої творчості Грубіна. Це— пристрасна закоханість у життя, палке бажання стати його активним учасником, глибоке співчуття людині-трудівникові. Саме тут народжується емоціональна напруга («пристрасть, стишена до наспіву»), повсякчасна боротьба думок, почуттів, поривань, характерна для всього дальшого доробку поета.

Чим майбуття мов стільники
Заповню, часе рідний?

Ці тривожно-запитальні інтонації бринять у другій передвоєнній збірці Грубіна — «Прекрасна в злиденності» (1935).

Поет дедалі міцніше горнеться до матері-землі, всім серцем відчуваючи: тільки в злитті з нею, з реальним людським життям він знайде відповідь на безліч питань, що їх ставить перед ним час. І в останній передвоєнній збірці «Країна після полудня» митець приєднується до могутнього хору антифашистської поезії Чехословаччини, в якому звучали голоси В. Незвала, С. К. Неймана, Ф. Галаса та багатьох інших.

Остаточне прозріння принесли події 1938—39 років— ганебна зрада національної буржуазії, міжнародна змова імперіалістичних держав, фашистська окупація. Мужні борці — чехи й словаки, серед яких було багато передових митців та прогресивних діячів літератури (Ю. Фучік, В. Ванчура, Б. Вацлавек, К. Конрад), билися із зброєю в руках або гинули в концтаборах та катівнях гестапо. Народ не припиняв запеклої боротьби проти поневолювачів і тривожно чекав вістей із Сходу. де Радянська Армія відбивала фашистську навалу. Думки й прагнення Грубіна були невіддільні від думок і прагнень народу. Сувора дійсність вимагала від поета чітко визначеної позиції. У виданих під час війни збірках «Стільники» (1940), «Земля — богиня долі» (1941), «Цикади» (1943), використовуючи зумисне ускладнену форму, він розкриває свій внутрішній світ, сповнений болю, гніву й рішучості...

Тоді ж таки були написані вірші, що змогли побачити світ лише після визволення Чехословаччини. Це збірки «Хліб і криця» (1945), «Ріка незабуття» (1946), «Пісня могил і сонця» (1947).

Ключовим віршем збірки «Хліб і криця» є «Сталінград» (жовтень 1942 р.), написаний у незвичайному для Грубіна ритмі, у формі пісні-гімну, що якнайповніше передає хвилювання, тривогу, захоплення. Цей настрій створюють і пісенна уривчастість, і динаміка епічної оповіді, і рефрен.

Гнів нескореного народу, його ненависть до фашистських поневолювачів, мука й надія з дивовижною силою звучать у поемі «Празький травень», що згодом увійде до збірки «Хліб і криця». Це своєрідний поетичний репортаж, сповнений величезної емоційної напруги. Поет коментує драматичні події в Празі напередодні визволення, ми чуємо голос повстанців, що кличуть Радянську Армію на допомогу, вигуки щастя й подяки на празьких вулицях, якими вже йдуть радянські солдати.

В однойменній поемі «Хліб і криця» (1946) відбито ставлення поета до історичних змін у житті рідного народу, його погляди на сучасне й майбутнє. Символічні картини фашистської окупації віддають глибину народної трагедії й водночас розповідають про цілковите прозріння поета, що здобув свою віру, свій шлях, — разом з народом, в ім'я його волі, його незалежності.

Ці мотиви бринять і в поемі «Ніч Йова» (1945). На тлі історичних подій — пе-

ремоги Жовтневої революції, утвердження Радянської влади, боротьби проти фашизму в Європі та в Чехословаччині — відбувається символічна боротьба старої й нової землі. Разом із старою землею, що чинить шалений опір, іде в небуття співець ночі, боягуз-поет Йов. З новою землею народжується новий Йов — співець життя, сонця й радості.

Ясний емоціональний колорит, динамізм ліро-епічної оповіді, дедалі виразніша конкретизація образів характерні не тільки для збірки «Хліб і криця», а й для всієї дальшої творчості Грубіна. В наступних збірках поет ще не раз повертається до теми війни, оспівує мужність радянських воїнів, що загинули, рятуючи його батьківщину. Вітаючи сонячну радість поверненого людям життя, він закликає не забувати про недавню війну, берегти мир.

Розвиваючи далі цю тему, що стає провідною в його творчості, Грубін невпинно шукає нові форми

Так народжується поетична композиція «Хіросіма» (1948), а згодом її ідейне продовження — поема «Мегаморфози» (1956). Конкретність образів поєднується в поемах з глибоким філософським осмисленням дійсності, з гострим почуттям відповідальності за долю людства.

Між 1948—1956 роками Грубін інтенсивно працює, і в його поетичній уяві зринають чарівні образи народних чеських казок. Він несе в дитячу поезію свіжий подих лісів і лук, сонячні картини життя, де господарем є мирна творча праця («Дивись і розповідай», «Вівчарик і сонечко», «Манесові куранти»).

Беручи від народної казки фантастичний задум та ідейну основу, поет створює цілком оригінальні імпровізації. Поведінка казкових героїв раз по раз асоціюється з поведінкою сучасної дитини («Червона шапочка», «Пальчик та його товариші»). Од віршів, загадок, казок Грубін веде малих читачів до розуміння труднощів життя, виховує високі моральні якості, впевненість у своїх силах, у неминучій перемозі правди, добра й справедливості. «Нам хороше на світі» — ця назва однієї з книжок Грубіна могла б стати епіграфом до всієї його творчості для дітей.

Опублікування першої дитячої книжки («Повторюй за мною») 1943 року, саме тоді, коли голос поета мужнів у патріотичній антифашистській боротьбі, — факт дуже знаменний у творчій біографії Грубіна. Розмова з дітьми вимагала виходу із стану внутрішньої ліричної споглядальності, активного втручання в життя. Цілком слушно сучасні чеські дослідники творчості Грубіна звертають увагу на те, що поява поетових віршів для дітей тісно пов'язана з загальною еволюцією його поетичних та суспільних поглядів.

Збірка «Моя пісня» (1956) — значне явище в розвитку сучасної чеської поезії. Ліричний герой Грубіна символізує перемогу нових сил життя, спільність окремої людської долі з долею всього народу.

...І радість вирваних од смерті
дум і справ.
І співчуття до тих, хто пута
розірвав.
І повні прагнення мої жагучі співи
Здолають і страждань, і смерті
біль жахливий
(Переклад Б. Тена).

Багатобарвне людське життя, сповнене нового змісту, бурхливим потоком вливається в Грубінову творчість, породжує нові теми мотиви, настрої. Митець тяжіє до всеосяжних загальнолюдських тем. Його поезія 50—60-х років характеризується масштабністю думок і почуттів, втілених у монументальні ліричні образи. У збірках «Після Нового року — весна» (1959), «Аж до кінця кохання» (1961), «Година закоханих» (1963) Грубін оспівує невпинний рух буття «до океану, майбутнього». Мета поета — «осягнути майбутнє», його ліричний герой живе «у великому вирі життя» («Дерево одягається листям»).

Поруч із сьогоденням та майбутнім у творчості Грубіна живе минуле — дитинство і юність. Повернення до них — це пошуки й відкриття джерела сили, що допомагає перетворити «тягар життя і смерті» на радість перемоги над небуттям. Тут, за словами поета, «початок шляху до довгих, запеклих боїв за життя в мені» («Романс для корнета»).

Згадки про дитинство на Сазавщині знайшли втілення в автобіографічній повісті «Біля столу» (1958). Герой твору — сільський хлопчик, мрійливий, чутливий, спостережливий. Величезний вплив на його світосприймання справляє близькість до природи, до мудрих і добрих простих людей.

Поема «Романс для корнета» (1961) — ще одне свідчення плодотворності поетових новаторських пошуків. Кілька сторінок із щоденника героя, раз у раз повторюючись та збагачуючись новими деталями, повертають читача до подій тридцятирічної давності. Це історія першого кохання, палкого й цнотливого. Та поруч з коханням іде смерть: вона розлучає юнака з коханою, забирає ще одну дорогу йому людину — діда.

Пекучий біль і жах, породжений смертю близьких людей, відступають перед чистим незгасним вогнем першого кохання, що назавжди лишається в душі юнака.

Людина й суспільство, бо-

ротьба проти егоїстичного начала в людській свідомості, відповідальність кожного за долю свого народу— ці провідні теми своєї поезії Грубін розробляє в п'єсах «Серпнева неділя» (1958) та «Кришталева ніч» (1961), у повісті «Золотий ренет» (1964).

Важливі етичні й філософські проблеми порушено у п'єсі «Серпнева неділя», де автор проголошує смертний вирок ідеології вмираючого буржуазного суспільства.

Драматичні твори Грубіна відзначаються майстерністю психологічного аналізу, вмінням сягнути в глибини людських почуттів. Лишаючись ліриком у прозі та в драматургії, митець завжди спрямований у майбутнє. В ім'я майбутнього в його творчості живе невсипуща туга за гармонією, триває невпинна боротьба за нову людину, яка не знатиме фальшу й егоїзму.

Поет дуже вимогливо ставиться до себе, намагається критично зважити кожен свій крок у літературі. У роздумах про власну творчість він не раз торкається окремих проблем сучасної чеської літератури. Книжка спогадів про початок літературного шляху «Кумири» (1967), численні виступи перед читацькою аудиторією і в пресі, роздуми про дитячу літературу та її героя — «Будьмо всі поетами» (1966) — все це яскраві штрихи до портрету митця.

Найкраще, мабуть, про творчість Грубіна можна сказати його власними словами: «На золотий ренет я прищеплюю інший гатунок яблуні. Згодом збиратиму врожай. Яблука матимуть інший смак, але ж вони вродили на дереві, що його посадив колись мій дід чи мій батько».

Мар'яна ПРИГАРА

м. Харків.

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

НОВЕ У ВИБОРЧІЙ КАМПАНІЇ. Юрген Меллеман — кандидат на виборах до ландтагу землі Північний Рейн-Вестфалія у ФРН — збагатив шаблонні методи агітації під час виборчої кампанії. Він стрибнув з літака з парашутом, приземлився на пляжі міста Мюнстер, де виголосив свою промову. «Тільки такі методи дають шанси, що виборці мене вислухають»,— заявив винахідливий депутат.

ІНОЗЕМНІ МОВИ СЛІД ВИВЧАТИ... Одна голландська фармацевтична фірма випустила нове снотворне — таблетки під назвою «Фанодорм». Вони швидко завоювали собі популярність в Голландії, а потім і в інших країнах. Тільки в Італії ніхто їх не купував. Адже «фа но дорм» італійською мовою означає «не дає спати».

БІЗНЕС НА МАРКАХ. Сім жителів Ріо-де-Жанейро, об'єднавшись у своєрідне підприємство, підрядилися перевозити пошту з залізничного вокзалу в порт. Насправді ж вони приставляли мішки з кореспонденцією у спеціальне приміщення, де відклеювали марки від конвертів і хімічними засобами знімали з них штемпелі. Листи вони спалювали, а марки продавали. В такий спосіб винахідливі ділки встигли заробити півмільйона доларів, перш ніж у цю справу втрутилася поліція.

СПІЗНИВСЯ. Колишній прем'єр-міністр Великобританії Гарольд Вільсон нещодавно заявив, що надалі «не звертатиме уваги на будь-які висновки будь-яких опитів на будь-яку тему». Адже останні вибори в Англії, на яких лейбористська партія Вільсона зазнала поразки, було призначено невдовзі після опублікування даних широкого опиту громадської думки, що віщували цілком протилежні наслідки виборів.

«БОЛІЛЬНИКИ». В ніч з 10 на 11 червня ц. р. поліція Гамбурга зареєструвала лише одне пограбування. Майже не було злочинів і в інших містах ФРН. Причина: цієї ночі в Мехіко відбувся футбольний матч на першість світу між командами ФРН і Перу, і всі сиділи вдома біля телевізорів, — а серед злодіїв, мабуть, теж багато було «болільників».

ЕМІЛІО ПРАДОС
Іспанія

ЖИВУТЬ У РАДЯНСЬКІМ СОЮЗІ

Мільйони
Живуть у Радянському Союзі,
Які щодня працюють,
Які щоднини творять,
Які освітлені вогнем,
Що дає життя колоскові...
Мільйони
Живуть у Радянському Союзі,
Які дочасно висіяти встигли
Могуть своїх м'язів
І чистоту бажань.
Щасливі
Збирають достиглі плоди
З-під високого неба.
Мільйони
Живуть у Радянському Союзі,
Які нас так гречно здоровлять,
Які до нас усміхаються,
Які задивились на нас...
Вони знають, що
Всі кордони зникнуть на планеті,
А на жагучому півдні
Досить буде затінку,
Як і під небом півночі.
Вони знають, що колись Земля
Оцінить всю могуть своєї сили,
Оцінить жертви всіх синів і дочок,
Що люди всі в роботі знайдуть радість.
А молодь світу
Не блукатиме в пітьмі.
Там дружба — це руки,
З привітним усміхом простягнуті.
Птахи й дерева
Вільні під радянським небом.
Там єдиний господар в науці —
Світло думки і творчості.
Міста і села там
Як чарівні гнізда,
З яких виростають квіти праці,
Там сонце, ніби серце Леніна
Щоранку сходить над землею.
І світить на весь світ.

РАФАЕЛЬ АЛЬБЕРТІ

Іспанія

ТУТ І ТАМ

I

Діти Естремадури
Бігають босі,
Де їхнє взуття?
Їх вимучує спека і холод.
Ні взуття, ні одягу.
Дощ
Дріботить на їх ліжка і сон.
Хто зруйнував їх будинок?
Їм не світить
Щаслива зірка...
Хто закрив їхні школи?
Діти Естремадури
Надто серйозні...
Хто відібрав в них забави?..

II

В Радянському Союзі... Дитячий сміх
Лунає з санчаток на пухнастих узгір'ях.
Там діти не бачать жахів смертей,
Від втіхи аж сяють малі оченята.
Вві сні вони бачать прекрасні світи
Щасливих днів і веселих забав.
Світ, побачений в сні, повен світла.
Та найяскравіша червона зірка.
Вона чарівна і світить далеко,
І всіх зігріває, дітей і дорослих.
Діти Жовтня в багатих містах і селах, —
Дійсність соціалістичної мрії.
Бог для них — це бездумна картина,
А попи — застарілий, пожовклий малюнок.
Вони — заповзяті ковалі і женці,
Довіку славитимуть ім'я Ілліче́ве.
Вони ще побачать рівноправні народи
На нашій Землі — планеті Миру.

З іспанської переклали Олесь ЛУПІЙ та Маргарита ЖЕРДИНІВСЬКА

АЛЬБЕРТ ОПУЛЬСЬКИЙ

ПОЕЗІЯ БОЛГАРСЬКОГО ОПОРУ

Болгарія — країна древньої культури. Тут зародилася слов'янська писемність, виникла найстаріша з-поміж слов'янських, одна з найдавніших у Європі літератур. І водночас Болгарія протягом майже всієї своєї історії змушена була захищати від ворогів і саме існування нації, і її культуру Це зробило болгарську літературу надзвичайно чутливою до вимог часу, і мало не всі визначні поети Болгарії були творцями насамперед поезії громадянської Звичайно, громадянськість, наприклад, Добрі Чинтулова або навіть Христо Ботева відрізняється від громадянськості Георгі Джагарова, але в цьому питанні більш важлива схожість, аніж відмінність. Важливо, що болгарська поезія в кращих своїх зразках жила волелюбними ділами і мріями рідного народу, і кожне наступне покоління поетів мало за плечима глибокі й давні традиції попередніх поколінь.

Отже, говорячи про болгарських поетів, які жили і писали на початку 40-х років, у період вирішальних боїв з фашизмом, ми повинні пам'ятати про їх духовну єдність із попереднім поколінням поетів — авторами тих творів, що їх літературознавці вважають початком новітньої болгарської літератури.

Новітнє болгарське письменство, яке відобразило новий етап у розвитку суспільної думки в країні, виникло після першої світової війни, під впливом Великої Жовтневої революції.

1918—1923 роки були для Болгарії періодом революційного піднесення, відкритої революційної боротьби, якою керувала Болгарська комуністична партія. Піднесення це було таке могутнє, що національна буржуазія, злякавшись зростання демократичних сил, вчинила у червні 1923 р. державний переворот, внаслідок якого владу захопили монархофашисти. Через кілька місяців, у вересні 1923 р., народ зробив героїчну спробу звільнитися від реакційної диктатури, але збройне повстання було жорстоко придушене, почався фашистський терор: масове знищення комуністів і демократичних діячів, переслідування революційних митців, закриття прогресивних журналів, найжорстокіша цензура.

Але болгарський народ не припиняв боротьби за свободу. Комуністична партія, яка перейшла в підпілля, спрямовувала цю боротьбу і керувала нею. Разом із своїм народом боролись і революційні поети Болгарії, беручи безпосередню участь у нелегальній політичній діяльності. Твори їхні підтримували віру народу в світле майбутнє, закликали до активності, оспівували комуністичну партію. Звичайно, в умовах фашистської диктатури не могло бути й мови про пряме висловлювання революційних поглядів і настроїв, і поетам доводилось вдаватися до езопової мови. Але, читаючи такі, наприклад, вірші, як «Пісня» Камена Зидарова, «Видіння батраків» Николи Хрелкова, «Любов» Христо Радевського, «Білі дороги» Младена Ісаєва, болгари прекрасно розуміли, що тут у завуальованій формі говориться про свободу, про боротьбу, про комуністичну партію. Вони ж бо знали вже своїх

поетів, знали «Ми ростемо» Христо Радевського, «За гратами» Камена Зидарова, «Сповідь» Николи Ланкова, «Наш час» Младена Ісаєва, знали десятки їхніх творів, які відіграли колосальну роль в активізації демократичного руху в Болгарії.

Але революційні поети старшого покоління своєю діяльністю не тільки множили лави болгар, опозиційно настроєних до влади, а й розширяли своє коло. До таких поетів, як Крум Кюлявков, Крум Пенев, Никола Ланков, Ангел Тодоров, Камен Зидаров, Христо Радевський, Младен Ісаєв та інші, що почали писати в 20-ті роки й утворили ядро пролетарської поезії, в 30-ті роки приєдналися й автори, які почали свій творчий шлях вже пізніше або в інших літературних школах — Никола Вапцаров, Ламар, Людмил Стоянов, Никола Хрелков, Никола Марангазов, Пантелей Матеєв. Кожному з них притаманне своє художнє бачення, своя манера висловлювання, свої творчі уподобання, але всіх їх єднали спільні принципи, спільні теми. Їхньою моральною опорою був Радянський Союз, він став маяком для всіх, хто жив у темряві фашистської ночі. Це дуже добре висловив Никола Хрелков у своєму вірші «Світло вночі».

24 червня 1941 року, зразу після нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз, Політбюро Болгарської робітничої партії (як тоді офіційно називалася Болгарська комуністична партія) закликало свій народ протистояти політиці німецько-фашистських загарбників та їхніх болгарських союзників усіма можливими засобами. Революційні поети активно включилися в організацію і видання підпільних газет та листків, друкували в них вірші про боротьбу, проголошуючи її патріотичним обов'язком кожного, оспівуючи революційні традиції Ботева, Левського, Чавдара, висловлювали гнів і ненависть до ворога.

Звичайно, така підпільна діяльність у воєнний час була дуже небезпечна, але недаремно ці люди мали за своїми плечима роки нелегальної боротьби, арештів, заслань та еміграції. Чи могли злякатися Никола Хрелков, Крум Пенев, Христо Радевський, Ангел Тодоров, які з юних літ зв'язали своє життя з комуністичною партією? Або Никола Ланков і Младен Ісаєв, які брали участь у Вересневому повстанні 1923 року? Або видатний революційний поет Никола Вапцаров, один із керівників військового відділу ЦК БРП? Він довів свою мужність під час численних арештів, під час чотиримісячних варварських катувань після останнього арешту і під час розстрілу, який він зустрів з революційною піснею на устах. А за дві години до розстрілу Никола Вапцаров написав свій знаменитий вірш, розкривши нам, сучасникам і нащадкам, джерело цієї мужності:

Немилосердна боротьба,
жорстока,
як звуть її,— епічна.
Аж до гроба.
Я впав. Другий замінить знов —
до строку.
І що тут може значити особа!

Ось розстріл. Сточать хробаки —
до гною.
Такі всі прості ці слова,
логічні.
Та в бурю, мій народе,
я з тобою,
бо полюбив тебе навіки-вічні.

(Переклад П. Тичини).

Загальновідомо, що організація підпільних видань і участь в них були не єдиною формою боротьби революційних болгарських поетів: молодші з них пішли в гори, щоб влитися в армію народних месників і почати боротьбу проти фашистів із зброєю в руках. За свідченням болгарського літературознавця Пеньо Русева, в партизанському русі брала участь велика кількість молодих поетів, народження 1910—1924 рр. Більшість з них — рядовими партизанами. Кожна партизанська область, кожна бригада і навіть кожен загін мали свого молодого поета, а то й двох. Повний список поетів-партизанів обіймав би, мабуть, понад 30—40 чоловік. Багато хто з них не дожив до перемоги. Їхні імена пам'ятає весь болгарський народ: Христо Козлев (1910—1944), Христо Кирпачев (1911 — 1943), Марин Райчев (1912 — 1944), Кирил Маджаров (1914—1944), Іван Стоянов (1915—1944), Антон Попов (1915—1942), Васил Воденичарський (1918—1944), Цветан Спасов (1919 — 1944), Іван Нивянин (1919— 1944), Атанас Манчев (1921—1944), Марко Ангелов (1921—1944), Стефан Йовчев (1924—1944), Тончо Стаєвський (1924—1944) та ін.

У більшості цих поетів не слід шукати високої професійної майстерності або широкої жанрової різноманітності. В дні жорстокої і кривавої боротьби вони не мали змоги довго обдумувати й опрацьовувати свої вірші. Їхні твори, це переважно — емоційно насичені вірші або пісні, тематику яких підказувало саме життя, а за художні зразки для них правила революційна поезія старших товаришів. Біографії молодих мало чим відрізняються одна від одної, дуже схожі й творчі їхні пошуки. Більшість пише про своє безрадісне вбоге дитинство, про боротьбу проти соціальної несправедливості, про готовність до подвигу і до смерті зі зброєю в руках за народну справу, про глибоку і безмежну любов до свого народу і до всіх інших народів, що борються проти фашизму, про полум'яну не-

нависть до ворогів-фашистів і зрадників.

Майже всі вони — поети-лірики і сприймають дійсність емоційно. Та й умови партизанського життя були для прози менш сприятливі. Прозу писали всього кілька чоловік: Марин Райчев, Антон Попов, Васил Воденичарський...

Життя більшості поетів-партизанів було коротке, тож і написали вони небагато. Але все, що вони встигли зробити, належить народові, за свободу і щастя якого вони полягли.

Христо Кирпачев ще в гімназичні роки брав участь у марксистсько-ленінських гуртках. Пізніше, перебуваючи в школі офіцерів запасу, організував серед солдатів антифашистську групу, за що був арештований. Відбувши семирічне ув'язнення, став секретарем партійної організації Плевенського краю, а згодом командиром Плевенської бойової смуги. У 30-х роках публікував свої вірші в партійній пресі, видавав нелегальну газету «Істина», в одному з номерів якої писав: «Не можна жити так, щоб ніхто не знав, що ти живий, щоб ніхто не відчув твоєї смерті. Хай твоє життя буде вогненною борозною у визвольній боротьбі проти тих, хто поневолив нас та інших». Пішовши в партизани, написав багато бойових пісень і маршів, з яких найбільш відомі «Чавдарці», «Марш ловечських партизанів» і «Вересневці». Найкращі вірші: «Материнський лист», «Товариші», «Юна партизанка». Загинув у нерівному бою, оточений поліцією. Але його палке слово продовжувало жити, кликати на нові битви з ворогом. Ось уривок з маршу ловечських партизанів:

Хто вірний своєму народу,
хто любить знедолений край,—
солдатом, бійцем за свободу
під наші знамена ставай!

Міністри торгують народом,
жандарми окови кують...
На бій вирушаймо походом,
нас жертви забиті зовуть.

(Переклад І. Гончаренка).

Революційні переконання Кирила Маджарова сформувалися дуже рано і зміцніли в друкарні, де він працював складачем-лінотипістом, водночас навчаючись на юридичному факультеті університету. По закінченні університету був відправлений з окупаційним корпусом в Югославію, але по дорозі втік до югославських партизанів.

«Я знаю, що життя важке, — писав Кирил Маджаров дружині, — знаю, що воно готує несподіванки, і ця невідомість примушує мене якомога швидше охопити все життя, переплавити своє серце в огні пролетарської боротьби. Я закоханий у свій клас і в його сувору боротьбу». Кирил Маджаров брав участь у ряді партизанських операцій і загинув у бою. Співробітничав у партійній пресі й був одним із перших болгарських поетів, які прославили подвиг Георгія Димитрова на Лейпцігському процесі 1933 року. Творчість цього поета, досить велика обсягом, відзначається також різноманітністю революційної тематики.

Цветан Спасов народився в сім'ї революціонера і дуже рано приєднався до молодіжного руху. Вчився на юридичному факультеті Софійського університету, але не закінчив його: дізнавшись, що готуються арешти за комуністичну пропаганду серед солдатів, перейшов на нелегальне становище. Заочно його засуджено до смертної кари. Пізніше він брав участь у створенні плевенського партизанського загону як його комісар. Загинув, оточений поліцією, після двогодинного вуличного бою.

Цветан Спасов — поет яскравого обдарування. Свої вірші й гострі політичні статті публікував у прогресивній пресі. В них звучить незламна віра в перемогу народу. Основні мотиви його творчості—роздуми про місце поета в боротьбі, уславлення подвигу. Найкращі вірші — «Легенда, казка пречудова», «Рими», «Станси», «Пісні про моє щастя», «Присвята», «Левський». Поет говорить про Левського, як про великого вчителя:

Лиш дійсність рукою стисне
та гнівно придушить серце
мені,—
про вчителя Левського раптом
згадаю
крізь буйну стихію важкої
борні,
. . . . . .
І каже мені він, що бути
я мушу
твердим, наче камінь,
сміливим завжди...

(Переклад І. Цитовича).

Після 1944 року вірші Цветана Спасова виходили окремими виданнями кілька разів.

Атанас Манчев теж з юнацьких літ брав участь у революційному русі. В 1941 р. поліція дізналася про його діяльність як секретаря окружного комітету молодіжної революційної організації, і він змушений був перейти на нелегальне становище. В 1944 р. організував партизанський загін і став його комісаром. Загинув, оточений поліцією і жандармерією, на нелегальній квартирі, після багатогодинної перестрілки.

Манчев — обдарований лірик. Друкуватися почав, ще навчаючись у прогімназії. Був одним із учнів Николи Вапцарова в македонському літературному гуртку. Найкращі вірші Атанаса Манчева — «Весна», «Юність», «Поле», «Веління часу». Дуже популярні його вірші — «Пісня про партизанів» та «Партизанський

марш». Своїм щирим і бадьорим звучанням вони досить характерні для того часу. Ось, наприклад, хоч би «Пісня про партизанів»:

З гір балканських на роздоли,
наче струмені з землі
ринуть чотники — соколи
із зірками на чолі.
. . . . . .
Тож тремтіть, тремтіть, тирани
Не мине загибель вас!
Встали гордії Балкани —
близько вже розплати час!

(Переклад Д. Білоуса).

Після 1944 р. вірші Атанаса Манчева вийшли окремою збіркою. Вони сприймаються як своєрідна лірична автобіографія романтично настроєного поета, від його дитинства серед «чудових сільських просторів» до молодості, що вся була віддана боротьбі.

З молодих поетів, які, пройшовши через небезпеки і злигодні партизанського життя, через табори і в'язниці, лишились живими, слід назвати передусім Веселина Андреєва (нар. 1918 р.), Добрі Жотева (1921), Димитра Методієва (1922), Давида Овадія (1923), Георгі Джагарова (1925). Після 1944 р. вони працювали в редакціях журналів і газет, на радіо, брали активну участь у громадському житті країни. І продовжували писати вірші. Про перемогу народу, про нове життя, про зміни, які сталися в кожному болгарському місті й селі, про комуністичну партію, під керівництвом якої болгари здобувають успіх за успіхом, про випробувану дружбу з Радянським Союзом. І про революційне минуле країни, про бойових друзів та битви з ворогами, про надії, що здійснилися, про партизанське життя. Для всіх цих поетів тема героїчного минулого свіжа й досі, вони охоче звертаються до неї. І все ж серед них є письменник, для якого тема партизанського минулого має виняткове значення стала головною, а, можливо, і єдиною. Це Веселин Андреєв. Немає іншого болгарського письменника, творчість якого пов'язана з епопеєю антифашистської боротьби тісніше, ніж творчість Веселина Андреєва Змальовуючи вирішальну битву епохи, він правдиво, з глибоким драматизмом і епічною широтою показав віру, силу і непохитність комуніста, його боротьбу в ті роки, коли народився новий світ. Кожен твір Веселина Андреєва насичений духом партизанських подвигів, героїчними боями, перемогами і поразками, жорстокими випробуваннями, жертвами, стражданнями і перемогою, в кожному з них пульсує комуністична революційність, серце партії. Цим Веселин Андреєв і дорогий своїм численним читачам.

Тож не дивно, що «Партизанські пісні» Веселина Андреєва, вперше надруковані в 1947 р., витримали кільканадцять видань. «На Вежені», «Гайдуцькі ночі», «Залізне плем'я», «Лист до коханої», «Моєму пістолету», «Одному поетові», «Інтимне», «Любов», «Невідправлений лист», «Батьківщину», «Баладу про шістнадцятьох», «Баладу про комуніста» й інші вірші із збірки «Партизанські пісні» знають напам'ять багато болгар. Ці поезії не можуть не схвилювати читача. У «Невідправленому листі» суворий партизан згадує рідну матір:

Затих весь табір... Сплять у гишині
товариші. Та вартовий — надійний...
Заплющу очі, й явишся мені,
увійдеш знов у сон мій неспокійний.
І тепло-тепло на душі стає,
любов'ю материнською торкнутій
Для тебе, мамо, місце завше є
в моєму серці, сповненому люті..

(Переклад Д. Білоуса).

«Балада про комуніста» — не тільки кращий твір Веселина Андреєва, але й найбільше досягнення болгарської революційної лірики:

...Знову били його тварюки,
знов знущання терпів
Він страшні переносив муки,
та не видав товаришів
Так і вмер на тортурах... Героїчно
смерть зустрічав
І злочинців понурих своїм
виглядом славним жахав.
«Це не людина — залізо»,—
прошепотів фашист.
А помираючий відрізав: «Ні,
комуніст!»

(Переклад В. Струтинського)

«Партизанські пісні» не вигадані, — говорив згодом поет. — В основі кожного вірша лежить або пережите мною, або подія з життя загону імені Чавдара, або доля мого товариша. Там, де я не писав прямо про себе, я завжди мав прототипа. Більше того: готового героя».

Але знов і знов редагуючи свої «Партизанські пісні», Веселин Андреєв все частіше замислюється над майбутнім прозовим твором. «Моє нинішнє бажання, — писав поет, — відбити в своїх майбутніх роботах ширше, епічніше масовий героїзм нашого партизанського руху. Тут я відчуваю потребу перейти до прози, і, мабуть, новою моєю книгою будуть записки з історії нашого загону».

Так з'явилась книга нарисів «У Лоп'янському лісі» (1953 р.) — перша збірка оповідань Веселина Андреєва про партизанів. Ця невелика книжка витримала шість видань і досі лишається одним з кращих творів про партизанський рух у Болгарії.

Згодом Веселин Андреєв опублікував свою художню прозу, зібравши її в книжці «Партизанські оповідання», публіцистику («Перш за все людина» і «Молодість залишається з нами»), твори

для дітей (збірки «Партизанський дарунок», «Вихра», «Мій молодший брат»).

В оповіданнях Веселина Андреєва, як і в усій його творчості, увага автора спрямована не тільки на зовнішні прояви героїзму, на виявлення масштабності боротьби проти фашизму, а й на морально-етичні та лірико-емоційні моменти цієї боротьби, на глибокі людські переживання, на внутрішній світ борця-комуніста, що живе життям народного месника, народного визволителя. Саме тому такі людяні, такі глибоко ліричні і водночас драматичні його твори.

Веселин Андреєв — один з популярних поетів Болгарії. Він присвятив свою творчість партизанським будням з їх постійною небезпекою, злигоднями і несподіванками — в таких умовах до кінця розкриваються людські характери. Партизанська тема дає письменникові можливість показати людей у напруженні всіх їхніх сил, показати високу мужність, ініціативу, кмітливість, витривалість, самовідданість, вірність дружбі. Веселин Андреєв є ніби представником своїх загиблих товаришів, що живуть і житимуть серед нас, як про це сказав колись Христо Кирпачев:

«Я хочу боротися за Болгарію. І навіть якщо мене вб'ють, я буду жити в народі, який мене породив. Він не вмре».

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

ЛИСТ. Внаслідок страйку бельгійських поштових службовців на головпоштамті в Брюсселі назбиралося 7 мільйонів листів і посилок. Міністр пошт написав листа міністру оборони з проханням надіслати солдатів для сортування кореспонденції. Цей лист міністр оборони отримав із місячним запізненням. Саме через страйк.

ЩО ТАКЕ НАТО? Інститут вивчення громадської думки ФРН звернувся до своїх громадян із запитанням, як розшифровується слово НАТО? Серед надісланих відповідей найчастіше траплялись такі: ім'я дівчини, назва книжки, новий гатунок хліба, хімічна формула.

52 проценти взагалі не мали поняття, що таке НАТО.

СУМНА СТАТИСТИКА... З початку нинішнього століття в Сполучених Штатах було вбито 800 тисяч чоловік. Це на 250 тисяч більше, ніж американці втратили в усіх збройних конфліктах од часу громадянської війни.

В одному лише 800-тисячному Вашінгтоні щомісяця вчиняється 31 вбивство, 1 163 напади з метою пограбування, 2 246 зломів, 1000 крадіжок автомобілів. За період від 1961 до 1969 року на війні у В'єтнамі загинуло 200 солдатів, жителів Вашінгтона. За цей самий час від насильницької смерті загинуло 1 400 громадян столиці США.

...І РАДІСНА. А ось в маленькій республіці Сан-Маріно за останні 100 років не сталося жодного вбивства.

СКІЛЬКИ КОШТУВАЛО ВІДКРИТТЯ АМЕРИКИ? В іспанському соборі Монсанарес знайдено документи XV століття, з яких стає зрозумілим, що Христофор Колумб отримав з королівської скарбниці за своє відкриття 36 тисяч песет. Сума ця відповідає вартості нинішніх 500 тисяч доларів.

«Я, ПЕЛЕ». Бразільське міністерство освіти нагородило героя останніх футбольних чемпіонатів, короля шкіряного м'яча Пеле великою золотою медаллю за заслуги у боротьбі... з неписьменністю. Причина такого незвичайного рішення дуже проста: тисячі шанувальників Пеле вчаться тепер грамоти, щоб мати можливість прочитати його записки, які нещодавно вийшли в світ значним тиражем під назвою «Я, Пеле».

До 200-річчя від дня народження Людвіга ван Бетховена

РАДІСТЬ ПІЗНАННЯ

Ромен Роллан, палкий шанувальник Бетховена, так описує великого музиканта: «Він був невисокий на зріст, кремезний, з могутньою, майже атлетичною будовою тіла. Обличчя широке, цегляcто-червоного відтінку — тільки на схилі віку колір шкіри став жовтавий, нездоровий, особливо взимку, коли він сидьма сидів серед чотирьох стін, далеко від своїх улюблених ланів. Чоло могутнє, гуляcте. Волосся, надзвичайно густе й чорне, здавалося не знало гребінця... В погляді його палаючих очей була дивовижна сила, що вражала всіх».

Саме таким бачимо ми Бетховена на відомому портреті Клебера, таким собі його уявляємо — вигляд могутнього лева, втілення титанічної сили.

Композитор глибоко зневажав пустих і пихатих аристократів. «Королі та принци можуть заводити собі наставників, можуть обсипати їх почестями й орденами, але вони не можуть створювати великих людей», — говорив він. І, зустрівшись з ним на прогулянці, імператриця перша вітається до гордого музиканта.

Проте головною рисою Бетховена-людини була не гордість, а доброта. Її він сам визначив як суть справжньої величі. У найтрагічнішому документі, Гейлігенштадтському заповіті, де вперше з'являється думка про невиліковну хворобу та смерть, композитор напише: «І серцем і розумом я з дитячих літ був схильний до ніжних і добрих почуттів, я навіть завжди відчував у собі готовність чинити великі діла».

Життя Бетховена повне найдраматичніших подій. Уже в 1816 році з'явився перший «розмовний зошит» — свідчення трагедії митця. Людина, слух якої мав бути гострішій, ніж у всіх, мусила признатися, що вона глуха. Це признання розпачливим зойком звучить у заповіті.

До скону супутниками Бетховена були недуги, страждання, самотність, бруд, злидні. Нарешті смерть і похорон, як говорили, «пристойний, але скромний». Вражає список речей великого музиканта, що лишились у спадщину його племінникові Карлу: 7 банкнотів, трохи старих меблів, рукописи й книги.

Тим більше хвилює нас сила духу Бетховена, його

мужність, втілена в музиці. Справді, той, «хто поводиться гідно і благородно, тим самим знаходить у собі силу переживати знегоди» (Бетховен).

Ні сліз, ані скарг — сама лиш боротьба і думка про світлу радість.

Уже ранні твори, перші сонати відбивають напружене внутрішнє життя композитора. Пройнята драматизмом соната, глибини людських страждань розкриті в сонаті до-дієз мінор опус 27 № 2, в сонаті опус 31 № 2 з речитативом. Вони повні пориву, любові, хвилювань і роздумів про життя. Світла й радісна Перша симфонія до мажор з її юнацькою вигадкою і витонченістю. І поступово кристалізується ідея — роздуми про братерство, мир, загальне єднання людей, про завоювання світлого майбуття — ідея, що зазвучала у Дев'ятій симфонії.

Можна сказати, що до Дев'ятої симфонії Бетховен ішов усе своє життя. Вона, мов гірська вершина, височить серед творів його сучасників. Вона стала синтезом усіх виражальних засобів у творчості композитора. Не випадково Бетховен уперше розсунув рамки суто інструментального жанру і ввів у фінал хор. Шіллерова ода «До радості», вона ж ода «До свободи» лягла в основу тексту. «Тема радості», головна музична думка симфонії, стверджується у фіналі, але вона завойована всім тривалим і трудним розвитком трьох перших частин твору. Вона заповнює фінал, трансформуючись то в картину святкових народних веселощів, то в мужній героїчний марш, то в просту і ясну пісню.

7 травня 1824 року відбулося перше виконання Дев'ятої симфонії у Відні. Публіка захоплено вітала композитора. Проте цей успіх не врятував його від бідності. Великий музикант, як і раніше, жив у нужді. Оголосили передплату на месу, але знайшлося лише сім передплатників. Бетховен часто не міг вийти з дому, бо не мав одягу і взуття.

Чи не найбільш гаряче була зустрінута Дев'ята симфонія в Росії. Глибокий аналіз симфонії дав у своїх статтях Сєров, який вважав її «таким струнким, таким глибоко філософським і напрочуд музичним твором». Сєров перший розкрив ідейний зміст творчості Бетховена — «щирого демократа в душі, революціонера в музиці». Відомі захоплені висловлення Глінки, Стасова про музику геніального композитора.

Основоположник української класичної музики Лисенко, навчаючись у 1867—69 роках у Лейпцігській консерваторії, пише рідним, яке величезне враження справили на нього концерти з Бетховенових творів, опера «Фіделіо». Про значення особи і творчості Бетховена для формування українського композитора свідчить і те, що Лисенко на випускному екзамені грав Третій концерт для фортепіано Бетховена з власною каденцією. Ця каденція, самостійна і блискуча, відобразила розуміння і знання стилю великого німецького музиканта.

Цікаво, що багато найскладніших і найзначніших творів Бетховена відомі були на Україні ще за його життя. Одне з перших видань Дев'ятої симфонії зберігалося на Україні в бібліотеці Олексія Розумовського, брата віденського дипломата. Ця бібліотека, описана недавно, містить багато партитур, клавірів та рукописів різних музичних творів західних композиторів. Є в ній також Велика соната для фортепіано, варіації та квартети з рукописними партіями. Тодішній російський посол у Відні Розумовський, палкий аматор камерної музики, організував у Відні квартет. Спершу він сам грав у ньому, але потім поступився місцем професіональному музикантові. Для цієї групи виконавців Бетховен написав квартет опус 59 з російськими темами. Інтерес до глибокої і серйозної бетховенської музики свідчить про високий рівень нашої культури кінця XVIII — початку XIX століття.

Російській і українській музичній культурі завжди були близькі й зрозумілі інтернаціональні ідеї Бетховена, його інтерес до фольклору різних народів світу. «Мистецтво об'єднує все людство», — писав він в одному з листів.

У творчості Бетховена ми зустрічаємо російські та українські теми. Деякі він міг запозичити з відомого на Заході «Собрания русских песен» І. Прача. Це твори, які ввійшли до збірки «Пісні різних народів» з супроводом скрипки та віолончелі. З тієї самої збірки взято народні теми «Слава на небі сонцю високому» і «Ах, чи мій талан». Теми обох пісень лягли в основу квартетів, присвячених Розумовському. Від Розумовського, що походив з українського козацького роду, Бетховен міг чути й українські народні пісні. Так, відому пісню «Їхав козак за Дунай» ми зустрічаємо і у вокальній збірці, і у варіаціях для фортепіано та скрипки (або флейти).

Слов'янські теми звучать і в Дев'ятій симфонії.

Певна річ, слов'янські зв'язки Бетховена — це тема для величезного дослідження, невичерпна, як і вся творчість Бетховена. До неї зверталися великі й мудрі музиканти, критики різних країн. І кожному, хто торкнеться її, вона несе радість пізнання великої людини, могутнього творчого генія.

Зоя ШУРАНОВА

ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ

АНГЛІЯ

Популяризатор вітчизняної літератури В. С. Пітчет написав дослідження «Джордж Мередіт та англійська література», в якому розповідає про особисте життя і творчість відомого англійського сатирика.

В. Пітчет доводить, що в Мередіта є чого навчитись і в наші часи, що його твори не застаріли й сьогодні.

БОЛГАРІЯ

Щороку журі під головуванням Георгія Караславова присуджує літературну премію «Септември». Нагородою «Септември-70» відзначені письменники Димитр Осинін та Іван Рудников.

•

У видавництві «Български писател» вийшло друком цікаве дослідження Христо Радевського «Слово про поетів», присвячене видатним болгарським митцям Вапцарову і Фурнаджієву. Автор докладно розповідає про їхній творчий шлях, про місце і роль цих поетів у болгарській літературі.

ІТАЛІЯ

Фільми Федеріко Фелліні здобули визнання в усьому світі. Та далеко не кожному відомо, як працює видатний італійський кінорежисер. Про це вирішив розповісти глядачеві кінокритик Гідеон Бахман — він зняв на плівку увесь творчий процес праці Фелліні над фільмом «Сатирикон». Документальна стрічка під назвою «Чао, Федеріко!» демонструватиметься в кінотеатрах та по телебаченню

В ЗАЛАХ «ЗАХЕНТИ»

В одному з найбільших варшавських залів «Захенти» була відкрита велика художня виставка «Ленін і його ідеї», експозиція якої охоплювала двадцятип'ятирічний доробок польських митців. Як зазначала газета «Трибуна люду», ця виставка — данина художників Польщі вождеві Великої Жовтневої революції.

В залах «Захенти» експонувалися скульптури, портрети, малюнки і плакати видатних митців країни, а також понад 160 конкурсних робіт на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна.

З-поміж праць, які були подані на конкурс, найвищу оцінку дістали скульптури Стефана Божецького, Ганни Данилевич, Яна Куча і Мечислава Вельтера.

Критика відзначила роботи, виконані олійними фарбами: «Маніфест» Войцеха Вейсса, «Барикада» Марека Влодарського, «За право на працю» Анджея Струмилла та ін.

Широко була представлена на виставці графіка. Поряд з відомими творами Тадеуша Кулісевича, в яких відбиті події, пов'язані з перебуванням Ілліча в Польщі, експонувалися найновіші графічні роботи, що показують втілення ленінських ідей у житті Польської Народної Республіки.

Стефан Гарвраторський. «Ленін і солдати».

Це дереворити Ришарда Гецишевського «Вождь і вчитель», офорти Теодора Крупського «Нова епоха» та Збігнєва Лютомського «Полум'яний прапор».

Кілька залів «Захенти» були відведені польському політичному плакату.

За словами кореспондентки «Трибуни люду» Еви Гарзтецької ця виставка є «свідченням впливу ленінських ідей на сучасне польське образотворче мистецтво».

ЛАОС: У ВИРІ БОРОТЬБИ

Лаосу присвячений фільм-репортаж, автором якого є славнозвісна французька журналістка Мадлен Ріффо. Радянський читач пам'ятає полум'яні, повні гніву статті мужньої Мадлен із В'єтнаму.

Новий фільм Мадлен Ріффо знятий у самому пеклі боротьби лаоського народу за свою незалежність.

«Про що б не розповідали кадри цієї кінострічки — бої чи медичну допомогу в госпіталях, роботу друкарні у глибокому підвалі чи працю лаоського селянина на визволеній землі — всі вони перейняті щирим прагненням донести до глядачів правду про волелюбний народ Лаосу, викликати в їхніх серцях співчуття та любов до цієї країни», — пише рецензент газети «Юманіте».

Не може не вразити той соціальний та технічний прогрес, якого досяг народ Лаосу в зоні, визволеній

регулярними військами та партизанами Патріотичного фронту.

Фільм Мадлен Ріффо — не тільки значне досягнення документального кінематографа, а й свідчення мужності та принциповості його автора. «Не можна байдуже дивитися хвилюючі кадри картини, — додає на закінчення оглядач, — це правдива пам'ять серця».

ОБКРАДЕНЕ МИСТЕЦТВО

До XX століття небагато африканських скульптур потрапляло до Нового чи Старого Світу. Діставши в той чи інший спосіб ритуальну маску або талісман, одержавши в дарунок від довірливих чорних доброзичливців чи просто з якоїсь хвилинної примхи прихопивши з собою дерев'яну фігурку, зроблену в африканському селищі, місіонери палили те «сміття» на місці. А ті витвори мистецтва, яким довелося переплисти через океан, валялися по запасниках музеїв. Африканська культура була чужа і незрозуміла «цивілізованим» знавцям, і фахівці зневажливо обминали вироби чорних умільців.

Поворот, який став намічатися на початку нашого століття в духовному та естетичному житті, підготував грунт для художнього сприйняття негритянської культури. Не випадково німецький дослідник Африки Лео Фробеніус та француз Моріс де Вламінк майже одночасно відкрили для себе своєрідну і самобутню пластику африканського різьбярства.

Краса тих фігур, гармонійних у своїй непропорційності, простота, позбавлена усього зайвого, виразність, закам'яніла у статичній строгості, — усе це могло багато чого навчити західних митців.

Дослідник Фробеніус науково довів, а художник Вламінк інтуїтивно відчув, що не треба дивитися на твори чорних скульпторів як на незграбні цяцьки примітивних людей. Це — мистецтво у справжньому розумінні цього слова, мистецтво, тісно пов'язане з усім духовним життям Африки. Та минуло понад 20 років, поки вийшла перша праця, присвячена негритянському мистецтву. То була книжка Карла Ейнштейна, видана німецькою мовою.

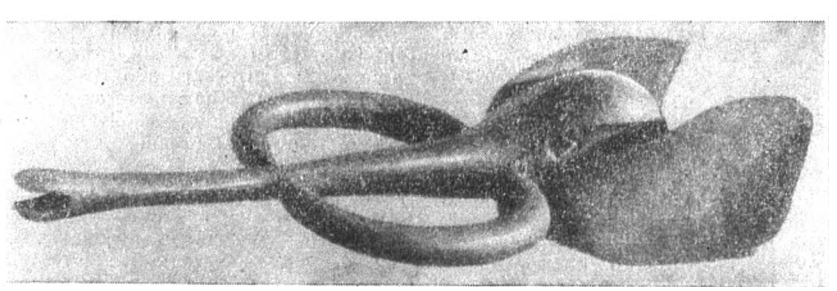
Ще в XIX столітті ті фігурки не купували навіть торговці старизною. Аж ось одного дня Вламінк побачив у ресторанчику для моряків маску з Габона і умовив власника відступити йому її за два літри горілки. «Тоді африканське мистецтво пробило собі шлях», — так згадував про цю подію сам Вламінк. Він продав цей витвір Дерену, в якого його побачили Пікассо та Матісс. Їм була близька витончена спрощеність негритянської скульптури, у її пластиці вони знайшли те, до чого прагнули у своїй творчості.

Жезл вождя племені бауле. Берег Слонової Кості.

Витвори африканських митців стали модними. Знавці мистецтва, колекціонери, а ще й спритні гендлярі кинулися шукати оті культові маски, жезли, фігурки. Кубісти, абстракціоністи намагалися довести, що їхнє формалістичне мистецтво виходить з культури «примітивних».

Вже більше нікому не пощастило б придбати африканську маску за два літри горілки. Коли у 1966 році в Нью-Йорку була продана з аукціону колекція мільйонерки Гелени Рубінштейн, ціна окремих речей сягнула фантастичних цифр.

Маска слона. Дерево. Камерун.

●

Відомий італійський кінорежисер П'єр Паоло Пазоліні розпочав роботу над новим фільмом «Святий Павло». Він буде створений на основі євангельського тексту, але дія відбуватиметься в наші дні. Замість стародавнього Риму буде показаний Нью-Йорк і Вашінгтон, замість Антіохії — Париж. Лондон стане столицею античної імперії, Рим — Афінами, містом невіруючих, містом лукавих мудріїв. Роль апостола Павла, головна в картині, доручена французькому акторові Лорану Терзієву.

КОЛУМБІЯ

У Манісалесі відбувся ІІ латиноамериканський фестиваль студентських театрів, на якому виступили акторські трупи десяти університетів країн Південної та Центральної Америки.

Увагу критиків привернула постановка п'єси домініканського драматурга Максімо Авілеса Блонда «Піраміда 179», в якій правдиво показано життя в Домініканській республіці після агресії Сполучених Штатів 1965 року, а також спектакль аргентінської трупи «Ель Хуглар», яка представила на фестиваль п'єсу Гарсіа Лорки «Любов дона Перлімпліна».

Як підкреслює колумбійська преса, фестиваль університетських театрів відіграє важливу роль у боротьбі проти засилля комерційного театру.

НДР

У Бабельсбергу, в ательє кіностудії «ДЕФА» під керівництвом професора Вальтера Фельзенштейна почалися зйомки кольорового телевізійного фільму за оперою Жака Оффенбаха «Гофманові казки». Це вже другий телевізійний фільм, створений Фельзенштейном за участю артистів «Коміше Опер». Перший фільм, «Отелло», був показаний телеглядачам наприкінці минулого року. У «Гофманових казках» беруть участь усі артисти «Коміше Опер».

●

У зв'язку з двадцятою річницею Німецької Академії мистецтв письменникам НДР були присуджені нагороди імені Генріха Манна. Премією була відзначена книга Фріца Зельбмана «Альтернатива — баланс — кредо» (хроніка історії Німеччини). Ганна і Курт Штерни дістали нагороду за свої твори, присвячені подіям у В'єтнамі, а Мартін Фіртель — за роман «Святий Урбан». Премія імені Кете Кольвіц присуджена Гергарду Кетнеру за графічні роботи.

ОАР

В Каїрі вийшла друком книжка видатного єгипетського новеліста Махмуда Теймура. В ній вміщені статті й нариси письменника творчий доробок якого вже складається з сорока томів. Махмуда Теймура називають батьком арабської новели.

ПОЛЬЩА

З 1 по 10 жовтня цього року у Варшаві і Кракові проходив II Міжнародний з'їзд перекладачів польської літератури. Участь у цьому важливому симпозіумі взяли понад сто перекладачів з двадцяти країн Європи, Азії, Африки і Америки, які перекладають на тридцять мов. Журнал «Нове ксьонжкі» присвятив цій події один із своїх номерів. Із зверненням-подякою до перекладачів виступив на сторінках журналу Ярослав Івашкевич, який назвав пропагандистів польської літератури за рубежем «послами польської культури», відзначивши, якою важливою, копіткою і важкою є праця перекладача.

«Нове ксьонжкі» вміщують також велику статтю В. Садковського про видання творів польських літераторів за межами Польщі, інтерв'ю з перекладачами Казуо Йонекава (Японія), Куртом Кельмом (НДР), Девідом Уелшем (США), Антоні М. Раффо (Італія), а також фотографії і коротенькі біо-бібліографічні дані про лауреатів премій польського «Пен-клубу» та Спілки творчих працівників («Заікс»). Серед них Максим Рильський, Максим Танк, Язеп Османіс — видатні перекладачі польської поезії на українську, білоруську та литовську мови.

•

Відома акторка Ева Кшижевська виконує одну з головних ролей у фільмі Єжи Пассендорфера «Операція Брут». Це гостросюжетна суспільно-політична драма. Фабула грунтується на подіях, що відбувалися в період боротьби з реакційним політичним підпіллям у повоєнні роки.

США

Документальна кінострічка «Продовжуємо» присвячена боротьбі прогресивної американської громадськості проти війни у В'єтнамі. Фільм розповідає про активну діяльність на захист миру відомої американської співачки Джоан Баез та її чоловіка Девіда Гарріса.

Починається фільм з арешту Гарріса за його виступ

Зрозуміло, що хвиля цієї лихоманки одразу ж перекотилася на батьківщину негритянського мистецтва. Вже не для ритуалів, а на продаж виготовляли африканські майстри свої вироби. В Африці, а також на Заході з'явилися фальсифікації та низькопробні підробки африканських скульптур.

Коли в 1966 році Леопольд Сенгор вирішив організувати в Дакарі виставку африканського мистецтва, він мусив звертатися до власників колекцій і директорів музеїв у Європі та Америці. Бо твори справжньої художньої вартості, перекочувавши до грошовитих аматорів раритетів, майже зовсім зникли з Африки.

Бронзова плита XVII ст.

У ТВОРЧИХ ЛАБОРАТОРІЯХ

«Трибуна люду» вміщує інтерв'ю з головним директором «Авторського агентства» письменником Міхалом Русінеком, драматургом Єжи Юрандотом і прозаїком Юліаном Кавальцем, повість якого «Танок шуліки» знайома українському читачеві («Всесвіт», № 2, 1969 р.).

Міхал Русінек розповідає:

«У видавництві «ПІВ» виходить моя нова книжка «Дикий пляж». Це шість пов'язаних між собою оповідань. Дія кожного відбувається за межами Польщі — у країнах Південної Америки, Японії, Африки, де я побував. Але це не подорожні нотатки. Мені хотілося проаналізувати різницю в житті соціалістичних та капіталістичних країн і показати на конкретних прикладах перевагу нашого ладу.

Я працюю також над п'єсою про нашу молодь і доповнюю том мемуарів «Невигадані розповіді», перше видання яких швидко розійшлося.

Багато часу віддаю роботі в «Авторському агентстві», бо вважаю, що популяризація польської літератури за рубежем, допомога нашим друзям-перекладачам за кордоном — справа дуже важлива і серйозна».

На сторінках «Трибуни люду» про свої творчі плани розказує Єжи Юрандот:

«Автор прозаїчного твору, — каже він, — ставить останню крапку й віддає свій рукопис до видавництва. Інша річ — драматургія: праця драматурга не закінчується, коли театр схвалює запропоновану йому п'єсу. Саме зараз я працюю над остаточним варіантом написаної мною у співавторстві зі Стефанією Гродзенською «Балади про ті дні», яка незабаром почне своє сценічне життя. Ця п'єса вже перекладена на російську мову. «Балада про ті дні» — сучасна комедія з піснями й танцями. Музику до неї написав здібний композитор Єжи Васовський».

Юліан Кавалець в інтерв'ю сказав:

«Своїм покликанням і головним завданням я вважаю змальовування соціальних і психологічних змін у сільському середовищі, художнє відображення прагнень і сподівань селянства, яке, діставши всі можливості для вільного розвитку, стає повноправним членом суспільства. Це процес складний і нелегкий, його можна порівняти з плином річки, що раптом потекла вгору.

Я залічую себе до тих письменників, котрі — кожний в міру своїх сил і здібностей — прагнуть довести, що твори на сучасну тематику, твори, які відбивають долю польського народу, мають усі шанси на успіх.

На цих творчих засадах грунтується і наступна моя книжка. Докладно говорити про неї ще зарано. Можу лише сказати, що твір цей я б хотів виповнити (даруйте за пафос) любов'ю і гнівом. Любов'ю до розбурханої, повної пристрастей маси колишніх сільських плебеїв та їхніх синів — цієї річки, що потекла вгору; до маси, що здобула право на розвиток і прогрес, любов'ю до її праці, прагнень і боротьби. Гнівом і протестом проти всього того, що поза цією масою і в ній самій вороже гуманізмові, культурі і справжній демократії. Протестом проти дій тих, хто за допомогою хитрощів або грубої сили або ж гучних слів намагається добутись на вершину, обминувши гору чесної, сумлінної праці.

Дія твору обіймає останні тридцять років. Я хочу написати його суворою, простою, невишуканою мовою, бо не люблю красивих, вишуканих, добірних слів — я пересвідчився, що надто часто в таких словах, немов у мильній піні, тоне суть, конкретний зміст».

ВІРНИЙ СВОЇЙ ТЕМІ

Творча доля американського режисера Герберта Бібермана була нелегка. Він завжди належав до тих митців, які щиро прагнули у своїх творах сказати правду про сучасність. Тому, коли у 1947 році Комісія для розслідування антиамериканської діяльності провадила «чистку» Голлівуда, переслідуючи комуністів та «неблагонадійних», у «чорний список» поряд з Д. Г. Лоусоном, Алва Бессі та іншими був занесений і Герберт Біберман. Його не тільки вигнали з Голлівуда, а й посадили у тюрму.

Лише у 1953 р. разом з таким же «неблагонадійним» сценаристом М. Уїлсоном Герберт Біберман знімає фільм «Сіль землі» на кошти Незалежного виробничого об'єднання та Інтернаціональної спілки шахтарів і робітників.

Зараз режисерові Гербертові Бібермену 70 років. Він був почесним гостем на щорічному святі «Юманіте» у вересні цього року. В кінотеатрі «Юма-фільм» митець показав паризькому глядачеві два фільми: «Сіль землі» та останню свою роботу — «Раби».

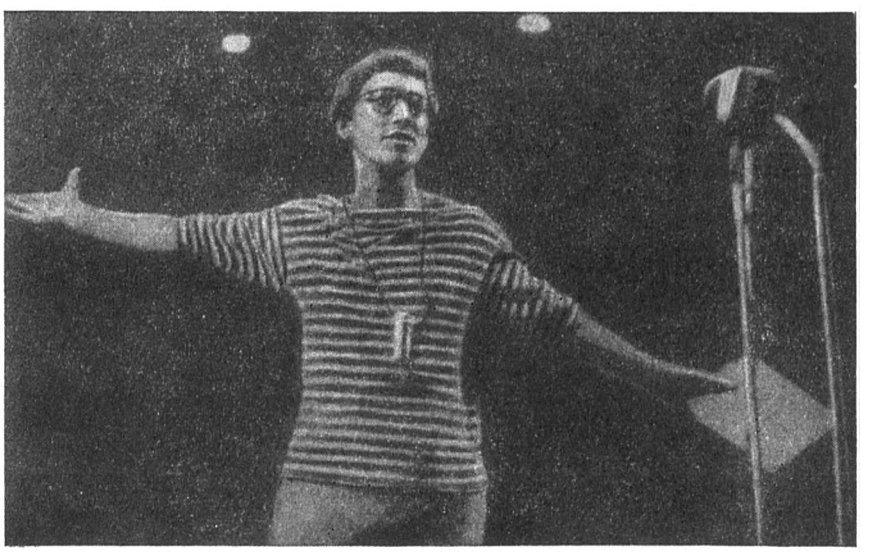
У нарисі «Сімдесятирічний дебютант» оглядач «Франс нувель» Альбер Сервоні підкреслює вірність автора своїй темі, своїм поглядам. Майже 20 років відділяє ці дві картини («Раби» вперше демонструвалися 1969 р. на Каннському фестивалі), проте між ними є багато спільного. Насамперед це — тема протесту, той гнів і обурення, якими перейняті обидва твори. У своїй першій стрічці Герберт Біберман захищав права та інтереси мексіканських шахтарів. Фільм «Раби» — це протест проти расової дискримінації негрів у США. Хоча дія його відбувається у XIX сторіччі, проблеми, порушені автором, дуже актуальні й важливі і для сьогоднішньої Америки.

ПОЕТИЧНІ ЧИТАННЯ

«Читачів не цікавить поезія», — бідкаються англійські критики. «Нині ніхто не хоче купувати збірки віршів», — вторують їм видавці.

І вся гвардія літературознавців, рецензентів, публіцистів гадає, що саме відсутність у піїтів гордого Альбіону вдячної аудиторії і є причиною глибокої кризи в англійській лириці. Та ця думка явно однобічна. Експерименти з художньою формою і справді загнали англійську поезію в безвихідь, віддаливши її від широкого читача. Але в Англії завжди були мільйони простих людей, спраглих поетичного слова, лірики, яка б відбивала близькі їм проблеми сьогодення.

Саме для них поети-ентузіасти почали організовувати свої читання, що стали значною подією в культурному житті Англії.

Майкл Горовіц виступає з поезіями в «Альберт-холлі».

перед студентами Каліфорнії, в якому він закликав протестувати проти «брудної війни». Далі розповідається про діяльність Джоан Баез, яка в своїх піснях і публічних виступах відстоює справу миру.

●

У Лондоні було відкрито виставку американських художників-аматорів XIX сто-

Т. Скінер. Портрет жінки. 1840.

ліття, нині напівзабутих, або й зовсім невідомих, на якій експонувалося 111 творів.

І публіка, і мистецтвознавці з великим інтересом зустріли виставку, оцінивши оригінальні образи і своєрідне бачення світу, притаманне цим митцям.

УГОРЩИНА

В місті Дебрецені був проведений міжнародний конкурс хорових співів ім. Бела Бартока. Крім угорських хорів, у конкурсі брали участь колективи із соціалістичних країн, а також з Італії, Франції та ФРН.

●

Неподалік від Будапешта розташоване невеличке містечко Мартонварош. На мальовничій околиці його в будинку своїх друзів жив колись Бетховен. Угорські шанувальники великого композитора дбайливо зберігають численні реліквії, зв'язані з його перебуванням у цих краях. Будинок, де він жив і писав свою чудову музику, перетворено на музей. У ньому можна побачити власноручно написані композитором ноти, його особисті речі, портрети Бетховена, тогочасні гравюри і картини. У парку, на острові, посеред озера, під столітніми деревами збудована естрада, на якій часто виконуються

твори Бетховена. Над естрадою височить скульптурне погруддя композитора. На відзнаку двохсотрічного ювілею великого німецького митця цього року тут відбулося багато концертів. До Мартонвароша приїздять любителі музики з усієї Угорщини, а також гості з різних країн світу.

ФРАНЦІЯ

В паризькому видавництві «Едісьйон сосіаль» вийшла друком книжка під назвою «Хо Ші Мін, наш товариш». Це зібраний Шарлем Турно і Лео Фігером том спогадів французьких комуністів, журналістів, письменників про видатного політичного й державного діяча, героїчного сина в'єтнамського народу.

В рецензії на збірку, вміщеній у газеті «Юманіте-діманш», відома письменниця Мартін Моно пише: «Такі люди, як Хо Ші Мін, ніколи не залишають нас назавжди Пам'ять про них, їхній приклад — з нами, в усіх наших ділах».

●

У бретонському місті Нанті, де 1828 року народився Жюль Верн, відкрито музей великого французького письменника-фантаста.

Музей розміщено в замку, збудованому в XVI столітті.

●

Кінорежисер Жан-Клод Шамбон готується до зйомок свого нового фільму — екранізації відомого радянському читачеві роману Франсуа Моріака «Гадюче кубло». Головну роль у картині доручено одному з найстаріших французьких кіноакторів Мішелю Сімону, якого наші глядачі знають з фільму «Ну й дід!».

ШВЕЦІЯ

Відомий шведський кінорежисер і театральний постановник Інгмар Бергман працює в лондонському театрі «Олд Вік» над постановкою п'єси Генріка Ібсена «Гедда Габлер». Разом з уславленим Лоуренсом Олів'є у спектаклі бере участь молода англійська кіноактриса Мегі Сміт — лауреатка премії «Оскар» за головну роль у фільмі «Найкращі роки міс Броді».

Пабло Неруда (ліворуч) читає свої вірші в «Раундхаусі»

Ще в 1959 році Майкл Горовіц видає перший номер журналу «Нові старти». Той часопис був досить-таки цікавим, злободенним, проте він залишався всього тільки журналом з дуже малим тиражем. А слова мусили зійти зі сторінок, щоб долинути до народу живим голосом поезії. І Горовіц організує низку зустрічей, так звані «Живі «Нові старти», де поети декламують свої вірші, іноді під музичний акомпанемент, виступають з піснями, ставлять одноактні п'єси. За наступні 8 років Горовіц провів близько 1500 таких мішаних концертів, які, зрештою, ніколи не давали прибутку і часто-густо не окупали навіть витрат, — концертів, що їх снобістська критика ігнорувала або висміювала. «Горовіц, — зазначає поет Адрієн Мітчелл, — зробив у сто разів більше для популяризації поезії в нашій країні, ніж Британська Рада Мистецтв».

Він, а разом з ним Ален Гінзбург та Крістофер Дог, який випустив у 1957 році поему «До побратимів моїх — митців», закликають поетів залишити кабінети і йти зі своїми віршами до простого люду.

Поет з Ньюкасла Том Піккард наймає стародавню башту в міському мурі за 10 шилінгів на тиждень. Адрієн Мітчелл згадує, як він уперше читав там свої поезії. «До башти заходили крізь ресторанчик, переповнений кондукторами автобусів. Потім треба було пробиратися темним проходом, здиратися навпомацки старими вузькими сходами на саму Морден Тауер. Для сидіння там було лише два місця, одне для поета, друге для найстарішого слухача. Решта — на підлозі, впритул одне до одного. Електричного світла не було, один із юнаків тримав свічку, з якої капав віск, застигаючи на рукописі моїх віршів. Це була найчутливіша публіка, яку я будь-коли зустрічав: слухачі буквально примушували мене читати далі, читати все — складне і просте, довге і коротке, аж доки геть мене не виморили. Потім ми всі довго співали, співали аж до знемоги».

Рецензенти, журналісти, телерепортери зневажливо обминали ті читання, хоч вони й поширилися по всій країні. Та це зрештою і подобалося їх учасникам; сліпуче світло юпітерів відвертає увагу слухачів од поета та змісту його поезії.

Реакція аудиторії — найвірніший критерій для автора. Не тільки сміх або оплески, а й зосереджене мовчання, навіть дихання слухачів може сказати лірикові про його вірші більше, ніж найдокладніша рецензія будь-якого критика.

Після читань і поети, і слухачі в невимушеній обстановці обговорюють вірші, публіка пояснює авторові, що їй подобається, а що ні.

1965 року були організовані читання в «Альберт-холлі», в яких взяли участь поети з Англії та інших країн Європи і Америки.

Підготовка тривала десять днів, але й за цей час про читання дізналося безліч людей. І журналісти, і директор залу були вкрай спантеличені, коли до «Альберт-холлу» прийшло аж сім тисяч слухачів.

Джуліан Саймонс, цей прихильник рафінованого мистецтва, на сторінках журналу «Нью-Стейтсмен» нападає на поетів-ентузіастів за те, що вони звертаються у своїй творчості до «найменшого загального знаменника» (так аматори «чистої» поезії охрестили звичайних читачів, яким не до серця суперновітні виверти витончено-абстрактних ліриків).

Але хто ж вони, ті люди, що їм високі цінителі поетичної музи приліпили цей зневажливий ярлик? «Це ті, хто лише випадково не став академіком або літературним критиком, — пише Адрієн Мітчелл. — Це ми, це більшість. Це 99 відсотків усього населення світу... Треба вже розпрощатися з уявленням, ніби митець, як космонавт, має сховатися у свій скафандр і кружляти довкола землі у вічній самотині, що її порушуватимуть лише радіобюлетені, котрі інформуватимуть його про стан власного пульсу, серця і шлунку... «Найменший загальний знаменник» — це єдина аудиторія, для якої варто творити».

О. БОРКІН, В. ГЕВОРГЯН

АМЕРИКАНСЬКА ЧУМА

Озброєні страйколоми

Кінець шістдесятих років позначився у Сполучених Штатах крутим піднесенням страйкової боротьби. Зросла кількість страйкуючих робітників, різко збільшилася пересічна тривалість страйків.

Передові загони робітничого класу Америки продемонстрували свою категоричну незгоду з політикою лімітування заробітної плати. Зазнали невдачі також спроби уряду добитися того, щоб американські профспілки підтримали брудну війну у В'єтнамі.

Характерною особливістю профспілкового руху сьогоднішньої Америки є висування, поряд з економічними, також і політичних вимог. «Тільки закінчення війни, — говориться в доповіді керівництва профспілки портових вантажників та складських робітників Західного узбережжя США, — дасть можливість вдихнути життя в американську політику та посилити діяльність в інтересах американських робітників... Тепер ми вважаємо своїм головним завданням добитися того, щоб профспілковий рух брав активнішу участь у боротьбі за мир...».

Та підприємці і реакційні кола не сидять склавши руки. Не гребуючи ніякими засобами, вони роблять усе, щоб затиснути цей рух у лещата, не дати йому розгорнутись.

Одним з найпідліших засобів у боротьбі з робітничим рухом є використання організованих злочинців з їх методами підкупу, шантажу, провокацій, насильства і, нарешті, постачанням озброєних страйколомів.

«...Зірвати страйк робітників, які пришивають гудзики до піджаків, можуть і інші. Але коли страйкують сталевари, запрошують мене», — цинічно хвалиться один із засновників гангстерсько - страйколомівської «фірми» Бергоф.

Американський публіцист Альберт Кан пише про Бергофа, що «саме він поставив страйколомство у США на сучасну основу — на основу масового виробництва». І справді: жорстокістю розправи із страйкуючими робітниками він перевершив усіх своїх попередників. До його брудних послуг вдавалися найбільші монополії Сполучених Штатів, такі як «Стандард ойл оф Нью-Джерсі», «Морган стілшип лайн», «Америкен смелтінг енд ріфайнінг компані» та багато інших.

Він формував свої банди страйколомів з запеклих гангстерів — карних злочинців. Цей набрід не спинявся ні перед якими засобами для придушення страйку: кийки, кастети, карабіни, кулемети, бомби — все пускалося в хід. «Його армії босяків і вбивців, — пише Альберт Кан, — як орди середньовічних найманців, нападали на одне місто за одним, грабуючи й терористуючи населення і залишаючи на своєму кривавому шляху силу-силенну поранених і вбитих».

Нині в самому тільки Нью-Йорку існує більш як сто відділень контори Бергофа. А по Сполучених Штатах їх кількасот. Слідом за Бергофом на цьому брудному бізнесі спеціалізувався ряд інших відомих гангстерів. З кого ж створюються ці загони страйколомів? Вони майже повністю складаються із злочинців різного калібру. Цей набрід підміняє страйкуючих робітників, займається шпигунством, люто розправляється

з профспілковими активістами. Нерідко доходить до масового терору.

Ось один з випадків, про який повідомляла вся преса країни. На нього, зокрема, посилається відомий американський соціолог Танненбаум у своїй книжці «Злочин і суспільство».

...Вже з вечора небо заволокли важкі хмари. Вночі почав мрячити дрібний дощ. Понад залізницею, що йшла до шахтарського селища, повільно, з погашеними фарами, їхали вкриті брезентом автомашини.

Опасистий чоловік, що сидів поряд з водієм передньої машини, уважно вдивлявся вперед. Коли вдалині замерехтіли скупо освітлені вікна тісно згромаджених жител, він торкнув водія за плече і сказав:

— Стоп, приїхали.

Потім зіскочив на вузьку стрічку асфальту.

— Приготуватись, — наказав він неголосно.

У кузовах заворушилися темні постаті. Брезент було швидко відкинуто, і на платформах машин зловісно заклацали затвори кулеметів.

— Ну, хлоп'ята, готові? — спитав товстун, обходячи колону машин, і, не чекаючи відповіді, додав хрипко: — Щоб у стрічках не лишилося жодного патрона! Пам'ятайте — бити по всіх, хто спробує втекти! Поїхали!

Колона машин вповзла в селище. Прочинивши дверцята, товстун з усмішкою сказав водієві: «Стережися, хлопче, нас зараз обстріляють», — вийняв револьвер і двічі вистрелив у повітря. І відразу ж ніч прорізали довгі черги десятка кулеметів.

Налякані стріляниною, не розуміючи, що діється, шахтарі, їхні дружини й діти стали вибігати на вулицю і, скошені кулями, падали коло порога своїх жител.

Методичний обстріл селища тривав, поки остання машина не вийшла за його межі.

Репортери кримінальної хроніки й поліцаї, що прибули на місце події, заціпеніли з жаху, кров захолола їм у жилах від кошмарного видовища. Трупи, трупи, трупи — чоловіків, дітей, жінок, старих людей, а поряд — скам'янілі від горя люди. Цю страшну картину доповнювали стогони й ридання, що долинали з бараків.

Наведемо ще один приклад. Свідчить студентка університету Оклахоми Кеті Бейкер:

..З 1965 року сільськогосподарські робітники невеличкого техаського міста Ріо-Гранде-Сіті — переважно мексіканці за походженням — добивалися права створити свою профспілку. «Мирні» переговори нічого не дали, і батраки змушені були піти на крайній захід. У 1967 році вони оголосили страйк. На допомогу власникам ферм прийшли техаські рейнджерси [1] та озброєні гангстери. Вони вдерлись у дім одного з активних організаторів страйку Магдалено Дімаса, в якого у цей час був його товариш Беніто Родрігес.

Весь будинок двигтів, коли вони били Магдалено рукоятками пістолетів. Беніто вдарили по голові барабаном револьвера. Вся кімната була в крові.

— Це найстрашніше покалічення, яке я будь-коли бачив, — сказав лікар Раміро Кассо, госпіталізуючи Дімаса, в котрого виявлено струс мозку. У Родрігеса були зірвані нігті з кількох пальців. Ця звіряча розправа відбувалася в присутності одного з місцевих судових діячів, але той і оком не змигнув.

«Де б і коли б в інтересах підприємців чи їх об'єднань не знадобилося енергійне втручання збройної сили, не знадобилася, як то кажуть, «груба робота», — пише Танненбаум, — банда, що складається звичайно з карних елементів, завжди напоготові».

Організована злочинність міцно вкоренилася в деяких профспілках і робить неоціненні послуги своїм хазяям-монополістам, допомагаючи нещадно експлуатувати робітників. У цій огидній роботі злочинцям підсобляє так звана «Асоціація для налагоджування відносин між підприємцями й робітниками». Основний «бізнес» цієї асоціації — зривання страйків і боротьба проти організації нових профспілок.

Довгий час її очолював запеклий злочинець Натан Шефферман. За даними вже відомої нам комісії Макклеллана, фірма Шеффермана одержувала «замовлення» від 475 компаній у 32 штатах США. Вона «спеціалізувалася» на дискредитації профспілок і зриванні активних виступів робітників. Кількість співробітників «фірми» — всіляких провокаторів і спеціалістів у справі підриву профспілок— перевищувала п'ятсот чоловік. Її щорічний доход становив два мільйони доларів. «Фірма» створювала на підприємстві, де робітники мали намір заснувати профспілку, антипрофспілковий «робітничий комітет». До нього входили підкуплені підприємцями майстри та окремі робітники. Потім «фірма» чинила всілякі провокації проти активістів-робітників, компрометувала їх і добивалася «законного» їх звільнення.

«Діяльність» злочинців призвела, зокрема, до того, що з 205 тисяч робітників компанії «Сієрз Роебек енд К°» у профспілку вступили лише 7 тисяч. За зрив профспілкового руху Шефферман одержав від власників ком-

[1] Спеціальна воєнізована охорона.

панії близько 240 тисяч доларів.

Особливо глибоко закоренився рекет у швейній промисловості і в морських портах Східного узбережжя. Те, що відбувається за лаштунками так званого «водного фронту», важко описати.

А що робить Міжнаціональна спілка портових робітників, як вона захищає інтереси докерів?

«Ганебна історія участі підприємців у розкладі Міжнаціональної спілки портових робітників триває вже 25 років, — писав кореспондент газети «Нью-Йорк таймс» А. Раскін. — Це привело до перетворення колишньої профспілкової організації на зборище банд, таких могутніх, що не тільки власники пароплавства і вантажники, а й страхові компанії та поліція змушені були визнати владу цих банд. Профспілка портових робітників — це чудовисько, створене самими підприємцями. Протягом багатьох років вони руйнували профспілку, постачаючи її президентові Джозефу Райану автомобілі та дорогий одяг, аж до нічних піжам; вони оплачували злочинців, що їх набирав Райан із тюрми Сінг-Сінг для підкорення собі рядових членів профспілки».

Саме до Райана вдалися по допомогу компанії Західного узбережжя, коли докери цих портів створили свою профспілку на чолі з Гаррі Бріджесом. Райан негайно прилетів на Захід, щоб потай від вантажників підписати з підприємцями колективний договір. Але він спізнився. Вантажники встигли вийти з його профспілки, створили свою і за короткий час добилися значних успіхів.

Союз між підприємцями, продажними профспілковими лідерами й організованими злочинцями не раз ставав предметом сенсаційних викриттів у державних комісіях для боротьби із злочинністю та в пресі. На одному із засідань державної комісії президент великої вантажовідправної фірми Джеймс Кеннеді признався, що заплатив близько 30 тисяч доларів Райану, молодшим профбосам і гангстерам.

Можна навести сотні таких прикладів. Але, незважаючи на терор організованих злочинців, на зусилля реформістської профспілкової бюрократії, страйкова боротьба з кожним днем ширіться і міцніє.

Грабують грабіжників...

У Вашінгтоні було заарештовано відомого зломщика кас. На допиті поцікавилися, чому він грабував каси тільки вдень. Злочинець цілком серйозно відповів: «Уночі я не насмілююся виходити на вулицю, адже там грабують». Тепер становище погіршало. Грабувати почали серед білого дня і не десь у тихому завулку, а в Капітолії, державному департаменті, Пентагоні, міністерстві праці та в багатьох інших урядових установах.

Вашінгтон у паніці. Журнал «Юнайтед Стейтс ньюс енд Уорлд ріпорт» б'є на сполох: хвиля злочинності захлеснула найбільш чиновницьке місто країни — федеральну столицю.

...Біля стіни Капітолію, на паперті церкви, в якій молиться сам президент, убили людину. Почувши шум, священик вийшов із церкви і побачив, що грабіжники вивертають кишені у вбитого, який лежить на плитах. Не встиг священик і слова мовити, як дістав кулю в живіт.

...Власники котеджів об'єднуються на пайових засадах для охорони своїх жителів. Надвечір жителі столиці поспішають якнайшвидше сховатись у своїх квартирах і забарикадуватися всіма можливими засобами.

Американський щотижневик «Перейд» якось опублікував статтю під сенсаційним заголовком «Конгресмени-шахраї». Конгресмен, що не схотів себе назвати, одверто розповів авторові статті Джеку Андерсону, як дехто з його колег грабує державні фонди.

Важко описати переполох, викликаний цією статтею у стінах Капітолію. Комісія палати представників в адміністративних питаннях провела спеціальне розслідування. Виявилося, що метою комісії було не розглянути справу по суті, а встановити прізвище конгресмена, який анонімно викрив своїх колег, чим «зневажив честь» хазяїв Капітолію.

Та це не збентежило доскіпливого журналіста. У 1967 році він випустив книжку «Викритий Вашінгтон», де кілька розділів присвячено конгресові. «Ні для кого не секрет, — пише він, — що корпорації платять верховодам з Капітолійського пагорба за допомогу пачками акцій, участю в управлінні справами корпорацій та узаконеними гонорарами. Аж надто багато конгресменів є директорами банків, керівниками підприємств. Інші володіють фірмами, котрі мають чималу користь від тих законів у справах сільського господарства, що їх приймає конгрес. Багато сенаторів і членів палати представників торгують на біржі, скуповуючи і продаючи акції тих корпорацій, що співробітничають з урядом».

Андерсон іде на великий риск, але, вважаючи, що «шкурка варта вичинки», називає імена сенаторів.

Так стало широко відомо. що сенатор Томас Додд розтрачував гроші, призначені на «службові потреби», брав як «подарунки» гроші від декого з підприємців, роблячи їм «певні послуги».

І хоч під тиском громадської думки конгрес у 1967 році змушений був офіційно висловити догану Додду, проте грім і блискавка впали на голови обвинувачів сенатора — Джека Андерсона і Дрю Пірсона. Виконавцем було Федеральне бюро розслідувань. Ось що розповідає сам Джек Андерсон: «Відомство Дж. Едгара Гувера пустило по наших слідах цілу зграю шпигів ФБР, які старалися «взяти на замітку» всі джерела нашої інформації. Ще делікатніші відомості вишукував приватний детектив, який набив собі руку на скандальних чутках будуарного характеру. Наших інформаторів допитували без кінця-краю. Розслідували їхнє особисте життя. Один за одним всі вони втратили роботу...»

«Уряди приходять і відходять, корупція в державному апараті залишається». Цей гіркий жарт придумали самі американці. Й історія американського політичного життя підтверджує його справедливість.

В уряді Ейзенхауера, наприклад, пост міністра фінансів займав Джордж Гемфрі. Він був головою трьох найбільших корпорацій, а також директором інших тридцяти чотирьох корпорацій і промислових фірм. За чотири дні до призначення на пост міністра він від імені «М. А. Ханна компані» уклав контракт з урядом про поставки нікелевої руди для поповнення стратегічних запасів країни. А через кілька днів міністр Гемфрі щедро платив за руду бізнесменові Гемфрі.

Потім міністр Гемфрі передавав цю руду в «Ханна смелтінг компані» знов тому самому бізнесменові Гемфрі, який виплавляв нікель і знову продавав урядові. Міністр фінансів Гемфрі не шкодував державних грошей і «більш ніж щедро» розплачувався за нікель. Близько 20 мільйонів доларів заробив на цих махінаціях заповзятливий міністр-бізнесмен. Нарешті ця сумнівна діяльність набула такого скандального характеру, що його викликали в сенатську комісію у справах збройних сил США.

Члени комісії були дуже чемні з Гемфрі. Але один «нетактовний» сенатор все-таки спитав: «Як ви можете так перекручувати цифри?».

Міністр п о б л а ж л и в о всміхнувся і відповів: «Я вам кажу, як треба робити бізнес, а ви говорите про те, як вести бухгалтерські книги».

Оглядач газети «Нью-Йорк таймс» Рестон пояснював «дивну несміливість» членів сенатської комісії тим, що в багатьох сенаторів теж «пір'ячко на пиці». «Може, — писав Рестон, — сенатори схочуть скинути оком на джерело своїх власних доходів, почавши, скажімо з сенатора Роберта Керра із Оклахоми, на тлі прибутків якого від нафти й урану бідолашний Гемфрі виглядає просто злидарем?» Рестон не перебільшував. Керр протяг через конгрес вигідний йому особисто закон, за яким федеральні власті втратили право контролювати виробництво природного газу в країні.

«Непідкупних людей немає», — ось девіз, успадкований організованими злочинцями. Долари — універсальна відмичка, що відчиняє двері в будь-які, навіть найвищі установи Сполучених Штатів. Вона дуже добре придалася і в період розслідування, що його провадила Комісія Кефовера. Коли її створили, всеамериканський злочинницький синдикат негайно повідомив про утворення спеціального фонду в сто мільйонів доларів, призначеного для виборчих кампаній, починаючи з президента США і кінчаючи муніципальними радниками окремих штатів.

Опинившись між молотом і ковадлом, тобто між збуреною громадською думкою і стомільйонним фондом злочинців, комісія обрала шлях складного лавірування. В її доповіді називалося десятки імен, розповідалося про незліченні способи грабування американського народу. Але основного удару було завдано не ватажкам організованої злочинності, а дрібноті.

Комісія Кефовера в своєму звіті дійшла мало втішного висновку, що «організована злочинність не може бути цілком ліквідована». Які ж рекомендації подали респектабельні члени комісії?

Деякі з них могли б стати цінним внеском у справу боротьби із злочинністю. Але вони були явно нездійсненні. Інші ж пропозиції вражають своєю безпринципністю.

«Конче потрібно, — сказано, зокрема, у висновку комісії, — щоб федеральний уряд видав нові закони і змінив нинішню адміністративну процедуру та чинні правила, аби примусити гангстерів, рекетирів, власників грального кубел та інших осіб, які провадять незаконну діяльність, віддавати федеральному урядові у формі прибуткового податку якнайбільшу частину своїх злочинницьких доходів».

У тому самому звіті члени комісії з завидною скрупульозністю уточнюють свої вимоги до гангстерів. Вони спеціально вказують на необхідність змінити чинні закони у такий спосіб, щоб хазяї грального кубел, домів розпусти та інші злочинці

тримали в належному порядку бухгалтерські книги, провадили запис доходів і витрат тощо.

Хоч як це дивно, але офіційний державний орган, покликаний виявити причини катастрофічного зростання злочинності і рекомендувати заходи боротьби з нею, перед усім світом визнає, що всяка боротьба приречена на невдачу, і рекомендує лише оподаткувати злочинність.

У такому ж дусі діяв і інший розслідувач — сенатор Макклеллан. Цей «стовп сенату», як пише Джек Андерсон, виступив проти надання привілеїв групі банків, які могли б стати конкурентами Першого національного банку в Літл-Року та Банку Західного Мемфісу в Арканзасі. З цими банками Макклеллан зв'язаний тісними діловими відносинами.

Отож, де кінчається майже узаконена корупція і починається організована злочинність, яка нібито перебуває поза законом? Відомо, що загальна сума щорічного доходу злочинного світу в США досягла астрономічної цифри — 40 мільярдів доларів. Частина цієї суми іде державі в формі податку, і уряд, як ми бачимо, не має наміру відмовлятись від такого багатого, хоч і брудного, джерела доходів. Гроші не пахнуть.

Будь-які виступи, що висвітлюють справжні причини безкарності організованих злочинців і корупції в органах влади, не дають жодних наслідків.

Яка вже тут боротьба, коли злочинницькі синдикати великою мірою підкорили собі судово-адміністративний апарат і поліцію ряду штатів?

У рік з'їзду злочинців в Аппалачіні станція підслухування записала на магнітну плівку таку міжміську телефонну розмову Чікаго—Буффало:

Чікаго: Хелло, Стів. Шістдесят три найкращих наших хлопці затримані поліцією.

Буффало: Мушу визнати, що ти мав рацію, Сем. У твоєму районі такого б не сталося.

Чікаго: Авжеж. Моя територія — найбезпечніша в світі для таких зустрічей. Хлопці могли б розселитися в різних мотелях. Ми дали б вам машини з різних гаражів і провели зустріч в одному з моїх великих ресторанів. Поліцаї нас тут не турбують. Вони в нас у кишені. Наша територія неприступна для сторонніх, як броньований сейф у банку.

Ця багатозначна розмова відбулася між ватажком чікагської банди Семом Джіанканою і босом злочинців у Буффало Стівом Магаддіно, одним з ініціаторів невдалої наради в Аппалачіні. Хвастовиті слова Джіанкани дають точну характеристику того становища, в якому давно вже перебувають чікагські власті.

«Незважаючи на оновлення складу поліцейських сил Чікаго і на посилення боротьби із злочинністю, ми не добилися істотного успіху, — бідкається начальник поліції О. Вільсон у статті, вміщеній в журналі «Гарперс мегезін». — Наші руки доходять тільки до дрібноти. Ми заарештовуємо вуличних букмекерів, повій, що чіпляються до перехожих, наркоманів, але до більш-менш значних верховодів злочинного світу поліції добратись не щастить, хоч ми знаємо їх усіх, знаємо, чим вони займаються і де живуть».

Вільсон скаржиться на те, що нерідко судді беруть під захист гангстерів і «клієнтів» гральних домів.

Ще від часів Аль-Капоне тут заведено «золоте правило»: щедро ділитися доходами з поліцією та іншими представниками місцевої влади. З свого боку, вищі поліцейські чини і представники адміністрації «по змозі» допомагають гангстерам. Нерідко між ними існують і родинні зв'язки. Так, начальник поліцейської дільниці в Стоун-Парку Ендрю Сіньорелла — двоюрідний брат одного з босів синдикату — Рокко Прано, який оперує в районі чікагського аеропорту.

Племінник Джіанкани, на ймення де Тольв, — сенатор штату, а зять боса, Антон Тіскі — адміністративний помічник конгресмена від штату Іллінойс. Родинні й ділові зв'язки — одна з причин дивовижної безкарності гангстерів.

Іноді законодавчі збори штату Іллінойс пробують ужити якихось заходів проти злочинців, але на захист синдикату стає так званий «Вест-Сайд блок», всевладна група сенаторів штату, в якій орудує де Тольв та чимало інших покровителів організованої злочинності. Протягом багатьох років ця група зриває прийняття всіх законів, спрямованих проти злочинців.

Та, може, штат Іллінойс і місто Чікаго є якоюсь аномалією на американському грунті? Зовсім ні. Візьмімо інший штат — Джорджію.

Мер міста Уорнер-Робінс Кемп А. Гаррісон був нечистий на руку. «Надійні ділові зв'язки» з властями штату створили йому такий тривкий «імунітет», що він поступово втратив «чуття міри» і аж надто розперезався. Федеральна влада вирішила припинити його «діяльність». Але це була не проста річ — заарештувати Гаррісона в його рідному місті і штаті. Довелося чекати, поки він куди-небудь виїде із Джорджії.

І от Гаррісон вирушає у справах до Флоріди, тут його наздоганяють федеральні власті, заарештову-

ють і віддають до суду. Суд визнає його винним у шахрайстві, засуджує до ув'язнення на один рік і відсилає у флорідську тюрму відбувати покарання. Коли в окрузі Х'юстон, де розташоване місто Уорнер-Робінс, вирішили замінити мера, що прокрався, на захист його став окружний суд, за рішенням якого Гаррісон був залишений на своєму посту. Виникла преоригінальна ситуація: мер керував своїм містом... із тюрми. Його камеру було переобладнано на кабінет, і Гаррісон за допомогою телефону та радіо і далі «стояв на сторожі законності й демократії» в Уорнер-Робінсі. Через кілька місяців строк повноважень Гаррісона скінчився, але це його не збентежило. Він із тюрми телефоном знову висунув свою кандидатуру на той самий пост і... переміг.

Неможливе в іншій країні — у Сполучених Штатах перестає дивувати. Убивця, бандит, торговець наркотиками Дженовезе, що керує із тюрми злочинним підпіллям, шахрай Гаррісон, що керує з тюрми містом, — це факти сьогоднішньої американської дійсності.

Недавно в газети потрапило повідомлення про життя злочинців в одній із тюрем штату Нью-Джерсі. Тут «клієнт», якщо в нього є гроші, може вибрати на своє бажання камеру з телевізором, баром і радіоприймачем. Тюремне начальство замовляє для них обіди й спиртні напої в найкращих ресторанах міста. Вечірні години дозвілля в'язні можуть провести за грою в рулетку, або в компанії легкодоступних дівчат, привезених послужливою адміністрацією. «Клієнтам», які хочуть розважатись інакше, адміністрація дає дозвіл на нічну прогулянку і виділяє машину. Не без гордощів тюремне начальство заявило, що досі не було випадку, коли б хто-небудь не вернувся з такої екскурсії назад.

«А чого ж тут дивуватися? — заявив один із засуджених гангстерів. — У тюрмі нам ще привільніше, ніж на волі».

Заступник поліцейського комісара Нью-Йорка, якийсь Уолтер Арм, багато років був поліцейським репортером і вважається одним з найкращих знавців злочинності в місті. Він твердить, що після закінчення війни дуже зросла стихійна злочинність. Дедалі частіше злочини чинять люди, що не є професіональними гангстерами.

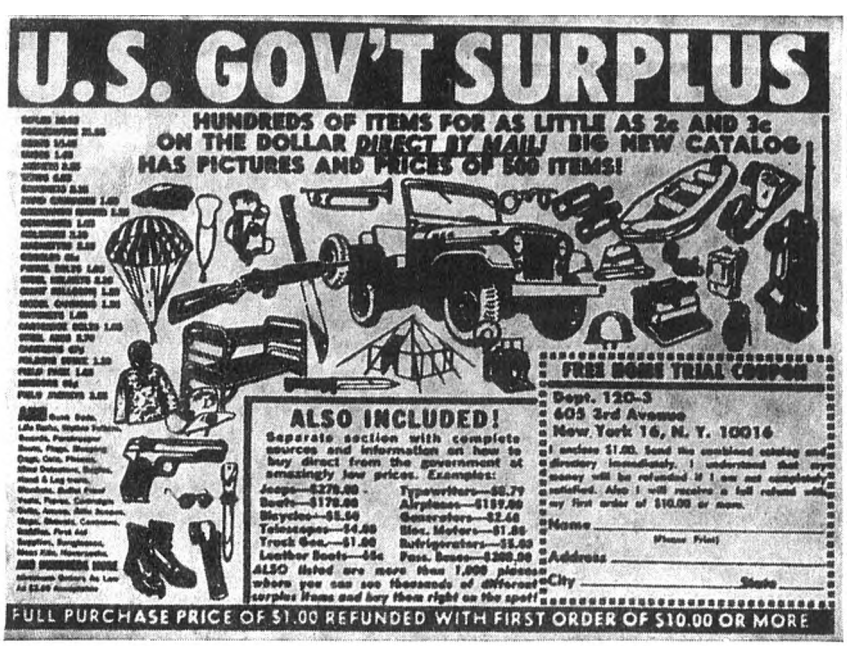
Які ж причини зростання злочинності? «Ми не психологи, — відповідає Арм. — Але для нас злочин — це вибух насильства у людини, вибитої з колії рядом факторів. Це банкрутство суспільства. Ми переживаємо занепад моралі і посилення неповаги до закону та влади. Це національна проблема, і не тільки проблема злочинності».

Арм ані слова не говорить про «організовану злочинність», на яку припадає більшість правопорушень. Він намагається створити враження, ніби зростання злочинності — це стихійний процес, проти якого суд і поліція безсилі.

А тим часом Арм мусив би знати, що саме організована злочинність є однією з основних причин катастрофічного зростання злочинності стихійної.

Розслідування, проведене однією з сенатських комісій, викрило разючі факти. Виявилося, що особи, які бажають придбати для власного користування карабін чи базуку, вдаються звичайно до послуг пошти. У 1963 році за поштовими замовленнями було продано один мільйон одиниць вогнепальної зброї. Поліція встановила, що того ж року саме цією зброєю було вбито 2500 чоловік, а починаючи з жовтня 1966 і по листопад 1967 року з застосуванням вогнепальної зброї було вчинено 6500 убивств, 43 500 нападів і 50 000 пограбувань.

Що ж до «мінітменів», куклуксклановців, банд «Коза ностра» та інших злочин-

Продається... військове спорядження! Реклама пропонує пістолети, гвинтівки, гранати. Покупцеві досить вислати гроші, і він одержить усе поштою.

них організацій, то вони закуповують зброю цілими партіями. Тут і кулемети, і міномети, і протитанкові рушниці тощо.

За останній час сенат неодноразово обговорював заходи, що поставили б у якісь рамки скандальний бізнес. Та чи не обмежиться все лише добрими намірами? Багато американських газет висловлюють сумніви з цього приводу. Річ у тому, що торгівля зброєю вигідна не тільки спекулянтам, а й Пентагону, котрий, як показало розслідування, раз у раз викидає на ринок застарілі зразки зброї по знижених цінах.

Якийсь Франк Грейвз пішов на парі з двома американськими журналістами, що, незважаючи на розмови з приводу масового безконтрольного продажу вогнепальної зброї, зможе цілком вільно замовити шестизарядний пістолет. Він послав чек на суму 13 доларів 95 центів фірмі, яка торгує зброєю в Чікаго, зазначивши при цьому тільки своє прізвище й домашню адресу. Посилка з пістолетом незабаром прибула. Грейвз виграв парі і сказав при

На цьому плакаті, виданому в США, написано: «Ховайте зброю від дітей!» Символічний плакат, символічна проблема.

цьому: «Фірму абсолютно не цікавить, чи я не професіональний убивця, їй байдуже, які в мене наміри і скільки мені років: п'ять чи сто п'ять!»

Виступаючи на сенатській комісії в 1963 році, Роберт Кеннеді, який був тоді генеральним прокурором, заявив: «Панове сенатори, нам конче потрібні нові закони, які дадуть змогу покінчити із злочинним світом, з корупцією в органах правосуддя, в поліції. Ми повинні зробити так, щоб жодний злочин не лишився непокараним!»

Генеральний прокурор США і гадки не мав тоді, що через кілька місяців убивці насміляться зняти руку на «першого громадянина Сполучених Штатів Америки», його брата, президента Джона Кеннеді. Він і гадки не мав, що сам стане жертвою чергового страхітливого злочину.

Організована злочинність — невід'ємна частина механізму американської держави. Вона, по суті, виконує ті самі функції, які покладаються на державно-поліцейський апарат. Вона вірно служить монополістичному капіталові, допомагаючи йому грабувати трудящих і придушувати за допомогою терору їх боротьбу за свої права.

Ультра з клану мільярдерів, організовані злочинці, берчисти, мінітмени, куклускланівці, маккартисти — ловці відьом, каратели у В'єтнамі й Камбоджі—всі вони об'єднані однією ідеологією — ідеологією насильства.

Контракт на вбивство їм видає американський імперіалізм.

ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ

ГРІЗНІ СТРАЖІ

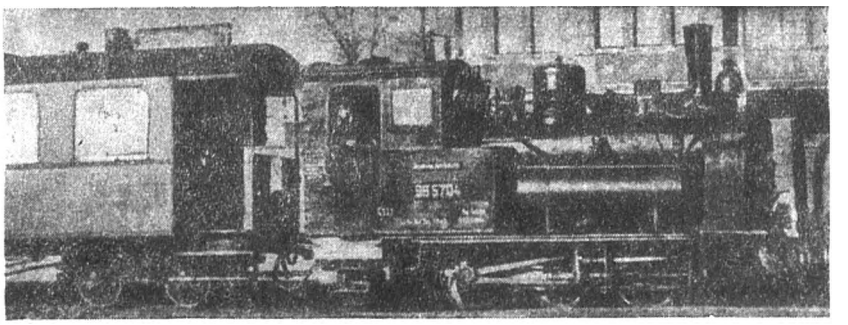
Кілька сот курсантів офіцерської школи польської міліції в Ольштині (Північна Польща) отримали нещодавно дипломи. Серед випускників-офіцерів, які після урочистого маршу вулицями міста склали присягу, — сорок дві жінки.

БРАТИ ФАРАОНИ

За допомогою спеціальних високочутливих апаратів для вивчення крові стало можливим визначити групу крові у... мумій, для цього лише потрібно кілька міліграмів висихлої тканини шкіри чи її пороху. Над виготовленням цих приладів тривалий час спільно працювали англійські й єгипетські вчені.

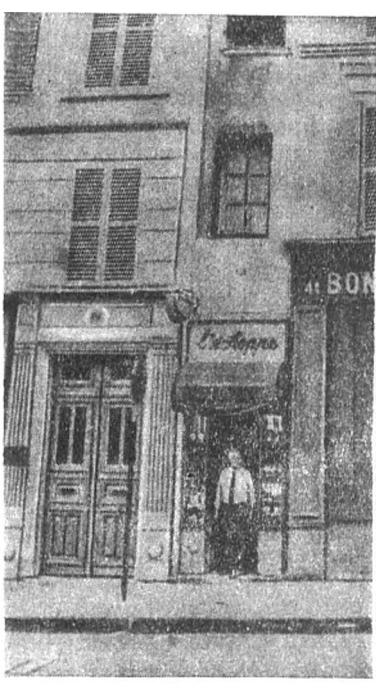
Вони встановили, що фараони Тутанхамон і Сменкхре мали групу А – 2 і що їхня кров містила сироватковий антиген M. N. Виходячи з цього, вчені висувають припущення, що ці два фараони були братами.

МУЗЕЙНИЙ ЛОКОМОТИВ

Музей «Шпреєвальд» у Люббенау (НДР), що був відомий досі переважно як етнографічне зібрання на відкритому повітрі, поповнився ще одним цікавим експонатом. Тепер у центрі парку на колишній станції, що нині не функціонує, стоїть один з найстаріших узкоколійних локомотивів країни, збудований ще у 1897 році. До нього причеплено кілька пасажирських і товарних вагонів (в той час поїзди були комбіновані), інтер'єри яких відтворені в своєму первісному вигляді.

БУДИНОК-ЛІЛІПУТ

Цей вузенький двоповерховий будиночок, що стоїть на паризькій вулиці Ді Шато д'О, номер 39, є найменшим у французькій столиці. Він має лише дві кімнатки, в одній з яких (на першому поверсі) годинникар влаштував свою майстерню.

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ

«ПОЛЯКИ ПРО ЛЕНІНА»

Поляки про Леніна. Спогади. «Ксьонжка і вєдза», Варшава, 1970.

До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна Інститут історії партії при Центральному Комітеті Польської об'єднаної робітничої партії підготував, а варшавське видавництво «Ксьонжка і вєдза» випустило досить великий — обсягом близько 45 друкованих аркушів — збірник спогадів поляків про Володимира Ілліча.

Готуючи цю книгу, колективові упорядників у складі Леонарда Дубацького, Збігнєва Іванчука і Яна Собчака (останній здійснював і загальну редакцію) довелося провести справді колосальну роботу. Так, шукаючи потрібні матеріали, вони переглянули, крім виданих у СРСР збірників, незліченну кількість номерів газет і журналів, що виходили й виходять у нашій країні та в Польщі і в яких друкувалися свідчення сучасників про великого вождя. Надзвичайно трудомісткими були пошуки в архівах: адже в самому тільки Кабінеті Леніна Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС зібрані спогади близько 14 тисяч осіб! Майже 500 спогадів поляків про Володимира Ілліча зберігається в Інституті історії партії при ЦК ПОРП у Варшаві. Один з упорядників тривалий час працював в архівах та бібліотеках Києва.

В результаті копіткої напруженої роботи упорядники дібрали і включили до збірника 75 спогадів, з яких 32 взагалі не публікувалися раніше. До речі, вісім з них спеціально написали на прохання упорядників нині живі поляки, які свого часу зустрічалися з Іллічем.

Хронологічні рамки збірника охоплюють тридцятирічний період, починаючи з 1897 р., коли польські революціонери зустрілися з Іллічем на сибірському засланні, і кінчаючи останніми місяцями й тижнями його життя. Проте найбільш докладно описано зв'язки В. І. Леніна з польськими трудящими в 1912—1914 рр., коли він жив у Західній Галичині, і в 1917—1918 рр., тобто під час Жовтневої революції, активну участь у якій взяли тисячі й тисячі польських інтернаціоналістів, що перебували тоді в нашій країні.

Матеріали згруповані за хронологічним принципом у чотирьох великих розділах, присвячених основним етапам зв'язків Леніна з Польщею і поляками. Ці розділи озаглавлені: «На засланні, в Петербурзі і в еміграції», «У Кракові та на Підгаллі», «Війна і революція в Росії» та «Голова Ради Народних Комісарів».

Спогадам передують короткі біографічні довідки про авторів. Серед них — діячі робітничого і революційного руху, учителі й лікарі, письменники, художники, робітники і селяни.

Збірник також містить коментарі й кілька покажчиків (іменний, хронологічний, географічних назв, громадсько-політичних організацій і державних установ, газет і журналів), які значно полегшують читачеві користування ним.

У книзі вміщено понад 160 знімків і фотокопій різних документів. Більшість їх незнайома широким читацьким колам.

Матеріали присвячені переважно, так би мовити, польським «сюжетам», тобто вони розповідають про значний інтерес Володимира Ілліча до історії Польщі та польської культури, його постійну допомогу польським марксистам, зустрічі з польськими трудящими, його думки з приводу того, якою має бути польська держава, коли владу в ній візьмуть робітники й селяни.

Значна частина спогадів розкриває риси Леніна як людини — його виняткову скромність, простоту, гуманність, піклування про інших і водночас принциповість, непримиренність до ворогів, рішучість. Саме про це йдеться, наприклад, у записках видатного партійного і державного діяча Радянського Союзу Юзефа Уншліхта. До речі, вони являють собою цінність ще й тому, що в них наведено шість досі неопублікованих ленінських документів.

Чимало мемуарів належить перу творчої інтелігенції. Зокрема ми маємо на увазі письменницю Гелену Бобінську (вона залишила дуже цінний нарис про виступ Ілліча в серпні 1918 р. перед бійцями і коман-

дирами Варшавського революційного червоного полку; на жаль, у збірник ввійшли не ці, а інші спогади); художника Еугеніуша Ейбіша, кінооператора Яна Скарбека-Мальчевського, який на кількох десятках метрів плівки увічнив дорогий образ вождя; Марію Каспровичову — дружину поета і свого часу ректора Львівського університету Яна Каспровича, племінницю відомого російського письменника І. О. Буніна.

У збірнику є також матеріали, так чи інакше пов'язані з Україною. З цього погляду найбільший інтерес являють спогади одного з найстаріших польських революціонерів Фелікса Кона, який в період громадянської війни жив і працював на Україні, а в 1921 р. протягом дев'яти місяців був Першим секретарем ЦК КП(б)У. Приїхавши згодом до Москви, він мав довгу розмову з Володимиром Іллічем, який докладно цікавився політичним та економічним становищем на Україні. А вже після розмови Ленін затримав Кона ще на хвилинку: «Феліксе Яковичу, не забувайте, що Мануїльський — хворий слід берегти його».

Дослідника минулого нашої країни, безумовно, зацікавлять спеціально написані для даного збірника спогади діяча Комуністичної партії Польщі Анни Квятковської, а також невідомі в нас нотатки професора ботаніки Константи Стецького і художника Яна Скотницького.

У спогадах фінансового працівника Юзефа Подсядла, який багато років прожив на Україні, описується, як селяни українського села Миколаївки поблизу залізничного вузла П'ятихатки на Дніпропетровщині зустріли скорботну звістку про смерть Ілліча.

На закінчення дозволимо собі висловити деякі зауваження. Хоча упорядники доклали багато зусиль до того, щоб звернути увагу чита́ча на окремі сумнівні твердження, котрі зустрічаються в деяких спогадах, однак у збірнику подекуди ще є факти, до яких слід було б подати примітки й коментарі, а інколи трапляються і помилки. Зокрема польська бригада легіонерів перейшла в лютому 1918 р. австрійсько-російський фронт на Буковині під с. Раранча, а не Рокитне (стор. 399).

Проте все це — дрібниці. В цілому ж слід сказати, що польські історики підготували дуже змістовний і цікавий збірник спогадів про В. І. Леніна.

П. КАЛЕНИЧЕНКО

З ДУМОЮ ПРО ДЕНЬ СЬОМИЙ

Еміль Хабібі. Шість оповідей шести днів та інші оповідання. Хайфа, 1970.

Підступний напад ізраїльських агресорів у червні 1967 року на арабські країни, окупація ними арабських земель, постійна напруженість на Близькому й Середньому Сході — все це привело до появи в світі великої кількості літературних та публіцистичних творів, що так чи інакше висвітлюють події, дають політичні оцінки ситуації, роблять прогнози, знайомлять із життям народів цього району. Пропагандистська машина монополістів Заходу, що допомагають сіоністським агресорам, які є їхнім знаряддям для придушення національно-визвольного руху арабських народів, робить усе для того, щоб приховати правду про зовнішню та внутрішню політику Ізраїлю і спаплюжити арабські держави, замовчати трагічну долю арабського народу Палестини. У самому Ізраїлі на чільне місце вийшла мілітаристська, шовіністична за своїм духом друкована продукція, яка підтримує експансіоністську політику ізраїльської вояччини, пропагує сіоністські ідеї расової вищості, культивує ненависть до арабів. «Як біблійний бог Ягве, що шість днів працював над створенням світу, а на сьомий день спочив, так і Ізраїль за шість днів червневої війни здобув перемогу, і тепер ізраїльському народові нема чого журитися» — це одна з найпопулярніших тез, що її взяла на озброєння сіоністська пропаганда після війни 1967 року. Такі й подібні бравурні мотиви звучали у виступах ізраїльських політичних діячів, у газетах, журналах, книжках.

І ось перед нами книга, що теж вийшла в Ізраїлі, у місті Хайфі. Називається вона «Шість оповідей шести днів та інші оповідання». Її автор — Еміль Хабібі — відомий діяч комуністичного руху, член Політбюро Компартії Ізраїлю. Він веде активну громадсько-політичну роботу, є членом ізраїльського парламенту, де захищає права трудящих — євреїв і арабів, відстоює справу миру і дружби між народами. Народився Еміль Хабібі 1921 р. у м. Хайфі в бідній родині і замолоду став у лави борців за краще майбутнє трудящого люду. Зараз живе в м. Назареті. Рідкі вільні години в перервах між напруженою роботою політичного діяча і партійного журналіста він віддає художній творчості. Вміщені у цій збірці твори друкувалися в комуністичній пресі Ізраїлю, що видається арабською мовою, зокрема цикл «Шість оповідей шести днів»

був опублікований в журналі «Аль-Джадід» під псевдонімом Абу-Салем у 1968 р. Наступного року ці оповіді вийшли окремою книжкою в Каїрі і швидко здобули популярність: їх передавали по радіо, про них писали в пресі. І от у 1970 році, подолавши всі цензурні перепони, ця книжка, доповнена двома раніш написаними оповіданнями та одноактівкою, вийшла друком в Ізраїлі.

Створюючи свій цикл оповідань, Еміль Хабібі теж звертається до символу шести днів, але як відрізняється концепція письменника-комуніста від біблійних аналогій сіоністських писак! У його оповіданнях не знайдеш якихось разючих сцен війни, хоча її подих відчувається в кожному рядку; це скорше епізоди із щоденного життя палестинських арабів у Ізраїлі та біженців, людей, що стали жертвою політичних махінацій імперіалістів. І кожна оповідь волає про те, що далі так жити неможливо, що треба знайти вихід із того глухого кута, в який завела народ цієї країни, євреїв і арабів, авантюристична політика сіоністських екстремістів. Увесь цикл, як і збірку в цілому, пронизує думка про «день сьомий», що мусить настати після шостого, про завтра народу Ізраїлю.

Починається книжка багатозначним висловлюванням класика середньовічної арабської літератури Баді аз-Замана аль-Хамадані про життя, яке сповнене «терпіння гнітючого, стриманості глухої, праці важкої, правди гіркої та кривди лихої». Так автор схарактеризував безрадісне існування арабів у Ізраїлі, що на своїй землі потрапили в становище безправних чужинців, яких зневажають і ледве що терплять, перетворивши на громадян другого сорту. Тим часом араби в цій країні становлять близько 12 відсотків населення, не кажучи вже про те, що внаслідок війни 1967 р. під ізраїльською окупацією опинилася значна кількість арабів старого Єрусалима, західного берега Йордану, Гази, Сінаю і Голанських висот.

Як своєрідну інтродукцію до збірки можна розглядати епізод, наведений автором у передмові. Йдеться про арабське село Бейт-Сафафа, розтяте навпіл кордоном між Ізраїлем та Йорданією. Колючий дріт і варта розділили жителів села, відокремили їх одне від одного прірвою, ширшою і глибшою за океан. І коли в йорданській частині села справляють весілля, то весільна процесія з молодими й музиками йде вздовж кордону, а їхні родичі на ізраїльському боці стоять мовчки за колючим дротом і плещуть у долоні в такт весільній музиці, хоч так беручи участь у сімейному святі. Нічого не змінилося й після шестиденної війни, пише Хабібі, загорожа лишилась і, як і раніш, араби повинні одержати спеціальний дозвіл, щоб відвідати своїх рідних у своєму ж таки селі. Маленька сценка, штрих, а як багато він промовляє. Автор закінчує передмову закликом до миру, бо тільки мир принесе спокій людям на цій древній землі. Слова ці звучать як заклик до ізраїльських політиків подумати про майбутнє країни, про те, куди її може завести їхня політика расизму й ненависті.

Перше оповідання, написане ще у 1954 році, називається «Ворота Мандельбаума». Самі «ворота Мандельбаума» в Єрусалимі, біля яких до війни 1967 року був розташований контрольно - пропускний пункт між ізраїльською та йорданською частинами цього стародавнього міста, стали символом трагедії народу, розлучених сімей і втраченого щастя.

Еміль Хабібі змальовує сцени біля воріт. Бабуся підійшла до них з йорданського боку, їй дуже хочеться побачити своїх рідних, які стоять там, за кордоном, в Ізраїлі. А крізь «ворота Мандельбаума» з написами «в'їзд» і «виїзд» сюди й туди вільно проїжджають іноземці, чиновники ООН, дипломати. Але не араби. І гірко звучать слова солдата: «Кожен може в'їхати у ці ворота і виїхати з них, крім людей цієї країни». А потім діється чудо: старенька, спираючись на ціпок, проходить на «нічию землю», а з другого боку назустріч їй біжить маленька дівчинка, і за хвилину бабуся обіймає внучку. Вартові з обох боків спускають очі і вдають, ніби нічого не бачать. Так невинне дитя, пише автор, «скасувало воєнну дійсність, і кордони, і ворота Мандельбаума». Далі йдуть роздуми дитини, яка не може збагнути, чому це батько стоїть з одного боку, а бабуся з другого, чому всі не можуть бути разом. Теплом і сумом віє від рядків, сповнених співчуття до горя простих людей, жертв «воєнної дійсності», що є результатом агресії та експансіонізму тель-авівських правителів.

Про взаємовідносини між різними поколіннями арабів письменник розповідає в одноактівці «Доля світу». Він показує, що молодь гостріше відчуває несправедливість, рішучіше обстоює своє право добиватися правди, хоч не завжди вміє знайти правильний шлях. В устах представників молодшого покоління цілком природно звучить ім'я героїні національно-визвольної боротьби алжірського народу Джаміли Бухіред, ім'я, що стало символом незламності і сили духу арабів. Як нездоланні борці за народну справу згадуються у п'єсі комуністи.

Хвилююче враження справляє написане у 1963 році оповідання «Циганка». В ньому оспівана любов до рідної землі, до батьківщини. Автор доводить, що цю любов нічим не викорінити, що вона вічно живе у серцях людей. І ніяка сила не зможе примусити палестинських арабів забути свою вітчизну, відмовитися від неї чи поміняти на іншу.

Еміль Хабібі називає цей свій твір «піснею з трьох частин». І це справедливо, бо він весь перейнятий тонким ліризмом. Розповідь про красуню Занубу переплітається з історією її кохання, болісного і пе-

чального. Щастя у неї відібрала війна; вихор подій розлучив закоханих, розбив родини, завдав горя мільйонам людей. Оповідання про Занубу — це осуд жорстокості воєн, протест проти їх паліїв. В оповіданні відчутний сильний фольклорний струмінь, у ньому використані різні мотиви народної творчості, що надає йому особливої своєрідності.

За цими творами в книжці йде цикл «Шість оповідей шести днів». Кожній з цих оповідей передує епіграф — рядки із арабських пісень, узятих переважно з репертуару популярної ліванської співачки Фейруз. Вони створюють відповідну атмосферу і вводять читача в коло образів та ідей твору.

У першій оповіді показано війну через сприйняття хлопчика Масуда, або Редиски, як його прозвали на вулиці. Він мріє про зустріч з братом, закинутим війною в Кувейт, далеко від рідного краю.

Герої наступного, більшого за обсягом оповідання «Нарешті зацвів мигдаль» — професор М. та подруга його юних літ, що пронесла своє кохання до нього крізь довгі двадцять років, зберегла, як і гілку мигдалю. І читач цієї історії не може не запитати себе — навіщо такі розлуки, чому люди позбавлені щастя? І хто винен у цьому? Автор малює картини рідної природи, пам'ятні місця юнацьких років, у які вдивляється після довгої відсутності один з героїв оповідання, і ми почуваємо разом з ним щастя знову бути на рідній землі. Ця оповідь красномовно засвідчує, що єдиною думкою араба, вигнаного сіоністами в рідної домівки, є думка про повернення. Любов до рідного краю перейнають від батьків нові покоління біженців, які народилися в наметах на чужині і знають про Палестину лише з розповідей старших. Недарма палестинські араби кажуть: «ідуна — авдатуна» — «нашим святом буде наше повернення».

А ось третя оповідь. Називається вона «Мати ганчірника». До неї теж дано епіграф із пісні Фейруз: «Вірю я... вернуться люди до рідних країв... вернуться, вернуться, вернуться». У маленькому оповіданнячку про Умм аль-Рубабіка — матір ганчірника — відтворена велика трагедія арабського народу Палестини. Історія Умм аль-Рубабіка типова для багатьох сімей арабів. Чоловік її під час війни 1948 року змушений був емігрувати. Він узяв з собою і дітей, а вона залишилася на території Ізраїлю. Тут їй живеться важко: виснажлива робота, приниження і, що найгірше, розлука з рідними, яка крає їй серце щодня, щогодини. Люди насміхалися з неї, бідної, покинутої. Та ніхто не знав про те, що вона працювала тяжко, аби мати змогу допомогти своїм дітям, які виросли, стали на шлях боротьби за свободу. Вона написала багато листів їм, своїм рідним, але жодного не відіслала, ховаючи в серці свій біль і свою любов. Цей образ простої жінки виростає в образ героїні, що у важкі часи показала взірець скромного патріотичного служіння народові.

В основі цього оповідання лежить дійсний факт, події, які мали місце в пам'ятні для всіх часи. У цьому сила реалістичного письма Еміля Хабібі — усі свої оповіді він будує на реальних фактах, узятих із життя арабів у Ізраїлі, і силою свого таланту, немов прожектором, освітлює гірку долю арабського населення в мілітаризованій, расистській ізраїльській державі.

Дві наступні невеликі оповіді чи, радше, начерки теж побудовані на фактах. Письменник розказує про безпросвітне життя арабів Палестини, про вигнання людей з рідних домівок, руйнування будинків, депортацію.

* * *

Одним з найбільш вдалих творів Еміля Хабібі з повним правом можна вважати останній в збірці — оповідь, що має назву «Любов у моєму серці!». Це — ніби квінтесенція і підсумок усього сказаного на попередніх сторінках.

Автор розпочинає її згадкою про своє перебування у місті-герої Ленінграді, про відвідання відомого Піскаревського кладовища, де поховані жертви фашизму — ленінградці, що загинули в роки гітлерівської навали. Він описує сувору урочистість цього величного пам'ятника героїзмові народу, що став на боротьбу за незалежність своєї Вітчизни, цитує відомий напис на монументі. Все це навіює роздуми про війни, про ті страждання, що їх вони несуть мільйонам людей. Далі його думка спиняється на дітях, і він згадує записи ленінградських дітей, зроблені під час блокади. Безпосередні й наївні, вони з разючою силою показують страхіття війни. Е. Хабібі розповідає про сповнені епічного трагізму записки Тані Савичевої, які ніколи не перестануть хвилювати людей. До речі, відомий палестинський поет Муїн Бсісу «Тані Савичевій і всім ленінградським дітям, які на собі зазнали, що таке блокада», присвятив свою касиду «Таня». Це ще раз засвідчує велетенську силу впливу історії радянського народу на розвій гуманістичних ідеалів нашої доби.

Схвильовано пише Е. Хабібі про дітей своєї країни, його непокоїть їхнє майбутнє. І лейтмотивом в оповіді проходить думка: «Ленінградці попереджають, що війна несе нещастя, руїни і смерть. Тож ми повинні виборювати мир».

Далі письменник розповідає про одну арабську дівчину, що потрапила за свою патріотичну діяльність до ізраїльської в'язниці в Рамлі і на папері від цигарок написала кілька листів до матері. Він наводить два з них, де дівчина змальовує життя за гратами, розказує про своїх подруг, що теж страждають в ув'язненні. Від цих листів так і віє силою, впевненістю у своїй правоті, в тому, що справа національного визволення арабів Палестини переможе. І водночас із них постає траге-

дія палестинських сімей, розпорошених по цілому арабському світі. Автор наводить характерні слова із розмови двох арабів: «Як ти уявляєш собі майбутнє?» — «Я бачу минуле». Все краще, все світле у цих людей асоціюється з минулим, коли вони жили у своїх домівках на рідній землі.

Письменник цим підкреслює, що від проблеми палестинських біженців ізраїльським властям не відмахнутися, що її треба розв'язувати у злагоді з сусідніми державами.

Еміль Хабібі зазначає, що листи, написані арабською дівчиною, передала на волю з тюрми дівчина-єврейка, яку за це було суворо покарано. Письменник-інтернаціоналіст помітив у цьому епізоді паросток дружби народів, за яку бореться Комуністична партія Ізраїлю.

Твори, вміщені у збірці, не можуть не схвилювати читача. В них автор не тільки розповідає про трагедію арабів Палестини, а й показує, що арабський народ в Ізраїлі живе і бореться. І чим скоріше це зрозуміють правлячі кола Ізраїлю, тим скоріше настане мирний «сьомий день» для ізраїльського народу.

Ю. КОЧУБЕЙ

ПОРОЧНЕ КОЛО

Джон Чівер. Буллет-парк. Нью-Йорк. 1969.

Розповідь про новий, дуже цікавий і талановитий роман доводиться починати здалека. 1926 року опубліковано перший великий твір Е. Хемінгуея «І сходить сонце». Книга про «загублене покоління», про людей, приголомшених першою світовою війною, які втратили соціальне коріння, історичну перспективу, а почасти й моральні устої. Сюжет цього роману розвивається ніби по замкненому колу. Герої, зробивши ряд переміщень у просторі, повертаються до вихідної точки. Трагізм цього кругообертання підкреслюється і в епіграфі — похмурій цитаті з Екклезіаста: «...і повертається вітер на круги своя». Але рух по замкненому колу в романі Хемінгуея зовсім не є холостим чи порочним. Він сповнений значного і важливого сенсу, дає авторові можливість показати своїх героїв у найтяжчих стражданнях, але водночас і в пошуках шляхів до світу. Коротко кажучи, до вихідної точки у Хемінгуея повертаються герої, що вже змінилися. Вельми знаменне й те, що вся дія відбувається в період підготовки і проведення фієсти — чудового народного свята, яке хоч на короткий час вихоплює людину із сірого повсякдення.

Останнім часом в американській літературі з'являються значні твори письменників різного творчого почерку, але позначені однією спільною рисою: сюжет їх являє собою щось на зразок замкненого кола. Проте, на відміну від Хемінгуея, вони показують рух по замкненому колу, позбавлений всякого сенсу, рух холостий, порочний. Наприкінці ми бачимо героїв такими самими якими вони були на початку; враження таке, що, розставшись з читачем на останній сторінці твору, вони почнуть новий цикл холостого обертання, а трагізм становища підкреслюється тим, що всі дії проходять в обстановці найзвичайнісінькій, в сірій буденщині, позбавленій найменшої яскравої риски. Певна річ, все це зовсім не випадково. Відзначивши тривожні симптоми, художня критико-реалістична література аналізує їх і розкриває перед читачем непривабливу картину дійсності, життя, позбавлене великих ідей і гуманістичних інтересів, життя, яке дегуманізує людину.

Саме такими рисами позначена порівняно недавня документальна повість Трумена Капоте «Холоднокровно»[1], а також роман Дж. Чівера «Буллет-парк».

В своєму творі Чівер малює невелике, зовсім провінційне містечко, точну подобу тисяч інших. Герої Чівера — типові «середні» американські подружжя: Нейлзи і Хеммери.

Ми знаємо Чівера як серйозного письменника, тонкого стиліста. Його творчості властивий гумор, але Чівер ніколи не домагається гумористичного ефекту грубим лобовим співставленням. Тому вибір імен для героїв роману спершу викликає подив. Хеммер по-англійськи означає молоток, а Нейлз — цвяхи. Навіщо це знадобилося письменникові? Чи не вирішив він цього разу зрадити самого себе? Задум Чівера зрештою з'ясовується, і тоді можна збагнути, що саме він мав на увазі, даючи такі незвичайні прізвища своїм героям. Хеммер і Нейлз — люди різні, але звичайні американці, — виявляються зв'язаними, є спільне в їхньому житті, вони невіддільні одне від одного, як уявлення про молоток невіддільне від уявлення про цвяхи. При всіх своїх відмінностях, Хеммер і Нейлз породжені одним ладом, одними умовами, і схо-

[1] Про цю повість див. «Всесвіт» № 4, 1966.

жість їхня — це глибинна, внутрішня схожість, зумовлена спільною неприкаяністю, «загубленістю», такою типовою для існування, позбавленого великої ідеї.

Еліот Нейлз — мандрівний хімік на службі парфюмерної компанії. Його не мучать думки про те, що не пощастило зробити наукову кар'єру, життя його йде розмірено, без великих струсів, все ніби гаразд у нього, але споживацьке ставлення до світу дає свої плоди. Чуття Нейлза ніби приглушені, і водночас основа його існування чомусь виявляється ненадійною, хисткою, він от-от втратить грунт під ногами. Все ніби є для щастя, але ж самого щастя немає, а чому — він не знає. Є у Нейлза син Тоні, підліток внутрішньо чужий батькові. Тоні хоче покинути школу, йому чомусь не подобається життя батьків, він хоче чогось іншого, але батько не може зрозуміти сина. Після чергової сварки з батьком Тоні занедужав на якусь дивну хворобу: йому нічого не хочеться, він не встає з ліжка. Нейлз непокоїться, але й тривога, як і все інше, спотворена в його чудному, незбагненному світі. Він каже, що син хворий на мононуклеоз. Незвичайне слово справляє враження на всіх і подобається самому Нейлзу. Але розбрат з сином — це ще не всі його неприємності.

Химерний світ постає на сторінках Чівера. Абсурдні вигадки чомусь лише випадково не дістають реального втілення. Близькі люди лиш випадково виявляються близькими. Чоловік підозріває жінку в зраді, але помиляється, хоч вона могла б і зрадити. Якщо можливе не стає реальним, то лише через випадковість. Надто велику роль відіграє в цьому дивному світі випадковість, і не зразу помітно, що Чівер показує ту соціальну необхідність, яка лежить в основі всіх цих випадковостей. Але тут доводиться повернутись у сферу почуттів правда, ущербних, бо визначаються вони тією самою споживацькою свідомістю, явно протипоказаною людині.

Під час однієї з своїх ділових подорожей Нейлз у якомусь шинку почув розповідь незнайомих людей про подружню зраду. Він ніколи не бував раніше в цьому шинку, ніколи не бачив цих людей, розповідь його зовсім не стосується. Але з цього моменту він запідозрів дружину в зрадливості. І даремно: Неллі Нейлз ніколи не зраджувала чоловіка, але не тому, що любила його, а просто не було нагоди. Одного разу вона вже ладна була умовитись про побачення з партнером по танцях в клубі, але в будинку почалася пожежа; другого разу небайдужий до неї сусід прийшов, знаючи, що Еліот у цей час на роботі, але застуджений чоловік саме того дня лишився вдома через грип. Нарешті сталося так, що сама Неллі вже пішла на побачення до іншого сусіда, але в останню мить почулася недобре, з'ївши перед тим щось несвіже.

Проте вона зовсім не думала ні про кохання, ні про аморальність своєї поведінки. Почуття взагалі лишаються поза межами споживацького світосприймання, і якби навіть «гріхопадіння» Неллі сталося, навряд чи можна було вважати це за зраду бо, по суті, всіх цих людей з'єднують лише формальні зв'язки. Ревнощі Еліота теж вельми своєрідні. Вони не є тим сильним почуттям, яке споконвіку відоме людям, це радше пародія на нього, цікавий прояв споживацької свідомості. Але сама ця свідомість не байдужа для людини. Еліот нервує весь час — і тоді, коли все у нього гаразд, і тоді, коли йому дошкуляють реальні або вигадані турботи. Споживацький індивідуалізм погано відбивається на нервовій системі. Одного разу Еліот бачив, як під колесами поїзда загинула людина. Відтоді він боїться їздити поїздом. Аби подолати цей страх, він щоранку потай ковтає наркотичну таблетку. Світ Еліота маленький, замкнутий, відокремлений стіною від реального, але для нього і цей маленький світ є надто важкий.

Чівер показує, що поруч примарного світу Нейлза існує реальний великий світ із справжньою боротьбою, стражданням, почуттями і проблемами. Лихо Нейлза полягає в тому, що для нього, жертви споживацької свідомості, входження до цього світу неможливе.

Якось до Нейлза додому приходить місіс Харві. Вона часто збирає гроші на благодійні цілі. Нейлзи завжди роблять свій внесок без особливих почуттів, просто через те, що так ведеться. Але цього разу місіс Харві просить для себе: їй треба внести заставу за чоловіка, який віддав їхньому синові свої банківські заощадження, щоб юнак міг втекти до Канади від призову. Нейлзи і тут не відмовляються допомогти, але роблять це начебто «за інерцією», реальний широкий світ лишається для них закритий. Отже, ці американські обиватели по-своєму благополучні й по-своєму нещасливі, хоч Тоні вже одужав і неначе знову став «нормальним» підлітком.

По-своєму нещасливий Хеммер, який порівняно недавно оселився в тому містечку, де Нейлз уже старожил. Хеммер матеріально забезпечений, але з дитинства страждає від самоти і свідомості власної неповноцінності: він незаконнонароджений, а в споживацькому світі це великий гріх. Батько його — багатий розпусник, мати — півбожевільна клептоманка, яка вважає, що світ погрузнув у розпусті. Вона каже синові, що треба розп'яти когось на церковних дверях, інакше не можна збудити людство. Хеммер мучиться від самотності, як і Нейлз, він не знаходить шляху до закритого для нього реального світу, а споживацький світ надто важкий для його психіки.

Хеммеру здається, ніби спокій він може знайти тільки в кімнаті, пофарбованій у жовтий колір. Він якось бачив таку кімнату і відчув, що там йому було б добре. Відтоді він прагне знайти і найняти житло та-

кого кольору. Жовта кімната — те ж саме, що наркотична таблетка для Нейлза. Щоб домогтися свого, Хеммер навіть сприяє автомобільній катастрофі з смертельним наслідком. Йому вдається купити жаданий будинок, він одружується, але назавжди лишається чужий дружині, як, по суті, чужий у своєму домі і Нейлз. Дружина перефарбовує кімнату, Хеммер зовсім втрачає спокій і... дуже заздрить родинному життю Нейлза.

Чівер наче поставив собі за мету показати два цілком реальних варіанти «середнього» американця, що став жертвою споживацької свідомості. Якщо Нейлз являє собою «благополучний» варіант, то Хеммер — «неблагополучний», це складна і страшна пародія на Нейлза. Тепер ясно, чому цим героям дано такі імена. Вони й справді нерозривно зв'язані спільністю соціальних умов, що їх породили.

Нейлза споживацьке існування гнітить. Він не може збагнути причини свого невдоволення навіть своїх нервових порушень. У цьому світі взагалі «так виходить». Хеммер теж страждає але він (чи не тому, що страждає з дитячих літ) гостріше сприймає своє становище, ви разніше усвідомлює наявність іншого, реального світу, який знаходиться десь за межами того маленького світу, де живе він. Хеммер прагне чогось путнього, справжнього в моральному плані. Зустріч з гомосексуалістом, якого він ледве спекався, стала для Хеммера останньою краплею. Не вміючи увійти у справжнє життя, він хоче здійснити божевільну ідею своєї матері: заманивши сина Нейлза в машину, він везе його до церкви з наміром спалити на вівтарі. В останню мить Еліот рятує сина. Хеммер потрапляє до психіатричної лікарні.

Отже, Чівер по-своєму показує, яку реальну небезпеку ховає в собі споживацька психологія, як вона спотворює людей яка вона шкідлива в соціальному плані.

Чим закінчується книга Чівера? На перший погляд — все ніби гаразд. Хеммер знешкоджений. Його злочинний задум не здійснився. Тоні одужав. Неллі не зрадила чоловіка, життя нормалізувалося. Отже, дія зробила повне коло. Ось заключні слова роману:

«У понеділок Тоні знову пішов до школи, а Нейлз, проковтнувши таблетку, попрямував на роботу, і все стало таке ж чудове, чудове, чудове, чудове, як було перед цим».

Усе минулося, події дістали логічне завершення і... все може початися спочатку. Красномовна іронія останньої фрази говорить сама за себе. Справді, все кінчилося, та чи розв'язано соціальні проблеми, поставлені в романі? Звичайно, ні. Ми бачимо уявний, порочний рух у замкненому колі.

Значення вжитого Чівером сюжетно-композиційного прийому важко переоцінити. Поки кругообертання лишається уявним, поки порочне коло не буде розірване, поки людська свідомість, освітлена великою ідеєю, не замінить свідомість споживацьку, доти не буде розв'язано ту складну проблематику, котру талановитий американський письменник мав мужність з цілковитою відвертістю поставити у своєму творі.

Ю. ЛІДСЬКИЙ

Л. КОСЕНКО

Розбій в ефірі

В музеї майбутнього, у відділі «Злочини на морях», поруч із старовинним мушкетом і ятаганом неодмінно лежатиме і транзисторний радіопередавач.

Багато потворних явищ породила жадоба збагачення. У капіталістичній Європі (вірніше, навколо Європи) одним з них стала ціла армія ділків від радіо, які спритно діють поза межами досяжності закону. Вони дістали образну і досить точну назву «радіопіратів». Це власники радіостанцій, розташованих звичайно на спеціально зафрахтованих суднах або фортах, що збереглися з часів другої світової війни.

...У Північному морі, біля самого кордону англійських територіальних вод кинуло якір приватне судно «Мі Аміго». Воно спокійно погойдується на хвилях, поки його екіпаж — радисти піратської станції «Радіо Кароліна» атакують ефір з допомогою ультрасучасної апаратури. Модні пісеньки — для привабления слухачів — змінюються рекламою американських консервів, сигарет, пилососів, косметики, автомобілів і швейних машин.

Першими почали такий розбій в ефірі великі американські фірми у зв'язку з забороною реклами, накладеною на Британську радіомовну корпорацію (Бі-Бі-Сі). Адже ця заборона заважає «заокеанським друзям» повною мірою розгорнути свій наступ на англійський ринок.

Незабаром до «Мі Аміго» приєднався старий американський тральщик, з борту якого почало вести передачі так зване «Дивовижне радіо Лондона». Невдовзі радіопіратських передавачів налічувалось уже понад десяток: адже гонорари, що їх королі свинячої тушонки платять за рекламу, затьмарюють ризиковані прибутки старомодних джентльменів удачі...

Особливою любов'ю радіопіратів користуються колишні військові форти на прибережних «нічийних» острівцях. Те, що вони розташовані за межами територіальних вод Англії, дає радіопіратам можливість брати на абордаж ефір, не вважаючи на закони країни, і, що особливо нестерпно для їх конкурентів — офіційно визнаних радіостанцій,— звільняє піратів од необхідності платити податки.

Восени минулого року англійський уряд ухвалив заборонити піратські радіостанції. Уряд виходив не лише з фінансових міркувань, хоча діяльність радіопіратів і призводить до втрати значної аудиторії урядової компанії Бі-Бі-Сі. Річ в тому, що ця діяльність, проявляючись зовні в передачах популярної джазової музики й реклами товарів, не така вже безневинна.

Наприклад, для морського судноплавства пірати, озброєні мікрофонами, являють собою вельми серйозну загрозу, бо не зважають на міжнародні угоди про розподіл хвиль в ефірі. Відомі випадки, коли перешкоди, що їх створюють радіопірати, призводили до загибелі суден, котрі не могли передати сигнали біди, бо відведені для цього діапазони зайняті піратською рекламою.

Проте рішення англійського уряду виявилося грізним лиш на папері. Ні моральний осуд, ні словесні погрози анітрохи не вплинули на радіопіратів. Більше того, вони тепер навіть планують розширити свій процвітаючий бізнес.

Про це свідчить, зокрема, випадок, що стався у Північному морі на відстані семи миль від Рервіча. Розташований тут форт привернув увагу власників піратської станції «Радіо Кароліна». Вони вирішили з допомогою десанта приєднати «нічийну територію» до своїх володінь. Проте десант несподівано натрапив на сильний збройний опір: проти нього було використано не лише каміння, а й запалювальні бомби. На озброєнні «захисників» форту — екіпажу іншої піратської станції «Радіо Ессекс» — було шість рушниць, вогнемет, великий запас запалювальних бомб. Сили виявилися нерівні, й десантові довелося відступити.

«Радіо Кароліна» незабаром перевело свою контору до Голландії, в Амстердам, а станцію — до берегів острова Мен, який претендує на певну автономію. Власті цього невеликого острова протегували «Кароліні», бо пірати безкоштовно рекламували курортні принади Мена.

Крім Англії, забороняють радіопіратство також уряди Голландії, Данії, Норвегії. В 1968—1969 роках у зв'язку з поліційними заходами кількість нелегальних корабельних передавачів дещо зменшилась.

Недавня загибель однієї з таких станцій, про яку повідомляла преса, сталася, проте, не внаслідок дії властей. Станція «Радіо Хаурарі» містилася на суденці «Тірі», екіпаж якого складався з семи чоловік. Сталося так, що «Тірі» знявся з своєї звичайної якірної стоянки. Почався шторм, і «Тірі», повернувшись назад, не зміг кинути якір. Зупинився двигун, і судно стало іграшкою бурі. Хвилі понесли його на прибережні рифи. Тут було вже не до чергової веселої передачі. Станція почала передавати перипетії своєї відчайдушної боротьби з розбурханою стихією:

— Ми побоюємося, що корпус судна не витримає... Даємо сигнальні ракети... Намагаємось кинути якір... Машина остаточно зупинилась... Нас несе на скелі...

Запала тиша. За якийсь час «Радіо Хаурарі» заговорило знов.

— Ви зараз почуєте, як нас жбурне на скелі. Ми ввімкнули мікрофон на повну потужність... Тепер ми торкнулися дна... Нас безперервно б'є об скелю. Не знаю, чи довго я ще зможу передавати...

Тут пролунав страшний гуркіт. Але голос диктора ще звучав:

— Ми сіли на грунт... Команда залишає корабель...

Голос потонув у заглушливій тріскотняві. Востаннє завила сирена. Проте мікрофони не вимкнулись, і слухачі ще якийсь час чули різні звуки, шум хвиль...

А втім, кінчилося все благополучно. Семірка радіопіратів опинилася на березі. Тепер радіослухачі розмірковують — чи справді піратська радіостанція зазнала аварії, чи все це був черговий рекламний трюк.

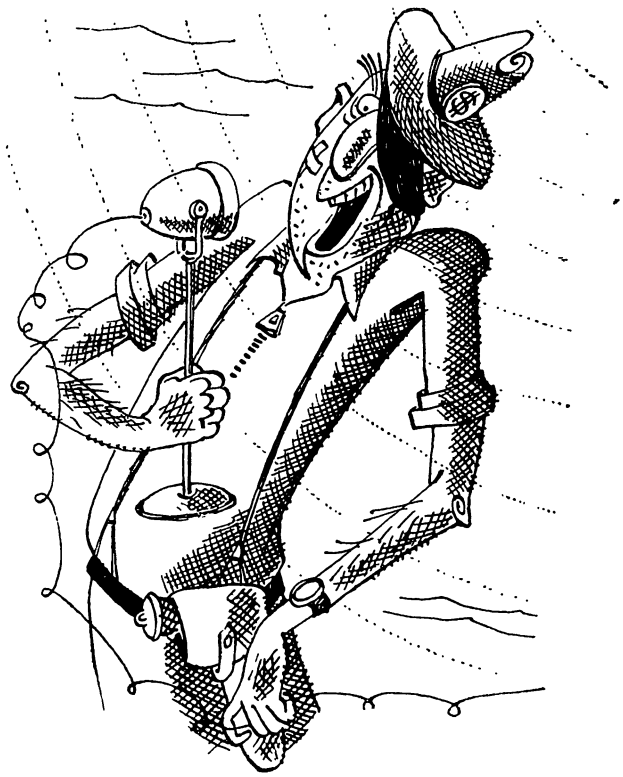
У травні нинішнього року жителі Голландії, увімкнувши радіоприймачі, почули позивні нової радіостанції «Кепітал-радіо». То був новий пірат на борту судна «Цар Давид», що кинуло якір за кілька миль од голландських берегів. Власники «Кепітал-радіо», якесь подружжя Томассон, оголосили, що вони передаватимуть переважно рекламу і розважальну музику. Для трансляції своїх радіопередач подружжя Томассон користується ультрасучасною американською апаратурою, призначеною для воєнних радіостанцій.

«Цар Давид» — третє судно-радіопірат, що з'явилося біля берегів Голландії. Перше — «Вероніка» — вже кілька років стоїть на якорі за 12 миль од Гааги, друге — «Небо-2» — було помічене біля голландських берегів навесні цього року.

Плавучі піратські радіостанції не випадково так часто кидають якір біля берегів Голландії. Країна ця й досі не ратифікувала так звану Страсбурзьку конвенцію, яка забороняє діяльність піратських радіостанцій. Всі три вищеназваних судна стоять поза межами голландських територіальних вод — отже, не підкоряються ні голландським, ні жодним іншим законам і не оподатковуються. А тим часом за передачу рекламних об'яв радіопірати одержують від підприємств і фірм сотні тисяч гульденів.

Ось ще одна сторінка з історії пригод піратів новітнього часу. Недавно стало відомо, що цей «досвід» взятий на озброєння державними радіостанціями Китаю. Явно незадоволені неувагою світової громадськості до особи Мао Цзе-дуна, вони почали вести маоцзедунівську пропаганду на хвилях, відведених для передачі сигналів «SOS» кораблями, що зазнали аварії...

В ефірі Далекого Сходу на священних для мореплавців хвилях рятування потопаючих дедалі частіше звучать тепер цитати з писань «великого керманича». Китайські радіостанції у Тяньцзіні та Даляні, за повідомленням японської газети «Іоміурі», ще в 1967 р. почали використовувати частоту в 500 кілоциклів для цієї мети. В 1968 році, за свідченням японського управління безпеки на морі, кількість таких передач збільшилася до 20—30 на добу.

Мал. І. Александровича

Кепські справи, напевне, у пекінських пропагандистів, коли вже вони заходилися рекламувати свій товар подібними засобами, приєднавшись до злочинної зграї піратів нашого часу!

* * *

Ось ще одна недавня історія, яка свідчить про тісні зв'язки між піратством та антинародною політикою.

...У Швеції тепер уже забули про пана Джека Кочака. А колись ім'я його гриміло. Тобто гриміли передачі його радіостанції. З допомогою якогось техаського мільйонера він організував на Балтиці незаконну радіостанцію з позивними «Радіо норд». Протягом кількох років потужні передавачі, встановлені на судні «Бонжур», передавали у простір свої програми, що складалися переважно з комерційної реклами.

Проте Кочаку не допоміг нікарагуанський прапор, що майорів на щоглі «Бонжура». У травні 1962 року шведські власті оголосили діяльність радіостанції незаконною. «Бонжур» став на причал у якомусь голландському порту, а сам Джек Кочак мусив узятися за торгівлю дитячими музичними інструментами.

Ім'я колишнього радіопірата, природна річ, стерлося в пам'яті шведів. Але Кочак не такий, щоб примиритися з забуттям. Недавно він громогласно заявив, що готовий відновити роботу своєї радіостанції. Кочак сподівався дістати дозвіл властей в разі, якщо на чергових виборах у Швеції здобудуть перемогу буржуазні партії. Причому він сам енергійно докладав максимум зусиль, щоб вони здобули цю перемогу.

Пірат-комерсант вступив до партії поміркованих, яка донедавна називалася правою партією і яка, крім усього, вимагає ввести комерційні рекламні радіопередачі у Швеції. Більше того, Кочак, як повідомляла преса, грав помітну роль у передвиборчій пропагандистській кампанії своєї партії,— до речі, найреакційнішої з усіх шведських політичних партій. Та на виборах вона зазнала поразки.

Ну що ж, у галузі реклами Кочак має багатий досвід. Адже, перш ніж стати радіопіратом він рекламував у Західній Європі американські шарикові ручки, американські вітаміни, американське скло. Рекламував так успішно, що в США його прозвали «нашою людиною в Європі». Тепер він став людиною шведської правої партії, яка не погребувала послугами колишнього радіопірата.

АННЕРОЗЕ ГЕТНЕР

ВЕРШИНИ Й НИЗЬКОДОЛИ

Дійсно, я добре знаю висоти й низькодоли життя, адже ще змалку мені довелося виходити їх своїми дитячими ногами.

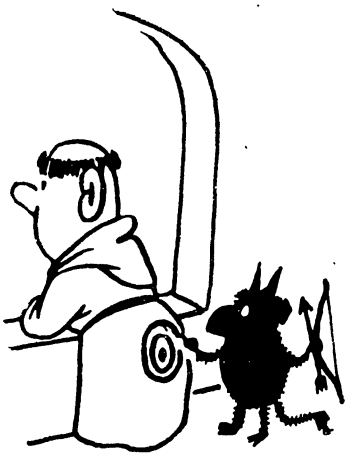
Нашим спорядженням під час відпустки були гірські черевики й туристський ціпок. Ми піднімалися в гори: мій батько завжди на півкілометра попереду, а ми із висолопленими язиками і нав'ючені провіантом — позаду. І ніколи не робили жодного привалу біля озера чи на галявині: треба було подолати вершину і повернутися в долину завидна.

— Ось коли ти станеш дорослою,— втішала я себе,— ти їздитимеш тільки до моря, грітимешся на осонні й плескатимешся у хвилях, як риба, а про це прокляте лазіння по горах і думати забудеш...

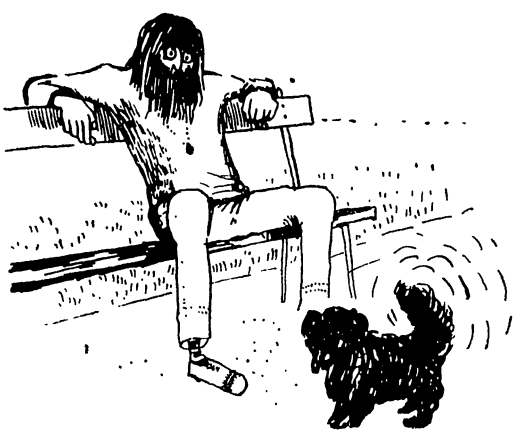
Людина гадає, але хто вирішує?

Так мені вже, мабуть, судилося зустріти чоловіка, який народився в Тюрінгії, і шлях у гори проходив, так би мовити, крізь його серце. Я вже добре вивчила ці дороги через верхів'я Карпат і Кавказу, Високих Татр, Родопів та сотень інших. Мій чоловік завжди на чверть кілометра попереду, я — позаду, із страдницькою міною, яка відразу ж перетворюється на веселу маску, тільки-но він озирнеться.

Є кілька гір-монстрів, на які можна піднятися ліфтом, але ми зневажливо відвертаємо ніс від цих чудес техніки. Ми завжди ходимо пішки, встаємо рано-вранці, не спи-

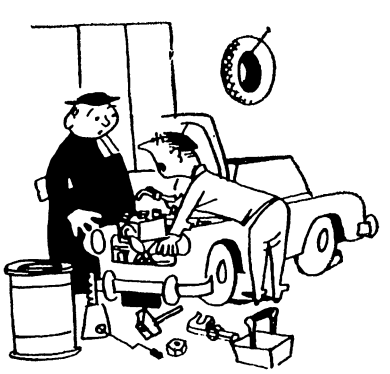
Без слів.

Кудлатий кудлатого здалека бачить.

Абстрактне курча.

—А ця вода дистильована чи свячена?

няючись ані перед дощем, ані перед градом, долаємо вершини, хоч би треба було повзти рачки. Я пізнала все: походи по гірських хребтах під палаючим південним сонцем, важкі підйоми висохлими річищами, ризиковане балансування на стовбурах зламаних дерев, перекинутих через бурхливі річки, шал негоди у відкритому полі.

В той час, як інші люди купалися в Чорному морі, ми йшли захекані по звивистих стежках Кавказьких гір, никали по чагарниках. Інші ліниво прохолоджувались лимонадом на сонячному пляжі, ми ж тяглися, борючись зі спрагою, по нескінченних безводних чайних плантаціях. «Тільки всміхатися!» — це наше гасло, коли ми ввечері, вкриті пилом і ледве шкандибаючи, повертаємося до готелю, а інші відпускники, свіжі й бадьорі, оглядають нас співчутливим пильним оком. Мій чоловік бере карту місцевості з собою в ліжко, замислюється, потім складає новий маршрут, відкриваючи несхожені далі.

Щороку — подорож у гори. Вона коштує мені принаймні десять фунтів ваги і дві пари черевиків, не кажучи вже про всілякі прикрі моменти. З Гімалаями, на моє щастя, не вигоріло, але якщо ми коли-небудь випадково потрапимо на славетне Байкальське озеро, то вже сьогодні я можу з певністю сказати, що оглядатимемо ми його з висоти мінімум трьох тисяч метрів.

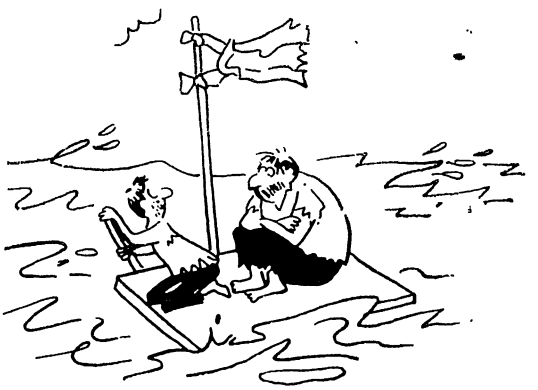
При цьому я ніколи особливо не прагнула на вершини, й для різноманітності охоче б задовольнилася низькодолом, наприклад, узбережжям Балтійського моря. Та цього року я влаштувала все дуже хитро: відіслала свого чоловіка одного в гори на південь, а сама з сином подалася на північ. Курорт Гайлінгендам спокійне місце відпочинку, саме те, що мені потрібно. Першого ж ранку я прокинулася щаслива від свідомості, що нас чекає безтурботний відпочинок.

Між тим, дитина моя не спала і сиділа в ліжку. На колінах у синочка були розгорнуті велетенські географічні карти і веселим голосом він сказав:

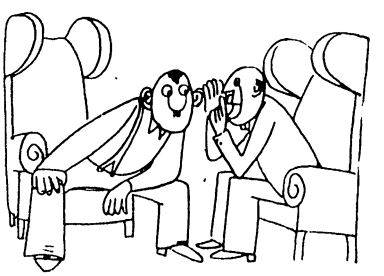
— Отже, я щойно склав план нашої відпустки. Сьогодні ти, звичайно, занадто пізно прокинулась. Надалі, щоб мати гарний апетит і свіжі булочки на сніданок, ми ходитимемо щоранку в Кюлунгсборн; а оскільки з їжею справи тут теж кепські, а в Кюлунгсборні ресторани переповнені, то обідати нам найкраще в Бад Доберані.

Ах, не кажіть мені про вершини й низькодоли життя. Я ходила по них змалку і буду подорожувати по них у пенсійному віці.

З німецької переклала
Р. КЛОПЕР

—... Ні, я не вегетаріанець, а ти?

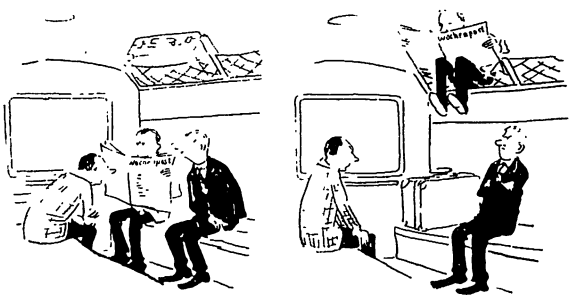

— Тихше! Ці крісла мають вуха!

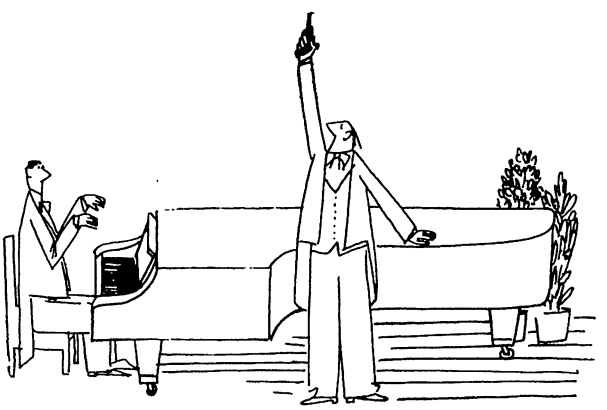

Без слів.

Без слів.

«Увага, починаємо!»

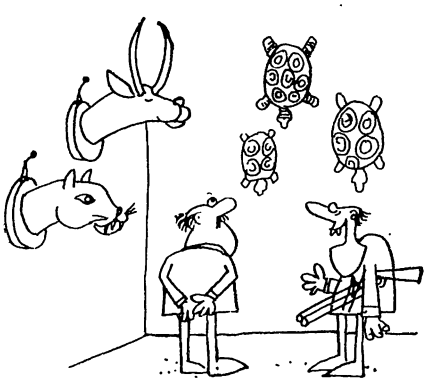
Кожному своє.

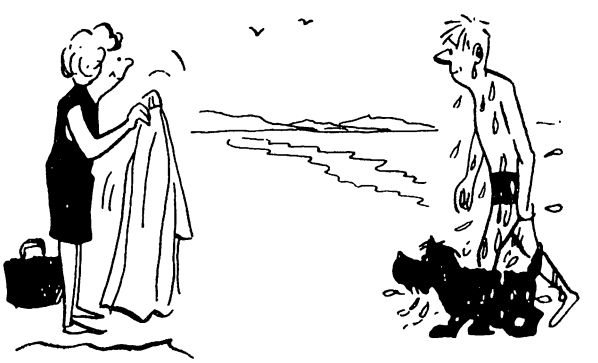
Кравець на операційному столі.

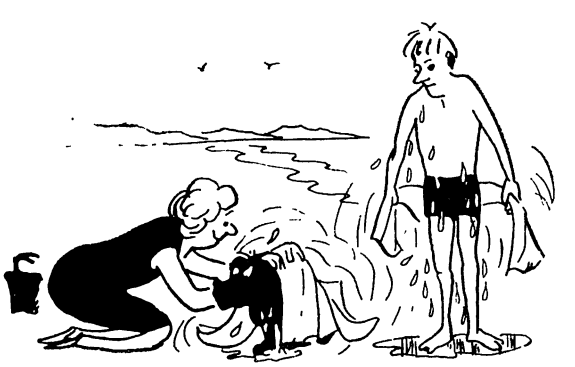

Кажи швидко, що чекає мене попереду!..

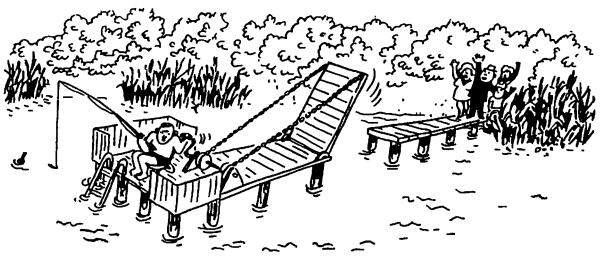

— Я й тепер хожу на полювання, але бачите, вже не такий прудкий, як колись!

Без слів.

Рибалка-індивідуаліст.

Без слів.

Шотландський варіант.

Винахідливий багатодітний батько.

ВЄСЛАВ БРУДЗІНСЬКИЙ

ВИГАДКИ

Літературний злочинець намагається стерти чужі сліди й залишити свої.

Він довго роздумував на роздоріжжі, а коли нарешті вирушив однією з доріг, виявилося, що скоро вони знову з'єднуються.

Той, хто запізнився, вигукує: «Хай живе!», тоді як інші вже завмерли в хвилинному мовчанні.

Оскільки дзвін бив на сполох, то його переплавили на гармату.

Потрібно підкорятися долі, але не на основі беззастережної капітуляції.

Він такий бездарний, що коли почав наслідувати, дістав нагороду за оригінальність.

Коли зрозумів що переконувати себе самого йому не під силу, взявся за легшу справу — переконувати інших.

У битві між «сьогодні» і «вчора» не повинно перемагати «позавчора».

Він думав, що спокутується, а то були нові гріхи.

Молоді автори більш популярні, ніж старі: про них частіше пишуть, бо більшість їхніх знайомих ще жива.

Світ рухається вперед зі швидкістю кількох вузлів (гордієвих) на рік.

Щасливі не лічать годин, що залишилися у них до страти.

То не штука боротися із сильнішим, як рівний з рівнею, штука робити це зі слабшим.

Він про все має власну думку, але скільки ж йому потрібно чужих думок, щоб її сформулювати.

Коли він сходив зі сцені, кричали «біс». Хотіли, щоб він ще раз показав, як сходить, але він повторив весь свій номер.

Море графоманії щораз викидає на берег якусь пляшку з листом справжнього поета, котрий просить порятунку.

Зроби щось для своїх пращурів — пиши під псевдонімом!

З польської переклав
Володимир ГУЦАЛЕНКО

ЗМІСТ

журналу «Всесвіт» за 1970 рік. №№ 1—12

ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ В. І. ЛЕНІНА

№ 4

Варела Л. А. — Він подає нам руку. № 4.
Вічно живе ім'я. № 4.
Вперше за кордоном. № 4.
Гіленсон Б — З покоління в покоління. № 4.
Імені вождя. № 4.
Колевський В — Сторінки ленініани. № 4.
Кочубей Ю. — На арабській землі. № 4.
Крилаті слова (Латинські вирази у творах В. І. Леніна). № 2, 3
Ленін. № 4.
Ленінським шляхом. № 7.
Лущик Л. — Ясність мети, витонченість думки. № 3.
Майорять прапори. № 4.
На польській землі. № 3.
На початку віку. № 1.
Озеров М. — Найдорожчий дарунок. № 4.
Папп Л. — Ленін. Вірш. № 2.
Пащенко В. — Живемо його думками. № 12.
Пуревдорж Д. — Наш друг і вождь. Вірш. № 4.
Радевський Хр. — Слово вождя. Вірш. № 7.
Радченко Л. — Двобій. № 4.
Стоянов Людмил. — Провидець. Вірш. № 11.
Сурендав Ш. — Вождевих монументів простота. Вірш. № 11.
Уклін болгарських поетів. Добірка. № 4.
Уоллес Д. — Вірші про Леніна. № 4.
Х'юз Л. — Ленін іде по планеті. Вірш. № 4.
Художня ленініана Монголії. № 8.
Ціммерінг М. — Заздрю російському народові. № 2.
Ціммерінг М. — Ленінові. Вірш. № 3.

ПОЕЗІЯ

Альберті Рафаель. — Тут і там. Вірш. № 12.
Аполлінер Гійом. — Пісня нелюбого. Поезії. № 7.
Гельдерлін Фрідріх. — Поезії. № 3.
З арабської поезії. Добірка. № 6.
З монгольської поезії. Добірка. № 12.
З нової кубинської поезії. Добірка. № 1.
З поезії гінді. № 9.
З сербо-лужицької поезії. Добірка. № 2.
Максимович Десанка. — Поезії. № 11.
Міцкевич Адам. — Кримські сонети. № 10.
Поети Африки. Добірка. № 3.
Прадос Еміліо. — Живуть у Радянському Союзі. Вірш. № 12.
Пшибось Юліан. — Поезії. № 8.
Рісаль Хосе. — Останнє прощай. Вірш. № 5.
Співаю, протестую і живу. На теми пісень Дітера Зюверкрюпа. № 5.

РОМАНИ, ПОВІСТІ, ОПОВІДАННЯ, П'ЄСИ.

Азімов Айзек — Сховище. Оповідання. № 5.
Акутагава Рюноске. — Павутинка. Три скарби. Жаби. Новели. № 7.
Бехер Ульріх. — Йозуа був не войовник. Оповідання. № 12.
Галпер Альберт. — Юніон-сквер. Роман. № 4, 5.
Гюнтекін Решад Нурі — Тягати воду, мити посуд. Контрабанда в митниці. Оповідання. № 6.
Димитрова Блага. — Дорога в об'їзд. Роман. № 9.
Доміно Збігнєв. — Могила над Півонією. Оповідання. № 5.
Залєвський Вітольд. — Прусський мур. Повість. № 3.
Івашкевич Ярослав. — Псіхея. Новела. № 2.
Крно Мілош — Каска. Оповідання. № 5.
Кубка Франтішек. — Дзвоники Конвалії. Чеканка. Оповідання. № 5.
Лем Станіслав. — Правда. Новела. № 2.
Македонська новела. № 10:
Бошовський Йован. Останнє слово підсудного.
Яневський Славко. Сповідь за сто франків.
Чашуле Коле. Дюшу.
Солунський Коце. Щоденник пошепки.
Місіркова Руменова Ката. Вогні.
Подгорец Відое. Скрипка.
Стрезовський Йован. Неспокійна ніч. Доброволки.
Рошковський Слободан. Влітку, коли йдуть дощі.
Мартиновський Цветко. Мертва петля.
Маринович Ване — Усмішка. Хвилина мовчання. Сліди. Оповідання. № 6.
Мейфілд Джуліан. — Довга ніч. Повість. № 8.
Моска Анна. — Гаряча пора. Повість. № 10.
Несін Азіз. — Дружні відносини. Оповідання. № 6.
О'Флагерті Л. — Дивина на пошті Прейсіча. Оповідання. № 11.
Ратаніндразана. — Тільки одне життя. П'єса. № 10.
Сіоніл Хосе Франсіско. — Облудники. Роман. № 11, 12.
Травен Б. — Макаріо. Оповідання. № 1.
Фолкнер Уїльям. — Крадії. Роман. № 1, 2.
Х'юз Ленгстон. — Розповіді Сімпла. Сатиричні оповідання № 7.
Чеккеріні Сільвано. — Каміння на всіх дорогах. Роман. № 7, 8.
Шольом Йожеф, Сабо Ласло. — Остання спроба. Документальна повість. № 6.
Шпехт Й. — Зустріч Новела. № 8.

СТАТТІ

Артамонов В. — Талант і мужність. № 7.
Берінгов А. — Література сучасного Мадагаскару. № 10
Боркін О., Геворгян В. — Американська чума. № 8, 10, 11, 12.
Брандис Є. — Нащадки Робінзона Крузо. № 7.
Булгакова Н. — Його книги з нами. № 1.
Буряківський Ю. — Шпага мирного садівника. № 5.
«Ваші картини зрозумілі людям». № 3.
Волошина Н. — Доля «Таємної вечері». № 10.
Воронкіна Т. — Конкурс у Будапешті. № 7.
Гаккебуш В. — Імре Мадач на будапештській сцені. № 10.
Ганчева В. — Безрадісна іконографія. № 10.
Гарсія А. Е. — Три юнаки з Києва. № 2.
Гіленсон Б. — «Таємна зброя». № 11.
Давні традиції. № 9.
Денисова Т. — Сенс їх життя. № 6.
Духовний Т. — Два видання української «Одіссеї». № 4.
Жежерун Е. — «Наш сусід — Україна». № 3.
Заєць Г., Тельнюк Ст. — Знахідки і втрати тлумачів Тичини. № 7.
Засурський Я. — Антикомунізм і література США. № 9
Затонський Д. — Невгомний голос людини. № 1.
Іваненко Ол. — Муха на Пегасі. № 8.
Івашова В. — Міцний, як кремінь. № 3.
Івашова В — Уїльям Постерс у пустелі. № 5.
Каретникова Г. — Гуатемок — переможець міфа. № 7.
Колесник В — Мости дружби і братерства. № 6.
Коновалов Г. — Довголіття драматургії. № 1.
Константинова Є. — У Георгія Караславова. № 6.
Константинівський І. — Біографії часу. № 9.
Коптілов В. — Дух любові зв'яже мільйони. № 3.
Коптілов В. — Німецькі класики українською мовою № 6
Коптілов В. — Клич Орфея. № 7.
Корнєєв Л. — Служба агресії і терору. № 8, 9.
Коцюбинська-Єфіменко З. — Михайло Коцюбинський і Альфред Єнсен. № 2.
Кочубей Ю. — Поезії Нізара Каббані. № 1.
Лобановський Б. — Слід радості. № 2.
Маляренко Л. — Поетичний Дніпро. № 2.
Млечина І. — У конфлікті з суспільним механізмом. № 8.
Мойсєєв І., Скуратовський В. — Енгельс про літературу. № 11.
Нагірний М. — «У вас багато предивних талантів». № 5.
Назаренко Ю — Відкривачі сердець. № 10.
Наливайко Л — Проспер Меріме і Україна. № 9.
Новохацький П. — М. Рильський і французька класична драма. № 5.
Опульський А. — Поезія болгарського Опору. № 12.
Панко С. — Янош Арань українською мовою, № 8.
Перегуда В. — Світ Акіри Куросави. № 1.
Петрусенко В. — Багатоликий Вашінгтон. № 6, 7.
Покальчук Ю. — Поезія краси і страждання. № 9.
Полторацький Ол. — Під знаком Скорпіона. № 9.
Пригара М. — Золотий ренет. № 12.
Пульс історії № 11.
Роєк Т. — Як виникла польська опера. № 3.
Роєк Т. — Свист і оплески. № 10.
Ротач П — «Кобзар» у Югославії. № 9.
Свинтила В. — Ізраїльська інтелігенція між реакцією і прогресом. № 7.
Силантьєв В. — Конвейєр пороку № 9.
Синченко О — Письменство класичне і сучасне. № 3.
Средній Д. — Спотворений образ спотвореного світу. № 11
Стефанов І. — Ерзац релігії. № 5.
Тичина П. — Геній слов'янщини. № 11.
Тридцята подорож. № 2
Федорук О. — Україніана Юзефа Хелмонського. № 11.
Фібах Й. — На сценах Африки. № 7.
Халемський Н. — Пам'ять поколінь. № 12.
Харитонов В. — Отруйний коктейль. № 10.
Чудовський В. — Любов до землі батьків. № 12.
Шахова К. — Література з конвейєра. № 2.
Шахова К. — Смуток і сміх Чарлза Діккенса. № 6
Шляпников Г. — Недовговічні міфи. № 8.
Шуранова З. — Радість пізнання. № 12.

«ВСЕСВІТ» ЗГАДУЄ, «ВСЕСВІТ» НАГАДУЄ

Березовський М — Смерть сенатора. № 2.
Брандис Євг. — Сторінки життя Паскаля Груссе. № 1.
Гілін Д — Трипське поле. № 5.
Шахова К. — Він сам вогонь. № 10.
Щоденник першої подорожі. № 3.

НАРИСИ

Балаж Дінеш. Бангі над річкою Убанґі. № 5.
Большак Василь. — Розкажи, пісне. № 6.
Браунс К. Д. — Горді мураиги. № 11.
Віллієрс Алан. — Маршрутом «Бігла» № 2.
Енглеберт В. — В западині Афар. № 6
Крамер-Каске Л. — Колумбійські нотатки. № 3.

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ

Владко-Рекун М. — «Я хочу, щоб мій син був людиною» (Алойзи Твардецький. Школа яничарів). № 8.
Вядро Ш. — 225 документів («Письма В. И. Ленину из-за рубежа»). № 4.
Калениченко П. — «Поляки про Леніна». (Спогади). № 12.
Кочубей Ю. — З думою про день сьомий. (Е. Хабібі. Шість оповідей шести днів та інші оповідання). № 12.
Лідський Ю. — Порочне коло. (Джон Чівер. Буллет-парк). № 12.
Ремізов Б. — Антиколоніальний роман сучасної Франції. (В. І. Пащенко. Проти колоніалізму і війни). № 3.
Стойков А. — Присвячується проблемі особи. (Люсьєн Сев. Марксизм і теорія особи). № 6.
Фрідель М. — Отруєна зброя імперіалізму. (Сионизм — отравленное оружие империализма). № 10.
Халемський Н. — Жива і змістовна монографія. (И Е Журавская. Чешский антифашистский роман) № 3.
Шалата М. — Пісні з країни на Дунаї. («Ліричні струни»). № 6.

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЇ, РІЗНЕ

«А-І» Яловське Богуніце. № 11.
Адамчук А — Вітер зі Сходу. № 6.
«Активісти першої години». № 11.
Арутюнов С. — Свята на продаж. № 3.
Братерство по зброї. № 5.
Валах Я. — Люди в наметах. № 6.
Валах Я. — Фабриканти смерті. № 8.
Вигодованці вовків. № 7.
Винуватців не було. № 7.
«Висоти Зеелова». № 5.
В об'єктиві — планета Земля. № 2, 10.
Волошина Н. — «Чудодійні» шахраї. № 5.
Волошина Н. — Володарі вогню. № 6.
Воляновський Л. — Поліцаї і злодії. № 6.
«Геноссе генераль-директор». № 2.
Герман В. — «Стратег першого удару». № 9.
Гості з Афганістану. № 1.
Грона гніву. № 4.
Дарунки з Флоренції і Венеції. № 3.
Де стояв «дім рабів». № 3.
Доля п'ятьох колосків. № 2.
Друг болгарської літератури. № 8.
Єременко В. — Дні і ночі Лаосу. № 1.
Єременко В. — Янкі на берегах Чао-Прайя. № 8.
Екарт, Тадден і Грасхей № 6.
Жанна д'Арк з Ольстера. № 4.
Завітайте в Шальготар'ян! № 6.
Загублені в сторіччях. № 2.
Злочинці відкривають музей. № 10.
Знайомство з «невідомою Америкою». № 3.
З партизанами Мозамбіку. № 10.
Іванчук Н. — Незламний Брем. № 4.
Івахненко Н. — Седзі й бетон. № 12.
«Інтернаціонал» над Африкою. № 4.
Каїр тисячолітній. № 6.
Карський Б. — Весна Курдистану. № 7.
Кінець шведської ідилії. № 9.
Кобцева Н. — Сто вісім субурганів Ердені-Цзу № 9.
Коротаєвський Г. — Пагорб, поросли травою. № 5.
Косьміна Л. — Колір прапрадідової шкіри. № 1.
Кричевський А. — По обидва боки Бранденбурзьких воріт. № 7.
Крокодилові сльози. № 1.
Левченко К. — Шпигуни «великого бізнесу» № 11
Листи з півдня. № 5.
Лопата М. — Острів тривог і надій. № 8.
Мариненко Р. — «Місто-побратим Лейпціг». № 5.
Малкін Б. — Між Кордільєрами і Тихим океаном. № 10.
«Міст зітхань». № 3.
На небі й на землі. № 5.
Наполеон і валюта. № 3.
Негритянка з Бірмінгема. № 2.
Нойч Е. — Кінець війни. № 5.
Овсянніков Ю. — Під чужими прапорами. № 6.
Олександров Є. — «Тато Док». № 12.
Орлинов О. — Альошо, пильнуй! № 5.
Павленко Г. — Світовий океан чи американське озеро? № 7.
Папа в штанях. № 1.
Паромобілі на автодромах. № 5.
«Піраміди» Бургаса. № 9.
«Пірати» чи жертви? № 2.
Позбавлені дитинства. № 8.
Полторацький Ол. — Треба зробити вибір! № 6.
Постріли в Белфасті. № 1.
По шляху гітлерівців. № 8.
Прапор з Харкова. № 10.
Пригоди «неорганізованого» грабіжника № 3.
Пройдисвіти чи маніяки? № 3.
Пукст В. — «450 років боротьби». № 5.
Розповідає Дора Габе. № 7.
Самураї рвуться до зброї. № 7.
Світло і тіні футурології. № 8.
Скандал у Монреалі. № 3.
Сімдесят тисяч обдурених. № 9.
«Слоняче перенаселення». № 2.
«Спогади Юрія Смолича». № 7.
Сталеве серце республіки. № 8.
Стрепет В. — Деревця на алеї дружби. № 4.
Сучасні людолови. № 11.
Тендюк Л. — Скарби Робера Сюркуфа. № 11.
Тих днів вічна слава. № 5.
«Торбоносці». № 1.
Тридцять років у схованці. № 1.
«Україна» англійською мовою. № 8.
У мангових заростях. № 6.
У неділю, о 18-ій... № 1.
«Федаїни». № 3.
Хворе суспільство. № 4.
Хто убив генерала Сікорського? № 1.
Це межує з дивом. № 4.
«Червона книга» з Кенігзее. № 9.
«Червоний пояс» Сант-Яго. № 8.
Чорне небо. № 3.
Шандор Л. — Вірші Ійєша українською мовою. № 5.
Шлях між двома морями. № 5.
Що ви знаєте про Нагасакі? № 1.
Яковлєв С. — Крадені гасла. № 7.
Яковлєв С. — Операція «Великий обман». № 12.
Яковлєва Н. — Літопис боротьби. № 8.
Як перемогти голод? № 6.
Яшин Я. — Перлини Мікімото. № 1.
Яшин Я. — Рицар надії. № 4.
Яшин Я. — «Наш Жак». № 10.
Ясуньський Г. — Анонімні мільйонери. № 10.

ВЕСЕЛІ СТОРІНКИ

Бухвальд Арт. — Педагог. Несправжній американець. № 4.
Василевський М. А. — У космосі добре! № 2.
Гетнер А. — Вершини й низькодоли. № 12.
Гродзенська С. — У чотирьох фразах. № 8.
Грозев Кунчо. — Професіональна орієнтація. № 9.
Дейчер С. — Законник. № 2.
Дерецький Ф. — Нерви. № 2.
Крістофер Д. — Зброя майбутнього. № 7.
Ларднер Р. — Моє виправдання. № 5.
Сегал К. — Оповідання. № 1.
Сіяков В. — М'яке серце. № 9.
Тарбер Д. — Обранець народу. № 5.

ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ №№ 1—5, 7—12.
НАШІ ІНТЕРВ'Ю № 1.
МУДРІСТЬ НАРОДНА №№ 1, 11.
КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ №№ 1—3, 5—8, 10—12.

ВСЕСВІТ

ІНДЕКС 74088.

1970

Ціна 60 коп.